

ГАЛИЧУ
1100 років

ПЛАН
І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ
ХРОНОЛОГІЧНО-ТЕМАТИЧНО
У ДЕРЖАВНОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ
України

Міністерство культури і мистецтв України
Національна академія наук України
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Національний заповідник "Давній Галич"
Івано-Франківська обласна державна адміністрація
Галицька районна державна адміністрація

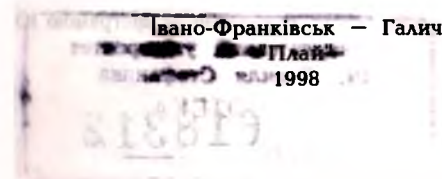
ГАЛИЧ І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ України

(матеріали Міжнародної ювілейної
наукової конференції)

ІНДІУС

618312

УДК 001.895(083.75)

ББК 72.4 (4 Укр)

Г 15

Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України.
Halych and Halycia in the Stateforming Processes of Ukraine.

У збірнику матеріалів Міжнародної наукової конференції "Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України", присвяченої 1100-річчю Галича, вміщено виклад доповідей і повідомлень учасників конференції, що розкривають різні аспекти складної історії Галичини від найдавніших часів до наших днів, розвитку її культури, освіти, мистецтва, інших галузей матеріальної і духовної діяльності галичан у нелегких умовах тривалого іноземного поневолення.

A collection of the materials for the International Scientific Conference "Halych and Halycia in the Stateforming Processes of Ukraine" dedicated to 1100th anniversary of Halych contains reports and talks of the participants. The papers touch upon various aspects of the complicated Halycian history dating from old times to present development of its culture, education, art and other fields of material and spiritual life of the Halycian people under hardships of the long-standing foreign yoke.

За достовірність викладених фактів відповідальність несуть автори.

Редакційна колегія: Кононенко Віталій - голова
Береговський Олександр
Грабовецький Володимир
Грещук Василь
Лесюк Микола
Полек Володимир
Хороб Степан

Відповідальний за випуск: Остафійчук Богдан
Тел. 23-33-79

ISBN 966-7365-30-1

© Видавництво "Плай" Прикарпатського університету, 1998р.

Видання здійснено на кошти, виділені за програмою ЮНЕСКО.

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника
БІБЛІОТЕКА
ІНВ. № 618312

I.

АРХЕОЛОГІЯ ГАЛИЧА І ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

ПЕРВІСНА АРХЕОЛОГІЯ

Леонід Мацкевий

ПАМ'ЯТКИ МАТЕРІАЛЬНОЇ І ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ У ПЕЧЕРАХ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

Як відомо, основні пам'ятки матеріальної і духовної культури фіксуються або під відкритим небом, або у печерно-скельних ансамблях.

Свідчення про печери і різні події у Подністров'ї, що пов'язані із ними, відомі уже з Літопису за 1242 рік. Йдеться про печеру Домамири. М.Грушевський локалізує цю згадку з с.Домамориц на Тернопільщині. Але перші вагомі наукові результати про використання печерно-скельних об'єктів регіону отримані лише у ХІХ столітті. У 1822 році появились відомості про знахідки у печері Вертеба у с.Більче-Золоте, де були зафіксовані людські кістяки, остеологічні рештки тварин, фрагменти глиняного посуду та римські монети. Деяко пізніше були опубліковані перші зводи печери А.Грушецьким і Я.Головацьким. Дослідження В.Антоновича, К.Мельник, В.Деметрикевича, А.Кіркора і Г.Оссовського призвели до видатних відкриттів і стали відомі в узагальнюючих роботах щодо Європейського континенту загалом. Особливо важливі матеріали доби неоліту і енеоліту, зокрема трипільської культури, були зафіксовані у печері Вертеба.

У першій половині ХХ століття дослідження печерно-скельних порожнин у регіоні носили епізодичний характер. У 20-х роках найбільшої уваги заслуговують роботи Ю.Полянського у печері Лиличка на Тернопільщині, де зафіксоване поселення доби пізнього середньовіччя.

До другої половини ХХ століття відносяться, перш за все, роботи у печері Баламутівка на Чернівецьчині. Зображення на її стінах віднесені О.П.Чернишом до мезоліту. І.С.Винокуром при вивченні скельного храму в с.Буша на Вінниччині були зафіксовані матеріали від перших століть нашої ери і з перервами по ХVІІ століття включно.

Важливі здобутки від найдавніших епох до ХХ століття включно були отримані при розкопках у печерно-скельних ансамблях за останні десятиріччя. Роботи здійснювались експедиціями Інституту українознавства НАН України, Львівського державного універ-

ситету, товариствами Лева і Циклоп, Інститутом нафти і газу, іншими державними та громадськими організаціями. Відзначимо дослідження у Глумацькому, Городенківському, Борщівському, інших районах Івано-Франківщини і Тернопільщини. Найбільш плідними виявилось вивчення більше 10 об'єктів, переважно карстових ліжок, поблизу с.Одаїв. Підземні гроти і галереї зі слідами багаторазового заселення були простежені тут, як правило, на глибині більше 10 метрів від поверхні. Культурні відклади у них датуються від палеоліту до ХХ століття включно.

Комплексність історико-археологічних досліджень забезпечувалась участю таких спеціалістів природознавчого профілю як О.Адаменко, Л.Алексеева, М.Демедюк, Г.Пашкевич і К.Татаринів. Це гарантувало вивчення не тільки решток матеріальної і духовної культури, але й природного середовища, від якого людина ще у значній мірі залежала, особливо на ранніх етапах. Суттєвою є і розробка питань доцільності перебування населення у підземних утворах у різні пори року, у відповідних екологічних нішах, на певних етапах історичного розвитку, при конкретних мікрокліматичних і в цілому природних умовах.

Таким чином, у Середньому Подністров'ї зафіксоване достатньо часте використання печерно-скельних ансамблів людиною. Найдавніші сліди віднесені тут до доби пізнього палеоліту. Це пам'ятки у печерах Одаїв ХІ (Думка) і Назаренкове І (Чортівець) на Івано-Франківщині. На пункті Назаренкове І у добре стратифікованих відкладах доби середнього-верхнього плейстоцену простежений культурний шар пізнього палеоліту, що включає залишки вогнища, крем'яні вироби і фауністичні рештки бізона, вовка і птахів (визначення — Л.Алексеевої). У менш виразних стратиграфічних умовах у печері Одаїв ХІ (Думка) зафіксовано 54 крем'яні артефакти і кістки північного оленя. Згідно з аналогами у Верхньому Подністров'ї і Закарпатті у печерах Молочний Камінь і Львів VII, цей етап у Середньому Подністров'ї віднесений до 28-12 тисяч років від наших днів. Він пов'язується з мисливськими таборами для кам'яних індустрій, яким притаманні оріньяко-мадленські риси.

До мезоліту, очевидно, належать матеріали із печери Нігин І (роботи С.М.Бібікова). Не виключені залишки матеріальної і духовної культури доби мезоліту у порожнині Ланівці ІV і Баламутівці І. Згідно із аналогами у печерах Верхнього Подністров'я (Прийма І, Львів VII і Прийма VII) ці об'єкти відносяться до VII-V тисячоліття до нашої

ери і пов'язані з рухомих способом життя мисливців, збирачів і рибалок на початку сучасної геологічної історії землі.

Зафіксоване заселення печерних порожнин і у кінцевих фазах кам'яної доби — у неоліті та енеоліті, що датуються V-III тисячоліттями до нашої ери. Це, переважно, схованки від небезпеки, житлові, а також культові об'єкти, зокрема, могильники та святилища. Матеріали цього часу відомі у Вертебі, Ланівцях IV, Одаєві XVI і XVIII. Аналогічним було вживання печерних утворів і у добу бронзи (II тисячоліття до нашої ери) та раннього заліза (I тисячоліття до нашої ери). Об'єкти цього часу відомі вже у печерно-скельних порожнинах Одаїв XII, XV, XVI.

До першого тисячоліття нашої ери віднесені культові пам'ятки у печерах поблизу сіл Буша (II-V та VI-VII століття нашої ери) і Лядова (VII століття нашої ери) на Вінниччині. У цих утворах фіксується кераміка, кам'яні та металеві вироби, а іноді й зображення на стінах. Переважно на базі природних кам'яних порожнин уже простежуються, витесані у м'яких породах, кімнати-храми і келії, а часом, і цілі підземні галереї.

У цілому, з кінця I-го — на початку II-го тисячоліття продовжується традиція використання як природних, так і штучних порожнин для господарських і культових потреб. У таких утворах люди ховались від загарбників і природних лихоліть (Одаїв XIV і Вертеба), перебували монахи або знаходились церкви-святилища (Одаїв XII, Мельниця-Подільська I і Стінка I).

У добу пізнього середньовіччя різноманітні печерно-скельні порожнини інтенсивно використовувались опришками, втікачами від національного і соціального гніту. Відзначимо численні печерні утвори, що носять ім'я Олекси Довбуша, Устима Кармелюка, інших легендарних борців за народну волю.

У XX столітті у печерах досить часто перебували вояки УГА, УПА і ОУН — учасники національно-визвольної боротьби. Крім використання для помешкання, такі витвори, нерідко, бували й вигідними військово-стратегічними та оборонними об'єктами, про що свідчать гільзи, кулі, інші військові залишки. Показові у цьому відношенні порожнини у районі населених пунктів Незвисько, Долина, Одаїв на Івано-Франківщині. У ряді з них фіксуються кістяки із кульовими ураженнями черепів. Як відомо, у печері Вертеба знаходився повстанський штаб. Ця сторінка нашої історії, пов'язана

із печерними об'єктами, поки що вивчена недостатньо. До деякої міри, це результат того, що нерідко входи до таких порожнин були підірвані й проникнення у них або неможливе, або вкрай небезпечне.

Таким чином, у всіх періодах історії Середнього Подністрів'я печерно-скельні ансамблі використовувались досить активно. Велике значення, особливо на ранніх етапах, мала конфігурація печерних об'єктів, наявність площадки перед ними. Суттєве значення мали й сприятливі для людини кліматичні умови, відповідний рельєф навколишньої місцевості, багата фауна і флора, інші складові екологічної ніші. На найдавніших фазах людської історії — це майже виключно природні порожнини, а в епоху перших металів і в наступний час, люди починають видовбувати (чи витесувати) й штучні утвори, що використовувались у різних галузях господарської діяльності та духовної культури.

Комплексні дослідження печерно-скельних і земляних порожнин дають багатогранну інформацію, що дозволяє робити принципово нові висновки про минуле нашого краю. У таких закритих комплексах культурний шар ліпше консервується, ніж під відкритим небом. Краще зберігаються як компоненти матеріальної і духовної культури, так і елементи природного середовища. При широкому впровадженні спеціальних засобів і проведенні різноманітних аналізів, результати, як правило, будуть більш значущі у печерах, ніж на об'єктах під відкритим небом.

Необхідно нарешті основні печерні пам'ятки, що мають історико-археологічну, краєзнавчу, природознавчу, іншу цінність, узяти під охорону державних органів, провести їх ґрунтовні дослідження. Такі роботи уже частково здійснені стосовно печери Олекси Довбуша у с.Підзахаричі Чернівецької області. Відзначимо й більше 10 печер, які взяті під охорону на Тернопільщині.

У роки національної незалежності наша держава практично припинила фінансування археологічних експедицій. Але у більшості держав, зокрема Європи, в останній час вивчення давнього минулого значно поживалось. Проводяться такі роботи переважно завдяки спонсорству різноманітних фондів, організацій і окремих осіб. У нас цей процес лише зароджується. Допомогу в здійсненні наукових робіт уже надали Тлумацька (1993 рік) і Косівська (1994) районні адміністрації, Українська республіканська партія (1995), видавництво "Слово і Комерція" (1997), окремі добродії.

ГАЛИЧ ТА ЙОГО ОКОЛИЦІ У СТАРОДАВНЬОМУ КАМ'ЯНУ ДОБУ

Перші пам'ятки палеоліту в Галицькому районі були відкриті відомим геологом та археологом Юрієм Полянським ще у 1928 р. Кілька місцезнаходжень зафіксовано поблизу Водників, Ганусівки, Вовчкова і Маринополя. Перші пам'ятки представлені невеликими збірками кам'яних виробів, зібраних на поверхні поля. Датуються вони, ймовірно, другою половиною верхнього палеоліту. Викликає зацікавлення стратифікована пам'ятка Маринопіль (Маріямпіль І). У повоєнних літературних джерелах зустрічаються відомості про окремі чотири стоянки (Маринопіль I-IV), хоч у працях Ю.Полянського мова йде лише про можливі чотири горизонти однієї пам'ятки, що залягали у верхньоплейстоценових лесах.

Дослідження палеоліту в районі Галича відновилось тільки в кінці 60-х – на початку 70-х років. Велику роботу тут провів Михайло Клапчук, який відкрив і частково розкопав важливу пізньопалеолітичну стоянку Межигірці I (дещо пізніше вивчення цієї пам'ятки продовжила Лариса Кулаківська). Окремі пункти відкриті також експедицією Леоніда Мацкевого – поблизу Маринополя і Ганусівки. У 1976 р. поблизу Ганусівки було закладено контрольний пункт, але культурного шару не виявлено. У зв'язку з цим варто нагадати, що пізньопалеолітична пам'ятка біля цього села відома ще з розвідок Ю.Полянського, але вона не локалізована на місцевості. Можливо, вона знаходиться неподалік обриву сучасного кар'єру цегельні у Ганусівці (біля ґрунтової дороги під лісом), де нами у 1991 р. виявлено культурний горизонт. На контакті горизонту В сучасного чорнозему і кривлі верхньоплейстоценових лесів зібрано більше двох сотень крем'яних виробів розвинутої призматичної індустрії фінальнопалеолітичного часу. Таким чином, до недавнього часу в Галицькому районі було відомо декілька пізньопалеолітичних місцезнаходжень і одна стоянка, що досліджувалася методом стаціонарних розкопок (Межигірці I). Ранньо- і середньопалеолітичних об'єктів не було зафіксовано.

Між тим, цей регіон був винятково сприятливим для поселення і ведення мисливського господарства людьми палеоліту. Головні роль зігравали палеоекологічні умови: помірний клімат прильодовикової зони, лісостеповий ландшафт. Густа мережа водних

ресурсів, природні виходи на поверхню високоякісної крем'яної сировини та ін.

Не менш важливим є географічне положення Українського Передкарпаття. На цій стиковій території між Східною і Центральною Європою проходили складні етнічні та міграційні процеси, починаючи з давньокам'яної доби.

Враховуючи зазначені палеогеографічні особливості, з 1990 р. у Галицькому районі працює археологічно-геологічна експедиція Інституту українознавства НАН України і Львівського державного університету, яка проводить комплексні дослідження нововідкритих пам'яток палеоліту. В першу чергу – мустьєрського віку.

Важливе значення сьогодні має стоянка Єзупіль I (Галицька стоянка), що була відкрита геологом Андрієм Богуцьким у 1990 р. У 1994-1996 рр. автором здійснено невеликі розвідувальні розкопки, які дали можливість зафіксувати не порушений культурний шар, датований за геологічними спостереженнями більше 100 тис. р. тому. Пам'ятка знаходиться на правому березі Дністра, на невеликому терасоподібному уступі, за 1,5 км від північних околиць смт. Єзупіль. Культурний шар потужністю 10-20 см знаходиться під верствами верхньоплейстоценових лесів у горизонті А₂ горохівського викопного комплексу ґрунтів, на глибині 4,3-4,5 м від рівня сучасного схилу.

Розкопана площа загалом складає ледь більше 30 кв.м. На цій ділянці знайдено 102 артефакти. В планіграфічному аспекті культурні рештки концентрувались у північно-східному куті розкопу, навколо залишків розмитого (?) вогнища діаметром до 3 м. Поблизу нього знайдено більше 70% всіх артефактів. За винятком двох зрядь із тонкозернистого пісковика, всі інші зряддя виготовлені з доброякісного туронського кременю. Стан збереження усіх кам'яних виробів винятково добрий. Кремені непатиновані, з гострими краями і гранями. Очевидно, захоронення культурних решток відбувалося порівняно дуже швидкими темпами, що зумовило стійку "консервацію" матеріалів на місці стійбища. Про це свідчать, зокрема, залишки дрібних крем'яних лусок, які накопичувались на місці первинного розщеплення сировини, порівняно тонкий прошарок залягання, рештки вогнища, концентрація зрядья та нуклеусів.

Виявлено такі категорії інвентаря: нуклеуси – 4, нуклеоподібний уламок, зряддя праці – 16, відщепи – 37, пластини – 12,

скалки — 30, природні камені — 3 екз. Крім того, знайдено фрагменти рогу викопної копитної тварини (тур?) із слідами різання кам'яним інструментом. Нуклеуси належать до типу леваллуазьких паралельних біпоздовжніх і звичайних черепахоподібних. Знаряддя праці представлені мустьєрським гостроконечником, трьома леваллуазькими вістрями, двобічним скреблом-ножем, однобічними ножами 96 екз.) та трьома відбійниками (розтиральниками?) з пісковіку.

Викликає зацікавлення біфас підсегментоподібної форми. Виріб суцільно оббитий з двох плоских боків широкими і дрібними стесуючими зняттями; по периметру нанесена вирівнююча підпаралельна ретуш. Знаряддя може бути визначене як "ніж середньоевропейського типу", або ж мікоксський ніж типу Суха Мечетка. Дещо дивна присутність такого яскравого мікоксського елемента у загалом леваллуазькому масиві інструментарію.

Очевидно, аналоги розглядуваної індустрії треба шукати на заході — у центральноєвропейських комплексах мустьє. Найбільш близька пам'ятка — горизонт А Кьонігсауе в Німеччині. Тут яскраво виражена леваллуазька традиція первинної обробки, у якій значне місце посідає паралельний принцип. Поряд з цим представлені і поодинокі викінчені двобічні форми сегментоподібних ножів, зустрічаються мустьєрські гостроконечники, леваллуазькі пластинчасті вістря та інші типи знарядь, що характерно і для Єзуполя I.

Іншою стратифікованою пам'яткою середнього палеоліту є стоянка Колодіїв, що міститься на правому березі р. Сивки, при впадінні її у Дністер. Під час зачистки потужних верхньоплейстоценових відслонень А. Богуцьким на глибині 12,5-12,9 м у надгорохівській соліфлюкційній пачці було зафіксовано три крем'яні предмети і вуглики — за всіма ознаками залишки культурного шару мустьєрської доби. За альпійською схемою відклади, що вміщують культурні рештки, належать до періоду кінця рисс-вюрму — початку вюрму I. Кремень високоякісний, туронський. Артефакти непатиновані, "свіжі" на вигляд, без механічних пошкоджень. Представлений частково двобічний біпоздовжньо-випуклий ніж на масивному відщепі вкорочених пропорцій. За іншим визначенням — сегментоподібний ніж з вентральною підтескою основи, другий виріб також належить до частково-двобічних знарядь (з вентральною підтескою). Третій предмет — безсистемно-крайовий відщеп

трикутної форми. Пам'ятка Колодіїв має безсумнівні перспективи для досліджень, але вимагає значних витрат.

Ще одна важлива стоянка первісної людини була зафіксована у самому Галичі, у кар'єрі місцевої цегельні ще у 1988 р. Вона міститься в ур. Галич-Гора, що 400-500 м південніше середньовічного замку. Її першовідкривач Микола Бандрівський передав інформацію відомому палеолітознавцю Олександрові Чернишу, який планував розпочати тут стаціонарні польові роботи.

Попередні геологічні зачистки і археологічні спостереження в кар'єрі цегельні вдалося зробити тільки у 1997 р. Натраплено на інтенсивний культурний шар стоянки, що залягає на глибині приблизно 1,7-1,9 м у відкладах "рівненських (?) лесів". На підставі стратиграфічних аналізів геолог А.Богуцький датує цю пам'ятку другою половиною пізнього палеоліту. Під час зачисток знайдено велику кількість кісток викопної фауни (мамонт, північний олень, кінь), лінзоподібні заповнення попелу і вугликів від залишків вогнищ, окремі крем'яні вироби.

Разом із колекцією М.Бандрівського загальна кількість крем'яних предметів нараховує близько 100 одиниць. Наявні типові призматичні нуклеуси, дрібні і більші пластини-заготовки, окремі знаряддя праці. За техніко-типологічними ознаками розщеплення і вторинної обробки матеріали стоянки Галич I знаходять аналоги у крем'яному комплексі Межигірців I, частково з 7-5 шарами Молодово V на Чернівеччині. Ця пам'ятка вміщує непорушені багатющі фауністичні рештки та вугілля, що дозволить уже в найближчий час визначити її абсолютний вік. Для Галича вона є унікальним свідченням того, що люди проживали на цьому місці вже більше 15-17 тис. р. тому. Поряд із цим складається враження, що значна частина пам'ятки уже назавжди знищена кар'єрними роботами. Необхідно врятувати те, що залишилось.

СЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ

Микола Пелецишин

З ІСТОРІЇ ГАЛИЧА XIII СТ.

(За літописними даними і археологічними матеріалами з Розточчя)

Розвиток міст галицької та інших земель західного регіону Київської Русі в першій половині XII ст. проходив у складних умовах. На соціально-економічне та політичне становище у них впливали не тільки внутрішні фактори, але й зовнішні. Події в стольному городі Галича неодноразово знаходили своє продовження у віддалених місцевостях, у середовищі удільних князів і місцевої боярської знаті. Це добре простежується на літописних повідомленнях і матеріалах археологічних розкопок городів Розточчя.

Розточчя — це гористе плато, яке є зв'язуючою ланкою між Люблінським (Польща) та Подільським плато. Довжина його з північного заходу на південний схід становить приблизно 60 км, ширина східної частини — 15 км. Специфіка розточчя полягає, в першу чергу, в його природних характеристиках. Тут беруть початок ряд річок, що течуть на південь до Дністра (р.Верещиця), на захід — до р.Сян (Шкло, Завадівка) та схід — до Західного Бугу (Рата та ін.)¹. Така своєрідність наклала відбиток і на етнокультурну історію краю. В часи Київської Русі в Розточчі проходила границя між Перемишльською, Звенигородською землями, а на півночі — Волинської та Белзької. Малородючі піщані та заболочені землі, великі лісові масиви впливали на життя людей. Густота населення в часи Київської Русі тут була невеликою. Віддаленість від політичних осередків згаданих земель давала можливість місцевій знаті бути певною мірою незалежною від стольних городів, займати свою позицію щодо ворогуючих боярських угруповань та князів. З свого боку, галицькі та інші князі в разі поразки знаходили собі притулок в городищах, що знаходилися в лісових масивах Розточчя.

Археологічні дослідження, які проводились у Розточчі, показали, що на південній і східній межах у X-XIII ст. існував ряд городищ (Вишня, Добростани, Страдч, Рокитне, Завадів та ін.)², які знаходились неподалік важливих шляхів, що з'єднували Галич, Перемишль, Звенигород, Володимир, Червен та ін.)

Аналіз політичних подій, що відбувалися в Галичі в першій половині XIII ст., показав, що деякі бояри, які жили в Галичі, мали свої володіння в Розточчі. Під 1211-12 роками вказується, що боярин Филип, власник города Вишня (на р.Верещиця — тепер місто Судова Вишня Львівської обл.) виступив разом з іншими впливовими боярами (Володислав Кормильчич, Судислав Бернатович) проти княгині Романової. При зміні політичної ситуації в Галичі цей боярин зазнав переслідувань (його "мучили") з боку своїх противників³. Згодом, майже через 20 років (взимку 1231-32 років) боярин Филип при допомозі деяких князів задумав знищити князя Данила Романовича під час полювання в його володіннях⁴.

Археологічні дослідження, проведені О.О. Ратичем на околиці м.Судова Вишня, показали, що цей боярин збудував міцне городище з численними жителями, клітями у валах для зберігання запасів і військової залоги. Боярський рід, очевидно, розростався. Через кілька кілометрів на протилежному кінці сучасного міста було споруджене друге городище⁵.

У Галицько-Волинському літописі згадується і Лазар Домажирич, який, ймовірно, мав невелике городище і володіння на місці сучасного села Домажир Яворівського р-ну Львівської обл. Літописець вороже ставився до нього, називав його "беззаконником" з роду смердів⁶. Можна припустити, що бояри з глухих місцевостей не викликали симпатій в іменитій боярській верхівці Галича.

Археологічні дослідження, проведені експедицією Львівського університету на початку 1990-х рр. в околиці згаданого села, показали, що городище могло знаходитись на стратегічно важливому вузькому проході з півдня, з Подністров'я на північ — у глибину Розточчя, до Белза, Володимира та інших міст Західного Побужжя. Тут відкрито залишки кількох селищ, які були зв'язані з городищем боярина Домажира⁷.

Як відомо, досить напруженою була ситуація в Галичі на початку 1242 року. Князь Ростислав-Костянтин (?) Михайлович (1223-1264) вів активну боротьбу за князівську владу в Галичі, перед тим побувавши князем у стольних городах різних удільних князівств. Скориставшись відсутністю Данила Романовича в Галичі, при підтримці боярина Володислава Юрійовича, якого літопис називає невірним, вирушив на Галич. Літописний текст досить лаконічний, в ньому бракує певних слів, тому передаємо його в інтерпретації

Леоніда Махновця: "і прийшовши до (города) Печери Домажирової, обманув їх (городян) Володислав, і здалися вони (Ростиславу). А звідти, узявши (город) пішов (Володислав) до Галича, кажучи (Ростиславу): "Твій є Галич". Почувши ж (це) і зібравши воїв, Данило і Василько скоро пішли на них. І він (Ростислав) не видержав, вибіг з Галича до (города) Щекотова, а з ним утік Артемії, єпископ галицький, та інші галичани. Та коли Данило і Василько гналися вслід за ним, вість прийшла йому, що татари вийшли вже із землі Угорської, ідуть у землю Галицьку, і тою вістю (Ростислав) спасся, а декілька із бояр його схоплено було"⁸.

Цей літописний уривок викликав у дослідників ряд запитань, зокрема, де знаходився город Печера Домажирова, жителі якого так необдуманно підтримали претендента на княжий галицький стіл, і город Щекотів, куди втік Ростислав й де йому дали, ймовірно, прихисток. З цих питань нагромадилась певна література. Львівський історик ХІХ ст. Денис Зубрицький вважав, що город Печера Домажирова знаходився біля с.Домажир неподалік Львова⁹. М.Грушевський схилявся до думки, що цей город був біля невеликого села Домаморичі на Тернопільщині¹⁰. На початку ХХ ст. печеру і городище біля с.Страдч (в кількох кілометрах від с.Домажир) обстежив Б.Януш. Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. розвідувальні роботи на горі біля с.Страдч, зокрема в печері на схилі гори, проводив Я.Пастернак, який назвав цю печеру другим після київської Лаври підземним монастирем часів Київської Русі¹¹. У кінці 50-х рр. розвідувальні розкопки на городищі проводив О.Ратич. Він описав оборонні укріплення городища, відзначив, що культурний шар на ньому зруйнований¹². На початку 90-х рр. у зв'язку з охоронними дослідженнями в околицях сіл Домажир і Страдч знову постало питання про місцезнаходження літописного города Печера Домажирова. Стверджено, що городище на горі біля с.Страдч було досить велике. Його розміри становили близько 400x150 м. Воно було обнесено валом по краю гори, а з напільною стороною з'єднувалось вузьким перешийком, який, можливо, був перекопаний ровом. Культурний шар на збереженій частині городища, фактично, відсутній. Тут зустрічаються лише окремі фрагменти кераміки Х-ХІІІ ст.

Вперше було відкрито кілька селищ, розташованих поблизу городища, по берегах р.Верещиця¹³. Таким чином, можна припустити, що городище було осередком для навколишніх селищ, місцем захисту

його жителів у разі небезпеки і одночасно важливим сторожовим пунктом на шляху, що йшов з півдня в глибину Розточчя. У 40-х рр. ХІІІ ст. тут перебувала військова дружина, яка підтримала князя Ростислава.

Печера на схилі гори мала природне походження, але в княжу добу тут оселились ченці і значно розширили її, пристосовавши для житлових потреб. Назва походить, можливо, від ченця. Що вперше оселився в ній. Згодом назва печери дала назву городу, що знаходився над нею, на горі¹⁴.

Питання про місцезнаходження літописного Щекотова також в основному розв'язане. Він знаходився на краю високого узгір'я, на південно-західній околиці с.Глинськ Жовківського р-ну Львівської обл. (ур. "Щекотин"). Городище неодноразово обстежувалось. У 1934 р. тут проводив невеликі розкопки Я.Пастернак, який зафіксував залишки вимощеної дрібним камінням доріжки біля внутрішнього валу. Археологічною експедицією Львівського університету проведено невеликі розкопки на дитинці і посаді, в результаті чого стверджено, що городище не було місцем проживання більшої кількості людей. Його дитинець невеликий (83x63 м), був добре укріплений з напільної сторони, висота валу підосви сягала 14 м. Навколо городища виявлено кілька селищ, жителі яких, ймовірно, залежали від города.

Питання шляхів сполучення в Галицько-Волинському князівстві детально розглянув І.Крип'якевич¹⁵. Але шляхи, які вели на північ з Галицької землі залишились недостатньо з'ясовані. Можна вважати, що один з таких шляхів з Галича до міста Західного Побужжя пролягав вздовж р.Верещиці (ліва притока Дністра) включно до города Печера Домажирова. Тут він, можливо, роздвоювався. Один з них повертав на північний схід, де знаходилось кілька городищ (Бірки, Рокитне, Завадів та ін.) і доходив до літописного Щекотова. Цей шлях, судячи з літописних даних, мав не стільки економічне, а військове значення. Другий шлях йшов глибиною Розточчя і виходив біля сучасного села Крехів Жовківського р-ну, де також рано виникає осередок ченців.

Зі сказаного випливає, що Галич був зв'язаний з численними городами удільних князівств Підкарпаття та Волині.

1. Геренчук К.І., Койнов М.М., Цись П.М. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів. -Львів, 1964. -С.68-79.

2. Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (Раннеславянский и древнерусский периоды). -К., 1990. -С.96-130.
3. Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. -К., 1989. -С.373.
4. Літопис...- С.387.
5. Ратич О.О. Результати досліджень давньоруського городища Замчиско в м.Судова Вишня, Львівської області, в 1957-1959 рр. / Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. -К., 1962. -Вип. 4. -С.106-119.
6. Літопис... -С.399.
7. Пелещин М.А. Стародавня Яворівщина. Нариси з історії та археології. -Львів, 1996. -С.101-102.
8. Літопис...- С.400.
9. Зубрицкий Д. История Древнего Галичско-Русского княжества. В 3 частях. -Львов, 1855. -Ч.3. -С.138.
10. Чи Домамири чи Домажири / Записки НТШ. -Львів, 1895. -Т.5. -Кн.1. -С.1-2.
11. Пастернак Я.І. Археология Украины. -Торонто, 1961. -С.581.
12. Ратич О.О. Городища в селах Добростани і Страдч // Археология.- 1996. -Вип. 20. -С.227-228.
13. Пелещин М.А. Стародавня Яворівщина. -С.102.
14. Пелещин М., Берест Р. З історії вивчення печери в с.Страдч на Львівщині // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. -Львів, 1995. -С.72-76.
15. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. -К., 1984. -С.44.

Юрій Малєєв

БОГАТИРСЬКА ЗАСТАВА НА ДНІСТРІ

З'їзд князів у Любечі закріпив процес феодалної роздрібленості — "кожен хай держить вотчину свою". Незважаючи на те, що відтепер "хто на кого встане, хай проти нього буде чесний хрест і вся земля Руськая", це не припинило феодалних міжусобиць. З особливою жорстокістю вони відобразилися у подіях, пов'язаних з ослабленням теребовльського князя Василька Ростиславича. Правнуки Ярослава Мудрого, князі Ростиславичі, володарювали у кількох землях, які лише у XII ст. були об'єднані у єдине галицьке князівство. Літопис називає багато нових міст, городища, які саме тоді були збудовані.

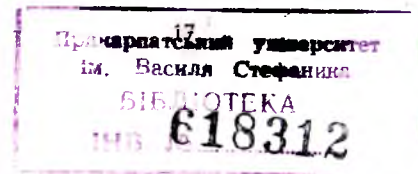
Одне з таких городищ було досліджене Дністровською археологічною експедицією Київського університету біля с.Синьків Заліщицького району Тернопільської обл. (з 1992 р. селом Богданівка повернуто стару назву Синьків).

Пам'ятка розташована на плато у мисовій частині, утвореній берегом р.Дністер та глибокою долиною Синьківський або Шелепівський потік, в урочищі "Городище". Мис, на якому розташована пам'ятка, з південної сторони обмежений уривчастим у верхній частині та осиповим у нижній схилом корінного лівого берега Дністра, висотою більше як 100 м., а зі східної сторони до нього примикає ущелина з уривчастими схилами, по дну якої, утворюючи каскад водоспадів, до Дністра протікає струмок. На його правому березі, на вершині схилу під стіною городища, знаходиться джерело, яке постачало мешканців водою.

Ці дуже зручні природні умови були пристосовані для створення штучної системи оборони. З відкритої напільної сторони на відстані 55 м від його кута у сторону долини ріки та на такій же відстані по долині струмка мис був відрізаний валом та ровом довжиною 55 м, які обмежувались протилежними схилами та утворювали замкнуту систему оборони у формі рівностороннього трикутника. Висота валу 2,45 м, ширина основи — 12,5 м. Ширина рову 10 м, глибина 1,4 м. З північно-східної сторони вал і рів під гострим кутом повертають вздовж схилу струмка в напрямку мису. На цій ділянці вал насипаний на природному уступі, а викопаний під ним у верхній частині крутого схилу рів скоріше являє собою ескарп. Оскільки вал насипаний на краю крутого схилу, його розміри менші, ніж попереднього: висота 0,9-1 м, ширина біля 5 м. Замикає лінію оборони південна частина мису, яка має природні стрімкі схили, а вздовж вершини урвища зроблений ескарп, який з'єднує ці оборонні лінії у єдине кільце.

На самому краю урвища над Дністром з напільної сторони був зроблений надійний в'їзд. Тут під час спорудження рову поперек нього над урвищем була залишена вузька материкова перемичка, а край валу на таку ж відстань відступає від краю. Так був влаштований проїзд шириною біля 3 м, який зберігся до нашого часу. Це уможливило, з дозволу варті, заїхати на городище кінній повозці по самому краю урвища. При відсутності такої згоди реальним ставав шлях у провалля глибиною поверх 100 м.

З напільної сторони на городищі розташована ще одна лінія штучних земляних укріплень. На відкритій ділянці на відстані біля 55 м від краю північно-західного рову паралельно до нього були споруджені вал та рів. Один їх край закінчувався над урвищем Дністра, а протилежний — на схилі яру струмка. Висота валу 1,35 м,

ширина основи — біля 9 м, ширина рову — 4 м. Глибина внаслідок ерозії погано простежується.

В'їзд з напільної сторони був улаштований приблизно у центральній частині оборонної лінії. Тут була відсутня ділянка валу, а напроти отвору розташовувалась перемичка у рові. Це утворювало в'їзд шириною біля 4 м.

На великій відстані навколо городища та на усій його площі ґрунт виявився надзвичайно твердим. Тут, як у гумусному, так і у материковому шарі, містилась велика кількість гальки, що відклалась у геологічні часи на дні Сарматського моря. (Зараз поруч відкрито гравієвий кар'єр). Отже, місце, обране для городища, зумовлювалось не господарськими потребами. Дуже ускладнене було і будівництво, особливо фортифікаційне.

По усій площі городища у гумусному шарі, товщиною 30-40 см., знаходиться чорнолощена кераміка, що відноситься до голіградської групи гальштатського періоду, а на території цитаделі господарська яма. На цитаделі відкрите давньоруське житло та господарські споруди. За керамічним матеріалом цей період датується другою половиною XII — початком XIII ст. Пізніші матеріали не зустрічаються. Уся територія городища у верхньому гумусному шарі містить велику кількість попелу, а місцями і деревного вугілля. Це особливо помітно у передгородді. Очевидно, через надзвичайну твердість ґрунту споруди тут були дерев'яні, наземні, і городище загинуло у полум'ї пожежі і більше не відновлювалось.

Для спорудження городища у давньоруський час було обране найбільш вигідне у військовому значенні місце. Крім усіх переваг на цій ділянці виявились укріплення, які були споруджені тут у гальштатський час. Вигідність положення та наявність небезпеки зумовила будівництво гальштатських укріплень саме тут. У давньоруський час вони були добудовані та підсилені з урахуванням нових вимог, як це мало місце і на інших давньоруських городищах Галицької Русі.

Городище було розташоване у вилучені Дністра над його долиною так, що з нього відкривався чудовий огляд на велику відстань. Ріка могла контролюватись до поворотів на 6 км вгору та на 4 км вниз по течії. На протилежному правому березі Дністра розташоване с. Брідок (Буковина), а вниз по течії — с. Колодрібка /первісно Коло Брідка/. Обидві назви походять від броду, який розташований на відстані біля 1 км вниз за течією ріки від городища. Городище

контролювало з високої кручі не тільки ділянку ріки на відстані близько 10 км, а й брід через неї, що відкривався у літню пору і з'єднував територію Буковини з Поділлям. Від цього місця на Дністрі найближча відстань до Чернівців. Важливість броду обумовлювалась ще й тим, що з обох протилежних берегів був похилий під'їзд, що рідко зустрічається на Середньому та Верхньому Дністрі.

Городище контролювало відповідальну ділянку стратегічно важливого торгового шляху від Галича до Чорного моря, який сприяв розвиткові ремесла, торгівлі та розквіту Галицьких міст. Воно повністю виконало свої функції фортеці, але у грізні роки татаро-монгольської навали розділило трагічну долю Русі.

Ігор Зінчишин

ОБСТЕЖЕННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ТЕРЕБОВЛІ

Теребовля відзначила своє 900-річчя. Перша згадка про місто відома з "Повісті минулих літ" під 1097 роком. На той час це була столиця Теребовльського князівства. Особливо зросла його могутність за князювання Василька Ростиславовича (1097-1124 рр.). Підвладними князю були землі по Середньому Дністру, Нижнє Покуття і Буковина.

У травні 1997 року Південно-Тернопільська археологічна експедиція Заліщицького краєзнавчого музею спільно з науковими працівниками Теребовлянського краєзнавчого музею здійснили обстеження княжої Теребовлі.

Головним об'єктом досліджень стало урочище "Замкова гора", де розміщена старовинна фортеця. Тут був дитинець княжого міста¹.

На території замку, в давніх розкопах учасники експедиції знайшли (Див. рис. 1) старожитності трипільської культури, а саме: крем'яний скребок, уламок пластини з однобічною ретушшю, уламки глиняних посудин зі слідами розпису. На відстані 2,5 м від східного муру замку в старому розкопі на глибині 0,5 м від денної поверхні ґрунту виявлено залізну втульчату стрілу від арбалета, довжиною 9,5 см. (XIII-XIV ст.) і фрагмент витого скляного браслета чорного кольору з нанесеною на поверхні жовтою і коричневою лініями (кінець XII — початок XIII ст.). Артефакти давньоруського часу, знайдені експедицією на території замку, підтверджують існування в цьому місці князівської фортеці.

Рис. 1. Знахідки, виявлені у 1997 р. в урочищі Замкова гора (м. Тербовля).

- 1 — скребок;
- 2 — уламок пластини;
- 3 — уламок посудини;
- 4 — стріла від арбалета;
- 5 — уламок браслета;
- 6 — ручка дзбанка.

1, 2 — кремій; 3, 5 — скло; 4 — залізо; 6 — глина.

На замковому подвір'ї виявлено також уламки верхньої частини скляної посудини, що має діаметр вінець 5,4 см., віконного скла, пічних кахель, а також фрагменти горщиків і мисок XVI-XVII ст.

Становлять інтерес уламки глиняних посудин, поверхня яких покрита поливами зеленого, жовтого і коричневого кольорів. Ці вироби розпочали виготовляти міські гончарі у XVI столітті. Поливаний посуд був дорогим, тому ним користувалось переважно заможне населення. На території замку знайдено ручку дзбанка XVII століття з поздовжнім жолобком, зовнішня сторона якого білого кольору, а внутрішня — покрита зеленою поливою.

Проведено розвідку на території міського посаду княжої Тербовлі. В лісі, недалеко від гімназії-інтернату, обстежено старе городище, що має назву "Костелок". Тут, ймовірно, був монастир із церквою святого Спаса. Після того, як він згорів (сліди пожежі простежуються в стінці земляного валу городища), монахи перебрались на місце, де зараз руїни підгорянського Свято-Спаського монастиря.

В урочищі "Гуртівка" села Зеленче на городах знайдено уламки крем'яних ножів, скребоків, серпа і глиняних горшків рожевого кольору. Трапився й уламок глиняної фігурки бичка. Виявлено куски випаленої глиняної обмазки жител. Все це — речі трипільської культури.

У Зеленчі на присадибній ділянці Володимира Якимовича Балицького, де в минулому знайдено древньоруську глиняну писанку,

члени експедиції виявили фрагменти кружальних горщиків і частину скляного крученого браслета княжої доби.

Стародавні речі, знайдені під час розвідки, реставровано в Заліщицькому краєзнавчому музеї і передано на зберігання в Тербовлянський музей. У зв'язку із створенням у Тербовлі краєзнавчого музею віднині пошуки і охорона пам'яток археології Тербовлянщини будуть проводитись планомірно і на науковій основі.

1. Тимошук Б.О. Дослідження давньоруської Тербовлі. // Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (секція археології). — Кам'янець-Подільський, 1985. — С.58.

Adrian Mandzy

KAMIANETS-PODILSKY CITY OF DANYLO HALYTSKYJ

Students of the origins of Kamianets-Podilsky have used a variety of sources. In addition to the fragmentary documentary evidence, archaeological materials have often been cited, as have been local legends, architectural building techniques, and city planning. Yet in spite of the variety of data used, little attention has been devoted to some fundamental questions of what is actually being addressed. As has been previously pointed out, the simple existence of an earlier settlement does not necessarily prove the existence of an urban environment at that particular time. Even if an earlier city existed at the same location, the later population is not necessarily a continuation of the earlier settlement. Indeed, there are a number of examples from antiquity when a defeated people were pushed out and a new colony was built in the same favorable location. Thus, one of the more difficult aspects of dating the origins of the city will be in establishing continuity between an earlier settlement and its possible later successor.

There is little question that by the end of the 1370s the city of Kamianets-Podilsky was in existence. In 1374 the city was granted Magdeburg Law and in 1375 a Catholic bishopric was established. The Dominican convent at Kamianets-Podilsky was also established at about the same time, circa 1370. Perhaps the most direct evidence for the city's founding comes from the Chronicle of Feodosij Sofonovych (*Khronika z Litopystsiv Starodavnikh*).

Few scholars support the idea that the city was founded in the 1370s. Contemporaries from the early modern period have often referred to the city as "Petradawra", a term used by Antonni in the late nineteenth century and more recently revived in the late twentieth century by Plamenytska. In spite of the fact that, during the second quarter of the nineteenth century, experts on the Kievan period were able to demonstrate that the references to Kamianets within the Primary Chronicle refer not to Kamianets-Podilsky but to other cities named Kamianets (specifically Kamainets-Volynskyj and Kamianets Lytovs'kyj), the theory of a Kievan foundation of Kamianets-Podilsky remained in vogue throughout the Soviet period. More recently, theories of an Eneolithic Trypillian Kamianets-Podilsky and a Halych heritage have been proposed. Though each of the major theories will be examined in greater detail below, analysis of these occupations/periods will focus on the single most critical question – can the fourteenth century city have any relation to or possible continuity with possible earlier settlement?

Since the nineteenth century many scholars have argued for the Kievan heritage of the city. However, the idea that the city was first founded during the time of the Halych-Volyn' kingdom is relatively new. In part, this is a result of the "Great Russian" political/academic climate which chose not to differentiate between the Kievan period and the time of the Halych-Volyn' kingdom. Yet political ideology is not the only reason that the theory of a Halychian Kamianets-Podilsky is so poorly developed. While theoretical interpretations regarding the relationship of the Halych-Volyn' kingdom and the Kievan period vary greatly, the greatest limitation in presenting Halychian Kamianets-Podilsky is the lack of documentary evidence from a time when considerable written material is available for Ponyzhia, the contemporary name for this region. Although the lack of written sources does not necessarily discount settlement at Kamianets-Podilsky, it is clear that the capital of the territory was Bakota. Mentioned by name on a number of occasions Bakota was the stage for events of 1241/42 and 1254/55 which revolve around Danylo Halytskyj's attempt to regain control of this territory.

The Kingdom of Halych came into existence during one of the most turbulent periods in Ukrainian history. At the dawn of the thirteenth century, political authority continued to decline in Kiev, and the different princes of the principalities vied for control. On 6 De-

cember 1240, Mongols of the Golden Horde sacked Kiev and the last vestiges of the Kievan state came to an end. Other Tatar bands plundered Poland, Silesia, Moravia and Hungary, but did not remain in these territories for long. Ukraine did not fare as well, and the Mongols remained for a time. In many cases the Mongols did not come to rule directly over their rich Ukrainian territories. In kingdoms such as Halych, the conquerors relied upon the local princes to govern in their name. While there is some question as to the extent of Tatar influence over the kingdom of Halych, there is a very vivid account of how Prince Danylo submitted to Tatar authority. Others, such as Prince Michael of Chernihiv, who did not bow to Tatar wishes, did not live to tell of his insolence.

Unfortunately, we know very little about the regional history of Ponyzhia. More than likely, the Mongols conquered the region, and many of the inhabitants made peace with their new rulers. According to the *Halysko-wolyns'kyj litopys*, some communities of Ponyzhia surrendered to the Mongols and were left to "sow wheat and barley for them". The Chronicle also tells us that Danylo campaigned in the region, and that for a few years, his second ruled in Danylo's name. The Chronicle is relatively straightforward, indicating that in 1241 Bakota was being ruled in the name of Danylo by Kyrylo-*pechatnyj* (literally Kyrylo, the holder of the seal). Yet for reasons unknown to us, Danylo's second, Mylij/Milei, made peace with the Mongols, and Danylo was forced to return in 1254/5. According to the Chronicle, Mylij was captured by Lev, son of Danylo, and after swearing loyalty to Danylo, was allowed to continue his administration of the area. Once the Tatars returned, however, Mylij gave the city of Bakota to the Tatars. Military actions continued in the region for the next two years, but it is unclear if Ponyzhia returned to Danylo's administration following Mylij's betrayal, or remained a separate independent territory.

Rule over this region was anything but stable. Indeed, the only thing we know for certain is that during Danylo's rule the region was administered from Bakota. In the following decades, as control over Ponyzhia shifted periodically between Danylo and the Tatar/Mongols, the internal splintering and reorganization of the Horde would also have restricted its authority and may have set limits to the amount of absolute control it could impose.

In the last years of the thirteenth century, Ponyzhia was well situated within the sphere of Mongol rule. However, after the death of the khan Nogay (c. 1260-1299), the political situation changed radically.

Tracing the origins of Kamianets-Podilsky is particularly difficult within the documentary record, since the term Podillia is relatively recent. Although both Hrushevskij and Vynokur state that the names Ponyzhia and Podillia refer to the same administrative unit, with only the name being changed, the situation is perhaps more complex. Some time during the late thirteenth or fourteenth century, the term Ponyzhia fell out of use, and the term Podillia first appeared. Though it is undetermined what occurred within this geographic space during the period, one change is obvious — the movement of the capital. The capital of Ponyzhia was Bakota, while that of Podillia was Kamianets-Podilsky. In addition, it appears that the border of Ponyzhia/Podillia and Halych changed in regard to Terebowlia, and that a similar change may have been in effect with the creation of the Bratslavs'ka *starostvo*. It is unclear when these changes occurred, whether during the Mongol-Tatar rule or the beginning of the Lithuanian administration. However, the renaming and reorganization of the territory indicates a more radical reorientation of the region than simply the replacement of one name with another.

The renaming and reorganization of the territory, however, does not automatically imply colonization or even new settlements. Whereas place names are traditionally long-enduring, even at times outlasting the indigenous people who first named the areas, there are numerous examples of geographical names being changed for political reasons. Similarly, the movement of the regional capital from one location to another may have been done for a number of reasons — social, political, military, economic — either from some far-away administrative center or with the impulse coming from a local ruler.

Although we are left with more questions than answers, two possibilities for the regional reorganization may be noted. The first idea originates from the Arabic source which mentions the flight of Nogay's grandson to Podillia. It is possible that the grandson, aware of the difficulties of ruling over a foreign territory and a possibly hostile indigenous population, and acutely aware of the hostility of the current ruler of the Horde towards him, may have needed a much stronger defensive citadel than the relatively open city of Bakota. As a

result, he re-established the regional capital at a more defensible location, such as the oxbow in the Smotrich River.

The second possibility, and the more likely of the two, is that this administrative move occurred some time following the battle of Syni Vody. After Lithuanian rule was established in Podillia, the Koriatovych princes, acutely aware of their vulnerable position, found it expedient to move the seat of power to a more defensive location. Although the Mongol/Tatars formally recognized Christian sovereignty in the region, prudence may have dictated that the new capital be located further away from the Host.

In spite of the fact that almost no primary documentary evidence exists from the period following the end of Danylo's rule over Ponyzhia to the 1370s, the earliest mention of Kamianets-Podilsky may be in the records of the Crimean khanate. Although the majority of these documents were destroyed with the conquest of Crimea at the close of the eighteenth century, the previously-published *yarlyk* of 1507 from the Crimean Khan Mengli-Geray to King Sigismund I provides some very interesting information. The date of even the earliest known document dates to 1397, some thirty years after the territory of Kamianets-Podilsky came under Lithuanian rule.

This later *yarlyk*, the basis of which were without doubt the *yarlyks* of Tokhtamysh to Jagiello in 1393 and to Witold in 1397, was given to the Grand Duke Vitovt of Lithuania from Haji-Geray as a reward for Lithuanian participation in inter-Tatar affairs. Although only sixteenth-century copies of the original *yarlyk* have survived, this document is unique, since it formally acknowledges sovereignty over a specific territory. Whereas we have only later documents, which are thought to have been based on the earlier fourteenth century documents, Vernadsky points out that many of the district/towns listed as *t'my* "had been occupied by the Lithuanian grand dukes for several decades ... (and) they were still listed in the records of the Golden Horde as so many *t'my*". So, while the greater part of a century separates the documents, they may not have changed significantly. From the *yarlyk* of 1507, and the "same list, with some variations" of 1540, "we know of the existence of *t'my* named after the following cities and districts: I Kiev; 2. Vladimir in Volynia; 3. Lutsk; 4. Sokal; 5. Podolia; 6. Kamenets (in Podolia); 7. Braslav (in Podolia); 8. Chernigov; 9. Kursk; 10. The Egoday 'ma' (south of the Kursk region); II. Liubutsk (on the Oka River); 12. Okhuta; 13. Smolensk; 14. Polotsk; 15-16. Riazan (at least two *t'my*).

Riazan and Pronsk). To this list for the first century of Mongol rule, Galicia (lost to Poland in 1349) should be added, with probably three *t'my*; 17. Galich; 18. Lvov; 19. Sanok".

There are, however, problems with this source. It should be noted that both published documents "contain omissions" and "that the names of some cities in the old copy have been corrupted". Lacking the original fourteenth century *yarlyk*, we may never know what cities were listed in the original. Indeed, there may be no way of differentiating between the information which reflects the situation at the end of the fourteenth century and that which was added in the intervening years. While Spuler points out that "we do not know the majority of the *yarlyks* of the early period in then-original form, but only in the shape in which they appear at their confirmation, when they were used as the basis for other documents (the so-called *transsumpti* – *i.e.* transcripts)" it is extremely unlikely that the Tatars would grant the Christians rule over territories and/or cities which they themselves had not previously controlled. In the sixteenth century, the origins of Kamianets-Podilsky was well documented, and given the great prestige involved with founding a city, it is thought that the Tatars would, most probably, not take credit for ruling a city which was only founded in the years following their relinquishing control over the region. Also, given that the purpose of both the original *yarlyk* and its sixteenth century copies were to reaffirm the bonds of friendship between the Tatars and their Christian neighbors, it is unlikely that the Tatar document would try to take credit for an achievement of the other party.

In spite of all the shortcomings of this document, then, this may be the oldest documentary evidence for the existence of Kamianets-Podilsky before the establishment of Lithuanian rule in Podillia. There are many inherent limitations to working with later copies of original documents, but it is thought that in the first decades of the sixteenth century, and perhaps as early as the last decade of the fourteenth century, the Tatars claimed to have ruled over a small settlement which eventually would grow to become the city of Kamianets-Podilsky. Since the nomadic Mongols/Tatars had no use for urban areas, it is extremely unlikely that they founded Kamianets-Podilsky themselves. Thus, following the maxim that the most recent occupation is the most likely candidate for the founding of the city, it is thought that the initial settlement of Kamianets-Podilsky is connected with the Halychian kingdom.

Although there is little question that the city of Kamianets-Podilsky existed by the end of the 1370s, an examination of the early years of Lithuanian rule indicates that no new city was founded on an empty plot of land. Rather, an already existing settlement, possibly even a small city or town, was designated as the capital for the region.

Following the collapse of the Halych-Volyn state in the first decades of the fourteenth century, Ukraine went into decline. Taking advantage of this situation, both Catholic Poland and pagan Lithuania pressed into the region. Although the Polish incursions in Halychyna were somewhat adversarial, Lithuanian penetration into Ukraine was one of co-option, rather than bloody annexation. Within a generation, the Lithuanian elite, like the Vikings who first came to Kiev, became completely Ukrainianized. Not only did the Lithuanians adopt the local language, culture, art and religion, but many of the old Ukrainian nobility rose to positions of authority within the Grand Principality of Lithuania. Indeed, so familiar was this government, that Doroshenko claimed it represented a restored Kievan state.

The city of Kamianets-Podilsky exhibits a relatively unusual urban plan. Although it may be possible that some of these variations may have been caused by the unique topography, the existence of two squares within the city indicates more than a simple geologically-determined urban settlement pattern.

The shape of the square itself can also be important. Although many city squares are quadrilateral in shape, other square dimensions have also been noted. The Armenian square, in Kamianets-Podilsky is of a tubular type, similar to the one noted in the 1625 plan of Ravensburg. It is also possible, however, that this type of city square is of an ancient design, since a similar type of settlement pattern may be noted in pre-Mongol Kiev near the Sophia cathedral. Although this type of settlement pattern may have existed in Armenia or had evolved among the Tatar/Mongols themselves, there is too little information to link the form of the Armenian square with that of an eastern-type model. Some have suggested that the shape evolved from a traditional Ukrainian V-shaped market square, while others have argued that the market is similliar to that of a Hansa model city.

The existence of the two city squares suggests a rather unusual arrangement for a city of this size. Some may argue that since Kamianets-Podilsky was located at the eastern edge of the Commonwealth, urban space was readily available, and thus, more public space

may have existed. This view, however, is simply false. Such a circumstance indeed applies to nineteenth-century cities in Russia and Eastern Europe, but the existence of two and three-tier basement levels in sixteenth and seventeenth-century Kamianets-Podilsky is a clear indication of the limited space within the confines of the city before the Turkish invasion of 1672.

While it may be argued that trading in Kamianets-Podilsky grew in the sixteenth and seventeenth centuries to such a degree that the city required two separate markets, I believe that the existence of two markets may be indicative of the city's earlier history. Despite the limitations of the architectural data, an examination of late fourteenth century urban topography may offer an explanation for the particular arrangement. Prior to such study, any analysis of the fourteenth-century city must take into consideration that undoubtedly only part of the Old City was settled. Whereas some scholars have assumed dense settlement in the fourteenth century, no evidence indicates that the entire area of the Old City was occupied at this time.

No documentary material dates the origins of the Armenian Square. This square, however, is thought to be the older of the two public areas. It is interesting to note that this square occupies the most central and geographically favorable location within the Old City, and that its design reflects the traditional Ukrainian urban situation — an extended V-type settlement pattern, with a church located at the junction of the V itself. This type of configuration, a central road dividing into two branches with a church in its center, is known not only in early Kiev but is also seen in Medieval Terebowlia and pre-Mongol Zvynhorod. Indeed, the existence of this type of settlement pattern, still used in rural settings up until the twentieth century, may be indicative of indigenous Ukrainian urban development. Little has been published on this topic, but many Ukrainian architectural historians and planners have stated that such a V-type settlement pattern was uniquely Ukrainian, and was not imported from anywhere else.

The existence of two or more squares within a large city is not very unusual. It is a fairly common situation, and the second market is often referred to as the "New Market". In both L'viv and Terebowlia, there are two cities within a single settlement — the old indigenous city and the new Polish city. In both circumstances, the new city has a new square, which over time becomes simply "the square". At the same time, the original square is simply known as a square. Whereas

there is no evidence which states the terms "Old Square" and "New Square" were ever applied in Kamianets-Podilsky, a similar situation is thought to have occurred.

The first architectural evidence from this "new" city in Kamianets-Podilsky comes from the city's Dominican convent. Pounded c. 1370, this complex is the earliest dated structure in Kamianets-Podilsky and predates both the granting of Magdeburg Law and the founding of the Roman Catholic Cathedral. Since all corresponding Dominican convents, which were founded in Ukraine at the same time, were set up on the fringes of already existing settlements, or even outside the defensive walls, it is safe to presume that by c. 1370 a settlement was already in existence within Kamianets-Podilsky.

Thus, while there are numerous examples of administrative centers being located previously to or in absence of urban centers, Casimir's well documented policy of attempting to convert the entire Orthodox population in Western Ukraine to Catholicism *en masse* by appointing new Catholic bishops for existing "schismatic" communities not only illustrates the political reasons for the founding of the Catholic bishopric in Kamianets-Podilsky, but suggests that an urban environment was already in existence.

It is my belief that the establishment of the bishopric and granting of Magdeburg law are expressed physically by the founding of the new Polish Square and the construction of the Roman Catholic Cathedral in its northwest corner. This type of settlement pattern clearly reflects a formal use of space. Indeed, this type of arrangement does not follow the more traditional V type settlement pattern, and is thought to have been imported from the West. The use of a square with four equal sides (parallelogram) is reminiscent of Roman settlement patterns, and can be found in many new towns, such as at Hildesheim, which were founded in the thirteenth century. Given the Western origins of this type of settlement, many Ukrainian scholars refer to this type of urban planning as the Western urban tradition. For this reason, the Central or Polish Square is thought to date from no earlier than the mid 1370s. Indeed, given the spatial relationship between the Cathedral and the Central Square, the location of which is also thought to represent a Western settlement pattern, I believe that this type of arrangement was established in Kamianets-Podilsky no earlier than 1374.

The reasons for the construction of the Cathedral and the Central Square at this specific location within the city are unknown, but it is of interest that this new administrative center was apparently set up

away from the already existing line of settlement. Not only was the Central Square established outside the walls of the already existing Dominican convent, but away from the already settled area of the Armenian Square as well. Thus, while it may have been possible to re-conform the territory of the Armenian Square so that it more closely resembled a rectangular pattern, an existing settlement may have prohibited such radical reconstruction. Though the specific topographic condition of the Armenian Square may have prevented the creation of a rectangular-shaped city square at this location, there may have been other reasons for setting up the new administrative center away from the older settlement.

By 1400, when the Franciscan convent was founded in Kamianets-Podilsky, the city appears to have grown and the friars' house was established on the western edge of the upper town. Much like their Dominican co-religionists, the followers of St. Francis, who came to administer to the needs of the population, also followed a tradition of establishing their houses beyond the limit of urban settlement. Presuming that the friars adhered to this practice in Kamianets-Podilsky, the location of their convent on the western lip of the oxbow indicates that most of the territory of the upper town was already settled. Although there is no indication of settlement along the northern edge of the Old City, as well as within the lower town, there is clear evidence of the growing urban administrative center of Podillia. Indeed, as continued settlement extended the boundaries of urban space with the enclosed territory of the oxbow, the maintenance of an open space for the Armenian Square is perhaps the best argument for its pre-Lithuanian settlement.

Debate into the origins of Kamianets will undoubtedly continue. One thing, however, is clear now: when the Lithuanian princes came to Podillia, a town already existed in what we know today as the city of Kamianets-Podilsky. Possibly founded by Danylo of Halych, this settlement survived Tatar rule. At the time of the Lithuanian arrival, not only did a castle protect the only vulnerable approach to the capital, but a settlement already clustered around the Armenian square. In the course of the next few centuries, this settlement expanded and in time became the defining border between western civilization and the Pontic steppe. Not only did this settlement become a cornerstone of strategic military planning, but by the late sixteenth century Kamianets-Podilsky was one of the largest and most important urban centers in all of Ukraine.

(Abridged)

ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ПІВДНЯ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

За період 1963-1989 рр. автором, а з 1990-1997 рр. Південно-Тернопільською археологічною експедицією Заліщицького краєзнавчого музею у Заліщицькому районі Тернопільської області відкрито та обстежено 18 давньоруських пам'яток — селищ, печер і могильників.

Село Блищанка. Селище древньоруського часу відкрито протягом 1963-1966 рр. на орних полях урочищ "Горби" і "Над Гнилою". Тут знайдено фрагменти горщиків, скляних кручених браслетів темного і жовтого кольорів, скляні намистини, бронзовий браслет, орнаментований на зовнішній поверхні хвилястими заглибленими лініями, що творять послідовно розміщені ромби з хвилястою лінією в центрі, фрагмент колта круглої форми, прикрашеного на боках витиснутими в металі прямокутниками, а по кругу — кульками, уламок кістяного гребеня. Виявлено також пряслице з мергелю, залізні леміш і чересло від плуга, сокиру, серп, ніж і трубчастий замок.

Село Слобідка. У 1970 р. в урочищах "Четвертини", "На фільварку" і "Біля ставу" виявлено сліди селища княжої доби. На орній поверхні ґрунту урочищ зібрано уламки горщиків, гладких і кручених скляних браслетів чорного, фіолетового і синього кольорів, скляні бусини, бронзовий енкалпійон та залізу підкову від чобота. Обстежено місцезнаходження підплитного могильника на городі Івана Краєвського, де у 1966 р. в одному з поховань знайдено дві скляні сині намистини.

Село Ворвулинці. Давньоруське селище відкрито у 1971 р. в урочищі "Жерманівка" на селянських городах. Зібрано численні фрагменти горщиків.

Село Дунів. Протягом 1972-1973 рр. краєзнавець В.М. Українець на орних полях урочищ "Гора" і "Корніж" виявив селище древньоруського періоду. Знайдено: уламки горщиків, шиферну пряслицю, скляні і бронзові буси, 4 залізні наконечники стріл і залізний наконечник списа. На своєму городі у 1967 р. краєзнавець виявив бронзову стулку енкалпійона із зображенням Розп'яття. Другу потерту стулку хреста-складення знайдено у 1992 р. на городі Івана Прохарчука.

Хутір Хрипилів. Восени 1973 р. на поверхні орного поля знайдено уламки горщиків княжої доби.

Село Лисичники. В центрі села і південно-східній його околиці (урочище "Волова криничка") протягом 1974-1995 рр. проведено обстеження виявленого тут давньоруського селища. Зібрано: фрагменти горщиків, скляного крученого браслета, бронзову ступку енкалпіона із зображенням Розп'яття у супроводі ликів святих, 2 залізних вістря стріл і залізну стрілу від важкого лука. Обстежено місцезнаходження підплитних поховань в частинах села — "дворище" і "Коло фігури". Уламки давньоруських горщиків виявлено в урочищі "Під валом". Здійснено розкопки біля печери "Кошова" і "Лиличка", що розміщені у вапнякових скелях. Під великим входом у печеру "Кошова" у 1980 році на глибині 20 см від поверхні ґрунту викопано уламки корчаги коричневого кольору з довгою і овальною в перетині ручкою. Фрагменти корчаги орнаментовані паралельними горизонтальними жолобками. Знайдено тут також залізну ромбоподібну стрілу з черенком від лука і бронзову сережку.

У липні 1997 року при виході в печеру "Лиличка" викопано уламки стінок горщиків коричневого кольору, прикрашених заглибленими хвилястою і прямими лініями. Знайдені поблизу печер старожитності датуються княжою добою.

Село Касперівці. Бронзовий хрест-складень знайдено у 1978 р. в частині села "Містечко" (лівий берег Серету). На лицевій стороні цього хреста є зображення Розп'яття, а на зворотній — фігура Богоматері — Оранти. Тут же на присадибних ділянках виявлено 3 залізних вістря стріли.

Село Бедриківці. Краєзнавець В.К. Добрянський у 1982 р. на орному полі між урочищами "Жировка" і "Могилки" знайшов шиферне пряслице і 2 залізні ножі.

Місто Залішки. Селище княжої доби відкрито у 1989 р. в урочищі "Уцилівка" (північна околиця міста). Тут знайдено бронзову ступку енкалпіона із рельєфною фігурою Богоматері-Оранти з долонями перед грудьми та уламки горщиків. Тепер культурний шар урочища порушений будовами житлового масиву "Сонячний". Друге селище давньоруського часу виявлено у 1996 р. на орному полі між приміщеннями "Сільгоспхімії" і долішним шанцем. Орієнтовна площа поселення 5,27 га. Зібрано уламки горщиків, орнаментованих здебільшого заглибленими паралельними лініями, рідше рядом подовгастих ямок.

Село Добровляни. Давньоруське селище відкрито у 1991 р. на орному полі урочища "Обіжева" (лівий високий берег Дністра). Зібрано фрагменти горщиків з ребристим краєм вінець.

Селище Товсте. Під час розкопок у 1995 р. в центрі селища поблизу приміщення кафе "Пельменна" викопано уламки горщиків, стінку корчаги коричневого кольору із заглибленим візерунком у вигляді паралельних ліній і залізну втульчату двошипну стрілу.

Село Зелений Гай. У 1996 р. на орному полі урочища "Соколів" виявлено сліди селища княжої доби. Площа давнього поселення 32 га. Тут зібрано численні фрагменти горщиків, орнаментованих в більшості врізними паралельними лініями, рідше зі слідами ангобу.

Вищезгадані давньоруські старожитності здебільшого датуються другою половиною XII — першою половиною XIII ст. Це були часи, коли Наддністрянщина, перебуваючи в складі Галицького, перейшла до Галицько-Волинського князівства.

Едвард Зайкоўскі

ЯЗЫЧНИЦКІЯ СВЯЦІЛІШЧЫ ПАЎНОЧНАЙ ПЕРЫФЕРЫІ ЎПЛЫВАЎ ГАЛІЦКА-ВАЛЫНСКАГА КНЯСТВА

Для разумення кантэксту, у якім адбывалась развіццэ культуры Галіцка-Валынскага княства, а таксама для тлумачэння некаторых момантаў політычнай гісторыі, істотнае значэнне можа мець вывучэнне рэлігійнай сітуацыі як унутры гэтай дзяржавы, так і на яе межах. У гэтых адносінах уяўляе цікавасць даследаванне культурных помнікаў паўднёва-заходняй часткі Беларускага Панямоння — тэрыторыі, на якую галіцка-валынскія князі настойліва прэтэндавалі нават у сярэдзіне і другой палове XIII ст. Яшчэ раней там пасяляліся групы валянянаў.

Найбольш даследаваным язычніцкім культурным помнікам у рэгіёне з'яўляецца гарадзішча-свацілішча каля в. Верхаўляны Бераставыцкага раёна Гродзенскай вобл. Помнік выяўлены Ф.Пакроўскым у канцы XIX ст., у 1973 г. абследаўся Я.Звяругам, у 1986 г. шурфаваўся, а ў 1996 г. раскопваўся намі. Дыяметр пляцоўкі - каля 7 м, яна амаль з усіх бакоў абкружана ірвом, глыбіня якога ад 0,5 да 1,2 м, а з паўночнага боку - нават 2 м. Па вонкавы бок ад пляцоўкі і ірва знаходзіцца вал, вышыня якога адносна цэнтра пляцоўкі дасягае 1,6 - 2,9 м. Уваходы на пляцоўку з паўночна-

заходняга і з паўночна-ўсходняга боку. Раскоп плошчай 88 кв.м ахопліваў цалкам пляцоўку, яе паўднёвы схіл і часткова дно ірва. Другі раскоп /32 кв. м/ праразаў вал і ахопліваў частку тэрыторыі, прымыкаючай да яго знутры.

Таўшчыня культурнага пласту на пляцоўцы была ад 0,14 да 0,28 м, а на схілах патанчалася да 0,1 м, затое ў ірве дасягала 0,53 м. На пляцоўцы пры раскопках у шэрагу месцаў ляжалі валунныя камяні дыяметрам ад 0,05 - 0,07 да 0,25 - 0,32 м, культурны пласт над якімі меў таўшчыню 0,06- 0,08 м. Камяні ляжалі досыць шчыльна і фактычна ўтваралі выбрукоўкі. Найбольшая з іх была ў заходняй частцы раскопа і мела памеры 5,5x2,0 м.

Другая знаходзілася каля паўночна - ўсходняга кута раскопа, трэцяя - у вялікай яме каля ўсходняй сценкі і яшчэ адна, разрэджаная - у паўднёва-ўсходняй частцы раскопа. Камяні неапрацаваныя і ня мелі сядоў абпаленасці. На пляцоўцы расчышчана ў мацерыку 29 ям і ямак розных памераў, дыяметрам ад 0,06 да 0,4 м і глыбінёй 0,05 - 0,36 м круглай або закругленай формы. Толькі адна з іх магла быць слупавай. Яма на схіле мела выцягнутую форму, памеры 1,74x0,84 м і гл. да 0,36 м, запаўненне зверху складалася з культурнага пласту, ніжэй залягаў прапластак вуголля і ізноў культурны пласт. У вялікай яме, частка якой расчышчана каля ўсходняй сценкі, магчыма, быў раней укапаны ідал.

У час шурфоўкі 1986 г. ў паўднёвай частцы ірва выяўлены культурны пласт магутнасцю 0,35 м, у якім трапляліся вугалькі, абломкі ганчарнай керамікі, кавалачкі пераплаўленага металу. На глыбіні ад 0,35 да 0,6 м залягалі камяні, якія ўтваралі выбрукоўку. Сярод іх сустракаліся косці і зубы жывёл, крэмна, у т.л. рэтушаваныя, фрагмент паліванай керамікі. Пад выбрукоўкай, на мацерыку знойдзена вуголле і фрагменты ганчарнай керамікі з хвалістым арнамантам і рыфлёнай вонкавай паверхняй. На свяцілішчах Паўночнай Букавіны ірвы мелі плоскае дно, на якім распальваліся вогнішчы, змешчаныя часта на спецыяльна складзеныя каменныя выбрукоўкі /Тимошук, Русанова, 1983/. Пры раскопках 1986 г. у ірве не ўдалося выявіць суцэльнай выбрукоўкі, хаця валуны сустракаліся.

Пры праэзцы вала выявілася, што яго максімальная вышыня адносна мацерыка дасягае 1,76 - 1,8 м. Вал складаўся з некалькіх пластоў, а знізу быў перамацерыковы прапластак пахаванай глебы, які знізу быў пардацерыковы прапластак пахаванай глебы, які

зліваўся з культурным пластам пляцоўкі. На глыбіні ад 0,2 да 0,6 м ад дзённай паверхні ў вале траплялася кераміка X-XII стст. Значыць, вал у XII ст. ці пазней падсыпаўся.

У час раскопак выяўлены 124 абломкі ганчарнай керамікі, з іх 19 фрагментаў венчыкаў. Найбольш керамікі X-XI стст. Даволі шмат абломкаў посуду XII ст. Ёсць таксама фрагменты XIV-XV і XVI - пачатку XVII стст. Кераміка больш позніх стагоддзяў /ва ўсялякім разе венчыкі/ адсутнічае цалкам.

Сярод знойдзеных шматлікіх крэмняў ёсць нажападобная пласціна з рэтушаванай выемкай на канцы, канцавы скрабок на адшчэпе, нуклеус і нуклепадобны адшчэп з разцовым сколам. Ёсць і шэраг крэмняў са слядамі другаснай апрацоўкі. У цэлым крэмневыя прылады досыць мезалітычныя па вобліку, але прынесены напэўна ў перыяд функцыянавання свяцілішча. Агульнавядома, што святары многіх канфесій вельмі кансерватыўныя ва ўжыванні архаічных прадметаў у кульце. На мацерыку ляжаў таксама злёгка сагнуты чаранковы жалезны нож з уступам са спінкі ў месцы злучэння чаранка з лязом /група П на Р.Мінасяну/. Такія нажы маюць у раннім і развітым сярэднявеччы досыць шырокую храналогію. Нажы, акрамя іх утылітарнага выкарыстання, мелі кultaвае значэнне як абярэгі і сімвалы гаспадарлівасці /Тимашук, Русанова, 1993/.

З іншых знаходак трапляліся косці буйной і дробнай рагатай жывёлы.

За 8-10 м на захад ад падножжа свяцілішча быў закладзены шурф 2г2 м, магутнасць культурнага пласту ў ім - да 0,58 - 0,67 м. Знойдзена кераміка X-XI і XVI-XVII стст. і фрагмент паліванай крэмянёвай сякеры.

Такім чынам, даследаваны помнік каля в. Верхаўляны з-за надзвычай малых памераў пляцоўкі і размяшчэння ірва паміж валам і пляцоўкай не мог выкарыстоўвацца ў якасці ўмацаванага паселішча, а бясспрэчна з'яўляўся язычніцкім свяцілішчам /па класіфікацыі І.П. Русанавай і Б.А.Цімашчука - малым гарадзішчам-свяцілішчам/. Яно функцыянавала з X-XI да XVI - пач. XVII стст. Са свяцілішчам у сакральным плане быў звязаны размешчаны за 0,07 км ад яго выток рэчкі і раней ляжаўшы там вялікі культавы валун.

Верхаўлянскае свяцілішча знаходзіцца на паўдарозе паміж гарадамі Ваўкавыск і Гродна, што з'яўлялася асяродкам і хрысціянізацыі. Але і ў самім Ваўкавыску паганскія амулеты ў

выглядзе мядзведжых клыкоў з прасвідраванымі адтулінамі датуецца перыядам з X па XIV ст. уключна. Каля падножжа ваўкавыскага Замчышча /вакольнага горада/ на глыбіні 1,5 м выяўлены ідал. зроблены з пясчаніку. Верагодна, ён быў схаваны ў сярэдзіне XII ст.. калі на Замчышчы ўзвалі абарончы вал і пачалі будаваць хрысціянскі храм. Першыя прадметы хрысціянскага культу - нацельныя крыжыкі - з'явіліся ў гарадах Панямоння не раней другой паловы XI ст, а абрад целаспалення сярод славянскага насельніцтва рэгіёна існаваў да канца XI ст. /Зверуго, 1989/.

Хутчэй за усё, паганскім свяцілішчам з'яўлялася гарадзішча "Талерка" каля в. Саннікі Дзятлаўскага раёна Гродзенскай вобл. Вышыня ад падножжа ўзгорка да пляцоўкі - каля 12 м, пляцоўка амаль круглая і мае дыяметр 32-34 м. Краі пляцоўкі крыху прыўзнятыя, але гаварыць пра наяўнасць вала няма падставаў. Намі ў 1997 г. быў закладзены раскоп памерамі 20х6 м, які працягваўся ад паўднёвага краю і праз цэнтр пляцоўкі. Культурны пласт меўся толькі ў паўднёвай частцы раскопа. Каля паўднёвага краю пляцоўкі адзначаны і пласт драўніннага вуголля, які меў магутнасць да 0,68 м і быў перакрыты пластом шэра-жоўтага жвіру. Прасочаны згарэўшыя рэшткі тонкіх бярэвенняў ці дошчак. Гэта сведчыць, што там размяшчаліся рэшткі нейкага збудавання. Каля паўднёвага краю глыбіня ад дзённай паверхні да мацерыка дасягае 1.15 м, а ў цэнтры - ўсяго 0,25 м.

Каля падножжа помніка знаходзілі фрагменты керамікі XI ст. /Раппопорт, 1959/. Венчык, выяўлены ў культурным пласце пляцоўкі, датуецца прыблізна XVI ст. Пры раскопках трапляліся абпаленыя абломкі крэменя, некаторыя з негатывамі наўмысных сколаў.

Першы касцёл у блізкім наваколлі гарадзішча быў пабудаваны яшчэ ў XV ст., што ўскосна сведчыць пра функцыянаванне да таго часу язычніцкага свяцілішча і неабходнасць яго нейтралізацыі. Згодна легендам, фірны касцёл у Навагрудку таксама быў заснаваны пры Ягайле на месцы язычніцкага капішча. У 1378 г. мітрапаліт Кіпрыян ставіў сабе ў заслугу, што "літвінскі Новы-горад, які адпаў ад праваслаўя, аправіў і ўмацаваў". У судовай справе духоўнага кансісторскага суда за 1721 г. на тэрыторыі сучаснага Лідскага раёна сярод канфесіяў, акрамя рыма-католікаў, уніятаў і праваслаўных. згадваецца "старалітва" /магчыма, рэшткі язычнікаў/.

Акрамя апісаных свяцілішчаў. на тэрыторыі паўднёва-заходняй часткі Беларускага Панямоння шмат культурных узгоркаў, камянёў, крыніц, з якімі звязаныя разнастайныя павер'і. Несумненна, значная частка гэтых аб'ектаў ушаноўвалася яшчэ да прыняцця хрысціянства.

Нават вядомае возера Свіцязь /каля Навагрудка/ яшчэ ў канцы XIX ст. лічылася с кральным і да яго дастаўлялі хворых, верачы ў іх цудаздзейнае выздараўленне.

Як наказваюць даследаванні, асабліва доўга язычніцкія свяцілішчы на Беларусі захоўваліся ў паласе Галеўнага Еўрапейскага водападзелу. Сюды ж належыць водападзел басейнаў Нёмана і Наравы з аднаго боку, і Прыпяці з другога. У шэрагу месцаў на водападзеле, згодна пісьмовым дакументам, яшчэ ў познім сярэднявеччы захоўваліся рэшткі балцкага насельніцтва /Ochmanski, 1981/, хрысціянізацыя якіх адбылася позна.

Віктор Войнаровський

ШКІРЯНЕ ВИРОБНИЦТВО НА ГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ У IX-XV СТ.

Протягом останніх двух десятир'ч на Прикарпатті було досліджено кілька значних осередків з обробітку шкіри: Добринівці-1 на Буковині, Звенигород, Львів, Галич. Це дозволило значно поповнити колекцію стародавньої шкіри та виробів з неї, вироблений на сьогодні ряд стаціонарних та рухомих археологічних артефактів шкірвиробництва, встановити рівень спеціалізації цього ремесла у різні періоди середньовічної історії галицьких земель, реконструювати технологічний ланцюжок процесу обробітку шкіри, визначити роль шкірвиробництва в економіці середньовічного галицького суспільства, поставити ряд методологічних проблем щодо пошуку, дослідження та інтерпретації (реінтерпретації) об'єктів, осередків та комплексів, пов'язаних з обробітком шкіри.

Для ранньосередньовічного періоду історії галицьких земель характерне виключно домашнє (нетоварне, неспеціалізоване) шкірвиробництво. Артефакти, пов'язані з вичинкою шкіри, зустрічаються чи не в кожному житлі того часу. Цей період відзначається відсутністю сталих місць, спеціальних об'єктів та засобів обробітку шкіри, зосередженістю шкірвиробництва в межах

житлово-господарського комплексу, значною кількістю кістяного чинбарського інструментарію, поєднанням вичинки шкіри та продукування виробів з неї, невідрубністю чинбарства від сільськогосподарських робіт.

З другої половини IX ст., у шкірвиробництві з'являються елементи виробничої спеціалізації. Відповідно до попиту на шкіри інтенсифікується тваринництво, зростають об'єми шкірвиробництва, підвищуються вимоги до ґатунку шкіри. Усе це потребує ускладнення технології вичинки шкіри, довготривалості операцій, збільшення допоміжних робіт, що обмежує можливість сумісництва виробництва шкіри з виконанням повного об'єму сільськогосподарських робіт.

На поселеннях Чорнівка-1, Добринівці-городище, Ріпнів-1 досліджено виробничі приміщення-майстерні з обробітку шкіри, де стаціонарні артефакти (великі споруди, ями-чани специфічної форми, конструкції й заповнення, робочі площадки, спеціальні теплопристрої, інші пристосування) чітко корелюються з великою кількістю чинбарського інструментарію та інгредієнтів.

Протягом XII-XIII ст. (попит, ринок, у т.ч. й далекоюсяжний, грошовий обіг) шкірвиробництво у краї робить якісний стрибок до вільного, професійно спеціалізованого, коли вичинка шкіри вже не обов'язково поєднується в одних руках з виготовленням виробів зі шкіри. Матеріали із Звенигорода (Загороддя) та Перемишля вказують на існування тут спеціалізованих шевських майстерень. Обробіток шкіри виноситься на периферію міст чи за їх межі. Чинбарні часто супроводжуються допоміжними об'єктами – місцями виборки вапняку (Василів на Дністрі), печами для його випалу (вапнування шкіри, Пліснесько), плотами для мідрування та сушіння шкір, ямами та іншими ємкостями для зберігання дубової й березової кори (дублення шкіри, Звенигород). Збільшується кількість й асортимент залізного чинбарського інструментарію: струги, скобелі, кушнірські ключі, леза кіс як елемент "шкафи" тощо.

XIV-XV ст. в історії шкіряного виробництва на Прикарпатті – період внутрішньої його спеціалізації. Чинбарство, кушнірство, лимарство виділяються в окремі галузі шкіряного ремесла. Чинбарство з-за умов виробництва та санітарних причин концентрується в передмістях та в сільській окрузі міст. Кушнірство та лимарство є в числі найбільш важливих і дохідних міських ремесел. Виділяється прошарок біло- та червоношкірників,

кордибанників з їх більш складною технологією вичинки шкіри (замша, сап'ян, пергамент).

Найбільше даних для реконструкції процесу шкірвиробництва в період розвинутого феодалізму в Галичині отримано в результаті розкопок середньовічного Львова. В розкопі "Арсенальний" (1979-81 рр.) було виявлено дерев'яний чан-зруб та 4 діжки для мокрого обробітку шкір, розкопом "Золотий Лев" (1992 р.) – десяток чанів-зрубів, материкова яма-чан вісімкоподібної форми й значних розмірів (форма шкіри ВРХ), кадіб з корою дуба, діжки.

На цьому ж правому березі Полтви, у 80 та 250 м від попередніх місць дослідження, в розкопі "Перун" 1997 р. розкопано унікальний чинбарський осередок кінця XV – початку XVI ст. Завдяки чудовій природній консервації матеріалу збереглись дерево, кора, тисячі фрагментів шкіри та виробів з неї, вапно, гній, волос, інша органіка – вдалось реконструювати чи не повний технологічний ланцюжок вичинки шкіри. Добутий поруч розкопу вапняк (мергель) випаювали у двох'ярусному горні (зберігся повністю). Опалювальна камера його (топка) вщент заповнена дерев'яним вугіллям, випаювальна вапняком, повітря нагніталось керамічною трубою-соплом, довжиною 0,8 м. В 6 м від горна розташована вапнякова площадка округлої форми, площею понад 50 кв.м, товщиною 0,25 м у центрі та 1-2 см – по краях – тут, очевидно, відбувалось гашення збагаченого вапняку. Гашене вапно виявлене поруч горна у дерев'яному ящику 0,7х0,38х0,22 м, накритому покриттям.

Вапнування шкіри проводилось у дерев'яних зрубках-чанах (збереглося 4) розмірами 1,35-1,6х1,5-1,9 м, в 4-6 вінців кожний, змонтованих у ямах, викопаних в материковій мергелевій основі, та над ними. Дно чанів і долівка навколо них вкриті шаром вапнякових осаджень з включеннями волосу. В заповненні чанів виявлено значні шари гною: шкіри перекладались гноем, у ньому вони підпарювалися, відпрівали, розрихлювалися. Система типу тину, аналогічного звенигородському поруч шевської майстерні, з кілків висотою 0,7-0,9 м біля чану, між якими виявлено багато шматків шкіри, служила, очевидно, пристосуванням для механічної обробки шкіри (зняття мідри, волосу, сушіння).

Дублення шкіри, можливо, проводилось у діжках (діжка №2 збереглась частково). Висота діжки №1-1,2 м, діаметр 0,7 м. Вона подвійна, з перекладкою з войлоку – для кращого утримання

розчинів, стягнута обручами з навпів розколотого і скрученого гілля, дерев'яне дно відсутнє. На материковому дні — коричневий шар танідів (дубильних речовин).

Історичні документи XV ст. вказують на відведення цієї ділянки над Полтвою монастирю св. Миколая (Миколаївська церква — цеховий храм кушнірів). Розташовані поблизу інші храми, як і оборонні вежі цього місця Львова (Краківське передмістя, "Підгороддя"), утримували кушніри, хутровики, римарі, шевці, сідлярі, шапники, тобто цехи, пов'язані із шкірвиробництвом.

Чинбарський осередок з розкопу "Перун" чітко пов'язується в єдиний шкірвиробничий комплекс XIV-XVI ст. з аналогічними об'єктами, виявленими в розкопах "Золотий Лев" та "Арсенальний", і є свідченням традиційності, тяглості шкіряного ремесла на галицьких землях.

Методологічними недоліками археологічних досліджень галицького ремесла взагалі і шкірвиробництва зокрема слід визнати наступне. Виробнича периферія галицьких міст і селищ мало піддавалася цілеспрямованим дослідженням, розкопані ж стаціонарні об'єкти й місця обробітку шкіри (ями-чани, ями з золою, вугіллям, слідами вапна, робочі площадки, теплопристрої тощо) в силу довільного визначення їх функціональної належності та відсутності власне шкіри співвідносились з господарськими чи допоміжними об'єктами. Сировинна база шкірвиробництва (кар'єри вапнякові, гіпсові, крейдяні, ями для випалу дерев'яного вугілля, вапняку, гашення вапна, дегтярські ями) з-за недостатнього вивчення ресурсних зон пам'яток взагалі, відсутності розробок щодо її специфікації або зовсім не досліджувалась, або співвідносилась з іншими ремеслами чи промислами. З іншими виробництвами часто пов'язувався і безумовно чинбарський інструментарій: кістяні проколки, лошила, "ковзани", "штампи", кам'яні гладильники, утачувачі, залізні специфічної форми струги, скобелі, ножі, леза кіс, шила, великі гаки, ключі, кліщі. Слід відзначити, що є абсолютна невідповідність (у порівнянні з іншими регіонами) між чіткими стаціонарними археологічними артефактами шкірвиробництва у краї та малою кількістю або й відсутністю тут чинбарського кістяного інструментарію (кістка в умовах Прикарпаття в основному зберігається незадовільно).

ЗВЕНИГОРОД ЯК ФЕОДАЛЬНА СТОЛИЦЯ

Звенигород якісно вирізняється з-поміж інших столиць Галицького князівства як резиденція династії Володаревичів. Він майже безупинно вивчався протягом 32 років. За час роботи було досліджено ділянки майже всіх складових частин міста — замку, "окольного города", посадів, торгових площ, церков, монастиря, могильників та доріг.

Головну фортецю міста — княжий замок збудовано на природному останці еліптичної форми, розмірами 100x80 м. Земляні укріплення обмежувалися стрімким ескарпованим схилом висотою 9 м, що робило непотрібним насипання валу. Дерев'яні фортифікації мали клітеву конструкцію і по периметру оточували площадку замку. Кліті використовувалися як житлово-караульні приміщення (з пічним опаленням) і товарні склади. В одній виявлено товарні зливки свинцю, оскільки податки приймалися не тільки у грошовому, але й у товарному вигляді. На домінуючому пункті у Південно-Східній частині стояла дерев'яна церква — каплиця (Воздвиженська?) з керамічно-майоліковою підлогою, усередині та навколо якої розташовувався могильник феодальної знаті. На Північ від кладовища вирито дві цистерни: одна, з кам'яним облицюванням — для води, друга, можливо, використовувалась як карцер. У Західній частині замку є залишки довгої кам'яної споруди з базами двох внутрішніх підпорних стовпів першого поверху, що перекриває житло XI ст. Споруду збудовано паралельно оборонній стіні, майже впритул до неї, що свідчить про те, що вона входила до складу фортифікацій. Подібне планування має палац Перемишля, що дозволяє припустити аналогічне призначення вищезгаданої споруди.

Замок — оселя феодаля, куди не було доступу простолюду. Тому замкова каплиця задовільняла духовні потреби виключно феодальної верхівки. Все це обумовило утворення народного, бюргерського релігійного центру на території окольного города. Ним став головний храм міста — церква Богородиці (Різдва Богородиці?), що на ринку. Чи була вона соборною? Питання про наявність у Звенигороді власного єпископа є дуже складним. Єпископські центри на Русі завжди котувалися високо. Власна єпископія була гарантом незалежності та особливого престижу. Тому княжий сепаратизм знаходив свою опору у підтримці церковних владик.

У 1147 р. після заснування Галицької дієцезії її очолює єпископ Перемиський Олексій. Можливо, перед тим його резиденцією була тодішня столиця — Звенигород. Але Перемиська єпархія не була ліквідована, оскільки згадується у 1218 та 1288 рр. Своєрідним підтвердженням резидування у Звенигороді єпископа Перемиського є палац на ринку. За розмірами він не поступається княжому, тому не міг належати вікарію. Разом з тим він не належав і наміснику, оскільки той за відсутності у місті князя мав мешкати у замковому палаці. На території палацу знайдено також позолочений емалевий енколпійон, подібний до галицького, що, вважається, належав єпископу Космі. Поруч виявлено печатку митрополита Київського Костянтина (1156-1158). Оскільки в ці роки Звенигород не мав власного князя, то переписуватися митрополит міг лише з церковним ієрархом. Можливо, темою листування був митрополичий протест проти видачі Осмомислу Івана Берладника у 1157 р.

Основна планувальна структура Звенигорода нагадує класичну. Головна транспортна артерія, відома з джерел, пролягає вздовж вулиці Північного передмістя на осі N-S (кардо). Декуманус впирався західним кінцем у замкову браму, а на сході перетинав ринок біля церкви св. Параскеви і йшов у напрямку монастиря на Островах. Перехрещувалися дві основні траси практично під прямим кутом біля півніжжя замку.

Оскільки всі бургові міста мають торговий характер, їх громадсько-політичним центром завжди була ринкова площа. З нею можна ідентифікувати незабудовану територію між Успенською церквою та палацом на окольному городі. Якраз у цьому місці схрещувалися під прямим кутом дві основні дороги — північно-південна та східно-західна. Під час розкопок території площі встановлено, що частина дороги в районі церкви була вимощена галькою. Між церквою та палацом знаходиться квадратний фундамент невизначеної споруди. Очевидно, це т.зв. "лобне місце", що сягає корінням у античні трибуни агораномів. Ця споруда призначалася для привселюдного оголошення княжих указів, а у постійному використанні — як місце торгового арбітра, княжого представника. Можливо, трибуна використовувалася також при проведенні народних віч, хоча з літопису видно, що у XII ст. віча більше мали характер стихійних мітингів. Подібні заходи жорстко контролювалися княжою адміністрацією. Відомо, що під час облоги міста Великим князем Всеволодом у 1146 р. намісник Іван Халдійович

скарвав на смерть ініціаторів проведення віча, що вимагало капітуляції міста. Їх обезглавлені трупи виявлено за стінами окольного города.

Право торгувати на центральному ринку мало забезпечуватися спеціальними патентами. Можливо, їх залишками є були із зображеннями св. Василя (кн. Володимира Володаровича) та Івана і Василя (кн. Івана Берладника під патронатом кн. Володимира). Особливо характеризується феодальний характер міста знайденими у 1970 р. в західній частині окольного города 44 печами, що тісно наближені одна до одної. Такий об'єкт можна класифікувати лише як банальні печі. Кожен феодал у числі своїх прав (банату), мав монополію на помол борошна та випікання хліба. Усе залежне від нього населення було змушене молоти зерно та пекти хліб у банальних установах, сплачуючи відповідний податок. Займатися цим у приватному господарстві заборонялося. Можливо, цим пояснюється практична відсутність жорнових каменів на території города, і відповідна наявність їх у місті (посаді). Отже, якщо мешканці города входили у правову сферу феодала, то вільні купці та ремісники (партачі) не підлягали банальному праву. Друга торгова площа знаходилася на схід від окольного города, в уроч. "П'ятницьке" на терені посаду. Культовим центром її була церква св. Параскеви. Очевидно, вона обслуговувала позакорпоративних ремісників та торгівців, що не мали права виставляти товар на головному ринку. Про наявність торговельно-ремісничих корпорацій (цехів) свідчать великі майстерні та комплекси (ювелірна, ковальські, костерізні, шкіряні). На території окольного города розташовано виключно житлово-господарські приміщення та майстерні побутового виробництва (пекарні, костерізні, шевські, можливо ювелірні). Виробництво решти галузей (ковальство, металургія, чинбарство) було винесено на посад. До початку XII ст. територія посаду використовувалася виключно для господарських споруд та земельних наділів, лише в першому десятилітті XII ст. там з'являється житлова забудова. У першій половині XII ст. посад вже має парцельний поділ, тут з'являються великі ремісничі та житлові комплекси (ювелірна майстерня, садиба Нежничя). Поява посадських фортифікацій знаменує перетворення партацького "подолу" у "місто", населення якого не поступається багатством "горожанам". З грамоти 10-20 рр. XII ст. видно, що

Нежнич фрахтував кораблі для транспортування товарів. Грамоти та графіті руською й шведською мовами I пол. XII ст. свідчать про належний рівень освіти міщан. Звенигород у XII-XIII ст. мав як мінімум 8 культових споруд, більшість з яких стояли на посаді. Очевидно, на посаді був значний прошарок дрібного рицарства, на що вказують знахідки головного атрибуту цього стану — шпор. Як бачимо, до сер. XII ст. Звенигород досяг апогею свого економічного розвитку. Якою ж була причина перенесення столиці у фактично другорядний Галич? Постійні конфлікти з Києвом, тісні зв'язки з Заходом та, в першу чергу, з Візантією викликали необхідність інфільтрації на південь. Якщо раніше Дністер задовільняв потребу держав Ростиславовичів у незначному імпорті візантійських товарів, то тепер питання імпорту та експорту стало ключовим. Дністровсько-Балтійський шлях X-XI ст., що проходив через Гологоро-Кременецький хребет з мілководними Білкою та Полтвою і чисельними волоками став майже непрохідним для торгових когтів, вантажених чорноморською сіллю та рибою. Експансія прикарпатських князів на терени, де пролягав торговий шлях до моря по широті від Білгорода до Гаца робила їх монополістами причорноморського імпорту, давала до рук важелі економічного тиску на Київ, забезпечуючи самостійність. Прикладом того є торгова війна Галича з Києвом 1098 р., що викликала у останньому нестачу солі. Втрата Звенигородом столичного статусу практично не вплинула на його економічний розвиток, хоча й обумовила відтік частини купців під стіни новозбудованого Галича (археологічно простежено звуження території Північного передмістя у II пол. XII ст.). Ще у 1206 р. Звенигород є другим за значенням містом Галичини, відтіснивши Перемишль та Теребовль. З 1219 р. місто стає резиденцією тисяцького Судислава. Остаточо Звенигород зник, як місто після монгольської навали, хоча навряд чи його було спалено повністю (сліди пожеж прослідковуються лише у клітях валів замку, околного города та частково передмість). Очевидно, його економічний занепад можна пов'язати як з війною, так і з загальною кризою економіки Русі початку XII ст. Відновлення Звенигорода після монгольської окупації не відбулося — його місце зайняв більш вигідно розташований Львів.

*Любомир Глушко,
Єлизавета Незнакомцева,
Мирон Бакалярчик*

ПАЛЕОАНТРОПОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ З КРИЛОСЬКОГО ГОРОДИЩА: ЕКСПРЕС-МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМА СУДОВО-МЕДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Ранг сучасних антропологічних досліджень знаходиться на достатньо високому рівні наукових досягнень і реально існуюча неоднорідність антропологічних проблем зумовлює виділення окремих її напрямків, зокрема, судово-медичної антропології, однією з задач якої є визначення загальних ознак ототожнюваної особи за кістковими залишками, вилученими при ексгумації, випадкових та археологічних розкопках.

З метою встановлення маркерів антропологічного статусу невідомої особи за кістковими рештками була проведена апробація і оцінка експрес-методів дослідження археологічного матеріалу, датованого XVI-XVII ст., з Національного заповідника "Давній Галич".

При дослідженні 9 некомплектних скелетів вивчені і проаналізовані остеоскопічні, рентенографічні та остеометричні характеристики плечових і стегнових кісток (В.П.Алексеев, 1966) та рентгеноостеометричні параметри (РОМП) фрагментованих грудин. Використані: таблиці А. Телькка, комп'ютерна програма (КП) Osteo-1 (О.В.Филипчук, 1996), експертно-пошукова система для реконструкції цілої грудини, поліноміальні регресійні рівняння (РР) та комп'ютерні програми STAT, VIK, BODY для визначення статі, віку і соматометричних параметрів людини: зросту — У1, довжина тулуба — У2, ширина плечей — У3, гребневої ширини тазу — У4 та індекс відносної ширини плечей — У5, відносної ширини тазу — У6 і відносної довжини тулуба — У7 (Є.П.Незнакомцева, 1998). Для оцінки об'єктивності і вагомості отриманих результатів параметри зросту за РОМП грудини зіставлені з аналогічними показниками, визначеними за остеометричними параметрами трубчастих кісток.

Встановлено (табл. 1), що серед похованих знаходилися 7 жінок і 2 чоловіки без ознак вродженої чи набутої патології опорно-рухового апарату.

Грудина після лобкових і сідничних кісток є найбільш об'єктивним маркером статі, оскільки співвідношення розмірів грудини чітко відображають особливості статевої належності тулуба (В.Г. Ковешников, Б.А. Никитюк, 1992). За РОМП грудини об'єкти №№ 4 і 11 належать до жіночої статті, №8 – до чоловічої і відповідно до вікових груп 55-74, 20-44 і 45-54 роки (табл.2).

Таблиця 1

Загальні ознаки ототожнюваних осіб
з Національного заповідника "Давній Галич"

№ об'єкта	Об'єкти дослідження	Загальні ознаки					
		Стать		Зріст (см)			
		КП Osteo-I	КП STAT	Таблиці А.Телькка	КП Osteo-I	pp	КП BODY
1	Плечова кістка	жін.	—	150,0	154-157	—	—
	Стегнова кістка	жін.	—	154,0	150-154	—	—
2	Плечова кістка	жін.	—	150,0	151-152	—	—
	Стегнова кістка	жін.	—	145,0	141-146	—	—
3	Плечова кістка	жін.	—	154,0	155-159	—	—
	Стегнова кістка	жін.	—	152,0	151-154	—	—
4	Плечова кістка	жін.	—	154,0	156-160	—	—
	Стегнова кістка	жін.	—	157,5	161-163	—	—
	Тіло грудини		жін.	—	—	165,3	169,9
5	Стегнова кістка	жін.	—	152,0	150-155	—	—
6	Стегнова кістка	жін.	—	157,5	161-163	—	—
7	Плечова кістка	чол.	—	161,0	166-170	—	—
	Стегнова кістка	чол.	—	160,0	165-168	—	—
8	Плечова кістка	чол.	—	160,0	166-170	—	—
	Стегнова кістка	чол.	—	160,0	165-168	—	—
	Рукоятка грудини	чол.	чол.	—	—	165,1	167,8
9	Стегнова кістка	жін.	—	157,5	161-163	—	—
	Рукоятка грудини	жін.	жін.	—	—	159,2	164,9

Значення показників зросту, визначені за остеометричними параметрами трубчастих кісток (таблиці А.Телькка та експрес-метод Osteo-I), знаходяться в межах похибки $\pm 5,0$ см у жінок і відповідно $\pm 7,0$ см у чоловіків. При дослідженні об'єктів №№4, 8 та 11, метричні параметри зросту, відтворені за рентгеноостеометричними параметрами рукоятки та тіла грудини (дані регресійних рівнянь та КП BODY), не виходять за межі в 5,0-7,0 см, в порівнянні з показниками зросту, встановленими КП Osteo-I і 8,0-10,0 см – таблицями А.Телькка. Дані соматометричних індексів свідчать про

тотожність їх значень, оскільки соматотип, визначений за показниками індексів відносності ширини плечей (У5) і відносності довжини тулуба (У7), отриманих при розрахунках PP та КП BODY, має ідентичну характеристику.

Таблиця 2

Соматометричні параметри ототожнення осіб
за РОМП грудини

Експрес-методи об'єктів дослідження	Соматометричні параметри						
	У1	У2	У3	У4	У5	У6	У7
Результати регресійних рівнянь - по тілу грудини №4 (жін. - 55-74 років)	169,9	56,2	40,1	26,9	23,6	15,8	33,1
-по рукоятці грудини №8 (чол. - 20-44 років)	168,3	53,6	37,6	26,5	22,3	15,7	31,8
-по рукоятці грудини №11 (жін. - 45-54 років)	164,9	53,5	36,1	28,7	21,9	17,4	32,4
Результати Програми BODY - по тілу грудини №4 (жін. - 55-74 років)	165,3	55,3	39,8	30,6	24,1	18,5	33,5
-по рукоятці грудини №8 (чол. - 20-44 років)	165,1	54,3	37,6	24,9	22,8	15,1	32,9
-по рукоятці грудини №11 (жін. - 45-54 років)	159,2	50,7	35,5	27,8	22,3	17,5	31,8

Враховуючи універсальні значення індексів соматометричних параметрів людини (табл.3), встановлено, що соматотип жінок узгоджується з представниками перехідної між доліхо- і мезоморфною (№11) та між мезо- та брахіморфною №4 групами.

Зумовлені остеометричними параметрами індекси соматометричного статусу чоловіків знаходяться в межах перехідної між доліхо- та мезоморфною №8 групами самототипу.

Таким чином, розроблені судово-медичними остеологами експрес-методи визначення статі, віку і соматометричних параметрів ототожнюваної особи (КП Osteo-I, STAT, VIK, BODY), розширюють можливості проведення особливо складних остеологічних експертиз, а комп'ютерні технології, завдяки автоматизації розрахункових операцій, скорочують термін їх проведення, спрощують впровадження, стабільно і надійно гарантують об'єктивність результатів.

Таблиця 3

Універсальні значення індексів (Є.П.Незнакомцева)

Соматотип	Індекс відносної ширини плечей	Індекс відносної довжини тулуба
Доліхоморфія	21,0	30,1
Мезоморфія	22,2	32,3
Брахіморфія	23,4	34,5

Трубчасті кістки, грудину і її фрагменти можна використовувати як самостійний об'єкт дослідження в реєстрі доказів при експертизі криміналістичного та археологічного матеріалу, а встановлені ознаки — кваліфікувати як критерії етнотериторіального статусу людини, яка проживала на території стародавнього Галича на початку XVII століття.

Михайло Филипчук

ПРО ПОЧАТКИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СТРУКТУР В УКРАЇНСЬКОМУ ПРИКАРПАТТІ

Проблема зародження держави, тобто такої організації, яка володіє монополією на законне насильство, нерозривно пов'язана з вивченням появи і розвитку політичних, економічних, соціальних та ідеологічних інституцій тієї чи іншої спільноти. В цьому плані не є виключенням і слов'янський етнокультурний масив ранньосередньовічної доби й зокрема досліджуваний нами регіон - Українське Прикарпаття.

Вже так склалося, що в силу об'єктивних та суб'єктивних причин зазначена проблема не так часто була в полі зору науковців різних поколінь. Як на нашу думку, то для цього необхідні як потреби спільноти, так і умови їх реалізації. Загальновідомо, що гуманітарна наука може плідно працювати тільки в тих випадках, коли державні інститути сприяють цьому. Україна ж, як незалежна держава, постала зовсім недавно, і тому вирішення трьох кардинальних проблем: формування етносу; мови та держави з власних концептуальних позицій є по суті найважливішим завданням для вітчизняних науковців. Тут доцільно нагадати, що у свій час (протягом XX ст.) аналогічні проблеми в Чехословаччині, Польщі, Румунії, були введені в ранг найважливіших державних проектів, внаслідок чого там були створені комісії з різних фахівців: істориків, археологів,

мовознавців, етнографів та ін., які спільними зусиллями виробили власну національну концепцію історичного розвитку.

Окремі спроби в дослідженні початків українського народу, формування мови й держави були зроблені нашими співвітчизниками на рубежі XIX - XX - та протягом першої половини XX ст. Зусиллями М.Грушевського, Я.Пастернака, І.Крип'якевича та інших відомих науковців в складних умовах зроблено чимало, що в свій час та й надалі відіграло велику роль в науковому та громадсько-політичному житті українців. Однак, в часи панування радянської імперії практично весь доробок українських істориків був під забороною, оскільки навіть досягнення рубежу століття руйнували штучно створені концепції московського гатунку. Зараз, потрібно докласти чимало зусиль, щоб ліквідувати згадане, а це і прийняття державного проекту для вирішення зазначених проблем в гуманітарній області, і добір висококваліфікованих кадрів, і розробка та впровадження нових теоретико-методологічних засад на європейському та світовому рівнях, і популяризація досягнень серед широких кіл громадськості.

Наскільки нам відомо, постановка проблеми державотворення з погляду на даний регіон, як окраїну Київської Русі, з теоретико-методологічних позицій московської археологічної школи, що міцно укріпилися в нашій науці, є значною мірою вирішена. Згідно цих поглядів початковим моментом вважається повідомлення давньоруського літописця про покликання новгородцями трьох братів-князів Рюріка, Синеуса, та Трувора, перший з котрих, поклав початок правління на Русі князівської династії. У середині XVIII ст. цей факт був покладений в основу так званої "норманської" теорії. Після цього в історичній науці, представленій тоді на східно-слов'янських землях двома головними (Петербурською і Московською) школами почалася боротьба між "норманістами" та "антинорманістами". Основним і єдиним джерелом для обох сторін стали письмові дані, на засадах котрих вирішувалося спірне питання. В пошуках нових джерел "антинорманісти" почали, і на нашу думку досить успішно, використовувати етнографічний матеріал та проводити історичні паралелі із становленням античних держав середземноморського басейну. Попри всі розходження, представники різних російських дореволюційних кіл зійшлися на суттєвому моменті: в тлумаченні появи давньоруського міста - як важливої ознаки формування державності у східних слов'ян. Більше

того, М. Костомаров, В. Ключевський, Л. Затиркевич, розглядали ці міста, як міні - державності з усіма, характерними для них рисами.

Починаючи з 20-30-их років висвітлення процесів державотворення в радянській Україні базувалося на класовому підході: виникненні і становленні феодалізму, як суспільно-політичної формації за марксистами, що в подальшому вилилось в наукові дискусії щодо змісту форми і генези самого феодалізму і тільки на результатах останнього трактувалося (і трактується багатьма дослідниками й зараз) зародження державності у східних слов'ян.

Децю інший, відмінний підхід пропонували представники НТШ на чолі з М. Грушевським, які виникнення держави пов'язували, перш за все, з формуванням етносу, народності. Слід думати, що зазначений підхід був і залишається логічним і науково обгрунтованим, оскільки він опертий на нарративні і археологічні джерела.

На жаль, письмові джерела не є невичерпні. Тим більше, що для них завжди характерний відтінок суб'єктивного фактору. І найголовніше те, що всі вони (письмові джерела), щодо процесу державотворення, є не висхідними, а похідними, що й спричинює дискусії серед дослідників. Підсилення письмових джерел археологічними матеріалами при вирішенні цих питань бажаних результатів не принесли. Таке становище можна пояснити специфікою археологічної науки, і зокрема процесом її становлення. Під останнім ми розуміємо використання археологічних матеріалів, що належать до другого етапу, етапу коли основною метою дослідників була побудова класифікацій і типологій об'єктів та рухомого матеріалу.

Впровадження нових методів у науково-пошуковий процес, і зокрема на рівні формування джерельної бази, дозволяє висловити думку про те, що зараз можна якомога ширше і глибше залучити археологічні джерела. Йдеться, перш за все, про постановку та вирішення проблеми заселення регіону в другій половині першого тисячоліття нашої ери, крізь призму якої можна розглянути цілий комплекс актуальних питань державотворчого процесу і зокрема: появу індивідуальних сімей; формування громад та їх територіальних володінь, ієрархію цих громад як в незначних мікрорегіонах, так і на території Прикарпаття в цілому, тобто використовуючи структурний метод спробувати змодельовати господарсько-територіальне та адміністративне членування слов'янської спільноти в зазначений час.

Проблема заселення регіону виникла зовсім недавно, тоді коли були розпочаті суцільні археологічні обстеження окремих мікрорегіонів, наприклад: Хотинської височини, Прут-Сіретського межиріччя, окремих районів Верхнього Подністрів'я та Розточчя. Суть цих обстежень полягала не тільки у виявленні пам'яток, їх датуванні та віднесенні до тієї чи іншої категорії, але й у вивченні навколишнього середовища як кожного поселення, так і синхронного їх групування, а також детального картографування. Такий підхід сприяв введенню в науковий обіг розширеного поняття топографії, що дало змогу поділити відомі пам'ятки VIII-X ст. на дві групи: "низинні" - ті, що займають нижній ярус надзаплавних терас, та "височинні" - які розташовуються у верхів'ях струмків і потоків на середньому і верхньому ярусах надзаплавних терас, а також в циркоподібних улоговинах горбогірних плато. Тут слід зазначити наступне: "низинні" поселення домінують не тільки протягом I періоду культури типу Луки Райковецької (VIII - поч. IX ст.), але й у V-VII ст. (Кодин I, II; Незвисько; Рашків I). Починаючи з рубежу VIII-IX ст. топографія поселень поступово змінюється. Слов'яни освоюють верхів'я невеличких струмків, потоків, річок займаючи здебільшого циркоподібні улоговини терас та горбогірних плато, тобто трудодоступні, переважно заліснені масиви. Замість повноводних рік з широкими заплавами, вони віддають перевагу середній та верхній течіям малих водних артерій, покритих лучним різнотрав'ям і широколистяними (здебільшого буковими) лісами, які проростають на легкосуглинкових дернових, світло-сірих й сірих опідзолених ґрунтах. Жодного випадку локалізації поселень в межах поширення важких суглинистих чорноземів не зафіксовано. Підтвердженням висловленого є відсутність слов'янських пам'яток у степових районах регіону (Заставнівський карстовий степовий район, північна частина Припрутського терасового лісостепового району, степові райони Придністрівського Покуття) - місцях, де були проведені суцільні обстеження. Завдяки цьому з'ясовано, що слов'янські пам'ятки Українського Прикарпаття VIII-X ст. розташовані не хаотично, а системно в межах того чи іншого ландшафту. Системність розташування простежується не тільки на рівні ландшафту, але й в межах мікрорегіонів, котрі є складовою частиною Українського Прикарпаття.

Результати досліджень багатьох короткотривалих (близько 100 "височинних" поселень, що знаходяться в заліснених масивах, і від

яких збереглися поверхневі сліди об'єктів) та довготривалих пам'яток, дозволяють ставити і вирішувати ряд зазначених питань з позицій структурного методу, тобто крізь призму планувальної структури селищ, городищ, взаєморозташування їх в межах ландшафту чи навіть мікрорегіонів, залучаючи при цьому еко- та артефакти.

Так планувальна структура поселень представлена комбінаціями з п'яти селищних та чотирьох городищеських типів забудови. До рубежу VIII - IX ст., протягом якого функціонують селища "низинної" групи, переважають I та II типи забудови: групування жител навколо компактно розташованих господарських ям та скупчення житлових будівель невеличкими групами - по 3 - 5 споруди в кожній. Площа селищ - невелика. Вона досягає від 1 до 2 га, де нараховується від 10 до 15 об'єктів. в т. ч. близько 10 - 15 житлових.

В IX -X ст. спостерігається співіснування II - V типів забудови неукріплених поселень (групування жител по 3 - 5 в кожній з них - II тип; поодинокі розташування сторожових будівель на деякій віддалі від селищ - III тип; компактне розташування житлових і виробничих об'єктів - IV тип; групування житлових та господарських споруд на окремо виділених ділянках окраїн селищ - V тип), що є свідченням не їх типів, як це доводять деякі дослідники, а характеру розпланування окремих частин цієї категорії пам'яток. Крім того в цей час ми спостерігаємо масову появу городищ, тип забудови котрих також має важливе значення. Так для екстраверсних укріплень, які часто інтерпретуються як городища - сховища, будь-яка забудова житловими чи господарськими спорудами - відсутня. Ці городища складають I тип. Другий та наступні (III-IV) типи характерні для інтраверсних городищ. Якщо біля внутрішнього периметру валу розташовані наземні споруди громадського користування - довгі наземні будинки контини, то такі городища слід внести до II типу. Поява ж на укріплених площадках синхронних житлових та ремісничих об'єктів (Добринівці, Ревно II), які Б. О. Тимошук інтерпретує як господарсько-адміністративні центри, свідчить про III тип забудови. Планувальна структура великих за площею городищ з багатьма укріпленими ділянками (IV тип) - Стільсько, Пліснесько, Ревно-І Б, Підгороддя та ін., що функціонували на завершальних етапах культури типу Луки Райковецької, в досліджуваному регіоні є ще до кінця не вивчена. Окремі укріплені площадки

характеризуються декількома варіантами розпланування, що може свідчити про ймовірність там різної забудови.

Неоднорідність планувальної структури селищ і городищ віддзеркалює складність господарського і соціального устрою. Співставлення ландшафтного середовища, яке уособлює відомості про геоморфологію, рельєф, ґрунти, вичопні ресурси, рослинний покрив з планувальною структурою та рухомим матеріалом на рівні групування об'єктів, пам'яток, гнізд-поселень чи "низинної", або "височинної" груп взагалі дозволяє виділити ландшафтний тип господарства. Ландшафтність господарства - це абсолютна диференційованість і максимально можлива технологічність господарства, яка може бути досягнута тільки на елементарному рівні - на рівні конкретних господарств.

Для "низинних" селищ (V-VIII ст.) основною галуззю ландшафтного господарства було землеробство, яке базувалося на переложній системі землеробства лучноболотних та дернових ґрунтів нижнього ярусу надзаплавних терас, на що вказує й планувальна структура селищ та відбитки злакових культур на фрагментах грубої ліпної кераміки. Пануюча переложна система землекористування створювала можливості розвитку приселищного скотарства, рівень якого був продиктований внутрішніми потребами населення, а умови (потенціал) ресурсної зони в свою чергу визначав також і заняття іншими промислами: мисливство, риболовство та ін. Такий тип господарювання свідчить, що два-три розташовані поруч селища складали землеробську общину, володіння якої окреслювалися природними межами.

Значні зміни в господарстві наступили на рубежі VIII-IX ст., коли поширюється височинне розташування поселень. Перш за все це було спричинено зростанням кількості населення і екстенсивними формами ведення господарства, структура котрого визначалася потенціалом тієї чи іншої ресурсної зони, незначна різниця між якими все ж таки була. Однак, заміни форми землеробства не відбулося через те, що це довгий процес. Він передбачає злом багатьох традицій, що склалися в матеріальній культурі та агротехніці, покращення землеробських знарядь і способів обробки ґрунту, впровадження озимих сортів злакових тощо. До того ж такий перехід не дав би одразу значного збільшення продукції. Очевидно тому, охарактеризований вище переліг

трансформувався у "буковинську підсіку-переліг" - систему землеобробітку, для котрої притаманне освоєння лісових масивів з дерновими, дерново-підзолистими та підзолистими ґрунтами, вдосконалення знарядь землеобробітку та агротехнічних прийомів. "Буковинська підсіка-переліг" сприяла розвитку приселищного скотарства - галузі, де найшвидше (разом з ремеслом) відбувається індивідуалізація господарства. Свідченням цього є поява на окраїнах селищ IX-X ст. індивідуальних дворів і садіб, серед господарських будівель яких переважають хліви для стійлового утримання великої та дрібної рогатої худоби. Інтенсивний розвиток приселищного скотарства сприяв поширенню ряду видів ремесел, і зокрема чинбарства, кушнірства, шевства тощо.

Картографія поселень та їх ресурсних зон дозволяють висловити думку про зародження (поряд з домінуючим общинним) і окремих великосімейних, а іноді й індивідуальних землеволодінь (Коростова-та, Стільсько, Ілів та ін.). Отже, завершальний період культури типу Луки Райковецької характеризується в досліджуваному регіоні не повною перевагою якоїсь однієї галузі господарства, а є по суті багатопрофільним і цілком залежить від тієї природної ніші (ресурсної зони чи ландшафту), яку освоюють мешканці того чи іншого гнізда-поселень.

Такі зміни в господарстві мали вплив і на інші сфери людського життя, зокрема на соціальну та суспільну структуру тогочасної спільноти. Найменша ланка соціального організму - парна сім'я поступово відокремлюється від великосімейного колективу типу патронімії і економічно та юридично функціонує як незалежна структурна одиниця, хоча в старих об'єднаннях ще довгий час продовжують перебувати її родичі. В першу чергу це проявляється у появі дворів і садіб, де переважає приселищне скотарство та ремесло (чинбарство, гончарство, обробка заліза тощо). Однак, індивідуальна сім'я ще настільки пов'язана і певною мірою залежна від громади, наскільки дозволяє їй та чи інша виробнича діяльність. Слід думати, що зазначений процес був болісним для громади, її традицій, устрою і т. п., а тому проходив досить таки повільно. В IX-X ст. кількість дворів і садіб на окремих (досліджених нами) поселеннях складала 5-8-10 %.

В цілому ж громада набирає рис територіально-сусідської, яка археологічно простежується у вигляді кількох синхронних поселень, що згруповані навколо головного, найбільшого селища чи городища.

Дуже часто вона займає територію, виділену природними межами. Її господарським, адміністративно-правовим, а іноді й релігійним центром на початках були головні селища гнізд - поселень (кінець VII-VIII ст), а потім (IX-X ст.) - городища. Нам видається, що зародження центрів гнізд-поселень - в першу чергу головних селищ, було тісно пов'язано з диференціацією господарської діяльності, і як наслідком - потребою систематичного врегулювання як власне цього процесу, так і обміну та редистрибуції всередині громад та між останніми в межах мікрорегіонів. Згодом, ці функції переходять до городищ, будівництво яких було не тільки результатом розвитку і удосконалення оборонної системи головних селищ, але й появою нових функцій. Тут слід зазначити, що мешканці громад будують власні городища, і відбудовують та використовують (іноді частково) укріплення ранішого часу (РЗВ). Хоча проблема зародження та функціонування ранньосередньовічних городищ в Прикарпатті ще далека від свого остаточного вирішення, однак отримані матеріали дають підстави розглядати їх під кутом зору не бургівської, а полісної моделі, що передбачає вирішення трьох основних питань: 1) соціально-економічних підоснов, котрі були в суспільстві на початковому етапі; 2) головних факторів і напрямків розвитку цього процесу; 3) формування полісу як структурної одиниці слов'янської спільноти і його проявів в археологічних джерелах.

Як уже зазначалося, значні економічні зміни, що наступили на рубежі VIII-IX ст. (багатопрофільність ландшафтного господарства, поява спеціалізованих ремесел) разом з ростом населення сприяли соціальному розшаруванню суспільства, внаслідок чого виникла необхідність систематичного врегулювання правових, господарських, професійних відносин. Безперечно, що виконувати ці функції можна лише в рамках політичної системи, формування якої передбачає місцезнаходження її інституцій. На початках цього процесу, коли кількість функцій була незначна, мікрополітичні системи локалізувалися на центральних селищах. На рубежі VIII-IX ст., виникла потреба вивести новостворені інституції в окремі, найбільш захищені місця, якими стали укріплені поселення - городища, де ще на початках функціонувало найпрестижніше ремесло (Добринівці, Ревно II), відбувалися обмін та редистрибуція. Укріплені поселення VIII-X ст. Українського Прикарпаття сформувалися шляхом синойкізму - тобто в результаті злиття кількох неукріплених селищ. Тут слід зазначити, що екстраверсні городища (тип I), які часто

інтерпретуються як сховища, де будь-яка забудова житловими чи господарськими будівлями відсутня, швидше за все є результатом недобудованих укріплень. На інтраверсних городищах знаходяться об'єкти для ефемерних (II тип), і для ефемерних та стабільних структур (III тип). Тільки для небагатьох городищ (Стільсько, Пліснесько, Ревно І-Б, Ширівці I), що функціонують на завершальних етапах культури типу Луки Райковецької, планувальна структура є досить складною і до того ж до кінця ще не вивченою. Однак, вже зараз дані, якими ми володіємо, дозволяють внести деякі штрихи щодо їх забудови, а значить і соціальної структури. Перш за все, це найбільші за площею укріплення, які обнесені складною системою синхронних ровів, ескарпів, валів з численними в'їздами тощо. Окремі (другорядні) їх площадки забудовані за зразком II і III типів планування, а центральні (Стільсько, Ревно І-Б, Ширівці I) - наземними будівлями з підвалами, або ж (Пліснесько) - групами заглиблених споруд. В межах укріпленої території декотрих городищ (Пліснесько, Ревно І-Б, Старий Збарж) виявлено кремаційні ґрунтові могильники.

Отже, протягом IX-X ст. археологічно простежуються всі головні фактори, що спричинили полісну структуру городищ тогочасного суспільства. Різна величина укріплених площ, різноманітність їх забудови об'єктами ефемерного та стабільного призначення, а також розміри гнізд-поселень (територіально-сусідських громад) і їх взаєморозташування в межах мікрорегіону, свідчать про процес консолідації сусідських громад, в результаті чого формувалася адміністративно-територіальний поділ, тобто закладалися підвалини держави в Українському Прикарпатті.

Роман Берест

НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ З ОКОЛИЦЬ ЛІТОПИСНОГО ЗВЕНИГОРОДА

Літописний Звенигород тісно пов'язаний з історією Галицького князівства. Адже саме із Звенигорода у Галич в 1144 р. Володимирко переніс столицю князівства¹. Опираючись на археологічні матеріали та писемні джерела, можна говорити про тісні політичні, економічні чи культурні взаємозв'язки. Є підстави стверджувати, що саме в Звенигороді народився великий галицький князь Ярослав Осмомисл.

За тривалий період дослідження історії Звенигорода опубліковано чимало наукових та науково-популярних праць, проте його околиці і досі залишаються недостатньо дослідженими. Хоча значення навколишньої округи для загального розвитку міста було надзвичайно великим, ці місцевості залишалися поза увагою літописців.

Комплексне вивчення історичних пам'яток Звенигородської землі з 1997 р. розпочала археологічна експедиція Львівського державного університету ім. І.Франка. Основним об'єктом дослідження стали залишки двох городищ, які знаходяться біля сучасних сіл Підгородище і Мостище (Перемишлянський р-н Львівська обл.). Згадані села розташовані приблизно в 10 км на північний схід від Звенигорода.

Одне з городищ, що знаходиться на схід від с.Підгородище, розташоване на високому гірському масиві, покритому лісом. Очевидно, що саме це укріплене поселення і дало назву селу, яке розкинулося біля західного схилу узгір'я. Слід зауважити, що на території цього городища знаходиться найвища точка Волино-Подільської височини — гора Камула (її висота 471 м над рівнем моря).

Городище представляє собою типову оборонну конструкцію, що включає в себе систему штучних укріплень у комбінації з можливостями природного захисту. В даному випадку будівничі використали захисні можливості гористого рельєфу та спорудили кілька ліній укріплень у вигляді валів та ровів. Крім цього, стрімкий південний схил узгір'я, де знаходиться городище, омивається біля підніжжя невеликим потоком, що впадає в літописну річку Білку. Важкодоступним є і західний схил, але він має порівняно меншу крутизну, ніж південний. Тому відповідно з південного боку городище має один насипний земляний вал, а з західного — два. З північного боку городища, де крутизна схилу ще менша, помітно зростає потужність валів. Проте найбільш потужними є вали зі східного боку городища, що значною мірою зумовлено рівнинним характером прилеглої території. Більше того, з північно-східного боку городища між двома вищезгаданими валами бере свій початок третій, додатковий вал, який подібно до двох інших примикає до південного стрімкого схилу. Всі три вали зі східного боку мають приблизно однакову потужність. Висота валу дитинця тут перевищує

5 м (від підосви), ширина в нижній частині — 8-10 м. Цей вал, що оточував рівнинну площадку округлої форми, має довжину майже 400 м. Довжина валу, який бере свій початок із західного боку городища, сягає 300 м, а третій, найкоротший додатковий вал має довжину 120 м. Захисне значення мали також рови, розміщені перед валами.

Слід підкреслити, що городище мало дві потужні системи і лінії укріплень. Одна з них, що описана вище, захищала безпосередньо дитинець городища. Вона складалася з одного суцільного та двох додаткових валів, які в небезпечних місцях посилювали систему захисту. Друга системна лінія укріплень знаходилася на дальніх підступах до дитинця, зі східного його боку. Вона складалася з трьох валів з ровами, збудованих впоперек гірського пасма. Відповідно сторони валів примикають до північного та південного крутосхилів узгір'я. Вали мають приблизно однакову довжину (170 м). Два з них є майже прямими, третій, зовнішній — дугоподібний. Найближчий поперечний вал знаходиться на відстані 35 м від валу дитинця. Відстань до середнього валу становить 235 м, а до зовнішнього — 335 м.

З південного боку до середнього поперечного валу примикає велетенський камінь, який будівельники включили у систему захисних укріплень городища. Зауважимо, що на території цього укріпленого поселення є ще один камінь велетенських розмірів, який дослідники пов'язують з язичницькими віруваннями. Він знаходиться в південно-західній частині дитинця городища.

Городище мало двоє воріт. Їх місця добре простежуються за характерними обривами валів. Основним був в'їзд з південно-східного боку, а з північного, на нашу думку, — допоміжним. Приблизно в середній частині кожного з поперечних валів теж було влаштовано поперечні ворота.

Основу насипу валів складає земля, яка іноді доповнюється каменями, що, ймовірно, були добуті при спорудженні ровів.

Культурний шар на території городища практично відсутній. Це якоюсь мірою може свідчити, що городище мало функції тимчасового захисту населення.

На віддалі приблизно 1 км на північній захід від дитинця городища в урочищі "Підкамуля", яке знаходиться в північно-східній околиці с. Підгородище, було виявлено сліди селища. Воно знаходилося в

підніжжі гірського масиву на його пологому західному схилі. Поблизу селища проходила дорога на городище.

Територія селища зайнята під селянські огороди. Процес тривалого обробітку ґрунту негативно вплинув на стан культурного шару. Тому на поверхні трапляються численні побутові речі.

Розвідкові археологічні роботи на території селища дали підстави припустити, що воно загинуло внаслідок пожежі. Адаже в культурному шарі залягає велика кількість кусочків вугілля. Місця розміщення дерев'яних будівель простежуються за характерними залишками спаленого дерева.

Культурний шар на території селища залягає на різній глибині — 0,4-0,8 м. В окремих місцях він сильно зруйнований.

Виявлено сліди більше 10 невеликих наземних дерев'яних будівель. Одна з них мала прямокутну форму (3,8x4,2м). В житлі виявлено залишки чериню. Він мав округлу форму (його діаметр становив приблизно 0,7 м) і був споруджений з глини та кусків місцевого каменю вапнякового походження. Поруч з житлом знаходились ями, котрі мали господарське призначення. Можна припустити, що споруда мала одне приміщення.

Комплекс знахідок представлений керамічними та металевими виробами.

В межах житла знайдено фрагменти гончарної кераміки, які належали орієнтовно 17 посудинам (16 горщиків і 1 миска). Посуд різнився між собою за складом керамічної маси, виглядом вінець, деталями орнаментатії. Наявну гончарну кераміку можна розділити на дві групи. Першу з них представляють горщики, виготовлені з глини зі значною домішкою піску (близько 7 посудин). Їх вінця переважно косо зрізані назовні. Колір — темно-сірий. Окремо в цій групі слід виділити горщики з помітним валикоподібним потовщенням вінець. Зауважимо, що стінки окремих посудин є доволі грубі. В окремих випадках на посуд було нанесено орнамент у вигляді горизонтальних та хвилястих ліній.

Другу групу посуду представляють горщики із заокругленим зовнішнім краєм вінець, а з внутрішнього боку — виступом для покривки. Посуд даної групи тонкостінний, добре випалений. Частина посудин мала орнамент у вигляді горизонтальних заглиблених смуг; інші — у вигляді тонких горизонтальних ліній разом з ламаною хвилястою лінією.

З інших глиняних речей цікавою знахідкою є пряслице. Його зовнішній діаметр — 4,5 см, діаметр отвору — 0,7 см.

Набір знахідок із заліза складається з трьох ножів. Один з них довгий (18-19 см, а ширина леза близько 1,5 см). Такі ножі порівняно рідко зустрічаються в житлах. Два інші ножі були менші (12-13 см). Один з них міг вживатися при виготовленні дерев'яних ложок. Про це в значній мірі свідчить дугоподібна форма леза. Знайдено також металеве кільце, ймовірно, від кінської збруї (діаметр — 5 см), колінчастий ключ від замка.

Знайдено також багато кісток тварин та птахів (корова, свиня, кошуля, кури та ін.)

Таким чином, отримані матеріали свідчать про те, що городище біля с. Підгородище належало до числа найкраще укріплених в околицях літописного Звенигорода. Воно захищало підступи до нього зі східного боку. Про час спорудження городища і його реальну роль у житті Звенигорода та округи можна судити на основі наступних розкопок.

Проте попередньо зауважимо, що за своєю конструкцією городище відноситься до укріплених поселень складно-мисового типу. Даний тип городищ на давньоруських землях появляється з X ст. Особливістю їх є те, що з доступного боку вони мають кілька додаткових ліній та ровів². Але не виключено, що досліджуване городище може мати і дещо пізніше походження. Про це в якійсь мірі свідчать матеріали, знайдені на території селища. З одного боку археологічні знахідки підкреслюють особливість господарської діяльності жителів, побуту тощо, а з іншого — про взаємозв'язок селища з городищем, Звенигородом чи навколишньою округою, що потребує додаткового вивчення.

1. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. — К.: Наукова думка, 1984. — С.34; Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья. /Раннеславянский и древнерусский периоды/. — К., 1990. — С.109.

2. Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья. — С.136.

СТАРИЙ РИНОК У ЛЬВОВІ (ЗА ДАНИМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Сучасний львівський майдан Старий Ринок традиційно вважався головною площею княжого міста.

На самому майдані або ж у кварталах по сусідству з ним розташувалися найдавніші львівські храми: Св.Миколая, Марії Сніжної та Св.І.Хрестителя. Перші археологічні спостереження були зроблені тут ще у 1925 р. у зв'язку із реконструкцією храму Св. Миколая. Археологічними роботами у 1977-1978 рр. було підтверджено заснування збережених храмів ще у ранньому середньовіччі¹.

Влітку 1997 р. регіональний науково-дослідний інноваційний центр "Рятівна археологічна служба" при Інституті археології НАН України (м. Львів, керівник Василь Івановський) провів рятувальні розкопки в центральній (стародавній) частині Львова на південній ділянці сучасної площі Старий Ринок, в будівельному котловані на місці зведення торгового центру "Перун" (начальник експедиції - Святослав Терський, наукові співробітники - Олександр Овчинников, Віктор Войнаровський). В розкопі площею понад 500 кв. м., розташованому у східній половині котловану, досліджено культурні напластування XIII-XIX ст., які підстилав мергелевий материк. Їх потужність досягає 5 м. Розкопками встановлено, що південне узбіччя Ринкового майдану первісно займав берег правобережного допливу р. Полтви, засипаний у XIV ст.

У передматериковому пласті потужністю 0,5-1 м відмічено комплекс матеріалів XIII-XIV ст. (керамічний посуд та плитки для настилення підлоги з поливою та без неї, острога та інші вироби з заліза).

Звертає на себе увагу присутність значної кількості імпортного посуду, привезеного із золотоординських міст Півдня України. Це переважно фрагменти чаш типу піал, виготовлені з т. зв. "аморфної" глини, прикрашені з лицьового боку врізним орнаментом поверх ангобу та покриті розписом, виконаним жовтою, зеленою та коричневою фарбами і прозорою поливою.

Як відомо, торгівлею з "краями поганськими" займалися німецькі торгові колонії, одна з яких гуртувалася за традицією навколо храму Св. Марії (Сніжної) у Львові. Однак, не виключено, що зібрані

предмети східного імпорту були наслідком діяльності вірменських або ж місцевих українських купців. На ведучу роль Львова у сфері торгівлі зі Сходом вказує грамота Любарта з 1379 р.²

Завдяки задовільній консервації (берег допливу р. Полтви, перезволоженість ґрунту, велика глибина розкопу, значний вміст в шарах гною, відпрацьованих дубильних сумішей) у культурних пластах XV-XIX ст. збереглися дерево, кора, вапно, волосся, шкіра та вироби з неї, інша органіка.

Орієнтація на торгівлю зумовлювала багатонаціональний склад населення, яке проживало на Старому Ринку. Історико-археологічні дослідження дають можливість розкрити процес зміни національного обличчя головного майдану княжого Львова. Якщо за доби середньовіччя тут поряд з місцевим населенням проживали німці, вірмени та, можливо, татари (інколи Краківське передмістя, як і південна брама середмістя, зветься у документах Татарським), тісно пов'язані із східною торгівлею, то з початку XVII ст. (судячи по знахідці дерев'яної таці для маці) на Ринку поселяються жиди, давній осередок яких знаходився за 100 м західніше (поряд розкопу "Золотий Лев"). Близько рубежу XVI-XVII ст. почалися суперечки з приводу належності храму Св. І.Хрестителя між вірменами та римокатоликами, які були викликані, очевидно, зміною національного складу мешканців Старого Ринку. Чинбарство, як відомо, було одним із занять вірмен. Занепад чинбарської майстерні, ймовірно, був пов'язаний також із переходом цієї ділянки до жидів. З часом жиди склали основну частину населення Старого Ринку, на що вказує факт занепаду храму Св. І.Хрестителя. Після пожежі 1799 р. храм довгий час не відбудовувався³, а в 1845 р. посеред Старого Ринку постала одна з найбільших львівських синагог.

Матеріали з розкопу 1997 р. не дають достатніх підстав для характеристики стану забудови Краківського середмістя. Проте факт виявлення керамічного водопроводу, що був, можливо, спрямований від джерел на сучасній вулиці М.Кривоноса в сторону жидівського кварталу, дозволяє говорити про високий ступінь розвитку міської інфраструктури у цій частині Львова.

На жаль, збережена стратиграфія не дає достатніх даних щодо часу його закладення. Датувати горизонт допомагають аналогії з розкопок Ак-Кермана (сучасного Білгород-Дністровського)⁴. Це подібні до виявлених у розкопі керамічні труби, а також інша гончарна продукція, створена з місцевих глин за зразками,

поширеними у містах Північного Причорномор'я у XIV ст. Ці факти дозволяють припустити, що розвиток водопровідної мережі на Татарському (Краківському) передмісті Львова, населення якого (німецькі, вірменські, золотординські, єврейські купці) підтримувало тісні економічні та культурні контакти із Півднем, відбувався швидше, ніж у середмісті та незалежно від формування водопровідної мережі центру міста. Перший водопровід у середмісті, як видно з документів, теж створювався на базі керамічних труб. Проте перші письмові згадки про нього маємо лише з 1404 р.

Поширена у малозаліснених районах Південної України керамічна водопровідна труба, як відомо, не прижилася у Львові. Вже 1407 р. магістрат прийняв рішення споруджувати нові лінії водогону із дерев'яних труб, як це було у більшості тодішніх міст Західної Європи.

Ситуаційне розташування об'єктів, досліджених у пласті другої половини XV-початку XVI ст. (глибина 3,6-4 м від сучасної поверхні), дозволяють припустити існування поряд Старого Ринку Львова спеціалізованого чинбарського осередку.

Матеріали розкопок свідчать, що до складу цього осередку входили майстерня, яка спеціалізувалася на випалюванні вапна, та майстерня з обробітку шкір у чанах (гарбарня). Майстерня для випалу вапна являла собою заглиблену (з протипожежних міркувань) споруду. У її східній частині знаходився двох'ярусний горн - піч для випалу вапняку. Камери горна являла собою традиційні для місцевого будівництва XII-XIII ст. півсферичні глиняні печі. Купол печей цього типу, сформований з тонкого (3-6 см) пласта глини, дозволяв зводити піч максимального об'єму при діаметрі 1 м та висоті 0,4-0,6 м. Поєднання двох споруд у двох'ярусний горн вдалося досягти шляхом опущення нижньої камери нижче долівки. Верхня камера з метою зменшення тиску на нижню була зміщена вбік відносно верхньої приблизно на половину об'єму. Внаслідок здійснення описаних комбінацій користувачам вдалося подвоїти об'єм горна, не змінюючи традиційної конструкції камер. Заповнення обох опалювальних камер підвищувало ККД майстерні у два рази.

Черинь нижньої камери був товщиною 5-6 см, викладений фрагментами посуду та, ймовірно, використаних сопел на глиняному розчині. На нашу думку, тендітність конструкції печей цього типу виключала їх повторне використання.

Не виключено, що випал вапна відбувався на Старому Ринку нелегально. За розпорядженням міської влади ця майстерня була закрита, свідченням чого, можливо, є розбите сопло. У наступний період (1-ша пол. XVII ст.) знаємо про існування спеціалізованого вапнярського промислу у приміському с. Головському, до складу якого входило чотири печі⁵. Ймовірно, за цих обставин розпочалася поступова ліквідація вищеописаної чинбарської майстерні у районі Старого Ринку Львова.

Чинбарство, яке спочатку розвивалося в складі суміжних ремесел - кушнірства та шевства, - відігравало помітну роль в економіці середньовічного міста. Про це свідчить як кількість ремісників цієї професії у містах, так і топографія їх розселення. Шевці та чинбарі, наприклад, займали один з центральних кварталів середмістя, поруч Ринку у Луцьку XV-XVII ст.⁶

У культурному шарі та заповненнях виробничих об'єктів зібрано численні речові знахідки, які дозволяють різносторонньо характеризувати культуру міста XV-XVII ст.

Таким чином, результати розкопок сезону 1997 р. на майдані Старий Ринок у Львові дозволяють охарактеризувати життєдіяльність важливої ділянки давнього міста. Сліди пожеж XVII ст., які зафіксовані в стратиграфії розкопу, свідчать про остаточне включення досліджуваної ділянки в склад міської забудови.

1. Малевская М.В. Архитектурно-археологические исследования во Львове и Львовской области //АО-1978. -М., 1979. -С.360-362.

2. Торгівля на Україні. XIV - середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянщина. -К., 1990. - С.10.

3. Кос А. Храм Івана Хрестителя у Львові //Релігія в Україні: дослідження, матеріали. -Львів, 1994. - С.77.

4. Кравченко А.А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII-XIV в.). -К., 1986. - С.58.

5. Кісь Я.П. Промисловість Львова у період феодалізмуXIII-XVIII ст. -Львів, 1968. - С.168.

6. Терський С.В. Старожитний Лучеськ у світлі археології // Беларусь в сістэме еўрапейскіх культурных сувязяў // Гістарычна-археалагічны зборнік. - Вып.11. -Мінск, 1997. -С.122.

II.

ГАЛИЧ І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ У СВІТЛІ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЧИ ВИРОБЛЯЛИ ПАПІР У ГАЛИЧІ В XII - XIII СТ.?

У зв'язку з відзначенням 1100-річчя першої письмової згадки про Галич, посилюється інтерес до історії цього важливого у минулому осередку культури, освіти, ремесла і торгівлі Давньої Русі.

У XII - XIII ст. Галич досяг високого розвитку, він був значним літературним центром. Слід гадати, що у ньому складалася частина Іпатіївського літопису — Галицько-Волинський літопис XIII ст. Ряд письмових пам'яток XII - XIII ст. відзначається місцевими "галицькими" особливостями. "Галич багатий", як його називали в давньоруських переказах, добре відомий і в народному епосі. В Галичі у XII -XIII ст. написана уставом на пергамені писемності Київської Держави — Галицьке Четвероєвангеліє. Причому перші 228 аркушів написано у 1144 р. у Крилосі, решта дещо пізніше в Галичі. В цьому ж XIII ст. в Галичі були складені "Толковий апокаліпсис" та "Хронограф". Пам'ятками нашої давньої культури є також мініатюри Галицького Євангелія XIV ст., які зберігаються в Третьяковській галереї в Москві¹.

З цього часу до нас дійшли, в основному, пам'ятки, написані на пергамені². Книги гродських і земських сусідів Галицької землі Руського воєводства збереглися лише з XV - XVI ст. (земські з 1435 р.³, гродські з 1512 р.⁴).

Однією з найдавніших книг, написаних в Україні з використанням паперу, є адміністративна книга з генуезької колонії в Кафі, яка зберігається сьогодні в Італії. Книга датована кінцем XIII ст.⁵.

Правда, ми не знаємо, на якому письмовому матеріалі були написані книги давніх українських бібліотек. Перша відома бібліотека в Україні була заснована 1037 р. великим князем Ярославом Мудрим при Київській Софії. Пізніше в Києві виникають інші бібліотеки, серед яких найбільш відомою була бібліотека Печерського монастиря⁶. У зв'язку з тим, що ці бібліотеки не дійшли до нас, важко нині судити, на чому були написані книги, яку частину з матеріалу становив папір.

Сумна доля спіткала також галицькі архіви та бібліотеки. Їх нищили татаро-монгольські орди та інші завойовники. В 30-х роках XIII ст. угорцями був пограбований Галич. У Львові 1349 р., під час нападу на місто польського короля Казимира III, були пограбовані та знищені княжі архіви. Тому найстаріші документи з України,

написані на папері, збереглися лише з XIV ст. Це, зокрема, львівські судово-адміністративні книги, які збурігаються у Львові⁷, та рукописні книги вірменських колоній в Криму, які зберігаються в Інституті стародавніх рукописів ("Матенадаран") в Єревані⁸.

Якщо найдавніші київські та львівські документи написані переважно на західноукраїнському і західноєвропейському папері, то серед кримських, крім італійського, є чимало східного паперу, в якому через відсутність водяних знаків важко визначити його приналежність. Не виключена можливість, що в силу певних обставин, про що буде сказано нижче, стародавні галицькі рукописи також писалися на східному папері.

Коли ж почалося в Україні виробництво власного паперу? Якщо документи та водяні знаки засвідчують існування українських папірень у першій половині XVI ст. і щодо цього не може бути жодних сумнівів, то з приводу більш раннього їх існування є різні думки. Так, наприклад, український вчений Іван Вагилевич, покликаючись на польського історика Вацлава О. Мацейовського, твердить, що в XIII ст. у Галичі був відомий спосіб виробництва паперу. Папір виробляли два брати з галицьких міщан. На доказ цього І. Вагилевич наводив той факт, що на його батьківщині⁹ населення називає папір терміткою і цю назву народ нібито наслідував від своїх галицьких винахідників паперу. При цьому І. Вагилевич пишався тим, що в жодній іншій європейській мові немає власної назви паперу, а всі взяли назву з грецької або латинської. В своєму листі до російського історика М. Погодіна Вагилевич, говорячи про термітку, додає: "Це слово може бути взяте з грецької мови або походить від терміття — паперу; я припускаю, що тоді в XII-XIII ст. на Русі були термітні (інакше папірняні) заводи"¹⁰.

Полемізуючи з цього приводу з І. Вагилевичем, інший український дослідник Яків Головацький називав І. Вагилевича фантастом¹¹. Нам не вдалося знайти в працях В. Мацейовського¹² твердження, на яке покликався Вагилевич. В листах І. Вагилевича до В. Мацейовського, які зберігаються у Варшаві, згадки про галицьке папірництво також нема¹³. Однак це ще не означає, що припущення Вагилевича цілком безпідставні. Слід було б дослідити особовий фонд В. Мацейовського, який сьогодні зберігається в Інституті літератури в Празі.

Вивчаючи культурне, політичне та економічне становище Галича — столиці Галицько-Волинського князівства, приходимо до

висновку, що князівство підтримувало торговельні зв'язки з Візантією, Болгарією, Угорщиною, Чехією, Німеччиною, Польщею, Литвою. Велике значення для торгівлі мав судноплавний Дністер. Мешканці Галича річкою Луквою підтримували зв'язок з пристанню на Дністрі, дн був головний торговельний осередок усього Галича. Там відбувалися ярмарки, на які приїжджали не лише купці з Русі, а й араби, татари, євреї, італійці та інші¹⁴. Русь мала традиційні торговельні зв'язки з арабським світом, безпека яких була гарантована половецькими ханами. Непогані торговельні зв'язки підтримувалися і з Багдадським халіфатом¹⁵. Слід зауважити, що арабам, італійцям та іспанцям в цей час був не лише відомий папір, вони його вже й самі виробляли.

Папір та спосіб його відливання міг бути занесений у Галич не лише арабами чи італійцями, але й татаро-монголами, які 1241 р. здобули Володимир, Галич та інші міста. Відомо, наприклад, що татаро-монголам у давнину був відомий папір і вони навіть користувалися паперовою білизною та покривалами на зразок ковар (щось подібне до сучасних спальних мішків) під час походів в Україну¹⁶.

У зв'язку з вищесказаним, твердження Івана Вагилевича про виробництво паперу в Галичі можна вважати правдоподібним, однак це питання вимагає ще детального дослідження.

Припинення ж виробництва паперу в Галичі можна пояснити лише занепадом міста внаслідок його зруйнування в половині XIII ст. та перенесенням столиці — спочатку в Холм, а пізніше у Львів.

1. Вульчин С.І., Юхнович Д.І. Галич//Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. К., 1971.—С.137.

2. Там само.

3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДААЛ), ф.6, оп.1, спр.1.

4. ЦДААЛ, ф.5, оп.1, спр.1.

5. Bratianu G.I. Actes des notaires Genoises de Pera et de Caffa fin du treizieme siecles (1281-1290). — Bucuresti, 1927.

6. Брайчевський М.Ю. Соціально-економічне життя та культура Києва до середини XII ст. //Історія Києва.— К., 1959.— Т.І.— С.73, 74.

7. Найстаріша з них — Актова книга Магістрату м. Львова з 1382-1389 рр. (ЦДААЛ, ф.52, оп.2, спр.1.).

8. Мацюк О.Я. Водяные знаки армянских рукописных книг на Украине XIV-XIX вв. // Вестник общественных наук АН Армянской ССР.— №11.— Ереван, 1968.— С.92-107.

9. І. Вагилевич народився в с. Горішній Ясень, тепер Калуського р-ну на Івано-Франківщині, який межує з Галицьким р-ном.

10. Письменники Західної України 30-50-х рр. XIX ст. — К., 1965 — С.238.

11. Там само.

12. Maciejowski W.A. Pamietniki o dziejach pismienictwie I prawodawstwie slowian ... Pamietnik II, w Peterzburgu i Lipsku, 1839; Historia rzemiosl rzemieslnikow I rzemieslnicznych wyrobow w Polsce od czasow najdawniejszych az do konca XVIII wieku.[6. A.]

13. Biblioteka Narodowa (Warszawa). Zbiory specjalne, №7521, akc.— s.52, 53.

14. Грабовецький В., Арсенич П. Галич.— Львів, 1964.— С.16.

15. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси.— М., 1968.— С.224, 227.

16. Сборник русского исторического общества.— Спб., 1882.— т.35.— С.27.

Мирослав Даніш

СЛОВАЧЧИНА ТА ГАЛИЧ (НА ПЕРЕХРЕСТІ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ШЛЯХІВ)

З роду віку Словаччина як частина Угорського Королівства і Галицько-Волинська Русь представляли одну географічну спільність в Середній Європі. Спільний карпатський знаменник творив кордон між Європейським Сходом і Заходом.

Угорська політика несла з собою розширення на Балкани і до Галича. Угорська політика дещо залежала від словацьких тенденцій.

Вплив Угорщини на Галич був спочатку сильніший ніж вплив польський чи литовський. Угорський король Андрій II, використовуючи внутрішні галицькі суперечки, став протектором романових синів Данила і Василька. Накінець завоював Галич і коронував свого сина Коломана на короля Галицького і Володимирського. Відтоді тривала угорська влада в Галичі (1219, 1222-1227, 1230) аж до 1324 року. Пізніше став переважати польський і литовський вплив. В 1340-1349 роках зробилася Галицька Русь частиною князівства Литовського. Життя галицько-волинського населення, яке формувалося в добу самостійності Галича і зумовлювалося його зближенням з західними сусідами, дуже відрізнялося від життя східних словаків. Львів, заснований князем Данилом в 13 столітті, ставав колонією заходу і оазисом сходу. Оскільки за татарського вторгнення галицькі міста були спустошені, галицькі князі запрошували чужих колоністів і внутрішня організація галицьких міст перебувала значною мірою під впливом середньоевропейських стандартів за допомогою т. з. Магдебурзького права, яке на Україні існувало до 19 ст. Галицькі князі прагнули

європейського життя, і тому зближувалися з Європейським культурним середовищем.

Відтоді почали користуватися латинню в листуванні і пропускали на свої території католицькі чернечі ордени домініканців і францисканців (домініканці мали монастир в Галичі від 1238 року, францисканці від 1230). Галицько-волинський літописець подає багато справ з політичного і культурного життя Західної Європи. Одночасно розділяли католиків та православних і з повагою дивилися на папу Римського. Аж до початку 13 ст. Русь не мала претензій до Риму і латинської церкви. Ніде не набули такого розмаху, як на Заході, суперечки між католицизмом і реформаторством. Якщо суперечки й існували між русинами і поляками, не тільки віра була тому причиною, але й політичні та інші мотиви.

Відносини між русинами і угорським королівським двором в 11 і 12 ст. доводять це дуже добре. Угорський король Андрій був хрещений двором київського князя і його жінка Анастасія була дочкою князя Володимира. Андрій I заклав на Вишеграді при Остріхомі – в старій словацькомовній області – монастир, в якому відбувалася вихідна літургія. Його жінка, королева Коломана, була руського походження. На Русі були відомі не тільки легенди Святослава, але й Кирилومهфодіївського циклу. "Повість про осліплення Василька" підтверджує, що ще однією з відомих причин поширення великоморавських і чеських пам'яток на Русь був шлях крізь Галицькі території.

Крізь території Галицько-Волинського князівства проходила значна частина дороги "з варяг в Грецію", і від Балтійського моря попри Віслу, західний Буг і Дністер до Чорного моря. Уздовж того шляху знаходилися великі міста тієї доби – Галич, Володимир та інші. Торговельна дорога, яка йшла біля поселення Ібрагіма ібн Якуба через Краків, мала особливе значення. Краків – Червенські городи (відомий Перемишль) – Київ – то була важлива лінія торговельних сполучень.

Хоча напрямок Прага – Краків – Київ мав також значне транзитне визнання (транзит здійснювався переважно жидівсько-арабським торговим посередництвом), він був виходом до Західної Європи. Той напрямок не відхилявся від лінії Київ – Краків – Перемишль на Галицькій території, а потім включався до системи доріг середнього Дунаю, перш за все від Остріхоми на Захід Словаччини, на Братиславу і Нітру. Аж з 906 року в Рафальштетин-

ському митному тарифі згадували купців, які прийшли з Русі. З Рафальштетину йшла дорога уздовж Дунаю до Угорщини, звідки прямувала через Карпати на Русь (965-966 року Ібрагім ібн Якуб відзначив жидівських купців з Угорщини).

Визначним торговельним осередком був Остріхом, коло нього недалеко від Дунайського броду сходилося декілька шляхів, які з'єднували те місце з Братиславою, Нітрою, Хонтом, з Польщею. Біля 1050 року в Остріхомі перебувало багато жидів.

Перевал Верецький дослідники середньовічних мадярських джерел рахували за "Порта Русі". В 1213 році їхав тим шляхом з Лелеза до Галича угорський король Андрій, в цьому напрямі також проїжджав галицький князь Данило в 1241 році з Угорщини на Русь. Та дорога згадувалася ще в римську епоху. Ібн Хардабех в 9 ст. дізнався, що жидівські купці використовували дорогу з Іспанії чи Південної Франції на північ від Риму, крізь Східну Словаччину до Хазарської держави. Ті купці могли їхати по Дунаї, досягали Моравії, потім через Угорщину на Русь.

Згадувані Рафальштетинські митні тарифи дають змогу припустити, що купці з Русі приходили по своїй дорозі по Верхньому Дунаю, через Східну Словаччину. Руський торг на території Галича був головним чином зорієнтований на Дунай. Єдиний торговельний шлях, який з'єднував Краків з Прагою є лише відхиленням Дунайського торговельного шляху. Визнання Дунаю як торговельної магістралі не можна переоцінювати. Сполучення регенбурзьких жидів з Росією проходили через Угорщину по Дунаї і далі до Галича, ніж аж через Прагу. В 10-12 ст. такі купці, які були названі як "Холгей Русі" або "Рузарії", йшли на Русь з караванами.

Іпатіївський літопис з року 1158 інформує нас, що Іван Безладник розмістився з військом "в подунайських містах", викрав два кораблі з великою кількістю товару. Очевидно, мова йде про кораблі галицьких купців.

В 11 ст. встановився зв'язок через Волинь (місто Володимир), який сполучив Київ з Польщею (Сандомир – Краків), з Моравією і Чехами, а також з Угорщиною через Карпатські "порти Руські". Ті шляхи розвинулися в транзитну систему аж наприкінці 11 і в 12 ст. Дороги, які проходили через гірські переходи Карпат, сполучали південно-західну Русь з Угорщиною аж через Закарпаття. В цій західній частині одна дорога йшла від Перемишля через Свидник на Бардейов і через верхню течію Торле і Прцов долиною ріки

Торусу на Кошице. З Галича і зі Львова йшли дороги через перевали Верецький і Воловецький до Мукачева, звідки прямували через Ужгород, Собранце і Велике Михайловце на Кошице. Тією дорогою втікав з Русі в 1015 році син Володимира I Святослав, ту дорогу згадував аж Рогеліуз, інформує про прихід Батуя через "порти Руські" до Угорщини. Русичі називали західний перевал "воротами угорськими". Цією дорогою направлялися на Василів через Буковину, де згадувалася Борсукова долина, що знаходилася на гірському Черемоші, і Бана Родна — перехід з пониззя Бистриці до низовини Самоша. Та дорога згадувалася й Грушевським. Він пише про монастир в Синьоводску, який лежав на дорозі з Галича, що йшла попри ріку Стрий.

Лаврентіївський та Іпатіївський літописи називають Карпатське пограниччя "Угорські гори". Політичний вплив Києва досягав Карпат аж на території землі Перемишльської. Звенигород і Тереховля на північному сході скоро здобули також визнання, як і м. Галич на Дністрі. Карпатський перевал ближче до Карпатського гребеню аж в 13 ст. здобув визнання як кордон Польщі, Угорщини і Русі. Ладислав IV в 1277 році в донесенні Оттові з Біберштайна характеризує Барбейовський округ як такий, що лежав попри прикордонне королівство Польське та Русь. В 13 ст. сьгоднішня Вісольська область (тоді Барбейова і Презова) переходила з польських володінь в руські. Кордони Галича сягали в Карпатському погор'ї аж до Віслоку. Угорсько-польська хроніка стверджує, що кордони Угорщини та Польщі сходилися на верховірччях Топле і Торишу.

Це також підтверджують письмена з 12-13 століття, з яких видно, що кордон йшов ближче до Попраду та Топлі. Та область мала стратегічне значення. Через Тілічську і Дуклянську території відбувалося спілкування між прикарпатськими і закарпатськими землями.

Браніслав Варшик вказує на дорогу, яка йшла попри Горнад і Ториш, і яка називалася Великою дорогою до міста Сольпему, що було останнім важливим містом (на місці сьгоднішнього Солівару) на прикордонному напрямку.

Тією дорогою в 11-12 ст. прямували до Польщі. Місто Солі тоді лежало в прикордонній області Шаріша, де була давня дорога до Галича. Нове місто (Новий Каструм, Ужвар), яке віддав король Аба (1041-1044), лежало справа від цієї дороги, що вела до міста Солнему, Галича, Польщі і Русі.

З розвитком міст, організацією ярмарків і гірничої промисловості Східнословачькі Карпати стали виходом Угорщини до Європейської торгівлі через Польщу і пруські міста.

Східнословачька мідь і дорогоцінні метали поставлялися від 70-х років 13 ст. до Любеску і Фландрії. Переробка металів в Гданську пов'язувалась з поставкою сировини з Угорщини (залізо, мідь). Дешевою переправою була водна переправа через Попрад, Дунай і Віслу.

За договором Владислава Локієтка з Прусією з 1286 року, ще торунські і хелмські купці возили товари на кораблях аж на Галицьку Русь. Через Лацжуцу ходили аж до Угорщини. У вільній переправі товарних напрямків на Попрад (Дунай) і до Сяну (Дністер) були дуже зацікавлені кощичани і до свого митного привілею з 1319 року знову включили сполучення через перевал Верецький. Туди вела давня дорога на Русь, до Польщі, Сяну, Вісли, до Прусії. На дорозі до Жмигорода, Люблян і Торуні були Бардейов і Строкков, на дорозі до Сяну і Дністра — Гуменне.

Необхідно згадати сполучення міжнародного значення — так званий "Молдавський торговий шлях". На місці Старої Роші знайшли монети з 1313-1370 року. Це свідчить про розвинуті економічні зв'язки всередині Золотої Орди, а також про зв'язки, які існували з сусідніми країнами — Польщею та Угорщиною. Економічне життя в містах прусько-дністровського межиріччя не припинилося після вигнання монголів в 1345 році і по утворенні самостійної Молдавської держави. Та дорога мала значення в плані транзитної торгівлі з Польщею і Угорщиною і робила можливим сполучення аж зі Львовом і Чорноморськими державами. В документі, датованому 1361 роком, згадується вивіз міді і воску через Кулу і Белгород. В Белгороді біля 1330 року проживали жиди і монголи. Економічний ріст старого Белгорода був з ними тісно пов'язаний.

Після утворення угорської держави прикордонні території тривалий час залишалися спустошені, і аж в другій половині 11 ст. тут почалося відновлення. Як відомо з декретів короля Ладислава (1077-1095), торгівля починалася з коней і волів. Король Ладислав видав наказ, згідно з яким заборонялося обходити торговцю. Через це на пограниччі виникали поселення. З "Керівництва про мита" 1408 року, виданого Львівським купцем видно, що молдавські купці ходили в напрямку Львова з вівцями, свиньми, козами, рибою,

воском і там купляли вироби з заліза та інший товар. Транзитом через Молдавію проходили прянощі, дорогі тканини і предмети розкоші.

Вже Рафальштетинський митний тариф і Ібрагім ібн Якуб згадували про типовий вивізний товар, який направлявся з Русі до Угорщини, Чехії і на Верхній Дунай. Такі вивізні товари, як мід, віск, хутро і шкіра не користувалися великим попитом. В період дружніх відносин з Угорщиною на початку 12 ст. галицькі князі Василько Ростиславович, Іван Василькович і Володимир Володаревич мали щорічний дохід у вигляді 13 каптарів воску.

Крім того в 10-тому і в наступних століттях існувала торгівля невольниками. В основному ця торгівля була зосереджена в жидівських руках. Про це говорить ібн Рустег. Згадується, що мадяри в 9 ст. продавали рабів у Візантію. Поневолювали не тих людей, які були близько, тому що могли їх експлуатувати шляхом розбійницького оподаткування, а тих, що жили далеко. Довгий час мадяри ходили за невольниками на південно-західну Русь. В 11 і 12 ст. торгівля невольниками навряд чи могла зберігати колишнє значення, хоч вільна торгівля невольниками на місцевому ринку існувала і в 13 ст., як і транзитна дунайська торгівля, в якій брали участь купці з Русі. На захід йшли й вироби східноєвропейських ювелірів і вироби умільців-ковалів, які були руського походження, або йшли транзитом зі сходу. Не зважаючи на жваві контакти Польщі, Чехії і Угорщини з Руссю, вироби умільців тих країн поставлялися в малій кількості на руські землі, оскільки в 12-13 столітті їх завозили з Західної Європи. Дунайський шлях прямував до Угорщини, де продавалася значна частина предметів романського імпорту. Багато з них привозилися з Бельгії та Німеччини. З 34 бронзових дисків з тетралогічним орнаментом, які вироблялися в 12 і 13 ст. в Середній Німеччині, 13 екземплярів було виявлено в Угорщині і один в Києві.

Мід, віск, шкіра — типово руські товари, які імпортувалися в окремі регіони Угорщини, де лісів було менше ніж на Русі. Хоч виробництво кожущин було в лісних районах Угорщини (Східної Словаччини) урядовою повинністю, домашньої продукції не вистачало, оскільки кожущина користувалася попитом на європейських ринках ще в 10 ст. Вивіз відбувався через торговельний центр Остріхом, де знімався податок з руських купців. Остріхомський митний тариф з 1288 року був призначений на товари, які вивозилися руськими купцями, передусім на кожущини

і невольників. Крім згаданих товарів тією дорогою вивозили шовк. Про торгівлю кожущиною свідчить кошицький цеховий привілей з 1307 року, який тримав торгівлю кожущиною під контролем. Цехові правила підтверджують, що на торги до Кошице приїжджали чужі купці та домашні кожущиники, які не тільки виробляли кожущину, але й брали участь в купівлі сировини і в продажі своїх виробів.

Мід був товаром, який можна було переправляти на великій відстані по Дунайському торговельному шляху. Угорські джерела свідчать, що лісне бджолярство в Словаччині не досягало таких розмірів, як в Польщі, Русі та Україні.

Грушевський пише про Михайла Чернігівського, якому в 1240 році Данило і Василько дозволили ходити по своїй землі і дали багато пшениці, меду, овець та іншого товару.

Вівці, свині і кози були передумовою розвитку волоської колонізації, яка походила з Галича. Що стосується конярства, то воно швидше походило з Угорщини. Угорщина з Чехією були основними постачальниками коней до Середньої Європи. Угорські породи були відомі на Русі. В Угорщині руські купці віддавна відвідували торговий центр Остріхом. В писаннях короля Імріха (1196-1204) на першому місці згадувалися руські купці. "Купець, який приїхав з Русі на одному коні і входив до Пешти або Остріхоми чи в інше місто нарівні з тими, хто віз дорогу кожущину, платив пів марку". Купці згадувалися теж в донесенні єпископа Болеслава, Лелеського монастиря (1214 рік), якому був переданий маєток, що до короля Імріха належав купцям, приїжджим з Русі. Звичайно, торгівля Русі з Угорщиною процвітала здавна, підтвердження чому можна знайти в старих літописах. В анонімній хроніці 13 ст. згадуються уторці, які на Русі отримали "коней з сідлами і вуздечками, прикрашені за руським звичаєм", велику кількість соболячих і лисячих шкур, волів і невольників.

На Русь продовжували завозити золото і срібло. Давня "космографія" закінчується словами: "країна Угорська і Чеське королівство... купують золоту руду у великій кількості і вироби з золота угорські йдуть на всі землі".

На завершення необхідно згадати ще один дуже популярний товар — вино, яке в Угорщині вироблялося у великій кількості. Винницями коло Токая володіли й східнословачькі міста, які возили вино до Польщі і на Русь. Галицькому бояринові Владиславу до самої смерті угорський король Андрій II дарував виноградні вина.

ПЕРСПЕКТИВИ І НАУКОВІ ЗАСАДИ РЕКОНСТРУКЦІЇ
СУХОПУТНОГО ТРАНСПОРТУ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ
КНЯЖОЇ ДОБИ

З-поміж різних ділянок історії і культури Галицької землі IX - XIII ст. на особливу увагу заслуговує традиційний транспорт. Його місце і роль у виробничо-господарській діяльності тогочасного населення, становленні і розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі, розбудові міст, формуванні українського етносу тощо важко переоцінити. Достатньо згадати загальновідомий факт 1164 р. Як зазначив літописець, після загибелі більше трьохсот солеторговців, що йшли "лодіями з сіллю з Удеча р. Дністром", продукцію розвозили "великими валками"¹ - колісним транспортом. На жаль, дане письмове свідчення про сухопутні засоби пересування Прикарпаття і Східних Карпат княжих часів єдине. Це ж саме стосується археологічних першоджерел. На сьогоднішній день виявлено поки що лише вісь від воза у стародавній Тустані². Тобто спроби реконструювати традиційні моделі полозного і колісного транспорту на основі таких скупих даних видаються, на перший погляд, цілком безперспективними.

До речі, аналогічний стан характерний не тільки для Галицького князівства, а й решти етнічних земель українців періоду Київської Русі. У численних історичних та археологічних працях, які присвячені ранньому середньовіччю України, вчені торкаються цієї галузі культури побіжно, або замовчують її зовсім. Притому їх положення і висновки базуються переважно на фрагментарних відомостях, почерпнутих з "Повісті минулих літ", "Поучення Володимира Мономаха", мініатюр "Життя Бориса і Гліба", "Радзивилівського літопису", а також поодиноких археологічних пам'яток³. Заодно досить часто побутує думка про іноетнічне походження значної частини тогочасного сухопутного транспорту, що не відповідає історичній дійсності. Деяко краще вивчено спорядження давньоруського вершника і коня⁴, елементи якого (вузди, сідла, стремена) на відміну від полозних і колісних засобів пересування виготовляли також з металу.

У зв'язку з таким станом дослідження відповідних об'єктів культури минулого немислиме без пошуків нестандартних шляхів,

застосування нових методик, залучення іншого документального матеріалу, насамперед етнографічного і мовознавчого. Провідна роль двох останніх видів першоджерел очевидна у контексті притаманної для сухопутного транспорту риси - консерватизму, який давно помітили етнологи. Точніше, впродовж тривалого часу будова полозних і колісних засобів пересування, зокрема їх ходової частини, залишалася сталою. Лише історично важливі зміни в економічному і суспільному житті народу спричиняли виникнення нових типів і варіантів транспорту, модернізацію ключових елементів і вузлів, а також посилювали у досліджуваній ділянці етнокультурні взаємозв'язки, трансформаційні процеси в цілому. Все це є сприятливим фактором для об'єктивного наукового аналізу наземного транспорту в діахронному і синхронному зрізах, вичленення давніх і нових за походженням його складників, загальнонаціональних рис і локальної специфіки та ін.

Для достовірної реконструкції основних моделей засобів пересування Галицької землі княжої доби зараз визріли умови. Зокрема, зусиллями сучасних етнографів розроблено надійну методичку типології полозного і колісного транспорту народів Європи II тис. н. е. Застосувавши її, можна досить точно встановити генетичні витоки об'єктів як XIX-XX ст., так і відповідних археологічних знахідок, простежити шляхи еволюції засобів пересування. Особливо цінні виявлені науковцями закономірності формування і розвитку народного транспорту, залежності конструкції ходу саней і воза від виду упряжних тварин, способів їх запрягу, типів тяглових пристроїв, прийомів з'єднання деталей і вузлів між собою, форм кузовів тощо⁵. Крім того, європейські вчені (польські, німецькі, скандинавські, прибалтійські та ін.) порівняно з українськими приділяли даній галузі культури значно більше уваги. Найвний в їх працях багатющий документальний фактичний матеріал корисний для широких порівнянь і співставлень різних за походженням і функціональним призначенням засобів пересування, виявлення механізмів взаємопроникнення іноетнічних компонентів у традиційний транспорт жителів досліджуваного краю.

Прикарпаття і Східні Карпати належать до тих регіонів України, де довготривалий період побували архаїчні елементи і навіть окремі моделі полозного і колісного транспорту⁶. Так, для тутешніх господарських саней були властиві тільки природні полози ("копаниці"), в'язова система з'єднання їх між собою, тягловий засіб

("віє", "війце") у формі трійни, задні кінці якого кріпили до головок перших. У цьому ж плані велику цінність становить зафіксований на території Покуття, Гуцульщини і частини Бойківщини термін "оглоблі". Етнологи пов'язують його із засобом тяги для однокінного запрягу східноєвропейського типу. Тим часом останній невідомий тут не лише у XIX-XX ст., а й значно раніше, наприклад, у XVI ст.⁷.

Щодо колісного транспорту, то наукове зацікавлення викликає насамперед тип поздовжньої лисиці ("підтоки") бойківського волового воза, за допомогою якої з'єднувався передок і задок його ходу. На відміну від решти районів України населення Бойківщини ще на початку XX ст. виготовляло тільки натуральну трійню з довгими, паралельно розміщеними, задніми кінцями. У минулому місцевий віз був також без спеціальної опори ("підгейстра") або інших пристроїв, котрі підтримували б поворотну подушку передка на поворотах та захищали шворінь від пошкодження, що теж однозначно засвідчує архаїчність транспортного засобу.

Карпати й Прикарпаття унікальні й тим, що наприкінці XIX- на початку XX ст. теренами краю проходила межа розповсюдження зовсім різних за походженням транспортних засобів та супроводжуючих їх складників: східно- і західноєвропейського типів господарських саней, українського і центральноєвропейського типів волового воза, загальноукраїнського і західнослов'янського типів парного нашійного ярма тощо⁸. Наочне співставлення конструкції кожного з них, простеження процесу формування даного явища в діяхронному ракурсі, інші важливі фактори створюють надійні засади для достовірного відтворення первісних і похідних моделей сучасного транспорту середньовіччя.

Цьому ж сприяє багатюща карпатська і прикарпатська народна транспортна термінологія, яка збереглася до наших днів. Значна частина застарілих діалектних назв наземних засобів пересування, їх елементів і складових уже привернула увагу вітчизняних мовознавців⁹. З'ясовуючи суто лінгвістичні аспекти досліджуваної тематики, вони ж уточнили чимало історико-культурних реалій, прихованих за традиційними та іноетнічними лексемами, встановили первісне значення багатьох з них¹⁰. Крім того, в контексті нашого дослідження важливе значення набувають також дві найголовніші закономірності поповнення словникового запасу. По-перше, ступінь утвердження в народно-розмовній мові нової транспортної термінології, як і назв решти галузей матеріальної культури,

відображає відповідну історичну дійсність, тобто наявність самого явища або об'єкта, і навпаки, її відсутність засвідчує, як правило, відсутність останніх. По-друге, позначення одного і того ж предмета багатьма синонімічними назвами засвідчує його пізні походження, однією-двома - найдавніше.

Отже, на основі комплексного аналізу всієї сукупності наявних першоджерел, зокрема і тих, що стосуються інших регіонів України та суміжних етносів, нових наукових методів реконструкція сухопутних засобів пересування княжого Галича і Галицької землі стає цілком реальною. Очевидним є також і те, що в процесі дослідження постала чимало складних проблем, але всі вони тимчасові. Натомість успішне їх розв'язання суттєво розширить сучасні знання про побут населення Прикарпаття і Східних Карпат IX-XIII ст., чіткіше окреслить його місце і роль у становленні традиційної культури українського народу та слов'ян у цілому, ще раз підтвердить закономірність тогочасних досягнень у галузі інженерно-технічної думки.

1. Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. СПб., 1908. - Т.2. - С.524.
2. Рожко М.Ф. Раскопки наскальной крепости Тустань // Археологические открытия 1982 года. - М., 1984. - С.323; його ж. Звіт про археологічні дослідження наскальної фортеці Тустань Урицьким розвідувальним загonom у 1982 р. - Львів, 1982. - С.15,20 (Архів Інституту українознавства НАН України, інв. №629).
3. Тут і далі вказуємо основні праці: Новое в археологии Киева. - К., 1981. - С.324 (Рис. 142).
4. Див.: Кирпичников А.Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX-XIII вв. // Свод археологических источников, ЕІ-36. - Ленинград, 1973.
5. Вийрес А.О. Принципы типологии европейских крестьянских телег: На основе материала Советской Прибалтики // Типология основных элементов традиционной культуры. - М., 1984. - С.91-106; його ж. Talurahva veovahendid. Baltimaade rahvap., raste pollumjanduslike veokite ajulugu. - Tallinn, 1980; Berg G. Sledges and wheeled vehicles. - Stockholm; Copenhagen, 1935.
6. Глушко М.С. Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини XIX - поч. XX ст. - К., 1993.
7. Rybarski R. Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu. - Poznań, 1929. - Т.2. Tablice i materjaty statystyczne. - S. 252.
8. Див.: Глушко М.С. Шляхи сполучення... - С. 86-155, 221-224.
9. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. - К., 1984. - Ч.1-2; Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. - Братіслава; Пряшів, 1991.
10. Дзєндзелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. - К., 1969; Остах Н. А. Назви засобів пересування у пам'ятках української мови XVI - першої половини XVII ст. // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. - К., 1991. - С. 44-56; Етимологічний словник української мови. - К., 1982-1989. - Т.1-3.

ГАЛИЦЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ XI-XII СТ.

Галицько-польські відносини мають глибокі і давні традиції. У різні історичні періоди ці відносини розвивалися з неоднаковою інтенсивністю, відбиваючи загальні закономірності європейської політики.

Основними джерелами, що висвітлюють історію розвитку галицько-польських відносин, є "Повість минулих літ", "Київський літопис", польські хроніки Вінцентія Кадлубка, Яна Длугоша і Галла Аноніма, "Велика хроніка про Польщу, Русь і їх сусідів XI-XIII ст.", а також інші іноземні хроніки.

Цю проблему досліджували українські, польські, російські історики.

Відомо, що на початку XI ст. Галицькі землі з'єднано в одну волость з Волинню — в руках князя Бориса, сина київського князя Володимира Святославовича. З 1015 р. Галицько-Волинською волостю управляє князь Всеволод Ярославович, син Ярослава Мудрого. Близько середини XI ст. Галицько-Волинська земля підпорядковується безпосередньо київському князеві Ярославу Мудрому. Тому галицько-польські відносини слід розглядати в контексті загальної політики Київської Русі і Польщі. Для цього періоду має значення Київський похід Болеслава Хороброго 1018 р. У липні 1018 р. військо Болеслава Хороброго вступило на територію Київської Русі. 22 липня 1018 р. під час форсування армією Болеслава ріки Буг у районі міста Волиня між супротивниками відбулася битва, у результаті якої польський князь і його союзник Святополк отримали перемогу. Після перемоги над Ярославом армія Болеслава безперешкодно пройшла по території південної Русі і 14 серпня 1018 р. увійшла в Київ. Київський князь Ярослав утік у Новгород. Населення Києва вороже поставилося до своїх загарбників на чолі зі Святополком "...побили ляхів, а Болеслав утік із Києва, узявши майно, і бояр Ярославових, і дві сестри його (Передславу та Премиславу)... і безліч людей він повів із собою, і городи червенська зайняв собі. І вернувся він у землю свою". Основна ціль Болеслава Хороброго — посадити в Києві вигідного Польщі правителя Святополка — не була досягнута. Польські війська відмовилися підтримувати Святополка і змушені були покинути територію Руської держави.

Після смерті Болеслава між Польщею і Руссю виник конфлікт через червенські міста, які врешті відвоював Ярослав Мудрий. "Повість минулих літ" розповідає, що в 1030 р. дружина Ярослава Володимировича здійснила похід на важливий стратегічний пункт — Белз. Восени 1031 р. відбувся скоординований виступ німецьких і руських військ проти Польщі. Червенські міста були повернені Русі. Польські правителі боялися сусідства могутньої держави Київської Русі й усіма силами старалися ослабити її: поставити свого ставленика і через нього проводити пропольську політику. Постійні непорозуміння були через західні окраїни Київської Русі, так звані червенські міста. Багаті і мальовничі землі привертали до себе увагу не тільки польських князів, а й правителів інших держав.

У 1084 р. київський князь Всеволод Ярославович віддає Галицькі землі князям Рюрикові, Володареві і Василькові Ростиславичам, синам князя -ізгоя Ростислава Володимировича, якому мала належати Галичина. Рюрик отримав Перемишль, Володар — Звенигород, Василько — Тереховль. У 1084 р. Ярополка Ростиславичі вигнали з Волині. У цей конфлікт за наказом Всеволода Ярославовича втрутився Володимир Мономах, який утвердив Ярополка на Волинському столі. Наступного року Волинський правитель виступив проти київського князя. У 1087 р. "прийшов Ярополк із Ляхів і вчинив мир з Володимиром". У 80-х рр. XI ст. визначилася тенденція до встановлення тісних зв'язків між краківським і волинським дворами, направлених проти Ростиславичів. У 90-ті рр. Володислав-Герман підтримував добрі стосунки з Давидом Ігоровичем, який зайняв волинський престол після Ярополка. Але цей військово-політичний союз П'ястів з Волинню практично не відбувся через велику політичну нестабільність у південно-західних землях Русі і новий поворот у політичній історії Польщі.

У 1088-1089 рр. до влади в Польщі прийшла знать на чолі з палатином великокняжого двору Сецехом. Зовнішньополітичний курс Польської держави з 1088-1089 рр. до 1092-1093 рр. можна охарактеризувати як компромісний. Вона старалася зберегти добрі відносини з Німеччиною, Чехією, Угорщиною. У 1093 р. в Польській державі ведуться міжусобні війни. Русько-польські зв'язки 90-х рр. XI ст. здійснювалися в умовах внутрішньо-політичних конфліктів у південно-західних районах Русі. Це змусило Польщу підтримувати контакти не з одним, а з трьома політичними центрами: Києвом,

Волиню і Галичиною. У 90-х рр. XI ст. краківський двір розвиває нормальні відносини з Києвом і Волиню, зате конфронтація з галицькими князями Ростиславичами сягає свого апогею.

На розвиток галицько-польських відносин кінця XI ст. серйозний вплив мали феодальні усобиці в обох державах. У Польщі в кінці XI ст. після розгрому Сецеха і його прибічників утворилося два угруповання, очолювані синами Владислава Германа, які після смерті батька в 1102 р. вступили у смугу міжусобних війн. Угруповання на чолі зі Збігневом було прихильником централізації. У 1006 р. Болеслав III Кривоустий з допомогою Київського князя розгромив Збігнева.

У 1113 р. після смерті Святополка Ізяславовича стіл у Русі зайняв Володимир Мономах. Союзником Польщі стає не новий київський, а порівняно слабкіший волинський князь, який завдяки відносинам із Краковом, що склалися в перші роки XII ст., міг розраховувати на підтримку польських феодалів.

Другим важливим фактором, що змусив уряд Болеслава III Кривоустого звернути увагу на обставини в дrevньоруській державі, були контакти між Києвом і Ростиславичами, постійними ворогами Польщі.

У 1117 р. Володимир Мономах і його союзники, серед яких були Ростиславичі, здійснили похід на Волинь, який завершився для цієї коаліції не зовсім удаю. Між супротивниками була підписана угода, згідно з якою волинський князь Ярослав зберіг свої володіння, але змушений був визнати владу київського верховного князя. Києво-волинська угода не задовільнила ні Володимира, який прагнув безпосередньо володіти Волиню, ні Ярослава, який не бажав підкоритися київському князю. У 1118 р., можливо, не без впливу Мономаха, проти Ярослава починають заколот волинські бояри, у результаті якого Святополкович покинув Русь і втік в Угорщину. Дії Мономаха на Волині, його тісні зв'язки з перемиським і теребовельським князями Ростиславичами змушують польського князя надати військову допомогу Ярославу Святополковичу. У воєнних діях 1119-1121 рр. взяли участь і Ростиславичі, які традиційно були зацікавлені як у протистоянні Польщі, так і в поширенні свого впливу на Волинь. Участь Ростиславичів в коаліції Мономаха, їх значний вплив на становище в південно-західних районах змусили польський двір відмовитися від звичайних способів ведення боротьби. В 1122 р. новий палатин Петр Властович за завданням Болеслава Кривоустого викрадає князя Володаря Ростиславича.

Дослідник В.Т.Пашуто вказує на те, що Болеслав III, готуючись до походу в Помор'я на тамтешнього правителя Варцислава, боявся залишати Польщу незахищеною перед загрозою нападу Ростиславичів, тому й організував викрадення Володаря.

Захоплення князя Володаря польськими феодалами похитнуло позиції Мономаха в південно-західних районах Русі, бо родичі Володаря, окрім того, що виплатили великий викуп полякам, були змушені розірвати союз з київським правителем і, можливо, в обмін на звільнення Ростиславича — перейти на бік Ярослава Святополковича.

У травні 1123 р. на територію Волині вторглася армія, у якій Ярославу вдалося об'єднати польських воїнів, чеських і угорських найманців, а також загони Володаря і Василька Ростиславичів. Наспих підготовлений напад закінчився поразкою. Під час облоги м. Володимира князь Ярослав Святополкович був убитий, а його військо розпалося.

Незадовго після цих подій знову виникає конфлікт між Польщею і Ростиславичами.

З середини 20-х рр. становище на кордоні Русі і Польщі поступово нормалізується. Цьому якоюсь мірою сприяє смерть основних учасників конфлікту: Ярослава Святополковича, обох Ростиславичів і Володимира Мономаха. У другій половині 20-х рр. XII ст. особливо жвавих дипломатичних конфліктів між Галичиною і Польщею не спостерігається.

Посилення тенденції до феодальної роздробленості у другій половині XI-першій третині XII ст. в Русі і Польщі сприяло встановленню поліцентричних зв'язків між обома державами. Відносини Галичини і Польщі цього періоду характеризуються постійними конфліктами. У 80-90-х рр. конфронтація між Галичиною і Польщею досягла свого апогею, але з 30-х рр. XII ст. галицько-польські відносини поступово нормалізуються. Проте династійні шлюбні зв'язки між П'ястами і Рюриковичами не привели до встановлення союзу політичного. Це було пов'язано з тим, що в 1138 р. верховним принцем Польщі стає старший син Болеслава Кривоустого Володислав (1138-1146 рр.), що мав напружені відносини з молодшими братами, які, в свою чергу, встановили родинні зв'язки з Мономахівцями. У Русі виникла війна (1136-1139 рр.), яка призвела до ослаблення позицій Мономахівців і захоплення влади в Києві представником чернігівської династії Ольговичів — князем Всеволодом (1138-1146).

У 1142 р. між Всеволодом Ольговичем і Володиславом II був оформлений союз: дочка Всеволода Звенислава вийшла заміж за

сина Володислава II Болеслава Високого. Молодші брати-князі також прагнули встановити політичні зв'язки з Києвом.

У першій половині 1142 р. конфлікт принцепса Польщі з братами переріс у феодалну війну. Не розраховуючи на власні сили, Володислав II звертається за допомогою до Всеволода. Руський князь посилає проти мазовецького князя Болеслава Кучерявого велику дружину на чолі з сином Святославом, Ізяславом Давидовичем чернігівським, Володимирком Володаревичем галицьким. Супротивники зустрілися біля міста Чернецька, але до військових дій не дійшло.

Галицько-польські відносини дуже сильно залежали від обставин, що склалися в обох державах — Київській Русі та Польщі. Завдяки міждержавному союзові, що був укладений між Всеволодом Ольговичем і Володиславом II, обидва правителі зобов'язувалися допомагати один одному. Польський князь, враховуючи становище в своїй державі, неохоче йшов на розрив стосунків з могутнім сусідом — Галицьким князівством.

Представники династії П'ястів проявляють інтерес до встановлення тісних зв'язків з Галицьким князівством Ярослава Осмомисла (1153-1187 рр.). Уже в перший рік свого правління Ярослав видає заміж свою доньку за великопольського князя Одона. У 1158 р., коли Ярослав веде боротьбу з претендентом на галицький стіл Іваном Берладником, він звертається за допомогою до польських князів. У 1159 і 1169 рр. польські феодалі двічі підтримують галицького князя і його союзників у боротьбі за київський стіл.

У 70-х рр. XII ст. князівства Південно-Східної Польщі і Південно-Західної Русі продовжують підтримувати політичні взаємовідносини, але інтенсивність їх падає, а сам політичний союз Галича і Кракова розвалюється. Це було пов'язано із загальним ослабленням князівської влади в Галичині, де владі Ярослава починає протистояти зміцніле боярство.

Політичні відносини Галичини і Польщі протягом XI-XII ст. знаходилися в тісному зв'язку із внутрішнім соціально-економічним і політичним розвитком двох слов'янських країн. Часто причиною конфліктів були територіальні претензії Польщі на Побужжя і Посяння — землі, які здавна були спірними між обома державами. Політика європейських держав мала певний вплив на галицько-польські стосунки. Відносини Галичини і Польщі відіграли важливу роль у міжнародних зв'язках європейських держав.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПЕРІОД ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЗІВСТВА

Зародження державності на території України здійснювалось протягом великого історичного періоду. З розпадом первіснообщинного ладу і формуванням різних соціальних груп виникли умови для створення держави. Процеси державотворення особливо активно проходили у східних слов'ян у VI- IX ст. Першою державністю українського народу стала княжа держава період розвитку якої умовно можна поділити на два етапи: київський і галицько-волинський. Перший період — Київська Русь (Руська земля) існувала з кінця IX до початку 40-х років XIII ст. і розвивалась в процесі утворення класового суспільства східних слов'ян, трансформації первісного ладу у феодалний, шляхом підкорення київському центру земель князів, союзів племен та поширення на них систем стягання данини, адміністративного управління й судочинства. Руська держава швидко стала центром, політичним і територіальним ядром нової держави. Найбільшого розквіту вона досягла за часів князіння Володимира Великого (978- 1015), Ярослава Мудрого (1019-1054) та ін.

З середини XII ст. Київ фактично втрачає статус політичного центру великої держави подніпровського регіону. Причиною цьому стали — розширення феодалних відносин у суспільно- економічному житті і піднесення економічного розвитку окремих земель, виокремлення держав-князівств, безперервна боротьба з грабіжницькими набігами степових кочовиків, численні міжусобиці. За підрахунками істориків за сто років існування Київської держави було 47 князювань. У 1237-1241рр. під ударами полчищ половців і монголо-татар Київська Русь зовсім занепадає.

У цей час на західних землях колишньої Київської держави починають підніматись Галицьке і Волинське князівства. Племенні землі східно-слов'янських бужан (дулібів), тиверців і карпатських хорватів понад Бугом, Сяном і Дністром виразно виступили на історичну арену в кінці X сторіччя, коли їхні міста приєднав до Київської Русі Володимир. Після смерті Ярослава Мудрого земля ця дісталася в уділ його правнукам Ростиславичам. Найбільшої могутності Галицьке князівство досягло за правління Ярослава Осмомисла. Його володіння простяглося вздовж Дніпра далеко на

південь, навіть територія в нижній течії Пруту і Дунаю перебувала у залежності від Галича. Галицький князь користувався авторитетом на міжнародній арені, підтримував дипломатичні стосунки не тільки з сусідніми державами, а й з Візантією і Священною Римською імперією. Світовим визнанням Галича було й те, що державу Ярослава Осмомисла називали королівством.

Окрему князівську династію на Волині започаткував внук Володимира Мономаха Ізяслав Мстиславич (1136-1142рр.; 1146-1154 рр.). Боротьба за зміцнення Волинського князівства була нелегкою. Лише наполеглива боротьба Романа Мстиславовича забезпечила врешті єдність Волинської землі.

Незважаючи на міжусобні війни між окремими князями Волинська і Галицька землі здавна підтримували найтісніші економічні та культурні стосунки. Це стало передумовою об'єднання Галича й Волині в одному князівстві. Другий період української державності – Галицько-Волинське князівство набуло державної єдності у 1199р. У результаті тривалої та напруженої боротьби великого князя Романа Мстиславича з галицьким боярством 1199 року йому вдалося оволодіти Галичем і на певний період утвердити там свою владу. Роман Мстиславич, який об'єднав Галичину і Волинь, став одним із наймогутніших правителів Русі. Незадовго до смерті Роман утвердився і в золотоверхому Києві. Він зумів зменшити політичну монолітність місцевих бояр, примусив визнати себе за самодержця і став самим могутнім князем Східної Європи.

Утворення єдиної Галицько-Волинської держави було визначною історичною подією. Оцінюючи державницьку діяльність Романа літописець називав його великим князем, "царем на Русі", "самодержцем всея Русі", вживаючи цей титул в назві вперше.

Після смерті Романа, у 1205 році під Завихостом, Галицько-Волинська Русь на цілих чотири десятиліття потрапила у смугу розбрату і князівсько- боярських міжусобиць. Знову вступає в запеклу боротьбу галицьке боярство, яке прагнуло відірвати Галичину від Волині й домагалось проголошення на галицькому князівському столі вигідних для себе кандидатів. У послабленні Галичини і Волині були зацікавлені також найближчі її сусіди - Угорщина і Польща.

Внаслідок непримиримих змагань Новгородському князю Мстиславу Удатному і Данилу Романовичу (сину князя Романа) вдалося відстояти самостійність князівства. Галицько-Волинська

державна при князюванні Данила досягла найбільшого розвитку. Він невпинно продовжував боротьбу з галицьким боярством і іноземними загарбниками. В період найбільшого загострення цієї боротьби Південно-Західна Русь стала жертвою татаро-монгольської навали.

Після нищівного нападу татар державність давньоукраїнського народу не зникла. Галицько-Волинська держава зуміла вистояти. Вона перейняла державотворчу традицію, політичний досвід і духовну культуру від Київської держави – без будь-якої історичної перерви і продовжила своє існування на терені Галицько-Волинського та Подніпровського краю, витворивши сильну, європейського типу монархічну політичну систему у вигляді королівської влади в добу Данила Галицького. З усіх князівств, які існували на території майбутньої України у XI-XIII ст., виділялося Галицько-Волинське. Державний лад і право Галицько-Волинської землі хоча і мали ряд своєрідних рис, обумовлених особливостями її соціально-економічного і політичного розвитку, все ж у головному були схожі з державним ладом і правом інших князівств і земель Південно-Західної Русі. Галицько-Волинська земля, навіть знаходячись в залежності від Золотої Орди, значною мірою зберегла риси державного та правового устрою, характерні Давньоруській державі.

Особливостями Галицько-Волинської держави було сильне боярство. Володіючи значними територіями, місцева земельна аристократія в цих умовах поступово зосереджує в своїх руках головні органи місцевого управління та влади. Спираючись на свою економічну та воєнно-політичну міць, вона фактично розпоряджалась князівським столом, запрошуючи й усуваючи князів. Так, коли 1211 року сини Ігоря Святославича, що спільно управляли Галичиною, пішли на конфлікт з місцевим боярством, бояри, прикликавши угорців, фізично знищили Ігоровичів.

Політична влада галицького боярства і його участь у державному управлінні здійснювалась через боярську раду. Значення боярської ради як державно-політичного органу особливо зростає у перші десятиліття XIII сторіччя, коли галицьке боярство набуло найбільшої могутності і впливу. З метою максимального обмеження влади галицького князя бояри позбавляли його права розпоряджатися земельними володіннями Галицько-Волинської Русі. В таких умовах княжив і Данило Галицький. У літописі зазначено, бояри "Данила

князем назвали, а самі землю тримали". У боротьбі з боярством Данило спирався на віче. Воно скликалось в 1213 і 1235 роках, однак, реальної підтримки і допомоги Данилу не дало. Лише після Ярославської битви (1245р.) Данилові Романовичу вдалося відновити велике Галицько-Волинське князівство.

В цей час він зосереджується на відбудові Великого князівства, зміцнює його укріплення, відновлює добросусідські відносини з можновладцями навколишніх країн. Після відвідин у 1245-46 рр. монгольської столиці Сарай Данило Галицький домагається підтвердження своїх прав на Галицько-Волинське князівство і фактично стає спадкоємцем усіх тих виключних прав, що належали раніше київським князям. Так, у 1246 році Данило висуває на посаду київського митрополита власну кандидатуру — Кирила. Раніше це право належало виключно київському князю. Таким чином, встановлення васальних відносин із золотоординськими ханами не тільки не призвело до втрати політичної суверенності Галицько-Волинської держави, а й розширило масштаби політичної діяльності. Щоправда, в обмін на це ординці розраховували нав'язати Данилові свій союз в організованих ними походах на Литву, Польщу та Угорщину.

Однак подальші історичні події порушили плани Данила щодо розширення кордонів Галицько-Волинської держави та подальшого нарощування її воєнно-політичного потенціалу. Не відбулося суттєвих змін і після смерті свого будівничого, що настигла його у 1264 році в місті Холмі.

Спадкоємці Данила Галицького, зберігаючи політичну цілісність князівства, однак суперничали за першість у ньому. Галицько-волинські землі розподілились між синами Данила Романовича — Шварном, Левом і Мстиславом. На початку XIVст. всі галицько-волинські землі об'єдналися під владою онука Данила Романовича князя Юрія. Подібно до свого діда він носив титул "короля Русі". Важливим успіхом зовнішньополітичної діяльності Юрія Львовича стало відкриття у 1303р. осібної митрополії з центром у Галичі.

Після смерті Юрія Галицько-Волинським князівством правили його сини- Андрій на Волині, а Лев у Галичині. Вони проводили незалежну міжнародну політику. Спираючись на підтримку Німецького ордену, вони протистояли натиску Золотої Орди, спільно боролися свої землі від експансії Литви. Обидва вони полягли у боротьбі проти загартників.

У 1349р. довготривала боротьба за галицько-волинську спадщину завершилась її розподілом між Польщею і Великим князівством Литовським.

Як і в усіх інших князівствах і землях Русі, в Галицько-Волинській державі продовжували діяти дещо змінені норми Руської Правди, які регулювали питання права власності на майно та земельні володіння, укладення угод та договорів. Діяли також норми церковних статутів князів Володимира та Ярослава, але вони також зазнали деяких змін, зокрема в галузі підсилення санкцій, що були встановлені на основі принципів феодалного права-привілею. Разом з тим поряд із застосуванням законодавчих збірників періоду Київської Русі створювались власні акти. Серед документів юридичного характеру, які розкривають системи права до нас не дійшли. З поодиноких документів Галицько-Волинської Русі, найбільш відомі чотири правові пам'ятки, що збереглися. Вони відмінні за змістом, часом появи, характером, проте містять цінні відомості про правове життя на цій землі після ординського завоювання. Так, збереглася грамота князя Івана Ростиславича Берладника 1134р., що характеризує економічні зв'язки Галицького князівства з іноземними купцями, зокрема, болгарськими, чеськими та угорськими. Грамота регламентувала правове положення цих купців під час приїзду їх на землі Русі: встановлювала, наприклад, пільги для болгарських купців, які звільнялися від сплати мита, коли вони привозили товари "на изклад".

"Рукописання" (заповіт князя Володимира Васильковича, 1287р.) свідчить про існування в період роздробленості права успадкування феодалного володіння. У ньому затверджується порядок передачі князями права експлуатації феодално залежного населення своїм спадкоємцям. Одночасно цей документ дає можливість вивчити організацію управління селами і містами Південно-Західної Русі, зробити висновок про існування такого способу придбання феодалних землеволодінь, як купівля землі.

Важливою є також грамота володимиро-волинського князя Мстислава Даниловича (1298р.), яка дає можливість уявити розміри та форми феодалних повинностей з міського населення на користь державної влади і разом з тим висвітлює соціально-економічні умови Галицько-Волинської Русі у XIIIст.

Відомі документи юридичного характеру, складені у XIVст. (грамоти, договори, серед яких і міжнародні, поручительства тощо).

У переважній більшості ці документи містять відомості про окремі дуже важливі інститути права власності і права зобов'язання. З цього боку особливий інтерес викликає грамота Олехно Ромашкевича про передачу майна Григорію Тункелю, складена 30 січня 1347 року. Окремі відомості про правові норми цього періоду збереглися в літописах. У них можна знайти ті чи інші згадки про міжнародні договори, законодавчу діяльність князів та деякі нові моменти в галузі кримінального права, зокрема самостійність такого виду злочину, як змова проти князівської влади, застосування таких суворих покарань, як смертна кара, тюремне ув'язнення, вигнання, конфіскація майна. У літературі є припущення про існування збірника постанов галицько-волинських князів, а також збірника церковних навчань про правосуддя.

Треба відзначити певний ступінь впливу західноєвропейського феодального права на розвиток галицьких установ та інститутів. У межах Галицько-Волинського князівства в період правління Данила Галицького вперше починає діяти магдебурзьке право. Одним із перших в Україні магдебурзьке право одержало місто Санок (1339р.), у 1356 році — Львів, а згодом і інші міста. Проте, самоврядування міст Русі, засноване за нормами магдебурзького права, було обмеженим, воно застосовувалось далеко не в повному обсязі. До того ж основна маса православного селянства була позбавлена можливості брати участь у діяльності органів міського самоврядування, а також обмежувалася в правах на заняття ремеслами, ведення торгівлі та ін. Через це населення міст в цей період чинило опір введенню магдебурзького права.

У 1387 році Галицька земля втратила свою державну незалежність і стала провінцією Польської держави. Але інкорпорація спочатку не була повною і до середини XV сторіччя в Галичині бачимо існування особливих правових відносин, що склалися в минулі роки державності. Це була так звана доба "руського права в Галичині".

Отже, Галицько-Волинська держава — це ключовий період державного розвитку України. Галицько-Волинська держава — зв'язуюча ланка між київською та литовсько-польською добою української історії, цю територію населяли пращури українців — слов'янські племена дулібів, бужан, волинян та білих хорватів.

Об'єднавши майже всю частину української етнічної території свого часу Галицько-Волинська Русь продовжила існування

української держави. Державно-правовий устрій Галицько-Волинської землі у головному зберігав риси, притаманні Руській імперії. Верховна влада зосереджувалась у руках великого князя, який до того ж використовував титули руського короля, принцеласа, князя Руської землі тощо. Він ухвалював законодавчі акти, мав судові повноваження, очолював військо, здійснював зібрання податків, карбування грошей, керування скарбницею, зовнішніми стосунками, давав згоду на призначення єпископів. Інтереси боярської олігархії втілювалися у діяльності боярської ради, що складалася з великих землевласників. Вдосконалювалася уже характерна на той час для всієї Русі двірсько-вотчинна система управління. Стрижневою у ній ставала посада двірського, який очолював весь апарат управління князівського двору. Канцелярією князя керував печатник, фінансовими справами — стольник, військовими — збройник, судовими — дитячі, охороною князя — отроки та ін. Містами управляли призначені князем посадники і тисяцькі, округами — воєводи, волостями- волостелі, сільськими общинами — старости. Збройні сили Галицько-Волинської держави склалися з княжої дружини, боярських загонів та народного ополчення. Данило Романович створив регулярну піхоту та вдосконалив кінноту. Суд не відокремлювався від княжої адміністрації. Церковний суд діяв на підставі церковних уставів київських великих князів.

Таким чином, найбільший здобуток цього періоду державності полягає в тому, що наш народ мав досить тривалий час свого державницького життя. Існування власної держави, розвиток своєї політичної культури стало основою протидії асиміляції українців, відродження історичної пам'яті і державності українського народу уже в пізньому середньовіччі — в добу козаччини.

1. Енциклопедія українознавства. В 3-х Т.// Гол ред. В.Кубійович (перевидане в Україні). — К., 1994. — С.341.

2. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Львів, 1996. — С.32-40.

3. Іванченко Р.П. Історія без міфів: Бесіди з історії української державності.- К., 1996. — С.56-62.

4. Исаев И.А. История государства и права России/ Учебник для юридических вузов. Изд. 3-е перераб. и доп. — М., 1996. — С.25-28.

5. Історія держави і права України. Частина I: Підр.для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 ч./А.Й.Рогожин, М.М.Страхов, В.Д.Гончаренко та ін.; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й.Рогожина. — К., 1996. — С.88-94.

6. Історико-політичні уроки української державності // Енциклопедичний словник. За ред. Ю.Римаренка. — Київ — Донецьк, 1998. — С.48-50.

7. Чехович В. Правові пам'ятки Галицько-Волинського князівства // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп.ред. та ін. — К., 1996. — С.226.

8. Ричка В. Галицько-Волинська держава // Мала енциклопедія етнодержавознавства/ НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького.- К., 1996. — С.270-271.

9. Історія України/ В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; Під ред. В.А.Смоля. — К., 1997. — С.54-56.

10. Історія України/ Керівник авт.кол. Ю.Зайцев. — Львів, 1996. — С.75-81.

11. Котляр М.Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. — К., 1996. — С.189-217.

12. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. — К., 1997. — С.62-63.

Анатолій Крюков, Юрій Томир

ДАВНІЙ ГАЛИЧ І ГАЛИЧИНА

В ПОЛЬСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ХІХ-ПОЧ. ХХ СТ.

Інтерес польських дослідників до українців, їх походження, історії, етнографії та фольклору, як зазначав Іван Франко, має давні традиції, він "губиться в сутінках ХVІ ст."¹. Перші прояви такої зацікавленості пов'язані з діяльністю відомого польського історика і діяча церкви Яна Длугоша (1415-1480 рр.), який збирав і використовував матеріали про побут, звичаї українців, а також давні українські літописи, що не збереглися до наших днів. Згодом зібрані Длугошем матеріали широко використовувалися дослідниками, які доповнювали їх своїми даними.

Зокрема, їх використовував у середині ХІХ ст. відомий історик, архівіст, археограф уродженець с. Батятичі на Галичині Денис Зубрицький (1777-1862 рр.). У своїй найбільшій праці "История древнего Галичско-Русского княжества" (Ч. 1-3, Львов, 1852-1855) він значну увагу приділив відносинам Галицько-Волинського князівства з Польщею. Замість четвертої частини праці Зубрицький видав уривки з хронік Янка з Чарнкова і Іоана Длугоша, які стосуються західноукраїнських земель².

У вступі до цієї частини свого дослідження Д. Зубрицький зазначає, що "закінчивши ІІІ том історії Галицько-Волинського князівства по 1337 р., вирішив я дослідити дальшу долю цієї землі, тобто яким чином вона попала під владу польської держави, але через відсутність

власних українських джерел змушений вдатися за допомогою до польських істориків". Далі автор повідомляє, що і в працях іноземних авторів матеріалів небагато, бо про цей період писали лише А. Гнезненський та Я. Длугош, причому перший був сучасником і свідком описаних ним подій. Д. Зубрицький зауважив, що праця Яна Длугоша залишається для нас дорогоцінним та часто єдиним джерелом для вивчення історії Галицького краю, починаючи з 1372 р. до 1480 р.³

У названому виданні, а також працях "История исследования о русско-славянских типографиях в Галичине". — Львов, 1844 (польською мовою), "Хроника города Львова". — Львов, 1844 (польською мовою), "Критико-историческая повесть временных лет Червонной или Галицкой Руси". — М., 1845, "Граница между русинским и польским народом в Галичине". — Львов, 1849 (польською і німецькою мовами). Зубрицький засуджував національно-політичне гноблення українського народу польською шляхтою. Зібраний Зубрицьким матеріал дав йому змогу спростувати польсько-шляхетські шовіністичні концепції історії України. Не випадково про цю сторону творчості Зубрицького схвально відгукувались М. С. Шашкевич та І. М. Вагилевич.

Згодом до хроніки Яна Длугоша звернувся і відомий український вчений І.П.Крип'якевич, зокрема, він наводить під 1090 р. цікаві дані, як прикарпатські Ростиславичі звільняли ці землі з під влади польських панів: "Піднявши зброю, вони усувають і проганяють польських старшин і начальників із руських замків і укріплень, в яких не було залози вірних воїнів, одних перекупувають грішми, інших голодом примушують виходити із міст і твердинь. А кого не могли переконати підступом, зрадою або щедрістю, того перемогла довга облога русинів"⁴.

Одна з найдавніших згадок про Галич є в Угорсько-польській хроніці ХІІ ст. при описі дороги, що простягалася східним словацько-угорським кордоном у Польщу. Тут згадується про соляний шлях, який проходив з Галичини в Угорщину. На неї посилається Ян Длугош, розповідаючи, що батько Володимира Володар після поразки втікає від польського короля на початку ХІІ ст. до Галича, де збирає військо⁵. Ян Длугош називає дружину польського короля Болеслава Кривоустого — Предславу дочкою короля Галичини, тобто князя Михайла Святополка.

Протягом ХІХ ст. українські народознавці підтримували наукові зв'язки з тими іноземними дослідниками і, в першу чергу, польськими, які об'єктивно писали про історію нашого краю, серед них С.Баронч,

А.Бельовський, А.Шнайдер, А.Вайгель, О.Чоловський. Яскравим прикладом цього є те, що І. Вагилевич зацікавився історією вірмен у Галичині під впливом його особистого знайомства з відомим дослідником їх колоній у Кутах, Тисменищі, Станіславі ченцем-домініканцем Садоком Барончем (1814-1892 рр.), який народився в м. Станіславі. У 1856 р. у Кракові була видана його книга "Біографія славних вірмен у Польщі", яку кваліфіковано прорецензував І.Вагилевич.

Певний внесок зробили польські дослідники у розвиток української археології, яка в першій половині ХІХ ст. ще не відокремилася від загальної історії та допоміжних історичних дисциплін. Це був період індивідуальних досліджень давніх історичних пам'яток. Перші систематичні археологічні дослідження у Галичині здійснювали Зор'ян Доленга-Ходаковський, Францишек Сярчинський і Паулі Жегота, який у 1840 р. опублікував у Львові збірник польською мовою "Старожитності галицькі", де в окремій статті "Стародавня зброя і знаряддя", повідомлялось про унікальну знахідку комплексу озброєння слов'янського воїна. Залізні предмети зброї були виявлені у 1826 р. у могилі серед лісу під час прокладання нової дороги з Коломиї до села Кам'янка Велика. Автор подає графічні ілюстрації пам'яток, а також описує ще одну знахідку великого двосічного – "жертвовного" ножа, виявленого у 1828 р. у кургані під Галичем. Знайдені археологічні пам'ятки були передані для вивчення і збереження до інституту імені Оссолінських у Львові (тепер Наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України).

У середині ХІХ ст. відомий краківський історик В. Калінка опублікував монографію "Галичина і Краків під австрійським пануванням" (1853), про яку згадує І. Франко в статті "Галицьке краєзнавство", характеризуючи її як "першу польську працю про Галичину, визначну у своєму роді, що блискуче започаткувала нашу краєзнавчу літературу". Разом з тим навіть у цьому науковому дослідженні політичні і соціальні відносини в Галичині кінця ХУІІІ-першої половини ХІХ ст. висвітлені автором тенденційно.

Цікаво, що на початку археологічних розкопок в стародавньому Галичі, тобто десь у 60-х роках ХІХ ст. на археологію дивилися скептично, як на "тробкопаняння" і вважали це чудацтвом вчених. Але, з 70-х років, коли дослідження з археології здебільшого мали аматорський характер, професор Львівського університету І.Шараневич все більше почав проявляти професійний інтерес до практичної археології, який був в цілому підтриманий польськими дослідниками.

У 1892 р. польський граф В.Дзедушицький, який тоді був головним консерватором (охоронцем) пам'яток Галичини, фінансово підтримав І.Шараневича, але почав залучати до розкопок і краківських археологів. Крім того, він почав ставити вимогу про передачу в його розпорядження знайдених цінних археологічних пам'яток, які без сумніву були б передані в центральні польські музеї. Українська громадськість справедливо вимагала, щоб пам'ятки були передані на збереження в музей старовини при Народному домі у Львові. До речі, на це звернення активно відгукнувся польський історик О.Головський, який у 1888 р. передав на краєзнавчу виставку у Львові цілу колекцію археологічних пам'яток з стародавнього Галича⁶.

У 1872 р. польське археологічне товариство все більше почало проявляти інтерес до досліджень української старовини. Зокрема, польський археолог та історик мистецтва, кустос Народного музею у Кракові Теодор Земенцький (1845-1916 рр.), який здійснював розкопки на городищі Пліснесько, у 1883 р. був запрошений графом В.Дзедушицьким для дослідження аналогічного городища в с. Крилос, де він перший почав розкопки "Галичиної могили"⁷. Успішно вів археологічні дослідження Західного Поділля і Покуття польський історик та етнограф Адам Кіркор (1818-1886 рр.).

Найбільш активним дослідником історії та пам'яток матеріальної культури Галицько-Волинського князівства був польський вчений Олександр Головський (1865-1944 рр.), який опублікував цілу низку праць з історії міст Прикарпаття, зокрема "Про розташування давнього Галича". – Львів, 1890; "Давні замки і фортеці в Галицькій Русі". – Львів, 1892; "Битва під Обертином". – Львів, 1890.

Захопившись археологією, О. Головський ще будучи студентом історичного факультету Львівського університету разом з професором І.Шараневичем досліджував підземні лабіринти церкви св. Миколая поблизу Крилоса. Зацікавлення пам'ятками стародавнього Галича були пов'язані з наступними обстеженнями фундаментів церкви Різдва у Галичі та Успенського собору в Крилосі.

О.Головський активно підключився до розв'язання українськими істориками А.Петрушевичем та І.Шараневичем тривалої дискусії про місцерозташування давнього Галича. У 1890 р. він виступив з повідомленням на ІІ з'їзді польських істориків, де висунув власну концепцію локалізації княжого Галича саме на городищі Крилоської гори як на можливе місце дитинця столичного міста⁸.

У 1891 р. О. Головський став керівником, а з 1906- по 1939 роки був директором Львівських міських музеїв, що сприяло збору колекції рукописів з історії міст і сіл Галичини.

До числа авторів найвірогіднішої версії походження назви давнього міста Галича від грецького слова на означення солі, належав також польський дослідник другої половини XIX ст. Ф. Сярчинський⁹. Як відомо, єдиною надземною пам'яткою архітектури стародавнього Галича кінця XII- початку XIII ст. є церква Пантелеймона, яка збереглася в перебудованому вигляді до наших днів в с. Шевченкове Галицького району. Одна з перших наукових праць про цю історичну пам'ятку належить професору Краківської академії мистецтв В. Лукашевичу, а критичний опис її здійснив професор Львівської політехніки І. Захарієвич¹⁰.

У 1866 р. у Львові з ініціативи професора Львівського університету К. Ліского було засноване польське історичне товариство, яке до 1925 р. поширювало свою діяльність лише на Галичину. З 1887 р. товариство видавало "Kwartalnik Historyczny", де публікувались також матеріали з історії України та Галичини.

Все це вище сказане дає підставу вести мову про те, що польська історична наука в Галичині розвивалася в більш привілейованому середовищі і спиралася з 1873 р. на діяльність Краківської Академії наук, два університети, чисельні гімназії та цілий ряд професійних вчених, тому українська громадськість справедливо почала докладати зусиль до створення в Галичині спочатку літературного, а потім з 1892 — і Наукового товариства імені Т. Шевченка.

Звернення українських священників, як найбільш освіченої верстви населення першої половини XIX ст. до проблем українознавства, зокрема історії та етнографії обумовило зростання інтересу до вивчення цих питань серед польських та австрійських вчених, більшість яких намагалися таким чином виправдати своє панування у цій частині України. Правда, заради об'єктивності слід відзначити, що зібраний ними у Галичині фактичний і документальний матеріал з історії та етнографії краю мав і має наукову цінність.

У цьому плані заслуговує на увагу також стаття польського професора Львівського університету Вацлава Залеського "O rzesniach ludu galicyjskiego", надрукована в 1833 р. у львівських "Розмаїтостях". У ній він високо оцінив народні пісні галичан.

Згодом він опублікував під псевдонімом Вацлав з Олеська збірку народних пісень, записаних від галицьких українців, яка мала значний вплив на краєзнавчу діяльність членів "Руської трійці".

Ще один польський історик та археограф, уродженець с. Креховичі (тепер Рожнятівський район на Івано-Франківщині) Август Бельовський (1806-1876 рр.) не тільки об'єктивно вивчав та висвітлював історію і етнографію галицького краю, але підтримував дружні творчі стосунки та наукові відносини з відомим українським вченим І. Вагилевичем. Серед досліджень А. Бельовського є наукова праця "Покуття" (1857), в якій опубліковані матеріали з історії опришківського руху під проводом Олекси Довбуша та інших ватажків. Правда, появу опришківського руху він пояснює дещо тенденційно, зводить її причини до географічного розміщення цієї території, нехтуючи соціальними умовами¹¹.

Треба відзначити, що ми назвали далеко не всіх польських істориків та етнографів, які проявляли інтерес до вивчення Галичини.

Таким чином, у XIX — на початку XX ст. в умовах австрійського панування в Галичині зростав інтерес польських дослідників до вивчення історії Галичини та її окремих регіонів. Ними разом з українськими істориками, завдяки краєзнавчим публікаціям з історії та культури зроблено чимало для заповнення прогалін у вивченні місцевої історії, фольклорно-етнографічних пам'яток, пам'ятників старовини, включаючи давній Галич.

1. Франко І. "Король балагулів" Антін Шашкевич і його українські вірші // ЗНТШ. — Т. 11 — Львів, 1904. — С. 1).

2. Анонім Гнезненський і Іоан Длутош. — Львов, 1855.

3. Зубрицький Д. История древнего Галичско-Русского княжества. — Львов, 1855. — Ч. 4. — С. 1, 30.

4. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — К., 1984. — С. 69.

5. Тихомиров М. М. Древнерусские города. — М., 1956. — С. 21, 329.

6. Шараневич І. Каталог археологическо-бібліографической виставки ставропільського інститута в Львові. — Львів, 1888. — С. 48-49, 51.

7. Енциклопедія Українознавства. — Т. 3. — С. 826-827; Грабовецький В. Нарис історії Галича. — Галич, 1997. — С. 14.

8. ЗНТШ — Т. ССХХІІ. — Львів, 1991. — С. 292.

9. Słownik geograficzny królestwa Polskiego. — Warszawa, 1882. — Т. 3. — S. 720-728.

10. Wycieczka do Żalukwi, Halicza i na Krylos: Opis architektoniczny. Szaraniewicz I. Trzy opisy Halicza. — Lwow, 1883. — S. 162-195; Михайло Фіголь. Мистецтво стародавнього Галича. — К., 1997. — С. 74-75.

11. Bielowski A. Pokucie. - "Czas", Dodatek miesieczny. — Т. 6. — Krakow, 1857. — S. 705.

СТАРОДАВНІЙ ГАЛИЧ В ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ І. ВАГИЛЕВИЧА,
А. ПЕТРУШЕВИЧА, І. ШАРАНЕВИЧА

Історія стародавнього Галича була в центрі краєзнавчих досліджень XIX ст. Зокрема один із членів відомого гуртка "Руська трійця" Іван Вагилевич в 1839 році відвідав Галич. І. Франко відзначає його "пошукування за пам'ятками, хід до Тустаня та візит до Караїмського рабина Авраама Леоновича, що тишився тоді серед польських і руських літературних сфер славної великої вченості"¹. В інформації ректорату Львівської духовної семінарії від 25 жовтня 1841 року є запис, що "Вагилевич Іван з часу закінчення навчання подорожував... Коли він почув, що поблизу Снятина один дяк має стару хроніку, поїхав туди, щоб переписати її, але добрався до Петрушевича (Степан Петрушевич — український етнограф, батько історика Антона Петрушевича — Б.Г., В.П.). Потім він поїхав в Галич до рабина Караїмів Леоновича, з яким оглянув руїни замку і кладовище"². За результатами перебування в цьому місці, в тому ж році (1839) І. Вагилевич написав статтю "Місто Галич", яку пізніше відправив для публікації в московський журнал "Москвитянин", ймовірно спочатку на адресу російського історика М. Погодіна. В цьому числі цього журналу за 1843 рік була опублікована кореспонденція І. Вагилевича, в якій він повідомляв, що підготував статтю о "южноруском языке", про скит Манявський, похорони у слов'ян, Бузький меч та караїмів в Галичині³. В науковій розвідці "Місто Галич" автор використовував документальні джерела, зокрема літописні, і датує його виникнення першою половиною XII століття, а також подає опис руїн решток оборонних споруд Галича, робить спробу визначити його територію і місце розташування укріплень⁴.

Серед видань з історії Стародавнього Галича особливо виділялися публікації одного із організаторів товариства "Галицько-Руська Матиця" о. Антона Петрушевича, який ввів в українську історіографію велику кількість невідомих джерел⁵.

Особливий інтерес для вивчення історії Стародавнього Галича являють версії про походження і первісну дату заснування княжого міста в інтерпритації А. Петрушевича. Дослідник зазначає, що "между Галицкими гражданами до сих пор сохранившиеся предания относят построение города Галича ко временам язычества на Руси,

какою-то княжною на имя Галя..."⁶. Що до літописної Галичини могили, то про неї вже ніхто не пам'ятав, а на лівому березі Дністра дослідник виявив чотири великі могили, які мали інші власні назви. А. Петрушевич подає також гіпотезу польського історика І. Длугоша, який твердив, що місто дістало назву від гори Галич. З тексту приміток стає зрозумілим, що сам А. Петрушевич був прихильником версії, що Галич отримав свою назву від Галичиної могили⁷. Правда через 10 років він змінив свою думку з цього приводу. В статті "Было ли два Галичи, княжеский города, один в Угорско-словацкой области, а другой по сю сторону Карпат над Днестром, или нет?" він знову згадує про почуту в 1847 році версію про походження Галича, яку вважав мало вірогідною, тобто, що якась княгиня Галя побудувала місто в свою честь. Історик вважає, що назва походить від слова "галиця", або зменшеного "галка": "Галиця подав название городу Галичу, служит для того и знаменем, гербом для земли Галицкой, подобно как лев для земли Львовской"⁸. А. Петрушевич був одним з перших вітчизняних археологів, котрий порушив проблему історико-археологічних досліджень, спрямованих на встановлення місцезнаходження літописного Стародавнього Галича. В ході наукового пошуку А. Петрушевич помилково прийняв польський старостинський замок за давній замок галицьких князів, а приходську церкву Різдва Христового назвав столичною Богоридичною церквою галицьких єпископів і митрополитів⁹. З цього приводу відомий український археолог Я. Пастернак писав, що "само таке ставлення справи, що його він боронив завзято до кінця свого життя, було причиною спору між ними і всіма іншими дослідниками топографії Старого Галича"¹⁰. Але в цілому праці А. Петрушевича (Петрушевич А. Археологические находки близ Галича // Вестник Народного дома. — 1882-1884, його ж. О городе Галиче за Луквою // Вестник Народного дома. — 1884-1887, його ж. Краткое описание старинных предметов, открытых на залуковских полях близ города Галича // Вестник Народного дома. — 1886, його ж. Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича черепь костел св. Станислава о.о. Францисканов, яко древнейшем памятнике романского зодчества на Галицкой Руси с первой половины XII столетия. — Львов, 1881 і т.п.), що вносили деяку плутанину в історичну науку, спонукали і заохочували вчених і місцевих краєзнавців до польових досліджень та археологічних розкопок Стародавнього Галича і його околиць.

Ряд перших дослідників Стародавнього Галича XIX ст. замикає галицький історик Ісидор Шараневич, який був професором австрійської історії та деканом історичного факультету Львівського університету. Академік І. Крип'якевич вважав його одним з найкращих знавців джерел з історії Галичини феодального періоду¹¹. І. Шараневич залишив вдячну пам'ять по собі численними розвідниками і розкопками в околицях давнього Галича (особливо, цінна його книга "Три історичні описи Галича") і заснуванням першого руського археологічного музею при Ставропігії (1889)¹². Перша історична монографія І. Шараневича присвячена опису давньоруського Галича (Шараневич І. Стародавний Галич. — Львов, 1860). На появу цієї монографії схвально відгукнувся відомий польський вчений Август Бельовський, який зазначив, що дати історичних подій ... зібрані автором з такою старанністю і точністю, якої до тепер він в ніякій історичній праці не зустрічав¹³. І. Шараневич зазначає, що Галич без сумніву був одним з літописних "Червенських городів", хоча літописець Нестор спочатку його не називає в списку цих міст¹⁴. Необхідно зауважити, що в той період, коли писав своє дослідження І. Шараневич, він ще не мав в своєму розпорядженні результатів археологічних досліджень і тому допустився помилки в локалізації Стародавнього Галича. Правда, він не вважав, що руїни польського старостинського замку в м. Галичі (на Замковій горі) є колишнім княжим замком, але церкву святої Богородиці помилково називає соборною, де можливо галицький князь Ярослав Осмомисл сидів високо на золотокованім престолі, а потім був похований тут в крипті в 1187 р. Насправді, як відомо, Ярослав Осмомисл був похований в Успенському соборі, фундаменти якого були виявлені в 1938 р. українським археологом Я. Пастернаком¹⁵. Через брак джерел автор не міг точно вказати місцерозташування власне княжої замкової гори, але робить припущення, що на правому березі Дністра розташоване ціле пасмо горбів, на яких можливо і стояв Стародавній Галич. До них як тепер відомо топографічно належить і Крилоська гора. Таким чином І. Шараневич серед галицьких істориків в сер. XIX ст. був найближче до історико-географічної локалізації місцерозташування Стародавнього Галича. Він навіть конкретно називає як давнє поселення Крилос, що примикало до Стародавнього Галича і про яке згадується в найстаріших судових письмових пам'ятниках-актах¹⁶.

Цікавою є гіпотеза історика про походження Галицької могили, яку він, посилаючись помилково на літописця, виносить за межі міста.

1. Франко І. До біографії Івана Вагилевича // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (далі ЗНТШ). — 1907. — Т. 79. — Кн. 5. — С. 117.
2. "Русалка Дністрова". Документи і матеріали. — К., 1989. — С. 192.
3. "Руська трійця". М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. Бібліографічний покажчик (1534-1990 рр.) — Львів, 1993. — С. 50.
4. Дем'ян Г. Іван Вагилевич — історик і народознавець. — К., 1993. — С. 40.
5. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1800г. — Т. 1-3. — Львов, 1874, 1887, 1889.
6. Галицкий исторический сборник издаваемый обществом Галицко-Русской Матицы. Вып. II. — Ч. 19. — Львов, 1853. — С. 103.
7. Там же. — С. 190.
8. Науковий збірник издаваемый литературным обществом Галицко-Русской Матицы. — Львов, 1865. — С. 45.
9. Пеленський Й. Таємниця сталювого града // Літопис Червоної калини. — 1992. № 1. — С. 42-46.
10. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850-1943 рр. — Краків — Львів, 1944. — С. 24.
11. Крип'якевич І. П. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму до 1772 р. / Огляд публікацій. — К., 1962. — С. 8.
12. Грушевський М. Ісидор Шараневич — заслужений галицький історик // Записки НТШ. — Т. 45. — С. 14.
13. Полянський П. Др. І. Шараневич // Новий Галичанин — 1889. — № 18. — С. 218.
14. Шараневич І. Стародавний Галич. — Львов, 1860 — С. 3.
15. Пастернак Я. Старий Галич. — Краків — Львів, 1944. — С. 115.
16. Шараневич І. Стародавний Галич. — С. 8.

Петро Сіреджук

ЛЮСТРАЦІЯ ГАЛИЧА І СТАРОСТВА 1629 РОКУ

Документ зберігається в фонді окремих надходжень відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної Академії Наук України. Це копія люстрації Руського воєводства 1629 р., зроблена в 1785 р. з оригіналу, який знаходиться в Головному архіві давніх актів у Варшаві. Люстрація написана старопольською мовою з домішками латинських слів. Її матеріали досі ніким ще не вводилися в науковий обіг.

Галицьке староство в 1629 р. складалося з 18 населених пунктів: м. Галича, містечок Маркова, Молоткова, Тустань і сіл — Бабче,

Бовшів, Вікторів, Дегова, Демешківці, Дубівці, Козина, Коростовичі, Острів, Перевозець, Слобода при Вікторіві¹, Старий Угринів, Угринів і Хоростків.

Населення староства в основному складалося з українців. Невелика діаспора євреїв, караїмів, поляків, а також вірмен і греків жила у Галичі. Євреї у місті проживали здавна. Тут вони займалися торгівлею і орендували міський ринок, де з купців за місце торгівлі брали спеціальне мито. Їх налічувалося кілька родин, які мали власні будинки. Разом з караїмськими нараховувалося 24 жилих будівель. Від кожної в казну держави євреї і караїми платили по одному золотому. Крім того, обидві діаспори ще давали в рік фунт шафрану (вартість 20 зл.) і камінь паперу (вартість 12 зл.).

У своєму розпорядженні Галич мав 143,5 лазів або ютрень (оброблених ділянок землі). Міщани з кожного сплачували 27,5 гроша. З загальної суми земельного податку третя частина (24,05 зл) йшла в дохід казни міського замку.

В адміністративному підпорядкуванні Галича перебувало нинішнє село Залуква, котре на той час мало статус передмістя і називалося Залуквинським. Залуквинське передмістя ділилося на 20 ланів, з котрих шість приходилося пану війту, один плебану, п'ять галицькому замку. Тут міщани обробляли 40 нив, з яких 20 стояли пустою, тому що, як зазначав люстратор, із-за убогості не мали більше можливості. З кожної ниви орендарю давали одну мацу жита (або 1 зл. 18 гр.), дві маци вівса (по 20 грошей кожна).

Міські лази знаходилися над р. Чечвою під Лисою горою, а також в Карповім гаю. Над Дністром на пастівнику випасали худобу, з якого дохід казни становив 40 зл. Місту ще належала сіножать Забарівська на 40 прутів довжини і 16 прутів ширини².

Галич жив за магдебурським правом. Був свій бургмістр і війт, а також гродський і земський суди. У той час війтував Габріель Кулунковський. Він не втручався в роботу міської адміністрації, а займався питаннями оборони міста. З стратегічних міркувань все місто було поділено на дільниці. За кожною дільницею закріплювалась сотня на чолі з сотником з числа галицьких міщан, який дуже добре знав всіх підпорядкованих людей, у тому числі 10 десятників, на яких спирався при обороні дільниці від нападників.

¹ З 1635 р. носить назву Височанка, на честь батька Семена Височана, який заснував село в 1614р. на землях с. Вікторів.

² Прут мав три сажні без п'яді.

Захист рідного міста вважався священним обов'язком кожного міщанина. Той хто ухилився ніс покарання: на перший раз штрафували, а на другий сидів у в'язниці. Сотник і десятники несли персональну відповідальність за оборонців. Кожен міщанин знав своє місце на дільниці оборони. На випадок тривоги або нападу ворога захисники прибували з своєю рушницею або мушкетом і 150 патронами. До оборони міста залучалися і залук'яни.

У 1629 р. міський арсенал зберігав 40 каменів пороху, 1 центнер олова і 2000 патронів і снарядів до гаківниць (настінних рушниць) і шміговниць (легких гармат).

Підзамче охоронялося щоденно з числа тих міщан, які проживали в цьому кварталі міста. Сторожа в разі небезпеки була на сполох.

Міське війтівство окрім садиби війта складалося з поля, млина, корчми. Адміністрація Галича обиралася в основному з числа поляків, тільки два місця надавали русинам (українцям). Галицьким міщанам доводилося платити податок від будинку, котрий називався шос. Частина грошей розходила на платню міській адміністрації, оклади якої були досить високими. Так, бурграбій отримував 100, а підстароста – 200 злотих¹. Шос платили не тільки українці, але й особи шляхетного походження інших національностей (вірмени, греки, поляки).

На той час мешканці Галича жили бідно. З цього приводу люстратор зазначав: "Міщани-зубожалі від набігу татар, а також через зложивання і грабунки жовнірів". Далі він з тривогою пише, що галичани із-за бідності не мають змоги підтримувати високу обороноздатність Галича. Через брак коштів на ремонт міські вали стали осідати, частокіл і башти руйнуються. З боєм в серці королівський писар нотує: "При черговому нападі татар Галич не зможе витримати ворожого натиску і впаде. Місто буде спалено, а його жителів заберуть в неволю".

Для винайдення коштів на оборону Галича він пропонує королю ввести новий податок: від купецького воза брати по три гроші. Правда, на ремонт міських укріплень, придбання пороху, утримання охорони замку виділялися кошти за рахунок збирання мита за провіз через Галич солі. Очевидно, цих коштів було замало, тому Галич виявився невідповідним до оборони відповідно до вимог свого часу.

¹ Від коштував 7 зл.

Найбільшою повагою у місті користувалися міські райці — славетні Яцько Грекович, Каспр Славінський та міщанин Федір Ляхович, котрий на свої кошти збудував у Галичі оборонну вежу.

Окрім замку, з громадських будівель у Галичі красувалося 6 церков руського обряду, латинський костел, який підпорядковувався галицьким францішкам і ратуш.

У міських церквах і костелі богослужіння проводили одночасно, а тому між галичанами обох конфесій виникали конфлікти. Латиняни скаржилися адміністрації міста, що коли дзвонять дзвони православних церков, в костелі неможливо говорити проповідь, а віруючі нічого не чують. Русинам (українцям) заборонили дзвонити в дзвони.

Галичу належала також корчма Веглова¹, котру орендував міський військовий комендант Ян Столінський.

Містечка староства були невеликими. Їх жителі займалися землеробством і ремеслами. Так, в м.Тустані знаходилося всього-навсього 24 будинки. З кожного будинку тустівчани платили по 5 грошей. Жителі містечка мали два лани, яких поділили на 17 нив. Від ниви платили по 1 золотому. Весь податок з Тустаня становив 21 зл.

У містечках Маркова і Молоткова жителі займалися солеварінням. Міські солеварні, а також корчми, млини, перевіз, мито і торгове надавалися євреям в оренду. Сам посесор з міщан брав чинш в грошах, а натурою овес. Фільварків містечка не мали, а тому їх мешканці не відробляли панщини.

Сільське населення жило за дворищною системою. Сільське господарство староства перебувало у вкрай тяжкому стані. Села були розорені татарським набігом, до того ж "ніц ся не вродило", в с.Старий Угринів "град все вибив". У силу названих причин селяни звільнили від сплати чотирьох натуральних податків: очкового (податку від вулика бджіл), овечої і свинної десятини (кожна десята) та поволівщини (одного вола давали просесору раз в 7 років).

Як зазначив люстратор, натуральні повинності селяни староства будуть платити тоді, коли "запоможуться", тобто стануть платоспроможними.

Від татарського набігу найбільше постраждали села Демешківці, Острів, Угринів, а містечко Тустань з селами Дубівці і Хоростків

¹ Вона, вірогідно, знаходилася на території сучасного селища Задністрянське, котре до введення в дію цукрового заводу було хутором с. Бовшів з назвою Вуглева.

були частково розорені татарами, а дограбовані польськими жовнірами.

У галицькому старостві величина натурального грошового податків, вірогідно, залежала від якості ґрунту. У тих селах, де були кращі землі, платили більше, а де гірші — менше. Так, в Хоросткові з одного дворища селяни платили чиншу 6 зл., дві маці вівса, 2 півні і 12 яєць. Таку ж суму податків з дворища сплачували селяни сіл Бовшів, Дегова, Дубівці, Коростовичі, а жителі с.Перевозець сплачували тільки грошовий чинш в сумі 7 зл.

Піддані Слободи при Вікторові й Старого Угринова були звільнені від всяких податків. Перші тому, що село недавно виникло (1614 р.), а другі через те, що, як зазначали, "град все вибив".

Селянство галицького староства залежно від заможності ділилося на три категорії: дворищних, загородників і підсадків. Так, в с.Перевозець після татарського набігу залишилося 12 родин: 4 дворищних, 4 загородницьких і 4 підсадківських. Друга і третя категорії селян панщини не відробляли.

У Галицькім старостві висівали озиму і яру пшеницю, жито, овес, гречку, ячмінь, горох. Серед зернових перше місце посідав овес, а друге — ячмінь. На території староства фільварки знаходилися в Бовшеві, Перевозці і хоросткові. Кожен фільварок мав свого управителя.

Села староства здавалися на кілька років в посесію шляхті або магнатам. Ось, наприклад, 7 вересня 1628 р. Демешківці і Острів були здані в посесію шляхтичу Стефану Славському і його дружині Анні Завішанській. У 1623 р. магнатська родина Михайла Понятовського стала посесором с.Перевозець, а брацлавського воеводи і пільного коронного писаря — Миколи Потоцького — села Угринів.

Таким чином, люстрація Галича і староства є важливим джерелом вивчення соціально-економічних відносин на Прикарпатті в першій половині XVII ст., яке варто опублікувати окремим виданням в оригіналі і в перекладі.

1. ЛНБ НАНУ, ВР, ф.9, оп.1, спр.247, л.1-37, 40, 41.

АБ МЕСЦЫ І ЧАСЕ УЗНІКНЕННЯ
СТАРАЖЫТНАГА ПІНСКА

Першае ўпамінанне старажытнага Пінска ў Першапачатковым летапісу падаецца пад 1097 г. Летапісец адзначае, што Уладзімірскі князь Давід Ігаравіч папярэджвае Тураўскага князя Святаслава Ізяславіча аб намеры Церабоўльскага князя Васілька Расціславіча захапіць гарады Тураў, Пінск, Бярэсце, якія на той час уваходзілі ў склад Тураўскага княства. Традыцыйна, першыя звесткі аб горадзе ў пісьмовых крыніцах лічацца пачаткам яго гісторыі. Аднак археалагічнае вывучэнне старажытных гарадоў не аднойчы ўжо давала падставу для ўдакладнення летапісных дадзеных. Даследуючы працэсы горадаўтварэння ва Усходняй Еўропе, навукоўцы сутыкнуліся са з'явай, якая атрымала назву "перанос гарадоў". Было заўважана, што некаторым раннесярэднявечным гарадам спадарожнічаюць іх двойнікі, якія сфарміраваліся раней ў якасці цэнтраў, акумулюючых адміністрацыйныя, ваенныя, гандлёвыя і рамесныя функцыі. Найбольш вядомым і парамі падобнага кшталту з'яўляюцца Рурыкава гарадзішча і Ноўгарад, Гнёздава і Смаленск, Цімірова і Яраслаўль. На Беларусі суіснаванне пратагародскага цэнтра і раннесярэднявечнага горада прасочваецца ў звязцы гарадзішча на Менцы і Менека. У Полацку адбываецца перанос гарадскога цэнтра з гарадзішча на Палаце на Верхні Замак. Можна выказаць меркаванне, што падобная лінія развіцця была характэрнай і для Турава, якому папярэднічала гарадзішча Хільчыцы. Захавалася паданне, што спачатку Тураў зваўся Хіль-горадам. Фіксуючы разрыў у паслядоўнасці развіцця паселішчаў гарадскога тыпу пры пераходзе ад дадзяржаўнай пары да эпохі дзяржаўнасці, даследчыкі тлумачаць гэты факт барацьбою новага феадальнага ладу з адыходзячай рода-племянной арганізацыяй грамадства. У працэсе істотных зменаў, што адбываліся ў гэты перыяд, побач са старым племянным цэнтрам узнікаў новы цэнтр, да якога пераходзілі ўсе функцыі, якія выконваў яго папярэднік у пэўнай акрузе.

У 12 км на паўночны ўсход ад Пінска, ў в. Гарадзішча размешчаны археалагічны комплекс, які складаецца з гарадзішча і селішча. Умацаваная частка паселішча знаходзіцца на высокім

мысападобным выступе берага над возерам Гарадзішчанскае, якое злучаецца з р. Ясельда. З заходняга і паўночнага бакоў мае даволі крутыя, відаць, штучна падрэзаныя схілы. Сляды вала на паверхні не прасочваюцца. Авальная ў плане пляцоўка мае памеры 22 x 27 м. Агляд гарадзішча і павярховыя зборы на ім рабілі Р. Гарашкевіч (1928), Ю. Кухарэнка (1961), Л. Побаль (1964), В. Караткевіч (1970), В. Пярхаўка (1977). З усходу да гарадзішча прымыкае селішча плошчай звыш 4-х гектараў. У 1983, 1986 гг. на гарадзішчы пад кіраўніцтвам В. Вяргей даследавана звыш 200 кв. м культурнага пласта, у тым ліку з прарэзкай вала. З 1987 г. пачаліся даследаванні на селішчы, якія ў 1990-я гады ўзначаліў А. Іоў. Рэканструкцыя гістарычнай тапаграфіі і забудовы гарадзішчанскага паселішча ўскладняецца значнымі пашкоджаннямі культурнага пласта, што адбыліся ў выніку наступнага засялення яго тэрыторыі, пачынаючы з 15 ст. На селішчы ўзводзяцца пабудовы Бенедыктынскага кляштара і касцёла, а на гарадзішчы адкрыты фундамент васьмівугольнай у плане капіцы і пахаванні 17 — 19 стст.

На падставе стратыграфічных назіранняў і аналіза матэрыялаў раскопак можна выказаць меркаванне, што з напольнага боку гарадзішча было ўмацавана пясчаным валам і ровам глыбінёю да 3-х м. На грэбеню вала і па астатняй частцы перыметра пляцоўкі праходзіла драўляная сцяна, збудаваная з вертыкальных слупоў і замацаваных між імі гарызантальных бярвенняў. Рэшткі жылых пабудоў на гарадзішчы не прасочваюцца. Магчыма, тут было капішча, якое адыгрывала ролю рэлігійнага цэнтра для прылеглай акругі.

На селішчы прасочаны сляды 4-х наземных зрубных жытлаў 2-ой паловы 10 ст., якія складаліся з аднаго памяшкання. Ацяпляліся печамі, складзенымі на драўлянай аснове з дробных камянёў і гліны. Пад печамі знаходзіліся ямы. Жытлы мелі памеры прыкладна 5 x 6 м. Побач з жытламі знаходзіліся гаспадарчыя пабудовы. Заўважана, што ў жытлах канцэнтравалася значная колькасць знаходак. У запаўненні адной з хат знойдзена 850 фрагментаў посуду, 5 жалезных нажаў, жалезныя падпружныя спражкі, шыла, бранебойны наканечнік стралы, бронзавыя пласцінкі бранзалет і "вусаты" пярсцёнак, паясны наканечнік, скроневыя колца, 4 пацеркі (у тым ліку з горнага крышталю) і інш. Гэтыя рэчы, якія ў першую чаргу харак-

тарызуюць рыштунак вершніка, — своеасаблівая візітка гаспадара дома, якая сведчыць, што ён займаўся вайсковаю справаю, быў дружнынікам.

Матэрыялы раскопак дазваляюць прасачыць этапы існавання і сацыяльна-эканамічнае аблічча паселішча на беразе Гарадзішчанскага возера. Керамічны комплекс прадстаўлены абломкамі ляпнога і ганчарнага посуду. Колькасна пераважае апошні. У масіве ляпной керамікі вылучаюцца фрагменты сасудаў эпох неаліта, бронзы, мілаградскай, паморскай і зарубінецкай культур жалезнага веку. Аднак большасць гэтай катэгорыі знаходак прадстаўлена абломкамі посуду тыпу Лука Райкавецкая. Гэта даволі грубыя гаршкі з дамешкамі жарствы і, у меншай меры, шамота ў цесце, часта з бугрыстай паверхняй і нераўнамерным абпалам. Колер сценак шэра-карычневы, шэры і амаль чорны, іх таўшчыня вагаецца ў межах 0,6 — 1 см і не аднолькавая ў розных частках гаршка. Назіраюцца патаўшчэнні ў верхніх частках шыйкі і на перагібе плечука. Сустракаюцца экзemplяры з патоньшанай шыйкай. Арнаментыцыя па краю венца практычна адсутнічае, толькі ў адзінкавых выпадках зафіксавана наяўнасць палцавых уціскаў. Сценкі многіх сасудаў упрыгожаны рэзкаламанай лініяй, хваляй ў спалучэнні з лінейным арнамантам і ямкамі. Некалькі фрагментаў упрыгожаны па плячах адбіткам шнура. Дны плоскія без закраін, зрэдку на іх сустракаюцца адбіткі круглай падстаўкі. Аналагі падобнаму посуду можна сустрэць на такіх помніках як Хотамель, Бабка, Шумск, Цецераў, Букі, Гульск (Русанова, 1973). На селішчы вылучаецца таксама група ляпнога посуду, падабенства якому назіраецца на помніках Сярэдняга Падняпроўя Сахніўка, Хадосіўка, Манастырок, Канеў, Валынцава (Петрашэнко, 1992). У керамічным комплексе заўважаны паступовы пераход да раннеганчарных сасудаў. На некаторых развітых формах ляпной керамікі назіраецца падпрацоўка верхніх частак на ганчарным коле. Значную частку калекцыі складаюць ганчарныя гаршкі IX — X стст. з простаай, плаўна адагнутай вонкі шыйкай і гарызантальна або коса зрэзаным венцам. Зрэдку венца адцягнута ўніз і прафілявана неглыбокай выемкай. Шырока прадстаўлены гаршкі з манжэтападобным венцам, якія датуюцца X ст. У невялікай колькасці знойдзены абломкі сасудаў з кароткай шыйкай і гранёным венцам, якія сустракаюцца ў заходніх рэгіёнах усходнеславянскай тэрыторыі ў XI ст.

Упершыню тэрыторыя гарадзішчанскага паселішча была заселена ў эпоху неаліту. Пазней, змяняючы адзін аднаго тут жылі насельнікі эпохі бронзы, мілаградскай, паморскай, зарубінецкай культур жалезнага веку. На рубяжы VII — VIII ст., альбо ў VIII ст. сюды прыходзяць славяне і будуць сваё паселішча, якое паступова становіцца племянным цэнтрам. Падобныя гарадзішчанскім матэрыялы VIII — X стст. выяўлены каля вв. Астравічы, Рудка, Мерчыцы на р. Ясельда, Курадава, Лемяшэвічы, Церабень, Крывічы, Горнава на р. Прыпяць. На працягу IX ст. селішча паступова разрастаецца, а ў X ст., дзякуючы бурнаму развіццю гандлю і рамяства, набывае рысы, якія яскрава адрозніваюць яго ад астатніх сельскіх паселішчаў акругі. Менавіта рэчы апошняга перыяду яго існавання (X — пачатак XI ст.) складаюць асноўную масу археалагічных знаходак. Многія з іх выраблены за тысячы кіламетраў ад Палесся, асабліва гэта датычыць вялікай калекцыі пацерак. У майстэрнях Блізкага Усходу выраблены залачоныя і пасярэбраныя пранізкі, у Сярэдняй Азіі пацеракі з сердаліку і горнага крышталю (Басра, Кашмір, Харасан і інш.). Рознакаляровыя шклянныя шматчасткавыя пранізкі, хутчэй за ўсё, паходзяць з Міжземнамор'я, а бурштынавыя вырабы з Прыбалтыкі. Некалькі шклянных пацерак трапілі сюды з Візантыі і Егіпта.

Нетыповымі для шэраговых сельскіх паселішчаў з'яўляюцца знаходкі касцяных аднабаковых састаўных грэбняў, якія ўпрыгожаны розным геаметрычным арнамантам, бранебойнага і ромбападобнага наканечнікаў стрэл, бронзавага наканечніка пояса дружныніка, скавдынаўскага жалезнага відэльца ў выглядзе трызубца з загнутымі пад прамым вуглом да чаранка зубцамі. Падобныя відэльцы, інкрусаваныя каляровымі металамі, вядомыя ў пахавальных помніках Швецыі. У VII — X ст. яны ўваходзілі ў склад банкетных набораў, якімі карысталіся вікінгі. Падобныя відэльцы знойдзены таксама ў Гнёздаве і Старой Ладазе. У першыню на тэрыторыі Беларусі выяўлены фрагмент жалезнага стрэмя, упрыгожаны медным дротам. Падобныя рэчы знойдзены на хазарскіх і славянскіх паселішчах у басейне Дона, на помніках Мурманскага Паволжа, у Старой Ладазе і інш.

На селішчы знойдзены прылады металургічнага рамяства — тыглі, льячкі, універсальная тыгель-лячка. Відаць, на месцы выраблены бронзавыя пласцінкавыя бранзалеты і розных формаў

пярсцёнкі. Усе яны арнаментаваны штампаванымі лініямі трохвугольнікаў. Традыцыйнасць дэкору сведчыць у карысць таго, што іх зрабілі ў адной майстэрні.

Падобны характар знаходак можа быць растлумачаны тым, што паселішча ў в. Гарадзішча з'яўлялася ў IX — пачатку XI ст. значным гандлёвым і рамесніцкім цэнтрам на Палессі. У археалагічнай літаратуры падобныя цэнтры атрымалі назву "адкрытых гандлёва-рамесніцкіх паселішчаў" ці "протагарадоў" (Булкін, Лебедев. 1974; Булкін, Дубов, Лебедев, 1978). Яны вызначаюцца адносна вялікай плошчай, мазаічнай забудовай, адсутнасцю ці часовасцю ўмацаванняў, развітай рамесніцкай вытворчасцю, сувязцю з гандлёвымі шляхамі, наяўнасцю торгу і капішча. У X ст. падобныя паселішчы дасягаюць найбольшага росквіту, а потым, у часы фарміравання ранніх дзяржаў яны часта пераносзяцца ў іншае месца. Вельмі характэрнай рысай славянскіх протагарадоў або інакш старэйшых гарадоў з'яўляецца іх прыналежнасць да міжнароднага гандлю. Якія ж гандлёвыя шляхі абслугоўвала паселішча ў в. Гарадзішча? Па-першае, вядомую дзяпроўска-вісленскую гандлёвую магістраль. Яна праходзіла па рр. Прыпяць, Піна, Мухавец, Заходні Буг. У старажытнасці рэчышча Піны падзялялася на 2 рукавы. Першы з іх, як і зараз, упадаў у Прыпяць. Другі, абмінаючы Прыпяць, паварочваў на паўночны ўсход і каля паселішча Гарадзішча ўпадаў у Ясельду. Па пісьмовых крыніцах ён яшчэ ў 16 ст. быў паўнаводным і, верагодна, з'яўляўся асноўным вадасцёкам Піны. Відаць, выкарыстоўваліся і іншыя варыянты Балтыйска-Дзяпроўскага шляху, якія ішлі паўз Гарадзішча. 1) З Прыпяці да вярхоўяў Ясельды, далей волакам у р. Нараў — прыток Зах-Буга. 2) З вярхоўяў Ясельды волакам можна было трапіць у басейн Нёмана цераз р. Рось у адным выпадку, або цераз рр. Грыўда і Шчара. Гэты шлях быў найбольш кароткім паміж землямі Кіеўскага Падняпроўя і востравам Готланд.

Недзе ў пачатку — першай палове XI ст. жыццё на паселішчы ў в. Гарадзішча затухае. У гэты час (не раней XI ст.) у вусці таго рукава Піны, які ўпадае ў р. Прыпяць, будуецца Пінск — раннесярэднявечны горад дзяржаўнага перыяду, нашчадак старэйшага горада, які існаваў у в. Гарадзішча Пінскага раёна.

Назар Федорак

ОБРАЗИ ГАЛИЦЬКИХ КНЯЗІВ У ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТОПИСНІЙ ТРАДИЦІЇ

Князь у літопісі* — особа незвычайна. Автор літописного твору, прагнуўшы падати певний образ історії, насамперед зосереджуе увагу на постатях володарів — князів. Вони, за рідкісними виняткамі, єдині герої літописної літератури. Середньовічний канон історичного письменства тяжів до створення ідеального персонажа художнього твору, героя, який був покликаний заступити своїми чеснотами всі прояви нехристиянської поведінки людей свого часу. Звідси особлива увага літописця до осіб, від народження наділених священним правом володіти долею народу та його землі; звідси авторська настанова — бути справедливим, а водночас не нашкодити обраному Богом героєві твору, виправдати чи пояснити ті його вчинки, що суперечать ідеальному образу володаря. Але звідси й особлива відповідальність, що покладається на вибраного. "Характеристичною прикметою пізнішої дружинної верстви, — писав М. Грушевський, — являється саме се, що в ній виступає особа ватажка не іменем тільки, а самою річею: настільки випинається, що фактично закриває собою всю дружину"¹.

Князь символізує в літописі вагу для тієї території, яка в той чи інший період йому підпорядкована. Це чітко видно на прикладі зображення в літописах різних галицьких володарів. Загалом у "Літописі Руському" згадано про двадцятьох галицьких князів і одного боярина — Доброслава Суддича, — який певний час був фактичним князем у Галицькій землі.

Прикметно, що в Початковому літописі немає жодного повідомлення про будь-кого з галицьких володарів. Час написання цього твору та епоху, яку він описує, прийнято вважати Золотим віком, порою найвищого розквіту і злету Києва. Відтак уся увага тут — до великих князів київських і — побіжно — до володарів сусідніх зі стольним градом земель, насамперед Чернігівської та Переяславської.

Уперше про галицьких князів згадується на початку Київського літопису. Літописне оповідання "У рік 6647 (1139)" подає драматичні перипетії між Ольговичами та Мономаховичами, коли "привів Всеволод Ольгович половців до (города) Прилука, і взяв він інші городи, і захопив Посуля"². Тоді київський князь Ярополк Володимирович (син Мономаха) "скликав братів своїх, і з синівцями своїми

* Тут і далі мається на увазі корпус "Літопису Руського"

зібрався, і з суздальцями та ростовцями, і з полочанами та смолянцями, і (з) киянами та переяславцями, і Васильковичі (Іван та Ростислав прийшли), і Володаревич (Володимирко) прислав на поміч галичан..."³ На боці Мономаховичів, таким чином, виступили відразу два князі, які в різний час володіли Галичем: Володимирко Володаревич (онук Ростислава Володимировича, двоюрідного брата Володимира Мономаха) й Ігор Василькович (двоюрідний брат Володимирка Володаревича). Як відомо, згадана усабиця закінчилася мирно: Всеволод Ольгович і Ярополк Володимирович "цілували чесного хреста, і розійшлися кожен до себе"⁴. Але початок внутрішнім чварам, які поступово призвели до занепаду Києва, було покладено. З цього ж моменту починає підніматися, міцніти і набирати державної ваги Галич – майбутній центр Галицько-Волинського князівства. І це специфічно відбито в літописі.

Обидва згадані вище галицькі князі належать, за Леонідом Махновцем, до дев'ятого коліна в генеалогії руських князів, яка бере свій початок від Рюрика. Всього цей родовід налічує п'ятнадцять поколінь, причому два останні складаються виключно з представників галицької князівської династії⁵. Тому символічно, що перші галицькі володарі з'являються на сторінках літопису саме в момент усабиць між претендентами на київський престол.

Поступово Галич і його володарі стають у центрі літописної оповіді, особливо ж, звісно, Галицько-Волинського літопису. Десяте коліно вже згаданого родоводу представляють галицькі князі Володимир-Петро (учасник славнозвісного походу на половців 1185 року) та Роман і Ростислав Ігоровичі, а також славетні Ярослав Осмомисл (син уже згаданого Володимирка Володаревича) та Мстислав-Федір Удатний, батько Романа і дід Данила Галицьких.

Саме Роман, Данило, а також син Данила Лев складають, так би мовити, символічну вісь зміцнення Галицького князівства, утворення та розквіту князівства Галицько-Волинського і занепаду Галицько-Волинської держави. Відповідним є і їхнє зображення – вже в Галицько-Волинському літописі.

Ім'я Романа Мстиславича – "вікопомного самодержця всеї Русі"⁶ – з'являється на самому початку Галицько-Волинського літопису. Твір починається смертю Романа, і дуже цікаво простежити впродовж оповіді функцію його імення. В ідеологічній заангажованості Галицько-Волинського літопису, в його спрямованості на все те ж об'єднання "земель руських" "дух Романа Мстиславича набуває особливо значення. Вчинки героїв, а особливо вчинки нащадків Романа, постійно співвідносяться з його образом – образом ідеального судді, який за життя був свідомий свого тісного зв'язку з велетнями минулого,

насамперед із Володимиром Мономахом: Роман "ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав Отрока (хана їхнього) в Обези за Залізні ворота... Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом із Дону, забравши землю їх усю і загнавши окаянних агарян"⁷. І впродовж усього твору Роман Мстиславич є зразком. Герой, ідучи з важливим ділом або словом, з гордістю зазначає: "Се я, князь Мстислав (Данилович. – Н.Ф.), син королів, онук Романів, установаю ловче на берестян вовіки за їх коромолу..."⁸ Обов'язкова також згадка про зв'язок Романа з тим чи іншим померлим героєм: "... У Юрія-князя Львовича помер син, на ім'я Михайло, який був малим. І плакали за ним усі люди, і, опрятавши тіло його, положили його в церкві святої Богородиці в Холмі, що її спорудив був прадід його, великий князь Данило-король, син Романів"⁹. Словом, Роман Мстиславич виконує в Галицько-Волинському літописі роль, подібну до ролі Привида батька Гамлета у Шекспіра, виступає "як добре й мудре навіювання згори"¹⁰, що може вважатися символом розвитку літописної історії, літописної пам'яті.

Можна виділити кілька типів князів як персонажів літописної історії. Наприклад, тип невтомного захисника та примножувача земель (Святослав Ігорович і Роман Мстиславич); тип наверненого грішника (Володимир Великий і його баба Ольга); тип князя-книжника (Ярослав Мудрий і Володимир Василькович). Син Романа Данило представляє тип розумного володаря та благородного воїна (найкращий аналог – Володимир Мономах). Беручи участь у походах, війнах і сутичках, Данило значною мірою емблематизує свій образ із погляду якраз баталістичного. Можна навести безліч традиційних висловлювань літописця про нього, що вказують на певний лицарський кодекс честі. Про обов'язки героя-воїна щодо майбутньої битви йдеться, наприклад, у літописному оповіданні "У рік 6742 (1234)". Коли Данило з князем Володимиром Рюриковичем і воєводою Мирославом зустрілися біля Звенигорода з половецьким військом, і Володимир, і Мирослав пропонували повернути назад, "але Данило сказав: "(Так) не подобає! Воїну, який кинувся в бій, або побіду здобути, або впасти од ворогів"¹¹. Оце "або ... або", задалегідь визначене справжньому воїнові, теж супроводжується в літописі характерними висловлюваннями. При цьому літописець радо обійшовся би без повідомлень про невдачу улюбленого героя. У літописному оповіданні "У рік 6743 (1235)" про поразку Данила від князя Ростислава та його батька Михайла сказано і не сказано: "І відняли вони од Данила Перемишль"¹². Натомість перемогу над ляхами і взяття Любліна автор описує розлого і з захопленням¹³. Велич Данила, а разом із ним усієї Галицько-Волинської держави символізують у

творі опис своєрідного "параду" галицького війська перед угорським королем Белою, після чого "він (Бела. — Н.Ф.) узяв його (Данила. — Н.Ф.) за руку і повів його у намет свій, і сам роздягнув його, і убрав його в одягу свою"¹⁴, та папська коронація Данила.

Дещо несподіваним (з першого погляду) є образ князя Льва Даниловича, яким його подає автор Галицько-Волинського літопису. Спочатку Лев підступно вбиває свого кума (хресного батька свого сина Юрія) Войшелка — "од зависті, що той дав був землю Литовську брату його (Льва. — Н.Ф.) Шварнові"¹⁶. Потім він обдурює чотирьох князів, намовивши їх помститися литовському князеві Тройдену за те, що той напав на Дорогичин, який належав Львові, — а сам тим часом узяв "із татарами окольний город"¹⁷. А відтак Лев Данилович, за літописом, наполегливо домагається бодай якоїсь мізерної частки спадку свого двоюрідного брата Володимира Васильковича волинського. Sic transit gloria mundi! Вслід за Києвом і його героями занепадає, переставши народжувати титанів, і Галич.

А про те, що галицьких князів, починаючи від Романа, вже дуже мало тривожив київський стіл, який вони могли б легко здобути, свідчить хоча б те, що сам Роман посидів у Києві "аж" два тижні (початок лютого 1204 — середина лютого 1204), а Данило, не захотівши залишатись у столиці, посадив у Києві свого тисяцького Дмитра (зима 1239/40 — 6.XII.1240)¹⁸.

1. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. -Т.І. -К., 1993. -С.251.
2. Літопис Руський . -К., 1989. -С. 190
- 3-4. Там само.
5. Родовід руських князів за Літописом Руським/Літопис Руський. -Цит видання (додаток).
- 6.Літопис Руський. -Цит. видання. -С. 368.
7. Там само.
- 8-9. Там само. -С.449.
10. Словник античної міфології. -К. ,1989. -С.85.
11. Літопис Руський. -Цит. видання. -С. 391.
12. Там само. -С.392.
13. Там само. -С.401.
14. Там само. -С.409.
15. Там само. -С.412-413.
16. Там само. -С.427.
17. Там само. -С.429.
18. Великі князі київські//Літопис Руський. -Цит.видання. -С.522.

III.

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

АРХИТЕКТУРА

Олег Иоаннисян

ГАЛИЦКАЯ ТРАДИЦИЯ В ЗОДЧЕСТВЕ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ РУСИ XII В.

В истории зодчества домонгольской Руси галицкое и владимиросуздалское зодчество занимают особое место. В отличие от всех остальных древнерусских княжеств строительство в них велось не в традиционной для домонгольской архитектуры всей Киевской Руси плинфяной технике с применением цемяночного раствора, обязанной своим происхождением архитектуре Византии, а в романской по своему происхождению технике строительства из тесаных квадров белого камня. Это совпадение в строительных особенностях монументальных построек, возводившихся в 1-й половине и середине XII в. в столь удаленных друг от друга Галицкой и Владимиро-Суздальской землях, отнюдь не случайно.

Каменное строительство в Галицкой Руси началось еще в 1-й четверти XII в., когда в Перемышле князем Володаром Ростиславичем была возведена церковь Иоанна¹. Следующей постройкой в этом ряду следует считать каменный храм в Звенигороде, остатки которого были раскопаны А.А.Ратичем². По всей видимости, в 40-х годах XII в. была возведена церковь Спаса в Галиче³. Все эти постройки отличаются четко построенными, квадратными в своей основе, планами, наличием мощных, достигающих в ширину почти 3-х метров фундаментами, сложенными из булыжников с добавлением отесков белого камня на известковом растворе, а также устройством продольных фундаментных лент под столбами и, судя по отсутствию находок фрагментов орнаментальной и скульптурной резьбы, почти полным отсутствием резной белокаменной декорации.

Белокаменное строительство на северо-востоке Руси начинается лишь с конца 40-х годов XII в. во время правления князя Юрия Долгорукого⁴. К этому времени в Галицкой земле уже существовала сложившаяся традиция строительства из белого камня⁵. Юрий Долгорукий, который в то время вел непрерывные войны практически со всеми остальными древнерусскими княжествами за обладание Киевом, имел в это время только одного союзника — столь же непримиримого, как и он, противника Изяслава Киевского галицкого князя Владимиро Володаревича. Естественно, что в такой

ситуации, начиная строительную деятельность на Северо-Востоке Руси, он не мог воспользоваться услугами мастеров ни из одного княжества, кроме Галицкого.

Если сравнить между собой раскопанные в разное время остатки памятников белокаменного зодчества Галицкой земли, возведенных в 1-й половине XII в. (церковь Иоанна в Перемышле, каменный храм в Звенигороде, церковь Спаса в Галиче) с довольно хорошо сохранившимися постройками Юрия Долгорукого в далекой от Галича Залесской земле (Спасо-Преображенский собор в Переславле-Залесском⁶, церковь Бориса и Глеба в Кидекше под Суздаlem⁷ церковь Георгия во Владимире⁸), мы увидим такие черты сходства, которые свидетельствуют о прямом происхождении строителей Юрия Долгорукого из Галича⁹.

Прежде всего, следует обратить внимание на характер фундаментов построек Юрия Долгорукого. Как показали проведенные еще в 1940-х годах исследования А.Чинякова¹⁰ и наши исследования 1986 г., фундаменты собора в Переславле-Залесском сложены в той же технике, что и фундаменты церкви Спаса в Галиче, а также фундаменты церквей в Перемышле и в Звенигороде. Их также отличает свойственная только галицкой традиции необычная мощность фундаментов, ширина платформы которых достигает 3 м (в центральной апсиде собора в Переславле-Залесском фундамент вообще представляет собой сплошную платформу, ширина которой достигает 4-4,5 м). Так же, как и в галицких памятниках 1-й половины XII века, в постройках Юрия Долгорукого устроены фундаментные ленты, соединяющие основания столбов с основаниями межапсидных стен и западной стеной. Наличие таких фундаментов в соборе в Переславле-Залесском было выявлено нашими исследованиями 1986 г.¹¹, а исследования В.Глазова, проведенные в церкви Бориса и Глеба в Киеве в 1994 г., выявили наличие внутренних фундаментных лент (как продольных, так и поперечных) и в этом памятнике. В XII веке такой прием устройства фундаментов во всех остальных школах зодчества Древней Руси становится уже анахронизмом и прослеживается только в галицких и северо-восточных постройках.

Близкий галицким памятникам по технике устройства характер фундамента имеет и исследованная в 1930-х годах Н.Ворониным церковь Георгия во Владимире¹³, однако присутствуют ли там внутренние ленты фундаментов, не известно, так как вскрытие полов в этом памятнике не производилось.

Учитывая все вышесказанное, мы с полным основанием можем рассматривать зодчество Северо-Восточной Руси времени Юрия Долгорукого как непосредственное продолжение начального этапа истории галицкой архитектуры, поэтому такие постройки Юрия как Спасо-Преображенский собор в Переславле-Залесском, церковь Бориса и Глеба в Кидекше, церковь Георгия во Владимире, а также, возможно, и не исследованный еще Георгиевский собор в Юрьеве-Польском, возведенный Юрием Долгоруким, но смененный впоследствии постройкой XIII в., можно рассматривать как памятники галицкой архитектурно-строительной традиции.

Интересно, что галицкая традиция прослеживается на Северо-Востоке Руси не только в памятниках монументальной (каменной) архитектуры. Так, в ряде городов Ростово-Суздальской земли найдены следы деревянных храмов, полы в которых были набраны из поливных керамических плиток. Остатки одного из них были прослежены М.Седовой в Суздале, а следы другого были обнаружены А.Хохловым при исследованиях городища Медведь в Тверской области¹⁴. Интересна и конструкция валов этого городища — в них были прослежены внутривальные клетки, которые изначально не были забиты землей, а использовались в качестве жилых и хозяйственных помещений. И устройство полов в деревянных храмах из керамических плиток¹⁵, и устройство внутривальных клеток, которые не засыпались, а использовались — все это традиция, нигде более кроме Галицкой земли не встречающаяся¹⁶. Типы некоторых крепостей, построенных Юрием Долгоруким (городище Клещин под Переславлем-Залесским, Дмитров, наконец, сам Переславль-Залесский) представляют собой почти идеально круглые пространства, окруженные валами. Такая типология городищ также является характерной особенностью некоторых типов городищ именно Галицкой земли.

По всей видимости, Юрий не ограничился получением от галицкого князя только артели мастеров-строителей. Ведя войну, практически со всей Русью одновременно, он прежде всего, нуждался в военной помощи. Его единственный союзник Владимирко Володаревич Галицкий, владения которого находились далеко на Юго-Западе Руси и, к тому же, были отделены от Северо-Восточного удела Юрия Долгорукого территориями враждебных как Суздалю, так и Галичу, княжеств, сам находился в состоянии почти постоянной войны с Киевом и его союзником Венгрией. В этих

условиях помощь, которую он мог оказать Юрию, могла сводиться лишь к присылке на Северо-Восток Руси галицких гарнизонов, которые, оседая на Северо-Востоке, несли с собой и традиции галицкого горододелства, строительства деревянных храмов и устройства быта. Последнее подтверждается и находками типично галицкой керамики на некоторых памятниках Северо-Востока (например, Тимеревский комплекс под Ярославлем)¹⁷.

В середине XII в. во время княжения сына Владимирка Володаревича — Ярослава Осмомысла — в Галиче происходят значительные изменения стилистики каменного зодчества. Вместо лапидарных почти не украшенных резьбой храмов начинают возводиться постройки, в которых значительную роль играло декоративное начало, сказавшееся в активном применении профильной, орнаментальной и скульптурной резьбы (Успенский собор, галицкие ротонды, Кирилловская церковь). По всей видимости, учитывая, что Успенский собор в Галиче, начал возводиться еще Владимирком Володаревичем¹⁹, смена традиции совпала (и, скорее всего, была связана) с уходом части княжеских мастеров на Северо-Восток к Юрию Долгорукому.

Однако и в Северо-Восточной Руси после смерти Юрия и вокняжения его сына — Андрея Боголюбского — в стилистике каменной архитектуры происходят существенные изменения²⁰. Стилистически эта новая традиция уже никак не связана с галицким зодчеством, но в строительно-техническом почерке этих построек, особенно на ранних этапах строительства Андрея Боголюбского (1157-1164 годы) еще очень сильно ощущается старая, галицкая по своему происхождению, традиция. Однако уже в Успенском соборе в Ростове Великом, возведенном в 1160-1162 годах, уже появляются черты совершенно несвойственные памятникам Юрия Долгорукого, возводившихся галицкой артелью²¹. В то же время установлено, что характер устройства фундаментов этого собора связан еще со старой традицией. С этой же традицией связаны и невероятная мощность этих фундаментов (ширина платформы фундаментной ленты под северной линией столбов ростовского собора превышает 3 м), и сам характер кладки фундаментов собора, устроенных из круглых булыжников на известковом растворе. Таким образом, построенный Андреем Боголюбским Успенский собор в Ростове Великом является памятником переходного характера, в котором сочетаются старые, связанные еще с галицким зодчеством 1-й

половины XII в. строительные-технические особенности с новыми архитектурно-стилистическими чертами.

1. Żaki A. Przemyska cerkiew księcia Wołodara w świetle źródeł pisanych i archeologicznych. — In: Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie. Styczeń-Czerwiec, 1969, S.48-50; Idem. Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974. — S. 153-156.
2. Ратич О.О. Літописний Звенигород // Археологія. — 1973, — №12, — С.88-89.
3. Иоаннисян О.М. Церковь Спаса в Галиче — памятник первой половины XII века. // Древние памятники культуры на территории СССР. — Л., 1986. — С.102-109.
3. Воронин Н.Н. Зодчество Северо-Восточной Руси XII-XV вв. М., 1961. — Т.1, — С.107-109; Иоаннисян О.М. Зодчество Северо-Восточной Руси XII-XIII вв. // И.В.Дубов. Города, величеством сияющие. — Л., 1985. — С.142-145.
5. Иоаннисян О.М. О раннем этапе развития галицкого зодчества. — КСИА, вып.164. — М., 1981. — С.35-42.
6. Чиняков А.Г. Архитектурный памятник времени Юрия Долгорукого // Архитектурное наследие, — Вып.2. — М., 1952, С.43-66; Воронин Н.Н. Указ. соч., — С.77-90.
7. Воронин Н.Н. Указ. соч., — С.67-76.
8. Там же, — С.91-100.
9. Иоаннисян О.М. О раннем этапе развития галицкого зодчества, — С.39-41; Он же. Зодчество Северо-Восточной Руси XII-XIII вв., — С.143-144.
10. Чиняков А.Г. Указ. соч. — С.56-57.
11. Иоаннисян О.М. Исследования в Ярославле и Переславле-Залесском // АО 1986. — М., 1988. — С.59.
12. Глазов В.П. Археологические исследования памятников XII-XIII вв. в Кидекше и Суздале // АО 1994. — М., 1995. — С.81-82.
13. Воронин Н.Н. Указ. соч., с.91-100.
14. Хохлов А.Н. Работы на городище Медведь // АО 1985. — М., 1987, — С.112-113.
15. Иоаннисян О.М. Деревянные храмы домонгольской Руси // Успенская церковь в Кондопоге. Кондопога-СПб., 1994-1996, — С.12,15-17,28-32.
16. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. // МИА. — Вып.140. — Л., 1967, — С.127-130; Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. — Київ, 1982, — С.70,74-75.
17. Седых В.Н. Керамика Тимеревского поселения // И.В.Дубов. Северо-Восточная Русь в эпоху раннего средневековья. — Л., — 1982, — С.195.
18. Иоаннисян О.М. Основные этапы развития галицкого зодчества. // Древнерусское искусство. Художественная культура X-первой половины XIII в. — М., 1988, — С.45-50.
19. Там же, — С.46-47.
20. Воронин Н.Н. Указ. соч., — С.302-342.
21. Иоаннисян О.М., Зыков П.Л., Леонтьев А.Е., Торшин Е.Н. Архитектурно-археологические исследования памятников древнерусского зодчества в Ростове Великом. // Сообщения Ростовского музея. — Вып. VI. — Ростов, 1991. — С.214.

РЕМОНТ ТА РЕСТАВРАЦІЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ТА АРХЕОЛОГІЇ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Давній Галич як столиця Галицької та Галицько-Волинської держави, осідок галицьких князів, що дійшов до наших днів збереженим історико-культурним середовищем з визначними світової ваги пам'ятками давньої слов'янської цивілізації, є унікальною історико-археологічною пам'яткою всеукраїнського та світового значення.

На рубежі ХХ-ХХІ ст., у 1998 році відзначається 1100-літній ювілей Давнього Галича.

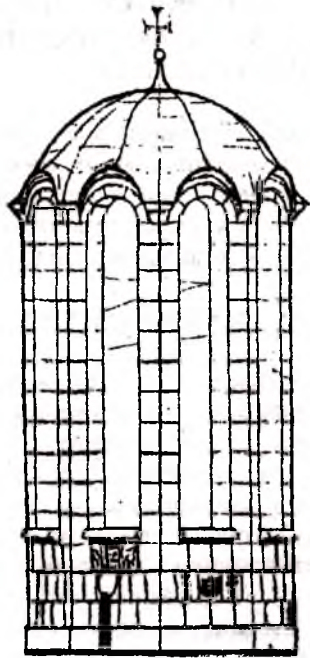
У застійні часи, коли нашу історію починали з "золотого вересня" чи "великого" Жовтня, таке святкування було б неможливим.

Державна програма по підготовці до святкування ювілею передбачає ряд консерваційних та ремонтно-реставраційних робіт по пам'ятках архітектури та археології Давнього Галича. Не все, що передбачалося програмою, з огляду на обмежені кошти, вдалося здійснити. Планувалося музеєфікувати залишки відкопаних храмів періоду Княжої доби, відтворити оборонні дерев'яні вежі, кліті з демонстрацією кріпідів на насипаних земляних валах, упорядкувати Золотий тік, гіпотетично відтворити Золоті та Німецькі ворота при в'їзді до Княжого дитинця.

Івано-Франківська філія науково-реставраційного інституту "Укрзахідпроектреставрація" виконала науково-проектну документацію, реалізація якої в даний час завершується.

Гіпотетичне відтворення Галичиної могили в урочищі "Качків", між внутрішніми і зовнішніми оборонними валами у с. Крилосі. Це — насипаний курган з діаметром у основі 20 м, всередині якого розміщена камера-пантеон з експозицією муляжа-човна та всіма атрибутами знатного воїна, які були знайдені під час розкопок археологами Володимиром Бараном та Богданом Томенчуком. У плані камера кругла, з діаметром 8 м, перекрита парусним склепінням.

На південно-західному крутому схилі Крилоської гори витікають три джерела, які зливаються в один потік. Здавна у місцевих мешканців це місце називається "Княжою криницею". Автори проекту поставили собі за мету не реставрацію первісного вигляду криниці на період XII ст., а створення образу, який синтезує певні функції та візуальне ландшафтно-просторове сприйняття об'єкту.

Криниця уже побудована. Це — камінна восьмикутна альтанка з півкруглим візантійським склепінням, покрита мідною бляхою. Завершує споруду підхрестове яблуко з металевим ковальської роботи хрестом.

Вигідне розташування Княжої криниці на високому схилі дало можливість створити споруду, яка є домінантою та орієнтиром для подорожнього у придністровській долині.

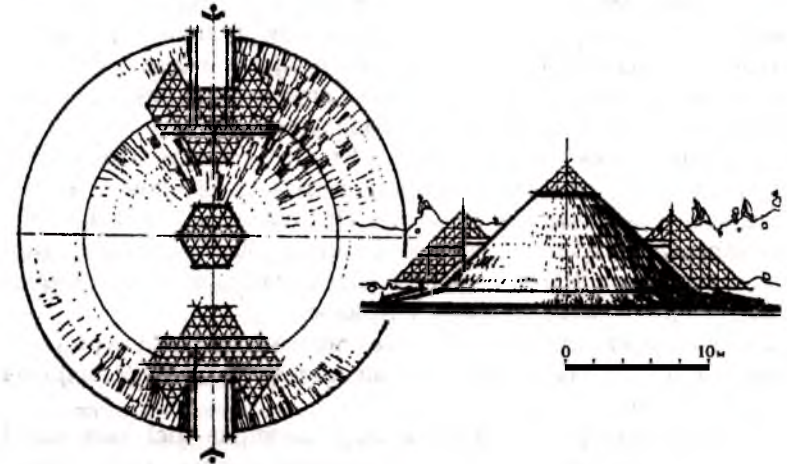
Одночасно Княжа криниця виконує сучасну функцію — обрядову, сакральну в об'ємі з елементами Давнього Галича.

На території Княжого дитинця, неподалік внутрішніх оборонних валів та Успенської церкви розташований будинок

митрополичих палат. На початку XIX ст. білокам'яний храм св. Іллі, що знаходився в урочищі "Пропалів сад" розбирається і з цього матеріалу будують митрополичі палати. На початку XX ст., підчас "легендарного" походу генерала Брусилова на Галичину було пошкоджено праве крило палат, дах та потужний портик на ставках. На основі вивчених матеріалів та збережених фотографій авторська група реставраторів (автор Олег Мельник, архітектори Оксана Галата, Ростислав Жовнірович) відтворили аутентичний вигляд митрополичих палат з освоєнням мансардного поверху, де створюється музейна експозиція історії Галича.

У історії вивчення слідів літописного Галича місце знаходження центрального храму довгий час було невідомим. Шукали його руїни у теперішньому Галичі, і на високому березі Лімниці, і в Крилосі на місці Успенської церкви. У 1936 році експедицією Наукового товариства імені Шевченка під керівництвом відомого українського

археолога Ярослава Пастернака були знайдені фундаменти грандіозної галицької катедри-собору Успенія Пречистої Богородиці св. Марії. Великий чотиристовпний триансидний храм з розмірами плану 32,4 X 37,5 був досліджений на високому науковому рівні.

План та боковий фасад реконструкції Галичиної могили у с. Крилосі.

Фундаменти собору у 70-х роках законсервовані протрасовані по зовнішніх контурах мурами з білого каменю. У галицького керівництва виникла ідея відбудови (?) Успенського собору. Не маючи аутентичного іконографічного матеріалу ініціювалася ідея створення візії собору на основі збережених контурів фундаментів. Більшість науковців була проти такого аматорського підходу. Є таке твердження, "що де появляються домисли та фантазії, там закінчується наука та реставрація". Проблема була розв'язана дуже просто — нестача коштів.

Але завдяки цій незавершеній псевдоідеї археологом Юрієм Лукомським було розкопано залишки фундаментів та вивчено на високому професійному рівні те, що в міру невідомих причин не було охоплено Ярославом Пастернаком.

Фундаменти собору будуть законсервовані та протрасовані для їхньої експозиції спільно з відреставрованою каплицею.

Єдиною пам'яткою, яка дійшла до наших днів з княжої доби є церква св. Пантелеймона, правда, у перебудованому вигляді, що знаходиться на високому правому березі Лімниці при впаданні її до Дністра. Починаючи з 1977 року будівлю храму ретельно дослідив кандидат історичних наук Іван Могитич. Внаслідок архітектурно-археологічних вивчень науковець прийшов до аргументованого варіанту реконструкції храму. Реставрація церкви завершена. Вимуровано підбанник з банею, яка покрита мідною бляхою. Відновлено трансепт, внаслідок чого на другому рівні церква стала хрещатою у плані, а не польською базилікою.

На пагорбі "Убіч", відрізаного від Крилоської гори Мозолевим потоком, де зараз проходить великий гостинець з Галича до Івано-Франківська, знаходиться урочище "Проколів сад". Тут з давніх часів до середини XVIII ст. існував монастир з білокам'яним храмом св. Іллі. На початку XIX ст. церкву розібрали на будівельний матеріал плебанії та митрополичих палат у Крилосі.

Довжина церкви становить 20,3 м, а ширина 9,5 м. Це була ротонда, до якої із заходу прилягав прямокутний притвір, а зі сходу — пікругла апсида.

З метою консервації та експозиції залишків цієї унікальної споруди, яка не має аналогів у архітектурі Давньої Русі, філією виконаний проект трасування фундаментів прочитується на поверхні землі. На ньому не проводять оранки. З огляду на розміщення пам'ятки поблизу шосе міжнародного значення проектом передбачено спорудження павільйону музею з експозицією дорогоцінних решток храму.

Александр Кушняревич

АБ ВАЛЫНСКІХ УПЛЫВАХ У СТАНАУЛЕННІ РАМАНА-ГАТЫЧНАЙ АРХІТЭКТУРЫ БЕЛАРУСІ

Рамана-гатычныя прыёмы і формы актыўна пачалі распаўсюджвацца на Беларусі пераважна ў другой палове XII-XIV ст. у архітэктуры заходніх і часткі цэнтральных земляў, якія ўяўляюць сабой актыўную кантактную зону з еўрапейскай культурай.

У гэды час на землях колішніх Гродзенскага, Навагрудскага, Берасцейскага, Тураўскага княстваў назіраўся хаця і кароткачасовы, але яркі росквіт¹. У шэрагу гарадоў гэтых княстваў былі ўзведзены

мураванья абарончыя вежы тыпу "данжонаў", будаўніцтва якіх спалучалася з далейшым удасканаленнем прыродных абарончых рубяжоў.

Значнае распаўсюджванне такі вежы атрымалі ў другой палове XIII ст. на Валыні, з якой вышэй згаданыя беларускія княствы доўгі час былі цесна звязаны. Вядома, што аналагічныя вежы існавалі ў Чартарыйску, Белавіне, Стоўп'і, Халму і іншых месцах². З Валыні гэты тып абарончых пабудоў быў запазычаны ў дойлідства Беларусі.

Так, у Іпацьеўскім летапісу паведамляецца пра ўзвядзенне ў другой палове XIII ст. у Гродне, Камянцы, Брэсце мураваных вежаў валынскага тыпу.

У гэты час аналагічныя абарончыя збудаванні былі ўзведзены ў Навагрудку, Тураве. Пад уплывам гэтых помнікаў драўляныя вежы тыпу данжонаў, як высветлыў Л.Аляксееў, былі пастаўлены і ў іншых гарадах Беларусі (Мсціслаў, Полацк). У другой палове XII ст. вежы валынскага тыпу былі асноўным відам мураванага дойлідства Беларусі. Значная іх колькасць сведчыць пра наяўнасць кваліфікаваных майстроў-муляроў на беларускіх землях, збліжэнне архітэктуры з заходнееўрапейскай.

Пры гэтым важна ўлічваць, што крапасныя збудаванні ўзводзілі не якія-небудзь асобныя спецыялісты, а тыя ж дойліды, што будавалі храмы³. Гэта яшчэ больш пераканаўча выглядае, калі ўлічыць, што ў Іпацьеўскім летапісу адзначана сінхроннае будаўніцтва валынскім князем Уладзімірам Васількавічам вежы і Благовешчанскай царквы ў Камянцы. Вось што пра гэта гаворыцца: "Создание въ нем (Камянцы) столль Камень высотой 16 сажене судивлению все зрящим нань. и црквь постави Благовещения стна Бца ..." ⁴. Благовешчанская царква ў Камянцы стаяла на пагорку, які пасля яе разбурэння стаў называцца Кладучай гарой⁵.

Вежа данжон захавалася ў г.п. Камянцы (Брэсцкая вобл.). Гэта адзіная цэлая пабудова з групы так званых валынскіх веж. што некалі існавалі ў шэрагу беларускіх гарадоў. Яна пабудавана ў тэхніцы вендскай муроўкі. Аналагічная муроўка сцен выяўлена ў Ніжніх ярусах вежаў і муроў Луцкага замка⁶. Камянецкай вежы ўласцівы раннегатычныя формы — спічастай формы вокны, нервюрныя скляпенні. а таксама плоскія нішы з паўцыркульнымі аркамі раманскага стылю.

Пра ўзвядзенне царквы і вежы ў Брэсце сказана так: "В Бересті же създа стявнъ камень высотой яко и Каменецкий, постави ж і

црковь стго Петра"⁷. Падмуркі гэтых пабудоў, відаць, знішчаны пры будаўніцтве ў Брэсце крэпасці ў 30-40-х гадах XIX ст. Гэтыя помнікі, напэўна, былі ўзведзены з такой жа цэглы (26,5 г і 3,5 г і 8 см), што і Камянецкая вежа. Аналагічнага фармату цэгла выяўлена П.Ф.Лысенкам у слоі XIII ст. пры раскопках дзядзінца ў Тураве і Брэсце⁸. Да таго ж на Валыні ўжо выкарыстоўвалі аналагічную цэглу замест плінфы ў другой палове XIII ст.

Як цяпер устаноўлена раскопкамі П.Ф.Лысенкі гарадзішча старажытнага Брэста знаходзілася на мысе правага берага р. Бут пры ўпадзенні ў яе р. Мухавец⁹. На паўднева-усходнім краі мыса, з напольнага боку, і быў у часы князя Уладзіміра Васількавіча пастаўлен "столп вышынёю яко и Камянецкий". Вежа паказана на многіх архіўных планах г. Брэста. Яны дазволілі берарускаму гісторыку М.А.Ткачоў амаль дакладна вызначыць памеры вежы, якія аказаліся блізкімі да 5,9 г і 6,3 м. Па сваіх планавых фартыфікацыйных асаблівасцях Брэсцкая вежа найбольш блізкая да такой жа пабудовы ў Стоўп'і на Валыні. У Іпацэўскім летапісу павядамляецца, што вежа ў Брэсці была вышынёй "яко столп Камянецкий", г.зн. 30 м. Аднак яе аснова намогача меншая за аснову Камянецкай вежы. Таму хутчэй за ўсё Берасцейская вежа была блізкая па Вышыні да вежы ў Стоўп'і¹⁰.

Тэхніка муроўкі помнікаў другой паловы XIII - пачатку XIV ст., якія захаваліся ці вядомы ў выніку раскопак (Камянецкая вежа, Георгіўскі храм у Любомлі, Дзмітрыеўская і Пакроўская цэрквы ў Луцку і іншыя), дазваляе сцвяржаць, што храмы ў Камянцы і Брэсце былі пабудаваны ў вендскай (балтыйскай) сістэме перавязкі швоў.

На аснове аналагаў з помнікамі культывага доўлідства Заходняй Валыні можна зрабіць выснову, што царква Св. Пятра ў Брэсце з'яўлялася квадратнай у плане, чатырохслуповай, аднакупальнай пабудовай з адной альбо трыма апсідамі і паўтарала тып храма, які склаўся ва ўсходнеславянскай архітэктуры яшчэ ў дамангольскі час.

Археалагічныя матэрыялы сведчаць, што старажытная вежа існавала ў другой палове XIII ст. у Навагрудку. Яна адносіцца да таго ж, што і Камянецкая, тыпу веж. Аднак у адрозненне ад Камянецкай вежы Навагрудская вежа (12г і 12 м.) была цалкам збудавана з апрацаваных валуной, пакладзеных на вайне¹¹.

Абарончая вежа валынскага тыпу мелася і ў Гродне. Так, Іпацэўскі летапіс пад 1277 г. павядамляе: "Столп бе бо камен высок стоя пред вороты города. И бяху внемъ заперлися Прузи и не

бысть имъ мимо нь поити к городу, побивохнуть бо со столпа того"¹². Лінія ўмацаванняў старажытнага Турава таксама ўключала высокую мураваную вежу. У 30-х гадах XIX ст. Яна была разбурана.

У XIV ст. працягвалася распаўсюджванне рамана-гатычнай архітэктуры на Беларусі. Помнікі Заходняй Беларусі сведчаць, што ў гэты час будавалі мураваныя княскія палацы (Навагрудак), цэрквы (Гродзенскі, Навагрудскі замак) замкі (Гродна, Навагрудак, Ліда, Крэва).

У разглядаемы перыяд новая будаўнічая тэхніка муроўкі (гатычная) і рамана-гатычныя элементы ў доўлідства Беларусі пранікалі не толькі з Валыні, але і з Польшчы, а таксама з Паўночнай Германіі праз ордэнскія ўладанні ў Прыбалтыцы.

Такім чынам, Валынь у другой палове XIII-XIV ст. была своеасаблівым рэтранслятарам еўрапейскіх мастацкіх каштоўнасцей у культуру Беларусі.

1. Пашутко В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — М., 1950. — С. 287.
2. Раппопорт П.А. Волыньские башни. Материалы и исследования по археологии. — М., 1952. — № 31. — С. 205-220.
3. Кушнярэвіч А.М. Культывае доўлідства Беларусі XIII-XVI ст. — Мн., 1993. — С. 22.
4. Полн. собр. рус. летописей. — М., 1962. — Т. 2. — С. 876.
5. Кушнярэвіч А.М. Культывае доўлідства Беларусі XIII-XVI ст. — Мн., 1993. — С. 22.
6. Исаевич Я.Д. Из истории культурных связей Галицко-Волынской Руси с западными славянами в XII-XIV в.в. //Польша и Русь. — М., 1974. — С.272.
7. Полн. собр. рус. летописей. — М., 1962. — Т. 2. — С. 927.
8. Лысенко П.Ф. Города Туровской земли. — Мн., 1975. — С.155.
9. Трусов О.А. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI-XVI в.в. //Архит. — археолог. анализ. — Мн., 1988. — С.103.
10. Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII-XVIII ст. — Мн., 1978. — С.25.
11. Там же. — С.23.
12. Полн. собр. рус. летописей. — М., 1962. — Т. 2. — С.878.

ТРАДИЦІЙНЕ СІЛЬСЬКЕ БУДІВНИЦТВО
ОКОЛИЦЬ ГАЛИЧА
(ДРУГА ПОЛ. ХІХ- ПОЧ. ХХ СТ.)

Традиційне сільське будівництво околиць Галича (територія адміністративного Галицького р-ну) відзначається значною поліваріантністю як у плануванні житла, застосуванні різноманітних будівельних матеріалів, технік, так і в специфіці господарського комплексу, формуванні двору, поселень. Незважаючи на це, у другій пол. ХІХ — поч.ХХ ст. тут виділились три зони з досить чітко окресленими етнографічно-архітектурними особливостями: правобережжя Дністра, північ лівобережжя Дністра та південь лівобережжя Дністра.

Будівництво правого берега Дністра переважно дерев'яне (хоча практично в кожному селі зустрічаємо каркасно-вальковані будівлі). У кінці ХІХ — на поч. ХХ ст. тут переважали хати, будовані у каркасно-дильованій техніці ("хата дильована"). Проте, як свідчать повідомлення інформаторів та окремі збережені до нашого часу об'єкти, у першій пол.-сер.ХІХ ст. значна частина хат правобережжя була будована в зруб ("хата у вугли").

Каркас "дильованої хати" ("слупи", "підвалини") виготовляли з дуба, простір між стовпцями заповнювали "яловим" чи осиковим деревом. Дубовими робили підвалини і у зрубних будівлях, стіни складали з "ялових" (рідше осикових) колод чи "плах". Зовні стіни дерев'яних жител виправляли грубим шаром глиносоломи (попередньо вкриваючи всю поверхню останніх "клинцями" чи навскісними яловими латами ("шалівкою", "ліскою"). Для зазначеної території характерні певні елементи пластичної обробки стін. Досить часто виступає кольорове фарбування фасадів широкими горизонтальними смугами кількох кольорів: червоним, синім, блакитним (с. Комарів) ; жовтим, жовто-сірим, блакитним (с. Блюдники) та ін.

У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. на правобережжі переважали житла з виділеними при тильній стіні сіней коморами (як і на Поділлі та Покутті): хата + сіни (комора, хата + сіни) комора + хата (хати з с.с. Комарів, Крилос, Блюдники, Колодівка та ін.). Проте ще досить часто, особливо в будівлях другої пол. ХІХ ст. комора в сінях відсутня (хоча затильних дверей у них здебільшого

не влаштували): хата + сіни, хата + сіни + комора, хата + сіни + хата, хата + сіни + хата + комора та ін. На особливу увагу заслуговує зрубна хата першої пол. ХІХ ст. з с. Вікторова, у якій житлова камера розміщена між сіньми і коморою. Аналогічні будівлі (як за плануванням так і за конструктивними особливостями) обстежені на Підгір'ї в Калуському (хата 1888 р. з с. Лука), Жидачівському (хати: пер. пол. ХІХ ст. з с. Монастирець, 1873 р. з с. Подорожне) та ін. районах.

Стелі у житлах цього регіону, як правило, дерев'яні (іноді їх тинькували на очеретяних матах). Сволоки ("грагарі") здебільшого поздовжні. Часом (у будівлях сер. ХІХ ст.) траплялися випадки комбінованих сволоків: на одному поздовжньому "сволоку" декілька поперечних "бальків" (с. Комарів).

На цій території переважали житлові будівлі, на головному фасаді яких прорубували лише одне вікно (дещо видовжене по горизонталі). Таке розташування вікон характерне для Будівництва східної частини Підгір'я (Жидачівський, Калуський, східна частина Стрийського районів).

Долівка завжди глинобитна. Дахи чотирискілі, на кроквах, досить високі (довжина крокви дорівнювала трьом другим ширини хати). Крили будівлі солом'яними сніпками.

За типом заселення та формою, поселення вищезгаданої території аналогічні з поселеннями Підгір'я. Практично одноосібно тут побутують двори з вільною забудовою. Окремі будівлі поміж собою, як правило не блокують. На особливу увагу заслуговують господарські будівлі поч. ХХ ст. типу стайня + стодола, в яких рівень стелі у стайні на 0,7-1 м нижчий від висоти споруди. Простір над стайнею використовують для зберігання сіна, соломи. Аналогічні будівлі поширені на всій території Покуття та Підгір'я.

Будівництво лівого берега Дністра в основному каркасно-вальковане. У північній частині переважають будівлі, стіни яких виплетені з довгих глиносолом'яних вальків по вертикальних колах (с. Бовшів, Старі Скоморохи, Нові Скоморохи, Озеряни та ін.). Оздоблення зовнішніх стін досить однотипне: стіни білені, низ підведений жовтою глиною. Хати на підвалинах. Стелі поряд з глиновалькованими часто трапляються і дерев'яні. Сволоки ("бальки") здебільшого поперечні, хоча в давніших хатах трапляються стелі на одному-трьох поздовжніх сволоках. Поряд з будівлями у сінях яких відгороджено комору, часто зустрічаємо і хати, де

останню замінює пекарня ("хатина"): хата + сіни (хатина, хата + сіни), хатина + комора, мала хата + сіни (хатина + велика хата). Тіло печі у таких випадках знаходиться в хаті, пічний отвір і припічок повернутий у бік пекарні.

Долівка завжди глинобитна. Дахи чотирискілі, під соломою. Довжина крокви становить дві третіх ширини хати.

На цій території господарські будівлі часто блокують поміж собою. Фіксуємо окремі випадки проїзних будівель.

У південній частині лівобережжя Дністра житлове будівництво урізноманітнюється. Хати будували у каркасній техніці. Підвалин здебільшого не влаштовували: дубові стовпи ("слупи") каркаса вкопували в землю або встановлювали на камені. Простір між стовпами заповнювали вертикальним "кілєм", поміж яким городили довгими, на ціле стебло, глиновальками. Часом для цієї мети використовували короткі (задовжки 30 см.) глиновальки (с. Лани). Поряд з вищеописаним ("валькована хата") зустрічався й інший характер заповнення стін (так звана "хата в заклад" — с. Медуха). У таких будівлях горизонтальні диліни ("дрюки") чергували з двома-трьома шарами коротких глиновальків ("боханців"). Краї дилін заганяли в "гари" (пази) вибрані у стовпах каркаса. Крім згаданих, тут траплялися житла каркасно-дильованої конструкції, а також муровані з природного каменю.

На півдні лівобережжя вже досить помітною стає пластична обробка стін (пілястри, гзимси, глиновалькована підсобітка тощо). Яскраво виступає кольорове фарбування фасадів: горизонтальними смугами (сс. Лани, Дилієво, Бишів), чи з виділенням пілястр, гзимсів тощо (сс. Медуха, Дилієво).

Стелі зустрічаємо двох типів: 1) "стріхульці" (коли), обплетені глиновальками, 2) "дрюки", укладені на сволоки і платви, по них глиновальки. Дерев'яних стель не зафіксовано.

Переважають будівлі з двома житловими приміщеннями, розділеними сіньми. У більшості випадків у сінях виділена комора. При відсутності останньої відсутні і затильні двері (як і на Покутті та Поділлі). Долівка глинобитна. Дахи чотирискілі на кроквах.

За типом та формою поселення цієї території аналогічні до поселень західного Поділля та придністрянського Покуття. Двори здебільшого вільної забудови з частковим блокуванням будівель. Господарські будівлі в основному виплітали з лози (за винятком

дильованої "комори"). Забудова двору відзначається великою кількістю споруд: стаєнь, стодол, шоп, дровітьень, карників, хлівців, кошниць, комор.

Підсумовуючи викладений матеріал можемо зробити такі висновки:

1. Правобережжя Дністра за архітектурно-етнографічними особливостями входить до складу Підгірського етнографічного-архітектурного регіону, який включає майже всю територію. Дрогобицького. Самбірського, стрийського, південь Миколаївського та Жидачівського, північ Старосамбірського районів Львівської області та північ Калуського і Долинського районів Івано-Франківської області¹. Починаючи від р. Лімниця, в житлово-господарському комплексі щораз частіше проявляються елементи покутського будівництва, але їх переважання фіксуємо лише на південь від р. Бистриця, Власне, р. Бистриця, як вважають, і є південно-західною межею Покуття².

2. У будівництві північної частини лівобережжя Дністра переважають елементи, характерні для Опільського житла (стіни з довгих вальків по вертикальних колах, наявність підвалин, дерев'яні стелі, в сінях виділені пекарні)³. Їх переважання фіксуємо приблизно до р. Нараївка.

3. Архітектурно-етнографічні ознаки півдня лівобережжя Дністра, тобто Поділля — це багатоваріантність виповнення стін, відсутність підвалин, валькована стеля тощо⁴.

1. Радович Р. Традиційне сільське житло Підгір'я кінця XIX — поч. XX ст. // Народознавчі зошити. — 1995. — №4. — С.221.

2. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. — Львів, 1990. — С.6-7.

3. Радович Р. Традиційне сільське житло на Опілі другої половини XIX — початку XX ст. // Записки наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1995. — Том ССХХХ. — С.105-106.

4. Косміна Т.В. Сільське житло Поділля (кінець XIX - поч. XX ст.) -К. 1980. -С.5-84.

АРХИТЕКТУРНІ ТРАДИЦІЇ СТАРОДАВНЬОГО ГАЛИЧА У ЗАБУДОВІ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Як і в західноєвропейських країнах, у період становлення і розвитку сецесії в українській архітектурі кінця XIX - початку ХХ ст. зростає зацікавленість традиціями народної і стильової течій архітектури. Використання історичних елементів у другій половині XIX ст. як у Європі, так і в Галичині не дало успіхів у розвитку національних стилів. Тільки у період панування сецесії, пристосованої не тільки до нових будівельних матеріалів, але й вимог часу стався справжній підйом у пошуках новітніх національних стилів.

І наддніпрянські, і галицькі архітектори працюють над створенням українського національного стилю, окреслюються основні школи нового напрямку. Це – народностильова архітектурна школа В.Кричевського, київська школа неobaroko, орієнтована на форми XVII - XVIII ст., харківська і львівська школи¹. У Львові протягом 1900-1914 рр. процес розвитку галицького варіанта українського національного стилю проходить у стінах проектно-виробничої фірми Івана Левинського. І.Левинський створив умови для практичної реалізації концептуальних задумів творців українського стилю.

Львівська школа об'єднала найвидатніших митців того часу: архітекторів О.Лушпинського, Т.Обмінського, Е.Червінського; художників І.Труша, О.Новаківського, М.Сосенка та багатьох інших².

Представниками цієї школи були також архітектори А.Захарівич, А.Шишко-Богущ, Я.Зубрицький, Я.Богущкий, В.Мінкевич³.

Для всіх творів Львівської школи характерним є складне переплетіння стилістичних рис Галицької архітектури княжої доби, ренесансу, класицизму та народного гуцульського і бойківського дерев'яного будівництва.

У 1905 р. перший посеред творців українського національного стилю в Галичині професор В.Нагірний рекомендував для галицької церковної архітектури орієнтуватись на стиль візантійський і романський. Ця думка набуває поширення серед митців Львова. І.Труш підкреслив вартість романіки для формування самобутньої української архітектури: "Романщина, це стиль для нас найвідповідніший, що лишає передовсім свободу для нової

конструкції і дозволяє увести архітекторові здобутки нашого оригінального архітектонічного і орнаментального доробку"⁴.

Результатом довголітньої праці В.Нагірного у Галичині, починаючи з 1880-х років, стали церкви "нагірнянського" типу⁵, у яких творчо переосмислювались мистецькі традиції галицької архітектурної школи, яка поєднувала візантійсько-київську просторову композицію та романську будівельну техніку і декор⁶ – структурну та орнаментальну пластику.

Романська тема звучить у багатьох світських і церковних спорудах, збудованих у новітньому українському стилі періоду 1900-1905 рр. Ціла низка будівель утримує зв'язок поміж традиціями візантійсько-романськими і народними. Це Народний дім в Копичинцях (1903-1905 рр.), архітектор О.Лушпинський, будинок товариства "Дністер" (1904-1905 рр.) у Львові, зведений за проектом будівельної фірми І.Левинського, Нарондй дім у Станіславі (1906 р.) – проект фірми І.Левинського, Дяківська Бурса (1904-1905 рр.), у проектуванні якої взяли участь І.Левинський, Е.Нагірний, О.Лушпинський, та ще багато інших споруд.

1905-1910 рр. позначені широким використанням традицій народного будівництва і застосуванням мотивів бойківського і гуцульського народного мистецтва. Але з часом поступово зменшується і зникає народний мотив в архітектурі українського стилю і у 1910 -1914 рр. домінуючою знову стає романська тема. У 1910 р. І.Левинський проектує Український театр ім.Котляревського⁷, використовуючи культурну спадщину давнього Галича, романські форми переважають у Народному домі у Кам'янці-Струмиловій, тепер Кам'янка-Бузька (1911-1912 рр., архітектор О.Лушпинський), провідною стала романська тема у будівлі Народного дому у Клепарові (1911 р., архітектори І.Левинський, О.Лушпинський). Кристалізацією ідеї поєднання традицій народного будівництва, давньогалицької архітектури і модерну бачимо у церковному комплексі у Станіславі, збудованому у 1911-1913 рр. за проектом І.Левинського та О.Лушпинського. Вишуканий, величний, могутньо окреслений монастир Василянок втілює особливості будівель романського періоду давнього Галича.

Загалом, у галицькій архітектурі національного стилю 1900-1914 рр. простежуються дві лінії – раціоналістична з еволюцією до функціоналізму 1920-х років і ретроспективна, яка виявилася у

використанні елементів попередніх історичних епох, зокрема давньогалицької архітектури⁸.

У 1920-1930-х рр. перспективна тенденція визначила характер творчості Е.Нагірного. Він автор 175 проектів церков, дзвіниць, каплиць, які є зразком використання і розвитку традицій дерев'яного й оборонного галицького зодчества. Е.Нагірний проектував церкви на центрально-базилічних, круглих, навіть еліптичних фундаментах. Це дало йому широкі просторові і формові можливості вирішення проблем тогочасної архітектури. Завдяки творчій діяльності Е.Нагірного близько 20-ти років зберігались традиції східногалицької архітектурної школи початку ХХ ст.

Отже, традиції культурної та цивільної архітектурної, започатковані В.Нагірним і розвинені проектним бюро І.Левинського, у 20-30-ті роки були продовжені О.Лушпинським, Е.Нагірним, Р.Грицаєм, Л.Левинським. Але недостатність вивчення культурної спадщини, відсутність досконалої концепції нової архітектурної форми, помітний вплив європейської архітектури, інертність щодо сприймання нового, прагнення відтворити почуття цілого народу через власний стиль, соціально-економічні та політичні причини — все це не дало можливості новому розвинути у загальноукраїнський національний архітектурний стиль.

1. Ясевич В. Архитектура Украины на рубеже XIX - XX веков. — К., 1988. — С.14.
2. Нога О. Иван Левинский. — Львів, 1993. — С.54.
3. Czasopismo Techniczne. — Lwów, 1913. — S. 18.
4. Труш І. Модель на проектування українського театру в Львові // Діло. — 1910. — №130. — С. 5.
5. Історія української культури. — Львів, 1930. — С. 634.
6. Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича, — К., 1997. — С.16.
7. Нога О. Иван Левинский. — С.63.
8. Чепелек В. Пошук національної своєрідності в архітектурі Прикарпаття початку ХХ століття // Народна творчість та етнографія. — 1990. — №1. — С.23.

ЦЕНТРИЧНІ ХРАМИ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ГАЛИЦЬКОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ ШКОЛИ Х-ХІІІ СТ.

Галицька архітектурна школа займала чільне місце серед архітектурних шкіл Русі своїм білокам'яним будівництвом. Оригінальність пластичного вирішення об'ємів, рівень техніки мурування з тесаних блоків, обмежене використання цієї техніки на теренах Русі поставило її визнання на межу загадковості. На цьому ґрунті багато дослідників робили свої висновки щодо її витоків та шляхів розвитку, але базувалися ці висновки на гіпотезах, які часто взаємовиключали одна одну.

Певна політична ізольованість князівства, яка починається у ХІ ст., змушувала місцевих будівничих шукати власні шляхи розвитку. Серед численних галицьких храмів видне місце займають споруди з центральним вітарем. Центричні споруди-ротонди належать до найстаріших. За своєю плановою структурою вони поділяються на однодільні, дводільні, квадрифолії. Місця їх побудови могли бути різними. Так, їх закладали на дитинцях (Перемишль, Горяни, Олешків), територіях монастирів (Галич), підгородь та ін. У рідкісних випадках ротонди входили в забудову оборонних веж. Вони мали широкий діапазон використання: церкви, хрещальні, усипальниці, каплиці тощо.

Центричні споруди не можна розглядати в розриві від історії виникнення та розвою галицької архітектурної школи, яка відіграла вирішальну роль у становленні зодчества на інших руських землях. "Галицьке зодчество другої половини ХІІ ст. відрізнялося від зодчества інших руських земель перш за все значно більшою роллю зовнішніх впливів, включаючи пряме використання деяких романських типів храмів"¹. Така оцінка вимагає відповіді на питання, чому в зоні впливів східної церкви майстри мусять будувати лише канонічні храми, а при спорудженні ротонд вдавалися до прямого використання романських типів храмів? Чи ротонди є лише приналежністю романської архітектури, чи це спадок спільних коренів історії сакрального будівництва неподіленої ще церкви?

Виникнення ротонд дослідники виводять від римських мавзолеїв. В часи християнства вони часто служили для

вшанування святих мучеників або хрещення². У VI ст. поширюється церковна організація Візантійської імперії, вдосконалюється зміст і форма богослужіння. На перший план виступає архітектурна символіка, головним елементом якої є купол (небо, небесна сфера, космос). Основного значення набирає розробка центричної системи, купольної архітектури³. Це пов'язано з переміщенням літургійної дії до центру, під купол. Найбільшим будівництвом тогочасних храмів є церква Св. Апостолів і Св. Софії в Константинополі, а також ротонда Сан Вітале в Равенні. Храм Сан Вітале є центричною спорудою з обходом, який має вишукане вирішення. З того часу ротонди набирають широкого розповсюдження на теренах Європи. Символіку центричних храмів пов'язують з круглим планом первісної Єрусалимської ротонди Святого Гробу.

Найближчою територією до нас, де спорудили найраніші ротонди, є Велика Моравя. У Микульчицях у процесі археологічних досліджень виявлено 3 ротонди. Одна з них мала дерев'яну конструкцію, виплетену прутами з отинькованими стінами з обох сторін⁴. Великоморавські дерев'яні кам'яні храми - ротонди датуються першою чвертю - серединою IX ст.

Найранішу споруду-ротонду з однією апсидою побудовано в X ст. у Перемишлі⁵. Вона за своїм планом повторює ротонду у Микульчицях, що вказує на великоморавські впливи. Ротонда в Перемишлі побудована з плит пісковика, у техніці, добре відомій на наших землях. Тут виявлено згодом ще одну дводільну ротонду, але побудовану з тесаних кам'яних блоків. Дослідники визначають час її побудови XI-XIII ст. Горянська ротонда (Ужгород) у плані є круглою із вписаними шістьма нішами-конхами. Проте вона побудована з цегли розміром 35x4,5 см. Такі розміри наявні серед плінфи Успенського собору Києво-Печерської лаври⁶. І. Могитич датує її побудову кінцем X ст. і бачить найближчі аналоги в архітектурі Великої Морави або Криму⁷. В.Січинський робить дещо інші висновки щодо датування ротонди: "Час повстання будови встановити без ніяких документальних свідочств, розуміється, важко. Але коли прийняти її українсько-візантійське походження, то найбільш правдоподібна дата була би в межах XII-XIII ст"⁸.

Як вважають, на території Перемишля, Звенигорода і особливо Галича в XII ст. побудовано біля 15 храмів. В основному,

вони споруджені в техніці білокам'яної кладки. При їх аналізі легко зауважити, що третина із них — центричні споруди (ротонди). Аналогічну картину спостерігаємо і в XIII ст., але вже урізноманітнюється використання будівельного матеріалу (камінь, цегла, дерево). Отже, центричні споруди в галицькій архітектурі займають провідне місце. Це стане очевиднішим, якщо згадати, що з 14 відомих на території Русі лише три ротонди є за межами Галицько-Волинського князівства. Це "німецька божниця" в Смоленську та дві ротонди в Києві. Різниця між ними — три століття. Якщо для інших князівств це явище є запозиченням, то для Галицького — закономірність. Відсоток ротонд серед інших храмів вказує на вплив галицької архітектурної школи.

Однак серед науковців довго формувалась точка зору світогляд, що висока культура — привілей центру (метрополії). "Периферія", на думку таких авторів, могла лише привнести ззовні те, що вже десь устоялося. Ця точка зору ілюструється оцінкою галицької архітектури і центричних споруд зокрема. Тут викристалізувалися "польські, угорські, вірменські, чернігівські впливи", але немає "галицьких". Відомо, що в середині XII ст. галичани за короткий час у Володимиро-Суздальщині створюють "сильну будівельну організацію"⁹. У XIII ст. вони будують храм в Юр'єві-Польському з пишним скульптурним декором¹⁰. Лише на теренах Галицько-Волинського князівства продовжується монументальне будівництво після монгольської навали.

П.Раппопорт зауважує: "Галицька земля, очевидно, зберегла свої будівельні кадри і галицькі пам'ятки другої половини XIII ст. — першої половини XIV ст., без сумніву, продовжують лінію розвитку галицького зодчества домонгольського періоду"¹¹. Усі наведені факти дають підставу стверджувати, що галицька архітектурна школа є яскравим, самостійним явищем в історії домонгольського зодчества. Чому ж на початку XII ст. галичани запрошують будівельну артілю з Малопольщі, а згодом віддають її Юрію Долгорукому? У 40-х роках вони чомусь запрошують будівничих з Угорщини. Виникає закономірне запитання: чи була необхідність когось запрошувати? Звичайно, ні.

Дослідники уже ставили питання про виникнення романської техніки одноразово на територіях Чехії, Польщі, Угорщини і

Галичини¹². Сумнівно було б ставити питання про ймовірність безпосереднього приходу майстрів – будівничих з Європи до Перемишля. Поява ротонд на території Великої Морави і Чехії сходиться з утвердженням на їх територіях релігії східного обряду та зміцненням княжої влади. Саме такі процеси спостерігаємо спочатку в Перемишлі, а згодом (XII ст.) на території Галицького князівства, що викликало масову побудову ротонд.

Повторюючи символіку первісних круглих християнських храмів, галицька архітектура зберігає візантійську ідею, але доповнюється романською декоративною пластикою. Було б наївно за зовнішніми ознаками будівельної технології шукати "зайшлих" майстрів.

1. Раппопорт П.А. Зодчество древней Руси. – Л., 1986. – С.93.
2. Pewsner N. Historia architektury europejskiej. Warszawa, 1976. – S.25.
3. Якобсон А.А. Закономерности в развитии ранне-средневековой архитектуры. – Л., 1983. – С.6.
4. Vaňa Z. Objevy ve světle dávných Slovanů. – Praha, 1977. – S.67.
5. Żaki A. Wczesnopiastowskie budowle w Przemyslu i problem ich konserwacji // Ochrona Zabytków. – 1961. – R.XIV. – S.1-2.
6. Новое в археологии Киева. – К., 1981. – С.198-199.
7. Могитич І.Р. Нариси архітектури української церкви. – Львів, 1995. – С.6.
8. Січинський В. Ротонди на Україні. – К., 1929. – С.25.
9. Раппопорт П.А. Зодчество... – С.97.
10. Вагнер Г.К. Скульптура Владимиро-Суздальской Руси. Юрьев-Польской. – М., 1964. – С.164.
11. Раппопорт П.А. Зодчество... – С.150-151.
12. Лукомський Ю.В. Петрик В. Исторично-архітектурна реконструкція княжого замку в Перемишлі. // Перемишль і перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т.Шевченка в Польщі. 24-25 червня 1994 р. в Перемишлі. – Перемишль – Львів, 1996. – С.22.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Іван Фічора

СВОЄРІДНІСТЬ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА ЗАКАРПАТТЯ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКАХ З ГАЛИЦЬКО- ВОЛИНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ

"Сійся, родися, жито – пшениця,
на Україні для Закарпаття,
радуйся, Срібна Земле!.."

(старовинна колядка).

Багатостраждальна Срібна Земля і її народ віками мріяли про єднання з своїми братами – галичанами, з усіма народами нашої України, мріяли про той день, коли вони стануть справжніми господарями в своєму домі. І той день настав аж у кінці ХХ століття, а українці Закарпаття заселили цей край ще в VI столітті.

Щоб глибше поринути в ті далекі часи, коли мистецтво об'єднувало і кликало закарпатців і галичан до духовної єдності, до національного єднання і боротьби за омріяну волю, згадаємо хоча б у хронологічному плані важкий тернистий шлях, пройдений народом Закарпаття, який сьогодні будує нове життя у вільній Україні.

На долю закарпатських українців випали важкі випробування. Протягом майже 10 століть закарпатські українці були силоміць відірвані від своїх братів. Закарпаття входило до складу Угорської держави (XI-XVIII ст.), Австрійської імперії (XVIII-XIX ст.), австроугорської монархії (1867-1918 рр), Угорської республіки (листопад 1918 р. – березень 1919 р.). З 22 березня до кінця 1919 р. Закарпатська Україна була частиною Угорської Радянської республіки. А потім версальські миротворці всупереч волі трудящих включили край до Чехословацької республіки (1919-1939 рр.). У 1939-1944 рр. Закарпаття перебувало під гнітом Угорщини.

Трудящі Закарпаття зазнавали жорсткого соціального і національного гноблення від іноземних загарбників та "своїх" експлуататорів.

Не були щасливими, не одержали національно-культурного відродження закарпатці і в складі радянської імперії, оскільки національно-культурний розвиток може здобути тільки вільний

народ, коли він є сам господарем своєї долі. А Закарпаття у всі часи до сьогоднішніх днів було тільки сировинним додатком різних господарів.

Незважаючи на те, що українці Закарпаття протягом багатьох віків терпіли тяжке іноземне поневолення, вони завжди знаходили енергію для розвитку своїх духовних сил, не втрачали своєї самобутності. Своєрідність пам'яток культури і мистецтва Закарпаття полягає в тому, що вона розвивалась у взаємозв'язках з культурою і мистецтвом галичан і всієї України, хоча вона така ж давня, як і культура Київської Русі. Саме в ті далекі часи тут виникла письменність, з'явилися чудові пам'ятки мистецтва — дерев'яна, а потім кам'яна архітектура, живопис, розвивалась словесна творчість.

Наприклад, у народі ходять легенди про Анастасію Ярославну, що вона спить у підземеллі під замком у Хусті. "Сюди можна, — кажуть селяни, — зайти від Росвігова підземним хідником, а пак у пивниці під городом. В одній скалі є 12 кадей, повних золота та срібла. В другій пивниці є залізна домовина, а в ній друга з жовтої міді, а в ній третя з чистого золота. В ній спить руська царівна (Ярославна). Вона спить, а на Святий Вечір і на Купала будиться та сокотить того золота. В неї на грудях одна грушка. Царівна деколи попахає грушку, а пак засне до другого Свят-вечора"¹.

В Богоревіці на Закарпатті знайдено срібний дзвін із часів Ярослава Мудрого з руським написом із 1034 р. Під час якогось нападу закопано цей дзвін у мочарі. А він вийшов з-під землі 1917 р. "Кінь ударив копитом, а дзвін вийшов тогди з землі. Він бив двоякої фарби. Коли дуже файно на дворі било, тоді він бив жовтий. А коли било хмарно на дворі, то він синій і смутний. Він із срібла — його взяли на війну," — оповідає народ.

Наведені легенди записані учнями Берегівської гімназії. Видав їх Корнило Заклинський. Василь Пачовський (автор книги "Срібна земля" — Львів. 1938 р.) написав драму про сплячу царівну "Замок заклятої царівни" як лібретто до опери. Написав він також поему про дзвін Ярослава "Срібний дзвін", яка стала популярною на Закарпатті.

Ось невеликий уривок з поеми:
"Ой дзвін дзвонить, місяць сходить.
Срібна Русь у світлі грає;
Де ударить його голос,

З-під землі Русь викликає.
Ой дзвін дзвонить, робить чуда,
Глухі чують, сліпі бачуть,
Німі стануть говорити -
А відступники заплачуть ...
Звідки ж в нього така сила?
Звідайтесь в Богородиці -
Тут дзвонив він сімсот років
Під землею у темниці"².

У 1280 р. галицький князь Лев I Данилович зайняв Закарпатську Русь під владу Галицько-Волинської держави. З 1299 р. м. Берегово має український герб галицького Льва, про що свідчить грамота Гриця, берегівського надзупана, що називав себе "урядником Льва, князя руського". Отже Закарпатська Русь 40 літ належала до Галицько-Волинської держави (1230-1320 рр.), що дало свої відбитки на розвитку культури і мистецтва краю.

До найважливіших закарпатських писаних пам'яток XII-XVI століть належать Мукачівські та Імстичівські уривки з Євангелій. Досить цікаве Євангеліє "королівське" 1401 р. (с. Королеве в Закарпатті). Воно ще називається "Нелабське". У передмові відзначено: "Се Євангеліє списає в Нелабському граді Михалеві над Тисою (Закарпатська область) в ізбі Кралхазької в літо 6909 (1401 р.) Станіславом Граматиком многогрішним у Христі". Має кольорові заставки у формі плетінки і рослинних мотивів. Заставки Євангелія виконані в стилі оформлення галицьких рукописних книг XII-XIII ст.³.

Викликає інтерес у дослідників пам'ятка XV ст. — псалтир "Мукачівський". У ньому є мініатюри, на яких зображені Христос, Давид, Іоанн, Логофет.

Заставки в Псалтирі плетінчасті з рослинними відростками і китицями. Знаходився Псалтир у Мукачівському монастирі, а тепер є в Мукачівському краєзнавчому музеї.

Цікавою знахідкою є молитовник і півустав "Ужгородський" (друга половина XIV ст.), в якому є дрібні кіноварні ініціали — заголовні букви стовпчикоподібні.

На Закарпатті були також відомі кирилівського друку дофедоровські видання Ф.Скорини, твенеціанські першодруки. Великої популярності набула тут "Острозька біблія 1581 р.", яку

надрукував І. Федоров. Один із перших записів української пісні "Штефан-воевода" був зроблений на Закарпатті і вміщений у "Чеській граматичі" Яна Благослава, написаній у 1571 р.

Отже, культура Закарпаття до XV століття складала органічну частину всієї давньоруської культури, а пізніших часів – української.

Однак самотність культури і мистецтва Закарпаття в умовах масової мадяризації, онімечення багатонаціонального складу населення краю неможливо було зберегти без тісних взаємозв'язків з культурою братів-галичан, з культурою всього українського народу.

1. В. Пачовський. Срібна земля. – Львів, 1991. – 230 с.
2. Там само.
3. История Подкарпатской Руси для народа. Сост. О. Ириней Мих. Кондратович. – Ужгород, 1924, – 113 с.

Михайло Станкевич

ДАВНЬОГАЛИЦЬКА МИСТЕЦЬКА ТРАДИЦІЯ І КУЛЬТУРНІ ПАРАДИГМИ ПЕРЕХІДНИХ ЕПОХ

Відомо, що розквіт Галича як адміністративного і культурного центру припадає на X-XIII ст. Саме в цей історичний період тут сформувалася унікальна мистецька традиція в архітектурі, образотворчому і декоративному мистецтві. Закономірно впливає питання - що сталося із мистецькою традицією після перенесення в 1272 р. столиці князівства з Галича до Львова? Інакше кажучи, нас цікавить проблема часової і територіальної трансляції локальної традиції галицького мистецтва, проблема стилістичної трансформації, його пізніші впливи на розвиток української культури взагалі.

Це питання у нашій мистецтвознавчій науці поставлено вперше, тому для дослідження стереотипів мистецької традиції Галича обираємо три найважливіші культурні парадигми - ренесансу або середньовіччя (поч. XVI ст.), барокову або пізньосередньовіччя (кін. XVII ст.) і модернову або сучасну (кін. XIX - поч. XX ст.). Кожна із зазначених парадигм уподібнена до чітко вираженого в археології "культурного шару", однак має цілком іншу специфіку, широту і глибину мистецько-інформативного наповнення.

До нашого часу дійшло дуже мало письмових джерел, які б свідчили про певний стан художніх ремесел у Галичі після того, як

місто втратило в князівстві провідну роль, а тим більше, після анексування українських земель Польщею. Можна припустити, що потужна і яскрава мистецька традиція, яка існувала в Галичі та в інших центрах князівства протягом майже двох століть, не могла раптово зникнути. Очевидно, вона існувала й далі, але зазнала процесу ентропії, згасання і трансформації.

Основні характеристики ренесансної парадигми. Розвиток у XV- XVI ст. вогнепальної зброї вплинув на характер фортифікаційних споруд до такої міри, що на зміну колишнім дерев'яним прийшли кам'яні муровані замки і фортеці. У XV ст. на Галицьких землях занепала традиція зведення дерев'яно-земляної фортифікації, а разом з тим були забуті й деякі мистецькі стереотипи, передовсім, що стосуються різноманітних дерев'яних профільованих і різьблених деталей. Частина традиційних теслярсько-мистецьких засобів виразності збереглася завдяки їхньому впровадженню у будівлі церков, дзвіниць та інших споруд.

В образотворчому мистецтві майже згасла давньогрецька традиція пластичного різьблення архітектурних деталей на камені. Лише зрідка на будівлях можна зустріти різьблені кам'яні фрагменти у вигляді геральдичних та інших символів. Натомість успішно розвивалися традиції галицької рукописної книги й мініатюри та малярська традиція іконопису, зважаючи на те, що в XV ст. в Україні починає формуватися структура церковного іконостасу.

Певних новацій зазнали традиції художніх ремесел в аспектах їхнього розповсюдження і зміни типології виробів. Вірогідно, що частина талановитих ремісників залишила Галич і оселилася в Холмі, Львові, Луцьку, Кременці, Тереховлі, Коломиї та ін. Не пропала безслідно технологія виробництва знаменитих галицьких плиток. Вона знайшла своє застосування у новій справі - виготовленні керамічних кафель з орнаментальним і фігуративним рельєфом. Так, з приводу мистецьких особливостей однієї кахлі XVI ст. з луцького замку Олександр Тищенко справедливо зауважив. Що її "... композиція орнаментального декору за своїм першоджерелом походить від добре відомих галицьких рельєфних керамічних плиток XII ст. У різних варіаціях цей тип композиції буде існувати ще досить довго".

У художній обробці металу (ливарництві, ковальстві, ювелірній справі) основна увага приділялася на виготовлення зброї, військового спорядження і церковно-літургійних предметів.

Ювелірне ремесло вже, здається, не відіграло тієї ролі, що у попередні століття. З цієї епохи дійшли литі мідні, рідше бронзові натільні або нагрудні хрестики найпростішого галицького типу. У кризовому стані знаходилося гутне скловиробництво і навіть гончарство.

Правдоподібно, що вже у XIV ст. багато прикрашений одяг галицьких бояр став об'єктом наслідування, запозичень та інспірацій для створення обрядової і святкової народної ноші людності Галицької землі. Здається, на цьому ґрунті згодом появився пишній одяг гуцулів і дещо стриманіший у бойків, лемків, покутян і подолян.

Мистецтво ренесансної культурної парадигми ще до певної міри спиралося на галицькі традиції, але контакти із Заходом несли нові віяння, новий стиль, який заперечував місцеву спадщину минулого.

Пізньосередньовічна культурна парадигма кінця XVII ст. відзначається радше фрагментарними виявами давньогалицької мистецької традиції іноді в несподіваних місцях і малопомітних пам'ятках. Ярославу Пастернакові вдалося встановити, що деякі бойківські дерев'яні церкви XVII ст. мають різьблений зубчатий фриз, аналогічний до прикрас мурованих галицьких церков. "Це вказує на дуже глибоке вкорінення галицької архітектурної школи княжих часів у місцеве монументальне будівництво", - підкреслював він.

В образотворчому мистецтві відгомін галицької традиції можна лише виявити у творах народної пластики.

Своєрідним ланцюжком, що зв'язав давньомистецьку традицію Галича з культурними парадигмами перехідних епох, були різьблені на престольні та ручні для благословляння хрести, які виникли в XV ст. Завдяки цьому провідні орнаментальні мотиви у вигляді різьблених скісних хрестиків, зубців, кіл, спіралей тощо протривали до нашого часу. Важливо, що ці мотиви, символи й обереги як давньогалицька спадщина зустрічаються на багатьох побутових предметах, передовсім, на різьблених хатніх іконах, сволоках, одвірках і под.

У цьому ж контексті варто розглядати й розповсюдження у кінці XVII ст. на Гуцульщині дрібного ливарництва з латуні чоловічих нагрудних хрестів, жіночих прикрас, кресал та ін. Вірогідно, що джерела карпатського народного ливарництва і гравірування сягають ще часів княжого Галича. Здається, що іскри давньої металоробної традиції довго й майже незримо тліли, щоб у

сприятливих умовах заяскравити знову. Спільність мистецьких стереотипів на технологічному й орнаментальному рівнях простежуємо при порівнянні пам'яток художнього металу княжої доби і творів XVII-XIX ст.

Вражаючою подібністю позначені кістяні вироби (гребені, колодки для ножів і т.п.) давнього Галича й аналогічні предмети з Гуцульщини, Поділля і Покуття XVII-XIX ст., прикрашені гравірованими колами і крапками, що дає підстави вбачати тривалу сталість мистецької традиції косторізного ремесла.

Нова культурна парадигма кін. XIX - поч. XX ст. має численні нашарування різноаспектних художніх явищ, традицій, давніх і сучасних, що однак не виключає існування окремих мистецьких стереотипів та ремінісценцій, пов'язаних із творами стародавнього Галича. Зрозуміло, такі стереотипи не є результатом дії прямої безперервної традиції, а відповідної транспозиції успадкованих ідей з однієї часової традиції в іншу. Наприклад, пружні й кулясті форми керамічних горщиків, баньок, кухлів, що вийшли з горнів давньогалицьких ремісників. Гончарний посуд кін. XIX ст. народних майстрів Гуцульщини і Покуття, Поділля й Опілля силуетом, конструкцією та масштабом стереотипно повторює теракотові порожнисті кульки-тарахальця, знайдені археологами на території Галича. Як своєрідний тип іграшки вони були поширені на початку нашого століття і до Другої світової війни, так звані "хихічки", які виготовляли в селі Стара Сіль на Львівщині.

Зустрічаються іноді незрозумілі або вкрай парадоксальні факти. Так, керамічний десятигранний на напівсферичній ніжці свічник з Галича не має аналогій у гончарстві, зате є дуже подібні свічники XIX ст. вирізані з дерева (!?). Так само трудно пояснити, як сталося, що клиноподібний орнамент гуцульських килимів початку XX ст. нагадує структуру декору підлоги з керамічних плиток Благовіщенської церкви у Галичі (відстежив М.Фіголь).

Врешті, мабуть вторинною традицією слід вважати те, що деякі орнаментальні мотиви (хрестики, "кочіла", "єсики", "кучері" та ін.) є у творах давнього Галича і в орнаментах подільської і покутської вишивки, гуцульського і покутського ткацтва кін. XIX ст.

Модерна культурна парадигма має лише деякі елементи досліджуваної нами мистецької традиції у вигляді архаїчних стереотипів та ремінісценцій.

Давньогалицька мистецька традиція, незважаючи на всі складні історичні події, не згасла безслідно. Її яскравий відблиск і легкий відгомін простежуємо в культурних парадигмах перехідних епох. Її сліди можна помітити і в сучасному народному мистецтві. Давньогалицька мистецька традиція спричинилася до формування унікальних художніх особливостей мистецтва України, мистецтва галицького краю, мистецтва бойків, гуцулів, лемків, покутян, подолян. Вона була настільки потужною, що протягом майже тисячоліття забезпечувала народних майстрів, ремісників і митців енергією творення, надихала любов'ю до краси.

Микола Моздир

ХРЕСТ У СЕЛІ ЗИМНЕ БІЛЯ ВОЛОДИМИРА (до питання атрибуції)

У селі Зимне, що поруч з літописним княжим Володимиром, недалеко дороги та річки Луга, на присадибній ділянці (фактично подвір'ї) Пилип'юк Марії поміж вишень, кушів порічок, малини стоїть в запустінні кам'яний хрест. Витесаний з брили вапняка, чотириконечний, має висоту (від ґрунту) 205 см, ширину в раменах 108 см, товщину 38x28 см; вона не однакова по усій його фігурі: вертикальний брус внизу має 25 см, а вгорі 28 см товщини. Дещо різняться своїми параметрами і кінці хреста (обмір 1997 року). Звертає на себе увагу не тільки розмірами: на його середохресті є неглибоке – 5 см ключовиноподібне заглиблення з діаметром у верхній частині 38 см, а на бічних кінцях – по три круглих, діаметром 8–10 см, заглиблення. На його поверхні позначилися ерозійні процеси і це, поза сумнівом, переконливий фактор, що підтверджує його статечний вік. Але який? Коли, ким і ради чого був тут споруджений? Значні розміри, відносно добре витримані пропорції частин, технологія виконання, відсутність слідів сколів дають підстави припускати, що творцями його були майстри не принагідні, народні, а такі, що володіли досвідом такої роботи і відповідним інструментарієм. Це також має відношення до атрибутування цього пам'ятника як у часовому, так і територіальному вимірах. Хрест цей став предметом зацікавлень дослідників лише у ХХ ст. Правда, ані М. Грушевський у своїй багатотомній "Історії України - Руси", ані І. Крип'якевич в "Історії України" про

цей пам'ятник не згадують. Літописні повідомлення, що давали привід до цього, були відомі вже у ХІХ ст.¹ В Галицько-Волинському літописі під 1219, а руському за Іпатським списком 6721 (1218) роком, у записі про вислання весною 1219 р. Данилом Галицьким війська, щоб повернути захоплене польським князем Лешком Білим) Побужжя, загинув його дружинник, і місце його поховання було відзначене хрестом. "Тоді ж убитий був Клим Христинич, один з усіх його (Данила) воїв, що ото хрест і понині стоїть на Сухій Дорогві"². Конкретизації дати встановлення хреста, як і з якого матеріалу був виготовлений, у літописі немає. Якщо зважити, що останній запис у Галицько-Волинському літописі був зроблений зимою 1288-1289 років, тобто після сімдесяти років по загибелі цього непростого Данилового "воя", гіпотетично можна припустити, що хрест був кам'яний. О. Цинкаловський, археолог, дослідник волинської старовини, стверджував, що "... це кам'яний хрест, який поставив сам князь Данило на могилі свого дружинника Кліма Христинича..."³. Він вважав що, це "...заціліла єдина пам'ятка з часів Галицько-Волинської держави"⁴. Поки що аргументів для такого категоричного твердження недостатньо. Справді, надмогильного хреста таких параметрів, образності (про це нижче) не тільки з часів Галицько-Волинського князівства, але й значно пізніших – аж до ХVІІ ст. – не вдалося виявити ніде. Надмогильні кам'яні хрести в ХІІ-ХІІІ ст. були відомі на північно-західних давньоруських землях⁵. Появилися вони там не без впливу Заходу. В контексті цього хрест Кліма Христинича міг бути створений і у володіннях Данила Галицького, і майстрами сусідніх князівств, держав. Залишається неузгодженим і питання про топографію літописної "Старої Дорогви", біля якої був похований Клим Христинич. О. Цинкаловський вважає, що це "Суха Дорога" в Зимному⁶. І. Крип'якевич вбачає в ній місцевість Суховолю, що на південь від Замостя⁷. "Суха Дорогва" у поясненні Т. Коструби до Галицько-Волинському літопису подається як "багнище"⁸. Л. Махновець у поясненнях до Літопису Руського припускає, що так називалася права притока верхнього Вепра⁹. Є у дослідників і інші міркування щодо достовірності назви цього місця, як і часу спорудження хреста¹⁰.

Ще більше загадок створюють заглиблення, ретельно вирізане у вигляді ключовини, що займає усе середохрестя, та згадувані малі заглиблення на двох кінцях хреста, які у свій час К. Широцький

назвав "ямками"¹¹. Львівський архітектор К. Присяжний на основі ґрунтового вивчення цієї пам'ятки, аналогій, що збереглися на північно-західних землях Київської Русі, вважає що хрест цей належить до типу "закадних" (поставлений з нагоди спорудження Троїцької церкви 1465 та Успенської церкви 1495 р.), що ключовиноподібне заглиблення було заповнене різьбленим вставленим Розп'яттям, а "пам'ятки" — також привізними шиферними вставками з парними зображеннями усіх апостолів¹². Як кожне припущення, воно може бути піддане сумніву, хоча б у тому, що цей хрест знаходиться на певній відстані від згадуваних церков, тобто Святогорського монастиря в комплексі якого вони є. Монастир відноситься до початку XI ст., хоча є припущення, що був закладений значно раніше¹³. Базуючись на на опублікованих і експедиційних матеріалах, автор цього повідомлення пропонує свою версію щодо місця поховання Кліма Христинича та хреста, що стоїть у с. Зимне. Конкретніше — визнати твердження О. Цинкаловського, що дружинник Клим Христинич похований на місці, де стоїть тепер хрест. Він виходив з того, що літописна "Суша Дорогва", це — стара дорога, як її тут ще недавно називали місцеві люди, що проходить по цій, ще донедавна дуже заболоченій місцевості над рікою Луга¹⁴. Теперішній хрест міг бути споруджений не раніше XVI ст. на місці знищеного, пошкодженого, спорудженого за Данила Галицького, або як заміна його більш монументальним, образно-багатшим. На середохресті нинішнього хреста могло бути рельєфне Розп'яття або так званий "Голгофський" хрест, традиція розміщення якого в цьому місці збереглася на цих землях з княжого періоду. "Ямки" — місця-сліди прикріплення погрудних зображень Присточих (св. Марії, Івана Богослова) або інших фігур. Зрозуміло що ці припущення повинні бути піддані ґрунтовній науковій перевірці.

1. Галицько-Волинський Літопис, переклав і пояснив Теофіль Коструба. Частина перша. — Львів, 1936. — С.23.

2. Літопис Руський за Іпатським списком, переклав Леонід Махновець. — К., 1989. — С. 375.

3. Цинкаловський О. Княжий город Володимир. — Львів, 1935. — С.38—39.

4. Цинкаловський О. Там само.

5. Ермолинская В. и др. — Русская мемориальная скульптура. К истории художественного надгробия в России XI - нач. XX в. — М., 1978. — С.139.

6. Цинкаловський О. Княжий город Володимир. — С.38-39.

7. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — К., 1984. — С.93.

8. Галицько-Волинський літопис. — Львів, 1936. — С.110.

9. Літопис Руський. — С. 571.

10. Присяжний Зимненський хрест //Українська хрестологія. Тези і резюме наукової конференції. — Львів, 1996. — С.30-31.

11. Широцький К. Нагробні хрести на Україні //Записки НТШ. - Т.82. — Львів, 1888. — С.14.

12. Присяжний К. Зимненський хрест... — С.30-31.

13. Цинкаловський О. Сліди християнства на Волині до князя Володимира Великого. — Крем'янець, 1938. — С.11.

14. Цинкаловський О. Княжий город. — С.26, карта.

Богдан Тимків

ХУДОЖНІ РЕМЕСЛА ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Важко переоцінити культурно-мистецьке значення художніх ремесел давнього Галича для розвитку світового мистецтва в цілому та України зокрема. Особливе значення в цьому відіграла своєрідна мистецька школа, яка народилася і виросла на ґрунті культурної спадщини мистецтва Київської Русі у поєднанні з духовним надбанням інших народів.

Пам'ятки декоративно-прикладного мистецтва княжої доби, що дійшли до наших днів, свідчать про безперервний процес естетичного переосмислення спадщини східнослов'янського язичництва. На розвиток ремесел впливали і соціально-економічні умови. Починаючи з XII ст. у давньоруському суспільстві формується феодальна ієрархія, посилюється роль міст, що стають осередками ремесла, торгівлі, товарного виробництва тощо.

У декоративно-прикладному мистецтві з'явилися ознаки класового розподілу. Чим далі, тим більше розширювався поділ між мистецтвом панівної верхівки та мистецтвом біднішої частини населення. Твори, виготовлені для князівсько-боярських кіл вирізнялися витонченістю, що було наслідком візантійських впливів. У художніх виробках, призначених для широкого загалу, яскравіше проступають риси народного мистецтва, язичницька архаїка, близькі народу світоглядні ідеї та орнаментальні сюжети.

До найпоширеніших галузей мистецтва давнього Галича належала художня обробка каменю. Кам'яна пластика, що дійшла до нашого часу, свідчить про високий рівень розвитку різьби по каменю на території князівства. Прикладом цього є скульптурні фрагменти, описані Я.Пастернаком. Їх було віднайдено в румовищах

Успенського собору. Це дві маски з декоративного оздоблення апсид — одна людська, друга — лев'яча. Обидві маски стилізовані і вирішені виразно й пластично. І як зазначає професор М. Фіголь, "Галицькі маски мають оригінальне стилістичне вирішення. Їх аналогів так і не знайдено".¹

Найдавнішою пам'яткою рельєфної скульптури Галича є знайдена в Перемишлі кам'яна плита. На ній зображено чоловіка у боярській шапці. Вважається, що це надмогильне зображення перемиського князя Володаря Ростиславовича.

У художній обробці каменю в Галицько-Волинському князівстві простежуються риси, характерні для романського мистецтва. Прикладом може бути зовнішнє оздоблення церкви св. Пантелеймона в Галичі. До наших днів зберігся її західний портал і оформлення його апсид.

Художня обробка каменю на галицьких землях пов'язана не тільки з монументальним будівництвом, а й з дрібною пластикою - виготовленням кам'яних формочок для лиття з металу. А з XII-XIII ст. виготовлялись і кам'яні іконки. Галицькі майстри добре володіли християнською іконографією. Їхні вироби вирізнялися пластичною завершеністю, образністю форм. Усі зображення виконувались у високому рельєфі. Прикладом є частина кам'яного рельєфу із зображенням Федора Стратилата, знайдена у Підгородді.

До творів дрібної пластики галицької школи відносять і шиферну іконку, знайдену на Буковині. На ній зображено піших Бориса і Гліба. Обличчя персонажів не досить чітко розчленовані, окремі риси узагальнені та грубуваті. У зв'язку з цією знахідкою, О. Тищенко вказує ще на одну характерну манеру, властиву галицькій мистецькій школі у виконанні творів дрібної пластики. Це роздрібненість мотивів та густота заповнення ними поверхні твору². Така манера виконання простежується і в металообробці.

Про високий рівень розвитку металообробки на теренах давнього Галича свідчать як речові пам'ятки, так і письмові джерела. Зокрема, у Галицько-Волинському літописі згадується не лише архітектура, обробка каменю, скульптура, а й художня обробка металу. Літописець перелічує ювелірні вироби й художнє лиття дзвонів, один з яких князь Данило "принесе з Києва, други ту соль"³. Мова йде про дзвони для церкви у м. Холмі. Відомою роботою галицьких майстрів є дзвін 1341 року, вилитий за князювання Любарта-Дмитрія. Дзвін має конічну форму, дещо видовжену по

вертикалі. Він оздоблений профільованими валиками, що підкреслюють членування його частин. Дзвін і зараз знаходиться на дзвіниці собору св. Юра у Львові.

В галицькій металопластиці поширеним було виготовлення іконок з сюжетними рельєфами та хрестів-енколпіїв. Заслугує на увагу бронзова іконка "Благовіщення", знайдена у 1963 р. біля с. Бовшів Галицького району. Іконка має прямокутну форму. Зображення виконано у високому рельєфі. Цю іконку дослідники відносять до XII ст.⁴

Особливо популярними на галицьких землях були хрести-енколпії. Це натільні хрести-складні, які використовувалися для зберігання мощів святих. Серед основних типів слід згадати хрест-енколпій з прямими раменами, оздоблений рельєфними зображеннями Етимасії з погруддями евангелістів і Богоматері-оранти з символами евангелістів. Виготовлення цієї моделі можна віднести до XI-XII ст.

Про високу культуру художньої обробки металу у старовинному Галичі свідчить відкрита на Княжій горі майстерня з багатим інвентарем. Це приміщення виявила археологічна експедиція В. Ауліха в 1981 р. Було знайдено стулки хрестів-енколпіїв, бронзові оковки і застібки для книг, нашивні бляшки для одягу. На зв'язок майстерні з бронзолivarним виробництвом вказує і велика кількість знайдених тигельків із залишками бронзи та срібла, призначених для відливання художніх виробів. Дотепер в жодному регіоні не виявлено такої кількості тигельків. На думку професора М. Фіголя, ця знахідка дає змогу припустити, що при княжому дворі Галича існувала майстерня, де виготовлялися різні малі хрестики, лунниці та інші жіночі прикраси.

Свідченням високої ювелірної майстерності на галицьких землях (XIII- перша половина XVI ст.) є пластинчаті браслети-наручні. Б. Рибаків запропонував класифікувати їх за територіальною приналежністю: київські, володимирські та галицькі. Для браслетів галицького типу характерні: схематичність орнаментального стилю, перевага контурної черні, заповнення тла площі зигзагоподібними насічками, схильність до певних орнаментальних мотивів (птахи та плетінкові композиції геральдичного типу)⁵.

У кінці XI ст. на Київській Русі з'явилися специфічно жіночі прикраси — колти. Це місяце-, зерноподібні скроневі прикраси з дужкою для підвішування. У колтах носили шматочки тканин, наароматизовані пахучими оліями. Своєрідне місце серед цих

прикрас посідає золотий колт-кульчик з Галича, оздоблений стилізованим геометричним орнаментом та дрібними хрестиками зі своєрідною кольоровою гамою емалі. Я.Пастернак висловив думку про візантійське походження цього виробу. Але, знахідки, виявлені останнім часом у Галичі, підтверджують існування місцевого виробництва жіночих прикрас, декорованих емаллями. На території древнього Галича знайдено бронзову матрицю для карбування бокових бляшок колтів із зображенням пташки. Посередині лицьового боку формочки є заглиблене зображення птаха, а обабіч нього зображення рогів. У давньоруській орнаментіці такі роги є символом достатку. На думку дослідників, ця знахідка є свідченням того, що галицькі золотарі володіли технікою перегородчастої емалі. Декор галицьких виробів з перегородчастими і виїмчастими емаллями був тісно пов'язаний з побутуючими на Прикарпатті фольклорними сюжетами. Це підтверджує думку, що міське ремесло - масове й індивідуальне – розвивалося на основі народної творчості⁶.

Зразки ювелірного мистецтва давнього Галича представлені головним чином прикрасами, що були ознакою знатності та багатства. Золоті й срібні вироби належали тільки представникам верхівки тогочасного суспільства. Решта задовільнялася срібними прикрасами з домішками інших металів або ж мідними чи бронзовими. Популярними були підвіски у вигляді напівкруглих лунниць або монетоподібної форми. Вони іноді виконували функцію амулетів. До таких амулетів належать змійовики - круглі двосторонні медальйони. На лицьовій стороні амулета розташовувався напис і зображення архангела Михаїла, а на зворотній - плетінковий змієвидний орнамент. Такі змійовики знайдено і на території Галича, хоча дослідники вказують на їх візантійське походження або, що вони є копіями.

До ювелірних виробів, виготовлених галицькими майстрами, відносять скарб, знайдений у с. Залісся біля Кам'янця-Подільського. На заліських колтах-сережках зображено дві галки, повернені голівками і спинками до себе з обрамленням у вигляді кульок. На іншій сережці є зображення двох змієподібних драконів з переплетеними хвостами. Такий сюжет є характерним для галицького мистецтва. Підтвердженням приналежності сережок із заліського скарбу до галицької ювелірної школи є двобочка матриця, знайдена у Крилосі. На одному боці матриці є форма для відливання колтів-сережок із зображенням двох обернених головками і спинами одна до одної пташками. А на другому боці також є форма для

відливання сережок із скісно гратованою поверхнею. Ще один срібний колт із зображенням сирина належить галицьким майстрам. Зображення виконано черню. А бронзову матрицю із таким же сирином, знайдено у 1988 р. в с. Крилосі Галицького району.

Найпоширенішим видом художнього ремесла на усіх землях Київської Русі та Галича зокрема, була художня обробка дерева. Багаточисленні вироби з дерева, оздоблені різьбою та розписом, мали широке застосування, але через нестійкість матеріалу майже не збереглися. Тому певну уяву про дерев'яні вироби дають письмові джерела, мініатюри рукописів та ікони. Можна прослідкувати також запозичення форм дерев'яного посуду у предметах з інших матеріалів – металу, кераміки, скла. У письмових джерелах згадуються дерев'яні солонки, ложки, хлібниці, миски, а також меблі – лави, ліжка, скрині, полиці тощо. Про художнє різьблення на дереві дізнаємось із рельєфних зображень на кахлях, оскільки вони виготовлялися за допомогою дерев'яних форм. Багато речей із дерева зображено на монетах, іконах, книжкових мініатюрах. На мініатюрі Галицького євангелія XIV ст. є зображення крісла з рівною спинкою, а також маленького столика, з ніжками, які по периметру з'єднані проніжками.

Різьблення на дереві широко використовувалось і в архітектурі. Ним декорували стовпчики та арки галерей, що будувалися навколо світлиць, а також в оздоблені храмів. Так, при виконанні художніх робіт у церкві м. Холма використовувалось точене та позолочене дерево. Про це розповідає Галицько-Волинський літопис: "от дерева красна точен и позлачень дне и вне, дивлению подобен"⁷.

Починаючи з XV ст. почалося виготовлення дерев'яних іконостасів. Залежно від еволюції конструктивної основи іконостасу, розвивалося і її оздоблення. Іконостаси того часу до нас не дійшли. Відомі лише двоє царських врат кінця XV ст. Це врата із с. Домажир та с. Воля Добростанська Львівської області. Орнамент воріт за своїми пластичними особливостями нагадує швидше карбування на металі, ніж різьблення на дереві.

До пам'яток різьблення галицької мистецької школи кінця XV ст. належить і напрестольний різьблений хрест, що має 12 мініатюрних зображень. На високому професійному рівні виконано декорування різьбою та іконографічні сюжети - "Подвійне причастя", "Розп'яття", "Зняття з хреста", "Умивання ніг".

Значного розвитку за княжої доби дістало і ткацьке виробництво. Його розвиткові сприяла наявність місцевої сировини (льон, конопля, вовна). У Галичі вироблялись і золототкані матерії. Тканини виготовлялись як для світського вжитку, так і для церковного.

Поширеною була вишивка золотими і срібними нитками. Нею оздоблювались наобні пов'язки — чільця, стрічки, стоячі комірці, пояси, кайми, плащі, церковні прикраси. У літописі 1288 р. згадуються дорогоцінні прикраси храмів у Володимирі — "завеси золотомь шити", а в Любомлі "платци оксамитни шити золотомь і жемчугомь"⁸.

Основними мотивами на галицьких вишивках X-XI ст. були кола, ромби, розетки, хрести, дерево життя, есоловдіні мотиви тощо. Такі елементи орнаменту присутні на гаптованому золотою ниткою чільці з Крилоса. Його знайдено Я. Пастернаком. У 1991 р. археолог Б. Томенчук знайшов на території Галича сліди чільця з парчі, гаптованої золотою ниткою.

Особливе місце серед творів сакрального мистецтва займають антимінси. Вони були поширеними на всіх землях Київської Русі ще з часів прийняття християнства, але до нашого часу дійшли значно пізніші їх зразки. Антимінси виготовлялись із шовку чи атласу і призначались для вітарного престолу при таїнстві Євхаристії. Найраніші антимінси малювались або гаптувались. Прикладом є антимінс перемиського єпископа Михайла Копистинського, датований 1603 роком, що зберігається у Львівському Національному музеї.

До художнього ремесла відноситься і виробництво скла. Гутництво на галицьких землях набуло поширення у X-XI ст. Про це згадується і в Галицько-Волинському літописі. Зокрема, повідомляється, що при оздобленні Холмської церкви використовувалось кольорове скло високої якості. У Галичі на румовищах церкви Благовіщення також виявлено фрагменти кольорового скла. Отже, на теренах князівства займалися виготовленням вітражів. У 1939-1941 роках Я. Пастернак відкрив у Юр'євському урочищі вісім майстерень галицьких ремісників. Окрім бляхарської, ковальської, гончарської, ювелірної, була і склоробна робітня. Тут було виявлено шматки скляного шлаку, залишки скляних виробів і велика кількість скляних браслетів різного кольору. Археологічні знахідки на території давнього Галича, нараховують велику кількість скляних виробів - фрагменти гладких і кручених браслетів, перснів,

намистинки, залишки скляного посуду. Багато скляних виробів потрапляло до Галича з інших країн, здебільшого з Греції, Візантії, Персії. При розкопках Успенського собору виявлено поховання молодої жінки, біля голови якої стояла тонкостінна скляночка тюльпановидної форми зеленувато-жовтого кольору. Цю склянку відносять до візантійського імпорту. Безперечно, що художня культура Візантії відіграла важливу роль у становленні й розвитку галицького мистецтва. Але галицька мистецька школа розвивалася на кращих ранньослов'янських традиціях, враховуючи духовні запити тогочасного суспільства і не відкидаючи при цьому надбань інших народів. Одним із найбільш розвинених та поширених видів художнього ремесла на галицьких землях є кераміка. У Галичі виготовлялись предмети двох основних груп кераміки - посудно-побутової, будівельної й архітектурно-декоративної. До виробів першої групи належать різні типи посуду та деякі побутові вироби. Найдавніші зразки черепків посуду походять з IX-X ст. і віднайдені Я.Пастернаком на Княжій горі у Крилосі. Для них характерними є форми з розхиленими вінцями та декорування хвилястим орнаментом. Серед цих черепків знайдено і маленький кухлик, вкритий шаром поливи-склиці. Дослідники вважають, що кухлик виконував функцію тигелька для розливу металу у форми. В урочищі Церквиська виявлено три глинобитні печі та велику кількість керамічного посуду, кухонних виробів з клеймами на денцях.

До виробів архітектурно-декоративної групи належать полив'яні плитки. Такі плитки зустрічаються при розкопках храмів і палаців на всій території Галицько-Волинського князівства. У XII ст. вони використовувались для укладання підлоги і облицювання стін. Галицькі плитки мали різноманітну форму (квадрат, прямокутник, трикутник, круг тощо), що дозволяло створювати різні варіанти композицій. Поряд із звичайними плитками, галицькі майстри виготовляли і рельєфні плитки. У рельєфному рисунку використовувались зооморфні та рослинні мотиви. Такі рельєфні плитки виявлено у Галичі, неподалік руїн Успенського собору. Виявила їх археологічна експедиція на чолі з М. Каргером у 1955 році. Мистецтвознавчий аналіз цих плиток провели вчені М.Малевська і П.Рапопорт.

Рельєфні керамічні плитки були поширені лише на території Галицько-Волинського князівства і, безперечно, є унікальною пам'яткою галицького мистецтва.

Давньогалицьке мистецтво не тільки синтезувало ранньослов'янське, візантійське, романське, а й, зберігаючи своє духовне обличчя та художні особливості, стало унікальним явищем у формуванні світової середньовічної культури, нових традицій українських митців XVI- початку XX ст.

1. Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича.- К., 1997.- С.121.
2. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII-XVIII ст.).-К., 1992.- С.55.
3. Іпатівський літопис, 6796 (1288) р.
4. Баран В.Д., Вуйцик В.С. Давньоруська ікона з поселення Бовшів // Археологія. К., 1978. - Вип.28. - С. 93-96.
5. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII-XVIII ст.). - К., 1992.- С.27.
6. Ауліх В.П., Фіголь М.П. Перегородчасті емалі давнього Галича // Народна творчість та етнографія. 1984. № 3. - С.81-83.
7. Галицько-Волинський літопис під 1288 р.
8. Летопись по Ипатьевскому списку. - Спб., 1871.- С.608-609.
9. Малевская М.В., Раппопорт П.А. Декоративные керамические плитки древнего Галича // Slovenska archeologia, 1978, XXVI-1.

Софія Боньковська

ХРЕСТИК ІЗ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Виявлення і дослідження різнотипних христів та їх іконографії має важливе значення для конкретизації часу поширення християнства в Україні.

До найдавніших, на нашу думку, типів христів, які появились на наших землях, відносяться два невеликі енколпіони, віднайдені у Галичі під час розкопок княжого двору і двірської церкви Спаса на Золотому Току, описані Я. Пастернаком у монографії "Старий Галич". На одному із них на лицевій стороні зображена постать розп'ятого, з оголеною грудною кліткою Ісуса та схематично окресленими, горизонтально розпростертими руками. Краї христика оздоблені орнаментальною рамкою у вигляді коротких скрісноштрихованих рисок, обмежених із внутрішньої сторони ритою лінією, яка повторює обриси хрестограми. Фігура Спасителя займає всю площину, виділену штрихованою хрестоподібною рамкою.

Аналогічний за обрисами, технікою оздоблення та іконографією, одностулковий, двосторонній хрестик, без означення місця знаходження, опублікований у каталозі збірки Б. І. та Б. М. Ханенків.

На другому енколпіоні, опублікованому Я. Пастернаком, очевидно, на його зворотній стороні розміщене подібно закомпоноване гравіроване зображення Богоматері у довгому, що повністю закриває ноги, одязі та з розпростертими (схематично означеними) руками, схованими під перехресно складеним на грудях омофором, що також заповнюють майже всю площину рамен. Як і попередній, хрестик оздоблений штрихованою рамкою, яка обмежує хрестоподібну площину із зображенням Богоматері. У вільній площині верхньої частини стрижня над круглою, прямо поставленою головою із гостроозначеною бородою і схематично окресленим німбом, вириті чотири навхрест розміщені крапки, які, очевидно, символізують знак хреста.

Подібний до попереднього енколпіон, тобто із зображенням аналогічно трактованого образу Богоматері та хрестиком над головою, було віднайдене Б. Тимощуком при розкопках давньоруського кладовища на посаді, коло соборного храму у літописному Василеві.

У збірці Ханенків зберігалась зворотня стулка подібного, очевидно, пізніше виготовленого енколпіона, про що свідчать порівняно пізній тип (XII ст.) фігурного вушка та досить схематичне (майже затерте) зображення Богоматері із слабко окресленим, перехресно складеним на грудях омофором.

Порівнюючи хрестограми однорамених із видовженим стрижнем та прямолінійними, злегка розширеними від перехрестя сторонами енколпіонів "галицького" типу з іншими типологічними групами нагрудних христів, поширених на землях Київської і Галицької Русі, ми виявили, що за обрисами і пропорціями вони подібні до рельєфно-литих і глибоко-різьблених сірійсько-палестинських складнів, найдавніші з яких датуються VI-VII ст. Як і близькосхідні, галицькі двостулкові хрестики відлиті із бронзи, але за розмірами вони майже вдвічі менші.

За стилістичними ознаками зображень, зокрема, технікою оздоблення штрихом і неглибоким різьбленням постатей святих вони наближаються до пізнішого типу близькосхідних енколпіонів, які, на думку дослідників, є "відтворенням давніх зразків", оздоблених у розповсюдженій тоді на Близькому Сході "штриховій манері" і могли бути виготовленими, виходячи із супровідного матеріалу знахідок, не раніше IX ст.

За іконографією зображень енколпіони також наближаються по пізніших близькосхідних, тобто плоскорізьблених із усталеною

схемою зображень на них: розп'ятого Ісуса на лицевій стороні і Богоматері на зворотній. На сирійсько-палестинських VI-VII ст. нагрудних хрестах переважали багатотипні зображення: Іоана Златоустого, Георгія, Михаїла і Гавриїла, Богоматері та інших святих, витоки культу яких простежуються у Сирії, Палестині і Малій Азії.

Звичайно, опубліковані Я. Пастернаком енкаліпони із зображенням тільки з однієї сторони ще не дають підстав для категоричного ствердження усталеності їх іконографічної схеми. З цього погляду важливим підтвердженням нашого припущення є іконографія іншого бронзового двостороннього (одностулкового) із відламаним вушком хрестика, який зберігається у фондах Національного музею у Львові, а також аналогічного йому, уже згаданого нами хрестика, опублікованого у "Збірнику Леопардова" та в "Старожитностях Руських" Ханенків. Як і на "львівському", на зворотній стороні "київського" двостороннього хрестика розміщена, як сверджують упорядники видань, фігура Богородиці із розпростертими долонями і буквами ПО (замість хрестика) над нею. Монолітне, відлите разом із хрестиком вушко у вигляді кільця-калачика, вказує на порівняно давніше походження відзнаки. Такого типу кільцями завершувалися, як правило, великоморавські наслідування (IX — поч. XI ст.) ранньосередньовічних (V-VI ст.), оздоблених тонким штрихуванням хрестів, віднайдених коло Преслави (Болгарія) та у м Льезж (Франція). Це говорить про те, що у південно-західній Європі нагрудні хрестоподібні відзнаки були поширені майже одночасно або й раніше, ніж на Близькому Сході. Підтверджується це також зображенням видовженого, із прямими сторонами хреста на грудях міланського єпископа Амброзія Медіоланського (374-397 р.) на мозаїці костьолу Санта Амброзіо в Мілані (V ст.). Звичайно це ще не означає, що єпископ дійсно ще за життя носив хрест на грудях. Однак, якщо судити із твердження його сучасника св. Августина із Тагаста (тепер північний Алжир), який у 387 році писав: "прибічників Христа розпізнаємо по знаку хреста, який носять", можемо припустити, що і цей звичай уже на той час також був розповсюджений. Таким чином, можна припустити, що традиція нагрудних хрестів у південно-західній Європі була поширеною вже у кінці IV-V ст. Однак поки що нічого не відомо про їх іконографію і стилістичні якості цих зображень.

У цьому зв'язку досить важко встановити походження і час побутування "галицьких" хрестиків, єдиною відмінною ознакою яких

є зображення розп'ятого Спасителя із оголеним, розвиненим торсом, та горизонтально витягненими (із відкритими долонями) руками.

Найдавніше відоме нам зображення майже оголеного (із тонкою пов'язкою на стегнах) молодого безбородого Ісуса Христа, із підкреслено розвиненими м'язами грудей та розпростертими (із відкритими долонями) руками, вирізьблене у кістці (у високому рельєфі) у 400 році на одній зі сторінок скриньки-релікварію північно-італійського походження.

Є всі підстави припускати, що "галицькі" хрестики із напівоголеним Розп'яттям є порівняно давніші від великоморавських і могли бути виготовлені під впливом іконографії тогочасного західно-європейського релігійного мистецтва. Якщо ж узяти до уваги, що по великоморавській місії Кирила і Мефодія, тобто ще до 860 р., у Перемишлі вже існувала, як вважають, єпископія, тоді зовсім імовірно, що вже до середини IX ст. північно-галицької землі, заселені білими хорватами, були, хай і спорадично, християнізовані місіонерами західно-латинської церкви, підпорядкованої римському патріархатові. Тому цілком можливо, що саме маленькі хрестики "галицького" типу були одними з перших християнських інсигній, які сприяли порівняно ранньому прилученню місцевого населення до християнського віровчення.

Топографія знахідок теж вказує на те, що найбільш поширеними вони були на західноруських, тобто на галицьких землях і віднайдені переважно у місцях проживання князя і князівської знаті або на руїнах патрональних чи соборних храмів. Отже, ці хрестики могли належати високоставленим місіонерам або високородним освіченим особам, які мали змогу досягнути суті християнського світобачення та його роль у тогочасному політичному і культурному процесі.

Отже, є всі підстави вважати, що "галицькі" хрестики із півоголеним Розп'яттям на лицевій стороні і Богоматір'ю у позі Оранти на протилежній могли появитися на західно-українських землях уже на початку IX ст.

ВПЛИВ ВІЗАНТІЙСЬКОГО МИСТЕЦТВА НА КУЛЬТУРУ СТАРОДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Візантійське мистецтво розвивалося упродовж більш ніж тисячі років (з IV до XV ст.). Воно ввібрало в себе і творчо опрацювало спадок античності і багатьох народів Сходу. Адже столиця імперії Константинополь був "золотим мостом між Сходом і Заходом". Централізована імперія, яка виникла в східній частині Римської імперії, була своєрідною в порівнянні з західними державами. У ній не згасло міське життя з високо розвинутим ремеслом. Пам'ятки сакрального мистецтва дійшли до нашого часу. Поступово зростаюче значення християнської церкви наклало сильний відбиток на всі галузі ідеології. У перехідний період (IV – V ст.) з'являються християнські символи.

Про вплив візантійського мистецтва на культуру стародавнього Галича говорять ті історичні процеси, що склали передумови для створення Галицько-Волинського князівства. Передусім, існували політично-економічні чинники. Положення земель України сприяло поширенню християнства з його найближчих центрів (Єрусалиму, Антіокої, Малої Азії, Константинополя). Середземне море, Чорне море, Дніпро та Дон наближали християнство на українські землі легким водним шляхом.

Оскільки певний час Галицьке князівство межувало з Візантійською імперією, мало з нею постійні політичні, торгівельні, культурні зв'язки, навіть претенденти на імператорський престол перебували деякий час при дворі Ярослава Осмомисла, то нічого дивного, що сюди проникали візантійські впливи. Зрештою, через Галич і Володимир-Волинський проходив шлях з Візантії до Києва.

Як пише Сидор, в одному з монастирів Кракова зберігається мозаїчна ікона кінця XII ст. із зображенням Богородиці Агіосоритисси, зверненої до Спаса в сегменті неба. За легендою, цю ікону вивезла на початку XIII ст. з Галича блаженна Соломія. Цінності Галича неодноразово грабували під час міжусобиць сусідні феодала та загарбники різних національностей – татари, угри.

Власне, в цей час створюється в майбутньому превалюючий тип церковних, так званих хрестово-купольних будівель; йому підпорядковується і система внутрішніх розписів, яка закріпила розміщення окремих персонажів і композицій в суворо виділених

місцях. Під впливом стінопису знаходились різні види мистецтва, серед них іконопис. Найбільше зібрання візантійських ікон є в Ермітажі, але ранні взірці знаходяться в Києві, в музеї західного і східного мистецтва. Спочатку майстри користувалися технікою так званої енкаустики (воскової фарби), тому в XI – XII століттях входить у широке використання яєчна темпера. Як і в мозаїках, фон ікон золотий; місце дії (пейзаж, архітектурний фон) визначається умовно, займаючи в композиції непідпорядковане місце. Чітка побудова композицій, лаконічність, вміння зосередити увагу на основній ідеї, глибока одухотвореність характерні для живопису того часу. Характерна риса ікон XII ст. – це вплив монументального мистецтва. У них площинне трактування фігур, лінійний рисунок складок одягу об'єднується з елементами світлотіньового моделювання в передачі одухотвореного образу. Стримана і благородна кольорова гама: світлі, жовтуваті тони.

До кінця XII – початку XIII ст. відноситься фрагмент з циклу ікон "Менологія" – "Святці" з Миколаївської церкви в Яворові. Тут є відхилення від нормативів грецького письма (відсутність позему, фігури ніби витають поза межами простору і часу), що свідчить, що автором, певно, був слов'янин, навіть, можливо, галичанин, який вчився поза межами рідного краю, та що це, очевидно, копія подібного візантійського твору.

Загальновідомою пам'яткою XIV ст. є ікона "Юрій Змієборець" із Станилі. Іконографія характерна для того часу. Лаконічна і виважена композиційна схема, стримані кольори обмеженої палітри – усе це підносить зображення до символу премоги добра над злом. Площинність форм, деяка застиглість рухів, моделювання обличчя довгими білими штрихами (прийом, що поширився у візантійському мистецтві). В іконі "Архангел Михаїл в Діяннях" (середина XIV ст. з Сторонньої, Дрогобич) простежується поєднання стародавніх малярських традицій домонгольської доби з новими віяннями в малярстві епохи Палеологів. Близькою до цього часу є ікона Преображення (злам XIV-XV ст.) з Вільшаниці на Яворівщині. Композиція нагадує мініатюри, що походять з Візантійської периферії. Моделювання облич, зокрема верхніх постатей деякою мірою нагадує манеру, досить поширену у візантійському малярстві XII-XIII ст. Німби верхніх постатей наведені делікатно кіноварною лінією.

Найвні пам'ятки малярства дають можливість частково відтворити картину розвитку іконопису – в одних помітні давні традиції, в

інших виразна орієнтація на Візантійське малярство епохи Палеологів (XIV-XV ст.). Взагалі українське середньовічне малярство тяжіло до художніх традицій народів Балкан, з якими зв'язки не переривалися і після падіння Галицько-Волинського князівства.

Однак яскраво виражений комплекс локальних рис дозволяє відрізнити пам'ятки українського малярства від малярства інших народів, що входили в сферу впливу візантійської культури.

Матеріальна культура теж несла на собі сліди візантійського мистецтва. Так, знайдені олов'яні печатки-малібдули Галицької культури, якими скріплювалися документи, що належали різним особам: військовим, церковним чинам. З однієї сторони розміщений напис, а з другої зображені Богоматір або святі. Такі ж аналоги печаток візантійського походження (X-XIII ст.) знаходяться в Ермітажі.

Прочитуються візантійські впливи і в дрібній кам'яній пластиці (кам'яні іконки). З цього погляду є цікава іконка з зображенням Федора Стратилата, прототипом якої міг бути візантійський аналог. Отже, пам'ятки XII-XIII ст. несуть формальні риси візантійської культури, що було зумовлено політично-економічними чинниками.

Володимир Стасенко

ГАЛИЦЬКА ГРАВЮРА XVI - XVIII СТ.

(формування стилю та розвиток сюжетів у взаємодії культурних традицій з новаціями)

Хоча в українській історії мистецтва період з XVI до XVII ст. прийнято ділити на кілька етапів - від Ренесансу аж до класицизму включно, - розвиток галицької гравюри вимагає дещо іншого підходу. У переважній більшості галицькі гравюри XVI - XVIII ст. стилістично близькі до барокових. Такий ранній прихід нового стилю у порівнянні з іншими видами мистецтв і така довга тривалість - понад два століття - зумовлені цілим рядом факторів.

Галичина на кінець XVI ст. опинилася в епіцентрі глобальних подій. Приєднання українських земель до польської держави викликало кардинальну зміну і переоцінку культурних і політичних орієнтирів. Результатом такого приєднання стали: пробудження національної самосвідомості; боротьба за культурну самобутність; перегляд слов'янських християнсько - візантійських цінностей; переорієнтація української культури на діалог із західноєвропейською тощо.

Включення України в орбіту західноєвропейської культури було дуже актуальним, а специфіка Північноєвропейського Ренесансу відповідала найболючішим українським проблемам. Північноєвропейські гуманісти до певної міри не сприймали італійську культуру, а намагалися обґрунтувати свою. Крім того, для них характерне було намагання усувати "суперечності, що виникали між філософією та релігією, а не підкорювати одне другому. Ці співзвучні українським настроям ідеї зразу відбиваються у гравюрі.

Гравюра була молодим видом мистецтва, а особливий поштовх дістала із початком сталого книгодрукування. Про дофедорівську гравюру в Галичині з певністю говорити не можна у зв'язку з відсутністю чітко датованих творів.

Гравюра, не скована канонами, мобільно реагувала на зміни у світобаченні. Традиційна іконографія витікала з іконопису, різьби, галтування, золотарства та інших видів мистецтва.

Центральною проблемою ренесансного гуманізму була людина. Вже в перших галицьких гравюрах відчутно рефлексії цієї проблеми. Почуттям віри в себе і власної гідності наповнене зображення апостола Луки із фронтиспису до Львівського "Апостола" (1574). Зацікавлення важливими подіями в житті людини відбито в одних із перших мініатюрних тематично-сюжетних композиціях із Стратинського "Требника" (1606) - сцени Вінчання, Хрещення, Помазання елеєм, Преображення. Новаторськими за своєю суттю і за стилістикою стали чотири гравюри Памви Беринди, що вперше побачили світ у Львові як естампи (1616). Вираз натхнення в обличчях євангелістів, характерний для середньовічного мистецтва, змінюється напруженістю і переживаннями. Проблему цінності людини, проблему життєвих пріоритетів, добра та зла піднімають уже перші (!) українські ілюстративні гравюри "Притча про блудного сина", "Митар і фарисей" (Кринос, 1606), а також серія гравюр до Львівського "Євангелія" (1636).

Активізація національних сил і пробудження патріотизму спричиняє у мистецтві розвиток образу героя. Особливо це проявляється у народній гравюрі. На зміну образу Юрія Зміборця приходять образ Св. Михаїла.

Продовженням розвитку образу героя до найвищого ступеня стала розробка в гравюрі теми Страсного циклу. До теми героїства, жертвовності тісно підходить тема Матері. Образ Матері, Богородиці втілював ідею спасіння від житейських печалей, заступництва від

ворожих сил. У рамках цього образу розвивається кілька іконографічних схем і сюжетів.

Поява в Галичині перекладної літератури, поширення і популярність апокрифічної літератури викликає зміни у традиційній іконографії. Галицька гравюра наповнюється невідомими досі в Україні сюжетами. Наприклад, традиційний в українському мистецтві сюжет "Поклоніння пастухів" ("Часослов", Львів, 1609) в Галичині часто змінюється на "Поклоніння волхвів" ("На Рождество Христове", Львів, 1616). Яскравий приклад також - поява популярного у Голландії, але незнаного в Україні мотиву "Христос - виноградна лоза".

Вплив голландського, бельгійського та німецького мистецтва в Галичині був дуже відчутним. У галицькій гравюрі часто зустрічаємо виразно маньєристичний, голландський за походженням, "окуттевий" орнамент; у гравюрі, в живописі твори часто виконуються на основі нідерландських чи німецьких гравюр, зокрема, з відомих ілюстрацій Біблій Платина, Гергарда де Йоде чи Йогана Піскатора, мід'єритів німецького гравера Г. З. Бехама та інших. Особлива заслуга у творчій обробці ілюстрацій Біблії Піскатора в Галичині належить талановитому майстрові Іллі. Переосмислюючи голландські ілюстрації, Ілля творить свої на межі народного і професійного мистецтва.

Але із західного мистецтва багато що почерпнула фахова гравюра. Це особливо стосується єдності мистецтва і науки. Вивчення людини і навколишнього гармонізує зображення, осягнення пропорцій наближає картини до життя, освоєння перспективи робить твори правдоподібними, виразними і переконливими. Важливим стає у мистецтві і обґрунтовується у науці питання руху. Ставлення до науки - вибіркове.

Власне, під впливом бароко чітко розмежовується наука та релігія. В образотворчому мистецтві появляється нерелігійна тематика.

Під впливом політичних подій, воєн мілітаризується свідомість. У гравюрі проявляється військова тематика. Часто зображеннями гербів, шоломів, щитів, зброї, військових відзнак прикрашаються титульні сторінки, гравійовані рамки. Цілком підкорена цій тематиці титульна форта посібника із Магдебурзького права (Львів, 1582 р.). Якщо польська батальна тематика утверджувала монархію, то українська - творила базу для національної держави, кріпила віру у її міць.

У час бароко поширюється теологічно-природознавчий або інакше — емблематичний метод пізнання. Цілісний емблематичний твір складається художником шляхом поєднання написів, девізів, гасел, підписів і зображень. Народжується алегорія бароко.

В Україні розробляється власна цілісна символічна система, що ґрунтується на поєднанні західної, візантійської, та традиційної української, іноді навіть язичницької. Ще язичницьких часів сягає символіка дерева життя, яка в час бароко гостро проявилася у всіх видах образотворчого мистецтва. Цікаво прослідкувати використання цього символу у гравюрі. У титульних фортах більшості видань ренесансна архітектурна рамка занепадає, а елементи зображення об'єднуються у цілісну композицію рослинною орнаментикою, символом життєвого дерева. Цей же символ знаходимо у величезній кількості орнаментальних оздоб, а особливо у панегіриках, у родовідних деревах та інших.

Стилем, що найповніше зміг розкрити образність мистецтва, скористався для цього максимумом засобів, стало бароко. Українське мистецтво бароко також стало тим стилем, який, максимально зберігаючи традиційне, ввів у вжиток надзвичайно багато нового. В мистецтві появляються нові технології та способи виразу, вдосконалюються старі. У гравюрі важливим нововведенням стало поширення мід'єриту. Цікаво прослідкувати, як галицькі гравери працювали, залежно від потреб замовника як у ксилографії, так і в мід'єриті. Серед таких майстрів, що залишили помітний слід у галицькій гравюрі, були Василь Ушакевич, Іван Глинський, Євстахій Завадовський, Никодим Зубрицький, Дионісій Сінкевич.

Крайні вияви стилю не актуальні в Галичині, вони згладжуються місцевою традицією та зв'язком із народним мистецтвом.

Богдан Бойчук

СТАРОГАЛИЦЬКІ ДЖЕРЕЛА В НАРОДНОМУ ДЕКОРАТИВНОМУ МИСТЕЦТВІ ПОКУТТЯ

Своєрідність творів народного декоративного мистецтва Покуття все більше привертає увагу дослідників, які намагаються вияскравити то засоби композиційної виразності, то типологічні і функціональні відміни, то локальні особливості форми й орнаментальних мотивів, вишивки, кераміки, дерева, металевих виробів тощо. До найважливіших чинників мистецької оригінальності творів згаданого регіону, на нашу думку, можна віднести генетичні характеристики. Їх, очевидно, має бути щонайменше чотири. Перша, і найважливіша - це старогалицьке джерело, на якому сформувалися

і постали місцеві традиції народного мистецтва Покуття. Друга - придністровсько-подільські особливості. Третя - потік західноєвропейських впливів. І четверта - містить усі інші менш виразні чинники, що не вкладаються у попередні відміни. Здається, ні в кого не можуть виникати сумніви, що розгляд генезису декоративного мистецтва Покуття був би неможливий або принаймні неповний без об'ємистого пласта спадщини княжогалицьких мистецьких пам'яток XII -XIII ст. Сучане Покуття успадкувало від Галицького князівства не лише частину території, воно ввбрало в себе генетичну силу й мистецький таланти колишніх галицьких ремісників. Тому було б цікаво визначити у творах провідних видів народного мистецтва Покуття ті прадавні мотиви й стильові особливості, які незримими місточками еднають теперішнє з минулим, творчість покутян нашого часу із творчістю майстрів стародавнього Галича.

Тканини і вишивка Покуття кін. XIX - першої половини XX ст. відрізняються від аналогічних виробів Гуцульщини і Поділля не тільки засобами орнаментування і структурою, а й злагодженим колоритом і, що найголовніше, — наявністю досить давніх символічних мотивів, які майстри пронесли з покоління в покоління. Особливою архаїчністю вирізняються декотрі вишивки із Снятинщини, в яких біле фактурне вишивання поєднано з ажурним вирізуванням і виколюванням. Їхні мотиви - "восьмилумери", "есики" та інші — нагадують старогалицькі динамічні "візантійзовані" орнаменти із закрутками. Наприклад, добре відоме гаптоване золотом чільце з поховання молодої дівчини, знайдене археологами поблизу саркофага Ярослава Осмомисла. Інші хрещаті й ромбовидні вишиті орнаменти уставок жіночої сорочки кін. XIX ст. з Городенківщини мають у своїй структурі схему архетипу, закладену ще в декорі галицької бронзової емалевої діадеми зі скісним хрестом XI ст.

Унікальним орнаментом є характерні та кож ткани і вишивані покутські "переміткові забори". Скісне, діагональне спрямування стрічкових, переважно рослинних мотивів із традиційними "закрутками", "кучерами" дуже нагадує подібні орнаментальні рішення на галицьких керамічних плитках із рослинно-лінійним, зображенням гілок або ж окремі хвилясті мотиви із листочками, що зустрічаються на фрагментах кам'яного обличкування вікон і дверей з церкви св. Пантелеймона й Успенського собору Княжого Галича.

Старогалицька орнаментальна традиція торкнулася таких давніх галузей народного мистецтва Покуття, як кушнірство та шевство.

На снятинських, городенківських, коломийських киптарях і чоботах іноді подибуємо силуетні аплікації з шкіри і вишиття у вигляді "хлопців", "раків", "хрестиків", "кучерів", "клинців", архетипи зображень яких мали оберегове значення і сягають княжої доби. Подібні знаки-обереги є на виробих із срібла, що виконані на території стародавнього Галича.

Художні вироби з дерева, які виготовляли в XIX -першій половині XX ст. на Покутті, мають інші художні особливості, ніж у сусідній Гуцульщині. Тут більше застосовували плоске профілювання і контурне різьблення у поєднанні з рельєфною і круглою пластикаю. Тому за стилістикою ці вироби стоять ближче до різьблення у камені архітектурних оздоб Галича, ніж до ювелірно інкрустованих творів гуцульських майстрів. Стилiстична подiбнiсть найкраще помітна при зіставленні профільованих і різьблених дерев'яних надмогильних хрестів кінця XIX — початку XX ст. з Коломийщини і профільовано — різьблених кам'яних наличників вікон у старогалицьких соборах. Аналогії виразно виступають і на технологічному і на композиційно-орнаментальному рівнях. І тут, і там, є однакові мотиви у вигляді валикового фризму, смужки прямокутних і косих зубців, шахівнички, в якій верхній ряд зубців зміщено наполовину до нижнього тощо. Покутські скрині XIX ст. оздоблювали контурно різьбленими архаїчними мотивами скісних хрестів, зубців, ромбів. Вони, безумовно, давніші, ніж Княжі часи, але важливо, що ці ж мотиви зафіксовані на старогалицьких металевих виробих (чільцях, підвісках, перснях) у віднайдених археологами. Окремо слід згадати про покутські дерев'яні трійці, евементи пластики яких іноді перекликаються із мотивами кам'яного різьблення стародавнього Галича.

Найближчі аналогії простежуються у дуже вузькій галузі виробів з кістки і рогу. Особливо, коли порівняти покутські і галицькі гребені, ручки до ножів і подібне. Їхня форма, а тим більше декор у вигляді орнаменту повторюється майже без варіантів: ритовані кільця, кільця з крапкою, подвійні кільця, рідше низка ромбиків.

Давні традиції має покутська кераміка. І не лише тому, що в Коломиї 1661 р. був заснований гончарний цех, а в 1876 р. була відкрита одна з перших гончарних шкіл в Україні: на Городенківщині знайдено трипільську мальовану кераміку III тисячоліття до Різдва Христового. Однак важливо, що при порівнянні форм посуду кін.

XIX — поч. XX ст. коломийського, снятинського гончарного осередків простежуємо подібність форм в окремих типах виробів, наприклад, горщиків для приготування їжі. Інші різновиди покутського посуду не знаходять матеріалу для порівняння серед галицьких гончарних виробів.

Мало спільних ділянок для порівняння маємо в художній обробці металу. Передовсім і через невідповідність типів або через занепад ювелірного ремесла в пізньому середньовіччі. Однак можна з певністю ствердити, що старогалицькі вироби з металу зробили значний вплив на суміжні види народних ремесел (і не лише Покуття) через графеми орнаментальних мотивів, сюжетів тощо.

Таким чином, завдяки методу прямого і перехресного зіставлення подібних форм, конструкцій, графом декору вдалося з'ясувати, що художня виразність і особливість творів провідних видів народного мистецтва покутян значною мірою залежить від мистецьких джерел стародавнього Галича. Саме ці джерела становлять основну архаїчну цінність локальної мистецької традиції, що прийшла до нас через тисячоліття.

Володимир Сандюк

ІСТОРІЯ ГАЛИЧА В ТВОРЧОСТІ МИТЦІВ-ЖИВОПИСЦІВ

Галицька Русь XII ст. створила величні пам'ятки культури. Це була доба розквіту українського мистецтва і водночас наймогутніша доба Галицької держави. Серед багатьох міст цієї землі, де розвивалась мистецька культура народу, був і Галич. Про унікальність і своєрідність давньогалицького мистецтва та архітектури відомо з багатьох праць науковців та митців.

З початку XIX ст. в українському малярстві історична тема відокремлюється в самостійний жанр. Митців приваблювала сповнена яскравими прикладами боротьба України з іноземними загарбниками. Серед імен таких митців варто відзначити Тараса Шевченка, Миколу Івасюка, Сергія Васильківського, Фотія Красицького, Олександра Мурашка, Івана Іжакевича, Миколу Пимоненка, Федора Кричевського, Юрія Химича, Михайла Дерегуса, Данила Нарбута та багатьох інших.

Ще на початку XIX ст. у Львові творив чеський графік Йосип Свобода. Відомі його цікаві літографії на теми історії України:

"Козаки з Чигирини в Стамбулі", "Сава Чалий, запорізький козак", "Настя Лісовська, дружина Сулеймана II" та ін.

Заслугує на увагу творчість уродженця Опілля Юліана Паськевича, зокрема, його полотно "Оборона Звенигорода" (1893р.).

Це полотно зображує один з епізодів героїчної боротьби. Сцена боротьби розгортається на тлі краєвиду околиці Звенигорода, осяяного лагідним промінням призахідного сонця. Ще зима. На узгір'ї, по долах та в затінених місцях білють ясні плями снігу. А на просторій рівнині, що тягнеться до підніжжя пагорбу з укріпленим містом, кишить жорсткий бій. Воїни, що наступають, — це, мабуть, звенигородці, бо художник виділив їх композиційно, підкреслив яснішим освітленням їхні постаті. Над полем бою і Звенигородом ліне в небі Богородиця з дітями на руках, яка благословляє оборонців на перемогу. Колорит картини дещо умовний. Червоний, рожевий, зелений одяг воїнів оживляє сріблито-сірі тони краєвиду, що творить тло композиції.

З того, що зображені на полотні воїни не відрізняються один від одного ні вбранням, ні озброєнням, ні обладунками, можна зробити висновок, що твір має символічний характер. Паськевич показав героїзм галицьких воїнів, розкрив мужність, і патріотизм давніх звенигородців, їх прагнення до свободи і незалежності. На це вказує і введення постаті Марії з немовлям, що свідчить про знання митцем традицій середньовічного українського малярства: в давніх іконах та гравюрах подібні постаті символізують покровителів оборонців.

Не менш важливе місце посідає історичне минуле Галичини в творчості видатного колориста Олекси Новаківського.

Принциповою особливістю творчого мислення Олекси Новаківського, що споріднює його з естетикою символізму, є міфологізація реальності. Художник вдається до монументальних алегорій чи просто міфологізує історичне минуле народу, представляючи його в ідеальних, романтизованих постатях, коли йому йдеться про те, щоб втілити ідеал сили і державної волі свого народу, як от в полотні "Ярослав Осмомисл".

Уява Новаківського постійно витає у світі піднесених міфопоетичних образів. В цих ідеальних, на перший погляд, далеких від реальності образах він виразив світовідчуження та настрої сучасного йому галицького суспільства. Міфологізоване мислення було для Новаківського своєрідним "вікном у безконечність" дозволяло йому охопити в своїй творчості широке коло масштабних за думкою тем суспільно-патріотичного та філософського звучання.

У 1918 році з'являється образ київського князя Ярослава Мудрого. Це ідеалізований образ володаря, керманича народу, який піднімає з руїн країну. Форма портрета підказана давніми українськими майстрами XVII – XVIII ст.

Багатогранною є діяльність нашого сучасника Михайла Фіголя. Творчість його пройнята могутнім чуттям життя, нев'янучою любов'ю до людини, рідної землі й природи – ці людські якості він втілює у своїх роботах з пристрасною енергією, з усією силою свого яскравого живописного таланту.

Джерела мистецтва М.Фіголя сягають поетичної країни дитинства, що дала йому яскраві й незабутні враження. Майбутній художник зростав у Крилосі, що й досі зберігає цінні історичні матеріали. Для митця вони були джерелом перших художніх знань і вражень.

Треба сказати, що шлях художника до опанування форми і стилю не був рівним. В одних роботах він прагнув до колірної звучності й складності живописних відношень, в інших обмежувався монохромним живописом, посилюючи виразність силуетів і контурів.

Серед кращих робіт майстра слід виділити твір "Галич. 1221 рік. Данило Галицький та Новгородський князь Мстислав Удатний" (1977р.п., темп., 206x296), що скидається на своєрідний барвистий фриз, у якому точними ударами пензля виліплені одна біля одної постаті. Кожна з них містить портретну характеристику. У кожному з них вгадується своє життя, навіть пооране зморшками обличчя літописця криє в собі незгасиму силу.

Урочистий, монументальний характер полотна підсилюється чітко вибудованою архітектурою древнього Галича, освітленою сонцем, вічних величних пагорбів, що мовчки зберігають, таємниці історії, різнобарв'ям декоративних плям одягу та обладунків персонажів твору.

Загалом, мислення міфо-поетичними, образами, масштабними за думкою, зближує поетику полотен Михайла Фіголя із творчістю таких видатних діячів української культури як Іван Франко ("Захар Беркут"), М.Коцюбинський ("Тіні забутих предків").

Вся малярська і образна тканина його історичних полотен ніби виткана із системи образів-знаків. Це різного роду символи – пластичні, збірні та індивідуальні, метафори, алегорії, малярські натяки, образні уподобання. Всі ці види символіки співіснують у композиціях М.Фіголя, переплітаються, входять один в одного,

створячи складну семантичну структуру його образів – мінливих, недомовлених, піддатливих на розмаїті інтерпретації.

Назвімо тут хоча б декілька найбільш уживаних художником образів-символів:

– мотив плеса ріки або дороги – це у нього символ долі, "річища життя" ("Над Дністром" 1974, "Дністер" 1972 р);

– вогнище – символ "горіння серця";

– храм на горі – символ найвищих духовно-національних вартостей;

– мури замку на горі – символ недоступності, нерозгаданої таїни людського серця;

– руїна замку на горі – мотив ностальгичного спогаду;

– човен – символ плінності часу, скороминучості життя.

М.Фіголь знайшов свою дорогу в мистецтві, що пролягла біля цілющих джерел історичного минулого та народних традицій. На цьому твердому ґрунті й формувались цілісні й самобутні риси особистості митця, вироблявся його індивідуальний стиль, що базується на орнаменталізмі малярської площини (своєрідна арабесковість динамічних вібруючих мазків, поєднана з монументальною пластикою основних форм); акцентуванні симетричного порядку образу; спрощенні, типізуванні і паралелізмі ритмічної побудови композицій; автономізації барви як виразу духовної субстанції; нахилу до циклічного розгортання теми (цикл із мотивами церкви тощо), до ієрархічного, монументального компонування образу (у вигляді триптиху, серій).

Відомі біля 40 його живописних полотен, графічна серія "Володарі Галицько-Волинського князівства" із 17 аркушів, декілька монументально-декоративних робіт, виконаних у техніках фрескового живопису та мозаїчних панно.

Відрядно, що тема історичного минулого Галича не обривається на творах відомих митців Прикарпаття, а знаходить своє відображення в творчості талановитої молоді. Ігор Перекліта, наприклад, постійно поповнює ансамбль полотен галицькою тематикою, значну частину в якому займає древній Галич. Галицькі ландшафти – основний об'єкт його творчих споглядань. Полотна, виконані у фовістично-супрематичній манері, назвами говорять за себе: "Галицька земля", "Галицька трійця", "Галицькі храми", "Ангел-хоронитель Галича", "Княгиня", "Храм Пантелеймона", "Руїни Старостинського замку", серія портретів галицьких князів та ін.

Основними кольорами, що символізують Галичину, є оранжевий, чорний, фіолетовий, синій. У цих творах відбувається площинна матеріалізація світла, інтерес до чистих площин і романтичність та оптимізм, притаманні людині.

Хочеться вірити, що зацікавлення історичним минулим галицької землі не буде короткочасним захопленням, а постійно буде присутнім у помислах і творчості художників Прикарпаття.

Роксоляна Прийма-Таміола

ГАЛИЦЬКА ЮВЕЛІРНА РЕЛІКВІЯ

Твори мистецтва, як і люди, мають свою долю, свою біографію. Минають тисячоліття і лише випадок, а може, якась невпізнана закономірність спричиняється до розкриття таємниці, відкриття невідомої історії. Так сталося з унікальною знахідкою, на яку вдалося натрапити українським археологам Ярославу Пастернакові та Іванові Старчуків під час розкопок у стародавньому місті Галичі у 1939-1941 роках.

Історія цієї знахідки тісно пов'язана з археологом Іваном Старчуком. Його ім'я сьогодні незаслужено забуте і замовчуване. Треба згадати про великий вклад цього вченого в українську археологію. Будучи приятелем Я.Пастернака, І.Старчук працював при археологічних розкопках у Галичі, проводив консультації. Йому висловлена подяка за співпрацю у відомій книжці Я.Пастернака "Старий Галич".

І.Старчук, працюючи при розкопках на "Золотому Току", влітку 1940 р. у північній частині ділянки, позначеній 56 квадратом, глибоко, аж у десятому штиху культурної верстви, під підошвою печі та вогнища, знайшов золотий колт-кульчик невеликих розмірів. Ця чудової роботи жіноча прикраса була імовірно загублена княжною або знатною панею. Золотий кульчик вагою 11,70 грамів — це мистецький твір високопрофесійної ювелірної роботи. Він був прикрашений емаллю, стилізованим геометричним орнаментом та дрібними двораменними хрестиками. Конструкція його заціпки, товщина та висота самої каблучки схилиють припускати, що носили його на мочці вуха, пронизуючи каблучку в спеціально для цього проколену дірку. Такий звичай носити подібні прикраси зберігся до сьогодні.

При розкопках зустрічалися й інші прикраси. У часи Русі такі сережки носили по одній або й по кілька штук з обох боків голови. Жінки часом вплітали їх у коси, закріплюючи до головного убору або пов'язки-чільця.

Знайдений на "Золотому току" золотий кульчик усередині порожній. Це була спеціальна конструкція, що дозволяла наповнювати його пахучою рідиною. Згори відкритий, довкола обвідка мав п'ять дірочок. Автор опису кульчика висловлює припущення, що в дірочках були маленькі золоті кульки на коротких штифтах, а також зазначає, що це на той час була перша знахідка такого типу на Україні. Щодо орнаментики, то вона не мала аналогів на всіх українських землях. Можливо, це було персональне замовлення візантійському ювелірові для руської княжної. Такі кульчики наповнювалися пахучою рідиною, мали декоративно-утилітарне значення.

Археолог І.Старчук називає такі кульчики "сергами у вигляді колодочок". За його спостереженнями, прототипи їх походять із Сирії. Очевидно, звідти був заведений звичай носити їх на мочці вуха. Згідно з археологічними знахідками періоду XI-XII ст. подібні ювелірні прикраси з усієї Східної Європи знаходяться виключно на Україні. Торбинкові кульчики були знайдені на Волині біля Дубна, в селі Торському біля Заліщик. У Галичині колт-кульчик зустрічався при археологічних розкопках у Звенигороді, Городниці та околицях Коломиї.

Шукаючи аналогії із знайденим на "Золотому току" кульчиком, впевнено можна сказати, що він не має собі рівних ні за мистецькими якостями, ні за майстерністю виконання.

Сьогодні місце знаходження серги у вигляді колодочки невідоме, але фотографії, що збереглися, та докладний опис дозволяють пам'ятати про його існування. Можливо, він ще раз буде віднайдений у майбутньому.

СХІДНИЙ НАПРЯМОК ВПЛИВІВ У ДЕКОРУВАННІ ГАЛИЦЬКИХ КЕРАМІЧНИХ ПЛИТОК

Галицькі керамічні плитки з тисненим рельєфним сюжетним та орнаментальним оздобленням поверхневих площин (надалі ГКП) є одним з яскравих явищ середньовічної європейської декоративної пластики, складовою частиною історичної спадщини українського народу, збіркою унікальних творчих пам'яток народного гончарства Прикарпаття княжої доби. Від часу відкриття ГКП у 1937 р. донині увагу дослідників привертають довершені художні якості рельєфних зображень, витончений символізм змістів та незбагненна таїна значень фантастичних зооморфних постатей, вибагливих рослинних візерунків та чітких геометричних композиційних схем. Обставини віднайдення ГКП на літописній території Крилоса та проблематика, що постала у зв'язку з послідовністю відкриттів, а також результати досліджень цих пам'яток з різних напрямків вивчення уже опубліковані і стали загальнодоступними. Бібліографія публікацій про ГКП, однак є все ще дуже вузькою і в більшості випадків обмежується констатаційними згадками і припущеннями доволі загального характеру.

Проблема визначення джерел і взірців іконографічних та стилістичних особливостей рельєфних декорувань ГКП або — іншими словами — необхідність відтворення еволюції образотворчої мови їх тиснених зображень залишається основним і основоположним завданням при всіх спробах художньої оцінки цих творів. Розв'язання — бодай часткове — цієї проблеми дає підстави для окреслення, трасування напрямку, художній вплив з якого діяв на галицькі терени у вирішальному ступені, а також для простеження мистецьких зв'язків із залученням інших груп артефактів. Підходи до цієї проблеми, зроблені в минулі десятиліття в часово-просторовому відношенні, можна розділити по трьох запропонованих попередніми дослідниками варіантах напрямку надходження у Галич художніх впливів, які зумовили саме такий, а не інший спосіб декорування ГКП.

Наприкінці 1930-х рр. першовідкривач ГКП, львівський археолог Я.Пастернак на основі вивчення найперших знахідок плиток із зображенням грифона висловив думку, що цей декоративний мотив запозичений з мистецтва степових кочовиків, або з ще більш давніх

сасанідських золотарських виробів. Львівський мистецтвознавець І.Старчук на початку 1940-х рр. перевіряв це спостереження Я.Пастернака й розвинув його, застосувавши для обґрунтування своїх розумувань порівняно великі серії зооморфних зображень, які вже були віднайдені на той час, а також металевих, ливарної роботи ажурних накладок ременів та карбованих оздоблень металевого посуду з південно- та центрально-європейських скарбів доби "великого переселення народів".

На початку 1950-х рр. львівська дослідниця З.Володченко відзначила певні образотворчі наближення між зооморфними рельєфами ГКП та відповідними мотивами білокам'яної різьбленої скульптури Північно-Східної Русі домонгольської доби.

Цю ж ідею у 1950-1960-х рр. розвивав київський археолог В.Гончаров, який у 1951 р. продовжив обстеження давньогалицьких теренів і зібрав ГКП з новими варіантами рельєфного декору. Поза згаданими володимиро-суздальськими взірцями до числа останніх стосовно ГКП В.Гончаров відніс також чернені зооморфні декорування срібних пластинчастих браслетів киево-чернігівського виготовлення та дорогоцінні оздобні імпортні тканини з медальйонними композиціями.

До середини 1970-х рр. тривало опрацювання збірки ГКП, відкритих у Галичі археологічною експедицією з Ленінграда під керівництвом М.Каргера, яка у другій половині 1950-х рр. здійснила найбільш за обсягом та різноманіттям варіантів знахідки плиток з рельєфами. Співробітники М.Каргера — М.Малевська й П.Раппопорт — простежили пов'язання композиційних, іконографічних і стилістичних особливостей ГКП з романським мистецтвом Західної Європи, зокрема підлоговими наборами палаців і храмів Англії й Франції, наголошуючи на особливій близькості форм, розмірів і декору ГКП та рельєфних плиток з підлог монументальних споруд у Празі та інших містах Чехії, а також ГКП та плиток вавельського типу з Кракова і міст Південної Польщі.

На початках 1990-х рр. із відродженням багатьох ідей вітчизняного мистецтвознавства, які протягом кількох десятиліть вважалися хибними й реакційними, створилися умови для розробки зазначеної проблематики ГКП в руслі висловлених ще в перші десятиліття ХХ ст. теоретичних висновків Г.Павлуцького про пов'язаність мистецтва Київської Русі й Візантії, а також тверджень В.Хвойки та Ф.Шміта про східні джерела киево-руської кераміки і, зокрема,

виробництва і декорування керамічних плиток та О.Некрасова про ірано-українські мистецькі зносини XI ст. У нашому дослідженні джерел образотворчих особливостей ГКП ми намагалися об'єднати обидва щойно згадані аспекти проблематики, звертаючи увагу на моменти особливої і, на наш погляд, не випадкової подібності в іконографії, стилістиці і композиції ГКП і творів декоративно-ужиткового мистецтва Візантії і Сходу. Деякі наші спостереження (журнал "Народознавчі зошити", 1995, — №3; збірник "Українська хрестологія", Львів, 1997; збірник "Сакральне мистецтво Бойківщини", Дрогобич, 1997, — Ч.2), і тому можемо обгрунтовано заявити, що напрямок вивчення пам'яток мистецтва, започаткований видатними вітчизняними культурологами минулого виявився надсподівано плідним.

Андрій Дорош, Ярина Полотнюк

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ РЕЗОНАНС ПРО АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ Я.ПАСТЕРНАКА У КРИЛОСІ 1937 — 1938 р.

Археологічні відкриття Ярослава Пастернака у Крилосі 1937-38 років викликали у найширших колах населення Західної України небувалий резонанс. З величезною наочністю проявилися ознаки нашої державності: фундаменти княжого храму, що не поступалися розмірами найбільшим святиням Києва й Чернігова, знахідка княжого саркофага та останків молодої княжни з золотою діадемою — все це будоражило творчу уяву митців. По черепних кістках скульптор Антін Павлось чи не вперше в Україні реконструював зовнішність дівчини, знайденої біля княжого саркофага. Було налагоджено серійний випуск її "бюстів" з теракоти з написом "Кринос", продаж яких давав додаткові кошти на ведення досліджень. Цій же меті служили і спеціальні віньєти із зображенням фундаментів храму, які доілювалися на кореспонденцію, висилану через місцеву пошту. Під впливом захоплення Павлося минувшиною Галича постав у скорому часі й проект кінного пам'ятника королеві Данилові. Не обминула увагою відкриття Пастернака і найвидатніша художниця Західної України тих часів Олена Кульчицька. Відомо принаймні два варіанти її композиції

"Закладення храму Успіння Богородиці в Крилосі". Від репродукованого у статті, документально-реалістичного другий варіант відрізняється вільнішим злетом фантазії — над фундаментами вгору зносяться півпрозорі стіни й арки майбутнього храму. Весь процес розробок фіксувався на фото- та кіноплівку. Вкладка 8-9 номера журналу українських фотоаматорів Галичини "Світло й тінь" за 1937 рік присвячена відкриттям у Крилосі (фото Степана Шурата). Юліан Дорош, який співпрацював з Ярославом Пастернаком як кінодокументаліст, у спілці з В.Софронівим-Левицьким задумав художній звуковий фільм історичного змісту, в якому чорно-білі кадри, які фіксували процес розкопок, ставали вводом до ігрового кольорового сюжету. Певні документальні кадри показували хлопчика-поводиря, який приводив до розкопу сліпого лірника. Той, обмацавши пальцями грані саркофага, сідав поряд і починав музичну імпровізацію, під звуки якої розгортався історичний сюжет. Початок фільму анітрохи не розбігається з народно-легендарним трактуванням події розкопок Пастернака. В інтерпретації широких кіл населення ближчих і дальших околиць стверджувалося, що, мовляв, "віднайшли церкву, яка перед навалою монголів пішла під землю, а тепер, коли її відкопають, почнеться відродження України". До підготовленого Софронівим-Левицьким сценарію про часи князя Ярослава Осломисла мистецтвознавець і художниця Ірина Гургала згідно зі вказівками Я.Пастернака спроектувала костюми, а на ведучі ролі були запроваджені вже знані актори Андрій Поліщук та Марійка Сафіянівна. Митрополит дозволив розпочати кінопроби у своєму саду на Святоюрській горі. В наступному році Я.Пастернак сподівався приступити до розкриття фундаментів княжого терема, який згідно з його припущеннями знаходився на південному сході від собору, однак, вибух Другої світової війни не дав можливості завершити як археологічні дослідження, так і кінострічку. Можливо, тепер це варто зробити.

ЛІТЕРАТУРНІ ТА МОВНІ ПРОЦЕСИ ДАВНЬОГАЛИЦЬКОГО ПЕРІОДУ

Христина Фіцалович

ОБРАЗ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА В СЦЕНІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

Галич — столиця могутньої Галицько-Волинської держави XII-XIII століть — часто згадується в тогочасних літописах. За князювання Ярослава Осломисла, Романа Мстиславовича, Данила Галицького високого рівня досягла культура, освіта. До нашого часу збереглося Галицьке Євангеліє, написане в Крилосі. Саме тут був написаний Галицько-Волинський літопис — основне джерело історії Галицько-Волинського князівства. У цьому літописі згадуються три тодішні діячі культури — "премудрий книжник" Тимофій, "хитрець", скульптор — умілець Авдій і "словутний" співець Митуса. Постає Митуса здавна цікавила дослідників. Сучасний український історик М.Котляр вважає, що Митуса, наімовірніше, був придворним поетом, який виконував власні вірші під акомпонемент арфи або лютні.

Минуло понад 700 років відтоді, коли жили і творили видатні люди княжого Галича Тимофій, Авдій і Митуса. Тільки літописні згадки свідчать про їх високе мистецтво. Після захоплення Галицької землі польсько-шляхетськими завойовниками, а пізніше Австрією в Галичині культурно-освітній рух продовжувався, зберігаючи свої прадавні українські традиції.

Конституційний лад Австрійської держави давав змогу українцям вільніше розвивати свою національну культуру. У цих умовах Галичина стає центром української культури. Клич до національного відродження підняли троє студентів Львівської семінарії — М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький, які одержали влучну назву — "Руська трійця".

В альманасі "Русалка Дністрова" був надрукований твір про славетний Галич Маркіяна Шашкевича "Болеслав Кривоустий під Галичем 1139 року", у якому говорилося

Не згасайте, ясні зори,
Не вий, вітре, зниз Дністра,
Не темнійте, красні звори,
Днесь, Галиче, честь твоя!

Іван Вагилевич у думі "Дністер" нагадує сучасникам про могутніх галицьких князів, їх бойову славу.

До львівської романтичної школи, ядром якої була прославлена "Руська трійця", належать письменники-просвітители Антін Могильницький (1811-1873 рр.) та Микола Устиянович (1811-1885 рр.)

А.Могильницький у поемі "Скит Манявський" у двох підрозділах — "Образ стародавнього Галича" і "Нинішній Галич" — виразно протиставляє колишню славу могутнього стольного града XII-XIII ст. запустінню у XIX столітті:

Тогдишній Галич, великий, багатий,
Обіймав просторі на п'ять годин ходу,
Вбирався в красні, золоті шати,
Багатством ткані згори аж до споду,
Котрим сяли церкви і палати
І тверда кріпость князівського роду.
І Владимирка двір озолочений -
При нім гриміли вічеві собори.

А в другому розділі поет з гіркою пише:

Хоть его тини в грузи ся розпали
Ще посилають згадку потомності,
І свідчать явно, чим колись бували ...

Твори Миколи Устияновича були живлющою водою для земляків. У своїй поезії "Наддністрянка" поет просив Галичину "заспівати світу" рідним голосом, показати, що "ніякі враги не умертвили руську душу". Поезії М.Устияновича на історичні теми сильні передусім патріотичним пафосом. У своїй творчості поет наголошував на нерозривному зв'язку галицької історії, галицьких традицій із матір'ю всіх руських земель — Києвом.

У поемі "Дума матері руської" поет пише:
А як не згине насильність толпава,
Як розіллється терливість мірка,
Знайдеться скоро козацька слава,
Знайдем Богдана, Знайдем Вларимирка
І поспитаєм: "Чия тут земляця?
Чия тут мати? Чия тут столиця?"

У XIX ст. існував жвавий аматорський театральний рух. Влаштувалися по всій Галичині музично-декламаторські вечори. У селах створювалися читальні, літературно-драматичні гуртки, оркестри, ансамблі, хори. Велася велика просвітницька робота. Творча молодь Галичини влаштувала подорожі по містах і селах, заохочуючи людей до освіти, до пізнання своєї історії. Подаючи свою програму виступу у кожному запланованому місті чи селі, мандрівники надсилали галичанам таке звернення:

"Земляки! В останнє шлемо до вас поклик наш! Хто відчує велику вагу провідної ідеї нашої прогулки — сего в гості просимо. Достойно понесемо славу пісні руської і минувшу славу Галича скрізь по Галицькій землі. Ціль наша висока — се розходиться о жертви на фонд будови святині для нашої музи народної ...". Під цим зверненням були підписані композитори, поети, співаки, диригенти.

Письменники Галичини працювали над створенням українського репертуару для театру, музиканти — над організацією музичного супроводу вистав. А вже в 1864 році у Львові був створений український професійний мандрівний театр "Руська бесіда", який проіснував до 1939 р. і впродовж цього періоду постійно виступав у містах і селах Галичини.

Слід відзначити, що в 1938 р. в нашому краї діяло 697 народних домів, у яких працювало 1346 театральних і хорових гуртків. У їх роботі брали участь близько 20 тисяч чоловік.

З листопада 1978 р. в Івано-Франківському обласному музично-драматичному театрі імені І.Я.Франка розпочалося сценічне життя героїчної драми "Данило Галицький". Данило Галицький постає перед нами вже цілком сформованим державним діячем, який бачить необхідність згуртування всіх князівств перед лицем спільних ворогів зі сходу і заходу.

Нелегка справа перекласти роман мовою сцени та ще такий багатоплановий, як "Данило Галицький". Тож перед автором інсценізації Василем Фащуком стояло складне завдання: залишити саме тих дійових осіб (а їх у романі коло 200) і відібрати ті епізоди, за допомогою яких протягом певного сценічного часу можна було б передати дух епохи, точно визначити і відібрати найголовніші події і сюжетні лінії. І це вдалося зробити педагогові, громадсько-культурному і просвітянському діячеві, завзятому театралові Василеві Фащуку.

"Середина XIII століття, галицький князь Данило Романович, його безперестанна боротьба за право жити вільно й незалежно; Данило — володар, Данило — войовник, Данило — дипломат і, нарешті, Данило — особистість, сильна і своєрідна. Його стосунки з іншими руськими князями, з Західною Європою, з ханом Батием, взаємини з власним народом, його любов і ненависть, справедливість і гнів, його правда і кривда — ось сюжетне коло, в яке замкнена вистава. Ось про що вона" — пише в своїй рецензії на виставу А.Сергієнко.

Запорука успіху вистави у тому, що численні персонажі драми постають як оригінальні натури. Розумний, далекоглядний, чесний, але суперечливий у діях — такий Данило Галицький (артист М.Гурін), сповнені державної мудрості, моральної краси, ніжні і люблячі жіночі персонажі (дружина Данила Ганна — артистка Х.Фіцалович та Роксана у виконанні арт. Н.Желтонозької).

Театральною емкістю позначена сцена від'їзду Данила до Батія. Щойно надійшла від хана грамота: "Віддай Галич!" Відповісти б на глузливий виклик зброєю, як це вимагав Лев: "Не оддавай, батьку, Галича! Походом на них! А цих, що приїхали, порубати звели!"

Мудрими словами остуджує князь сина: "Порубати хочеш? А потім що? Прийдуть усією ордою і порубають наш край ... Тут розум на поміч покликати треба. І слово нам мечем має стати ..."

Гостро вибудований діалог у виставі між ханом Батием і Данилом Галицьким. Розмова їх — це немов двобій на мечях. Досконало вирізьбив характер Батія артист Г.Шиманський.

До емоційного сприйняття вистави доповнюються прониклива музика В.Губи та прекрасні декорації художника-постановника В.Турецького. Виставу на основі історичного твору А.Хижняка, присвячену людям і подіям сивої давнини, в Івано-Франківську здійснив Володимир Савченко.

Здійснив постановку цієї вистави у 1987 р. й колектив Тернопільського облмуздрамтеатру імені Т.Г.Шевченка під керівництвом режисера А.Бобровського.

У Львівському обласному театрі юного глядача 24.03. 1984 р. відбулася прем'єра вистави "Отчий світильник", написаної В.Фащуком за мотивами одноіменного роману Романа Федоріва. П'єса висвітлює події в Галицькій Русі за часів князя Володимирка Володаровича і його сина Ярослава Осмомисла. Режисер-постановник вистави — М.Нестантінер, художник — В.Бортяков,

композитор Б.Янівський. Вистава на Всеукраїнському фестивалі молодіжних театрів здобула перше місце. В "Отчому світильнику" є такі слова: "Вмерти за отчину найлегше, важче за неї жити каждодневно" — це лейтмотив вистави Львівського театру.

Незважаючи на важкі роки, які випали на долю автора інсценізації В.Фащука, він зумів сказати через свої п'єси за мотивами історичних романів та повістей правду про життя нашого народу в минулому і сучасному.

В.Фащук створив 14 п'єс. 1100-річчю Галича присв'ячена п'єса "Полки йдуть на Галич" (за мотивами повісті Теодора Микитина), у якій висвітлюються події в Галицько-Волинській Русі в кінці XII ст. за часів князювання Романа Мстиславовича, що об'єднав Галицьке і Волинське князівство в єдину могутню державу із столицею у місті Галичі.

У п'єсі "Княгиня Романова", написаній за мотивами однойменної повісті І.Филипчука, зображені події в Галицько-Волинській Русі на початку XIII ст. У центрі уваги твору — дружина князя Романа Мстиславовича княгиня Анна та її діти — Данилко і Василько, які в боротьбі із ворогами виборюють належні їм княжі престולי в Галичі.

Ці п'єси чекають ще сценічного втілення, освоєння оригінальних і важких тем нашої історії. Вони глибоко патріотичні.

Тарас Салига

СПІВЕЦЬ МИТУСА... ПОЕТИЧНІ ВІЗІЇ

У "Галицько-Волинському літописі" є слова: "Славетного співця Митусу, який колись із гордості не схотів служити князеві Данилові, розшарпаного, як в'язня привели. Се річ, як сказав творець притч Соломон: "Гордість дому твого сокрушиться, бобра і вовка, і барсука обдеруть. Се так речення сказано було"¹.

Дослідники княжих літописань і досі не дали остаточної відповіді на питання: хто був Митуса? Леонід Махновець, наприклад, вважав, що Митуса був півчим при єпископському дворі, очевидно, з феноменальним голосом"². Бачимо, що Махновець пішов за версією Михайла Максимовича, за якою Митуса належав ворожому князеві єпископському оточенню як церковний співак. Такого твердження, може б, і вистачило, якщо б образів Митуси як історичній постаті галицької землі при дворі князя Данила не давали іншого тлумачення

Михайло Костомаров та Іван Франко.

"На мою думку, — писав Іван Франко, — одначе, се літописне оповідання не таке ясне і не таке просте, як здавалося Максимовичеві. Для нього не підлягало сумнівові, що "Митуса (Т.Є.Димитрій) був визначний у церкві співак, що належав до дяків перемиського єпископа, але не хотів пристати до дяків князя Данила Романовича". Дивно тільки, чому літописець вважав потрібним назвати церковного дяка "словутным" і приписувати йому надмірну гордість. Чи староруське слово "словутний" з пізнішим польським і руським прикметником славетний, що звичайно прикладався до міщан, се можна лишити непорішеним. У всякім разі з оповідання літопису видно, що Митуса мусив займати якесь далеко визначніше становище від простого..."³.

До цього варто додати, що галицький літопис починається описом подій від смерті Романа, 1205 року. А це само по собі багато значило. "По смерті ж великого князя Романа, вікопомного самодержця усієї Русі, — читаємо в літописі, — який оволодів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей Божих... Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців..."⁴.

Михайло Грушевський як дослідник літопису не акцентував на постаті Митуси, хоч, правда, у такій його науковій позиції певна акцентація сама собою є, вона наче б прихована за аналізом інших фактів. Вчений цитує якраз ті рядки, в яких йдеться про Митусу, аби ними підкреслити поетичність твору. Себто автор літопису — людина художнього хисту, що розуміє вагу таланту співця Митуси, тому й говорить про нього поетичною мовою. Це своєрідна норма професійного етикету — співець про співця інакше говорити не може. "Безсумнівний зате загальний нахил автора, — пише М.Грушевський, — до образності, до естетичності чи "ізукрашености" виразу. Він любить у гарних епітетах, в яскравих виразах, у поетичних цитатах"⁵.

Літописець — високоосвічена і ґрудована людина свого часу — покликається на вершинні духовні зразки, природно вводить у текст своєї повісті розповідь про Митусу як про співця свого часу — співця-поета, а не церковного співака.

Михайло Костомаров, покликавшись на літопис, створив свою версію сюжету у баладі "Співець Митуса", яка імпонувала Франкові,

хоча, й полишила у його душі сумніви "у тому, що автор представляє Митусу співаком, немотивованої нічим ненависті не тільки до князів, але також можна сказати, до цілого тодішнього суспільно-політичного устрою"⁶.

Діалог між князем і Митусою, справді, драматично-напружений. Розмова між ними — це битва. Конфлікт — це непокора Співця Сильному Світу, непокора морально-духовна, світоглядна.

Вечері князь в Перемишль уступа; закували владу,
Силу взяли на поток непокірного люду; подрали
Тули боброві у їх барсучі і вовчі прилбиці.
Інші біжать по чужинах; не втік словутний Митуса.
Він, що колись не схотів заспівати Данилові, бранцем
Став перед князем Данилом словутний, а буїсть
Давня у серці, не впав на коліна, лице не поблідло.
Грізно поглянув на нього Данило і мовив словами:
— гордий співаче, славний співаче! Бунтовниче клятий!
Що, соловиний голос змінив на гадюче сичання?
Бог дарував тобі силу, ти одминив її бісу!..
Чом, як Боян стародавній, ти не співав нам про славу
Предків великих? Чом не навчав нас добру і согласиці?
Чом од гріхів не вплиняв нерозумних огненним словом?

На княжу образу Митуса мав свою одверту і безкомпромісну відповідь:

— Княже, — одвітив Митуса, ось я заспіваю вам пісню:
Ріжтесь, кусайтеся, бийтесь, попелом Русь посипайте:
Пийте братерною кров, умивайтесь сльозами народу.
От до вас добрана пісня! Іншої вам не почути!
Що вас спиняти? Що вам співати? Шкода опізнались!

Помста за помсту, кара за кару, лихо за лихо! Якщо б аналізувати баладу М.Костомарова у площині романтичного твору, як це, до речі, фахово зробив Микола Ільницький (монографія "Людина в історії"), то це — один аспект. До речі, для потвердження його тези про "сильну особистість в історії"⁷ і, зокрема, оспівування її романтиками, не можна не покликатись на вірш Костомарова "Співець", який він присвятив Амвросію Могилі, тобто Метлинському. Між "Співцем" і "Співцем Митусою" діє своєрідна антитеза. Це різні співці. Один — сентиментально-романтичний, а

другий — романтично-героїчний. Обоє об'єднує патріотизм, любов до рідної землі, як землі ні від кого незалежної. Отже, йдеться про дуже різних співців — співців різних епох, яких, однак, об'єднував один мотив. І. Франка і М. Костомарова в питаннях про Митусу роз'єднувала художня естетика, себто романтизм і критичний реалізм. Франків "Бунт Митуси" з'явився через двадцять п'ять літ після "Співця Митуси" М.Костомарова. Що ж тоді їх об'єднувало, якщо Франко навіть сумнівався у костомарівській "немотивованій ненависті Митуси не тільки до князів..."⁸.

Очевидно, в першу чергу ідея суспільної призначеності митця, його висока місія служіння масам, народові, обов'язок перед правдою, перед історією. Тим паче, що і епоха М.Костомарова і Франкова епоха уповноважували своїх співців, своїх митус на одержимість праці, на творчий героїзм у поневоленних умовах.

Дослідникам "Галицько-Волинського літопису", звичайно ж, дуже важливо дати вичерпні пояснення постаті Митуси та поставити його в реалістичний контекст своєї доби. Оскільки те, на що ми б хотіли мати відповіді, приховується глибиною століть, то Митуса живе як своєрідна легенда, а точніше його життя стало легендою, яка по-своєму озивається в кожній історичній добі, в переповнених суспільно-політичними конфліктами умовах. Отже, не дивно, що постать Митуси привертає до себе пильну увагу майстрів художнього слова усіх часів.

Поетові Василеві Пачовському все життя краями душі роздуми: Чому ж ми не маємо держави? "Чи тому, — риторично запитував поет, — що наш дух скарлуватів і ми стали рабами на своїй землі... І ми: замість сповнити свій заповіт, знадіялись на лож панів цього світу обману і насильства? ...Над усіма українцями, — доходив він висновку, — тяжить прокляття бездержавности, почуття вини і гріха за розвал своєї держави, який жеде відкуплення через жертви героїв. Над усіма тяжить первородний гріх нашої нації, що завалила свою державу за татарських часів татарськими людьми"⁹.

Саме на таких психологічних засадах Василь Пачовський створив образ Марка Проклятого у великому містичному творі "Золоті Ворота" з обличчям Митуси, на якому дві маски. Марко Проклятий, — висловився Василь Барка, — роздвоєна вдача, як діяч і борець, що має відбудувати державу; він і герой "з лицем Святослава Хороброго, лицаря великого чину нашої держави", і одночасно — "співець безверхих руйників татарських" і якраз ця друга сторона перемагає в ньому, а перша обертається ніби в її тінь, з докором сумління"¹⁰.

Надзвичайно влучна характеристика "присутності" Митуси в образі Марка Проклятого. Видатний поет і філософ, сказати б, узяв її готову "з рук" Пачовського, який в передньому слові до твору писав, що в житті Марка Проклятого повторилася "історія 600-літньої нашої трагедії, сконцентрована в знаменних подіях безголов'я". Поет зазначав, що він, однак, не пише історії української революції, а творить "експресію нашого безголов'я візіями картин".

Марко Проклятий, за задумом автора та й за втіленням також, має будувати державу, але "він є роздвоєний (як і наш дух) як Янус з лицем Митуси... Але верх бере Митуса в Маркові Проклятім, а Святослав Хоробрий виступає, як його тінь, як друге "я" з докором совісти, яка викликає візії прокляття Матері з тінями упавших даром жертв. Тому що верх бере Митуса, перша спроба створення держави кінчається розвалом, помором, голодом і самоїдством"¹¹ (йдеться про час від 1917 до 1922 рр).

До речі, першу редакцію твору у листі до Пачовського критикував Вячеслав Липинський. Він не сприйняв художньої концепції Митуси. "І доки я говорю з Вашим Марком Проклятим, — писав він, — зверненим до мене одним своїм "Святославовим" обличчям, я його розумію і він мене розуміє. Але, як тільки він повернеться до мене своїм другим "Митусиним" обличчям, я в його руці бачу ніж не тільки на мене, але, що важніше, на Державу Українську."

Далі В.Липинський каже, що він для образу Марка Проклятого взяв би тільки Святославе обличчя, а Митусине обличчя відкинув би, адже, коли йдеться про творення держави, то треба таких співців, як Боян, бо саме вони можуть розмежувати "державне добро" від "державного зла".

Очевидно, можна пристати на думку В.Липинського і зняти з Марка Проклятого маску Митуси, але це варто робити тільки в тому випадку, коли б ішлося про однозначну ідею твору — про нашу історію як героїчний урок, як виховання історією нового покоління, як її голосу, її кличу. Пачовському було важливо вчити історію і історією докоряти. Адже його сучасність і його сучасники були роздвоєними. Марко Проклятий у двох подобах — це його сучасник, з яким він відповідно розмовляє і таким чином розставляє свої акценти.

"Галицько-Волинський літопис", довели його дослідники, зокрема М.Грушевський, Д.Чижевський, М.Возняк та ін. — один із найкращих, або найкращий, найхудожніший серед літописів інших. Він має, —

висловлювався М.Возняк, — найбільше світського характеру з усіх тодішніх літописів і тому Митуса постає із нього як характерний носій часу і як яскравий індивід.

Митуса кликав до себе не тільки Максимовича, Костомарова, Франка, Пачовського. У двадцяті роки нашого століття молоді письменники Львова утворили літературну групу символістів "Митуса" і мали однойменне видання. У сімдесяті роки, себто до арешту, Ігор Калинець написав цикл віршів "на сюжет" про Митусу під назвою "Підсумовуючи мовчання". Назва була більш, ніж прозорою, вірші вибудовано не так на прийомі художнього натяку, як на одвертій аналогії. Поет-шістдесятник міг приходити до читача тільки самвидавівським чином, або друкуючись у вільному світі. Імперія тиранічно наступала, власне, вона робила те, що робить кожна імперія. Справжні поети її розкитують і не чекають від неї ласки, не жебрають милостині. Це теза не Калинцева, це вічна людська норма, яку Калинець ніколи ні на що не вимінював, а за якою жив і допомагав іншим за нею жити.

Співцем Галича, його княжої історії, галицьких духовних джерел став Степан Пушик — поет і прозаїк, який не тільки художньо інтерпретує минувшину, але її науково досліджує. Його потужна праця цього тільки напрямку заслуговує окремої розвідки. Зараз говоримо тільки про Митусу. У Пушиковій поезії від першої збірки віршів "Молоді громи" до великого ошатного тому вибраного "Хмаролом" Митуса присутній як велична постать рідної землі з діяннями та вчинками якої ліричний герой сучасного поета звіряє свої вчинки. Це його совість. Її можна швидко втратити, але якщо жити за моральними принципами Митуси, тоді матимеш право й сам на слово, тоді й ти співець.

Ліричний герой з поеми "Золотий тік" приходиться до древнього столярного Галича "подихати" історії повітрям", бо надземна сила його тяжіння притягає до себе славою могутнього Данила, Берладників, Романа, Осмомисла. Тут, у цій землі лежить непокірний Митуса. І скільки б не прошуміло весен, скільки б не сплило століть "земля і рід наш" вберегли пам'ять і дух Митусин. Вони нас тримають, творять нас.

Від Пушикових поетичних візій Митуси близька дорога до поетичних візій Миколи Петренка, до його балади "Останній монолог Митуси". Поет творить образ князя не як історичну постать, не князя Данила, а типовий образ тирана. Це й зрозуміло, для баладної

драми необхідний напружений конфлікт. Протистояння князеві співця і є цим конфліктом. Тут і в Калинцевому циклі та й віршах інших авторів про Митусу не стільки має значення історична вірогідність факту, як художній домисел, завдяки якому ідея твору мовою підтексту переадресовується в інший час - у тоталітарний радянський.

Вже княжий голос загримів як грім:
Ти не співаєш про князівську славу!
Ти хочеш волі і сваволі всім,
Ти хочеш бунтом затруїть державу?!

Інше трактування Митуси маємо у вірші Романа Качурівського "Стародруків знавець, архіваріус сивий". Тут зовсім змінено "історичне тло". Митуса за Качурівським поспішає довершити свої справи, знаючи, що його чекає страта. Але й у цьому творі Митуса також уособлює поневоленого співця, тут теж проекція в соцреалізмівську дійсність.

Уже в українських умовах вільної держави написав вірш "Нащадки Митуси" Роман Кудлик. Якщо його попередники в прихованих аналогіях по-езопівськи зіставляли долю героїчного Співця з долями своїми, то Кудлик уже з вершини свого часу осягає історію, дивиться буквально на вчорашню дійсність, дає їй свою сатиричну оцінку:

Бенкетують нащадки Бояна.
 Проливають вино на князівські обруси.
Без води в підземеллях
 чекають на ката нащадки Митуси.
Нащадки Бояна
 царям чи генсекам
 пеани гелгочуть, мов гуси.
Уста закусивши до крові,
 йдуть на розстріл нащадки Митуси.
Ордени приміряють нащадки Бояна,
 обливають медалі
А нащадків Митуси етапом везуть
 в Кос Арали і далі, і далі.

Публіцистизм вірша відкритий. Образність Кудликової поетичної строфи говорить за себе. Вона може мати своє структуральне,

естетичне тлумачення, але зараз суть в іншому – суть в ідеї образу Митуси, у своєрідності його інтерпретації.

Своє тлумачення Митусі, у схожих і несхожих інтерпретуваннях дають не тільки поетичні твори, а й прозові. Скажімо, Ніна Бічуча по-своєму відтворила цей образ у новелі "Буєсть Митусина", Роман Іваничук – в розлогіму епічному творі "Шрами на скалі", а Раїса Іванченко в романі "Золоті рамена".

Отже з "Галицько-Волинського літопису" Митуса постійно переселяється в нові часи і живе в них.

1. Галицько-Волинський літопис. Переклав Леонід Махновець. – Львів, 1994. – С. 65.
2. Махновець Леонід. Літопис Руський за Іпатським списком. – К., 1989. – С. 400.
3. Франко Іван. Із збірки "Із літ моєї молодості" // Твори у 50-ти т., Т.ІІІ, – К., 1976. – С. 421.
4. Галицько-Волинський літопис. – Львів, 1994. – С.6.
5. Грушевський Михайло. Історія української літератури в 6-ти т., Т.ІІІ. – К., 1993. – С. 147.
6. Франко Іван. Із збірки "Із літ моєї молодості" // Твори у 50-ти т. – Т.ІІІ. – К., 1976. – С.420.
7. Ільницький М.М. Людина в історії. – К., 1989. – С.164.
8. Пачовський Василь. Генеза і дійові особи містичного епосу "Золоті ворота" // Василь Пачовський. Зібрані твори у 2-ох т. – Т.ІІ. – Філядельфія – Нью-Йорк – Торонто, 1985. – С. 53.
9. Там само.

Богдана Криса

РИТОРИКА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISY

Літописний текст вибудовується на перетині канонічної жанрової спрямованості на плинність історії і насвітлення цієї плинності, зумовленої особою "хронікаря", його переконаннями і метою розповіді. Об'єктивізація часу через прив'язаність до нього конкретних подій немовби знімає небезпеку позаісторичності, а насправді виступає одним з найбільш значних виявів умовності жанру, якої дотримується чи прагне дотримуватися літописець аж до вражаючої формули "і нічого не було" напроти окремих дат. Серед текстів давньоруського літописного корпусу, себто "Літопису Руського", ця умовність стає особливо виразною у Галицько-

Волинському літописі, де в одній зі статей сказано: "усі роки ми напишемо, розчисливши пізніше"¹. Як відомо, хронологію літописних подій уклав Михайло Грушевський, значно виправивши авторське "розчислення"². А втім, про приблизність літописного датування можна говорити як про загальну тенденцію.

Щодо авторського наświetлення історичних подій, життєвих шляхів того чи іншого князя, то воно так само стає значнішим і повнішим, ніж це було раніше. Тяглість окремих сюжетних ліній, попри всю мозаїчність викладу, давала не раз підставу дослідникам цієї пам'ятки, зокрема І.Франкові, М.Грушевському, М.Вознякові, А.Генсьорському відзначати її літературність, мовну небуденність тощо. Для Д.Чижевського саме текст Галицько-Волинського літопису разом зі "Словом о полку Ігоревім" служив ознакою зміни давньоруських художніх стилів – монументального на орнаментальний³.

Якщо виходити з попередньо складеної традиції, то особливість цього літопису випливає передусім з часу, в якому відбуваються події, з драматичності історії, що не втратила ще живих і болючих зв'язків із сучасністю, з погляду на світ, глибока символічність якого була не лише виявом поглиблення християнського світогляду, порівняно з ранішими століттями, а й усвідомленням ворожої загрози, перед якою символізм дорівнював передчуттю кінця світу.

Літописець під владою загальних настроїв, бо звідки ми знаємо про ці настрої, як не від нього, приступає до своєї праці з відчутною перейнятістю тим, що вже відбулося. Його текст – це переживання минулого, і вже з того, як і про що написано, видно мету літопису, свідоме чи підсвідоме переконання, в якому автор упевнюється сам і впевнює свого читача. Іншими словами, техніка його аргументації спрямована на те враження, на яке він хоче і може сподіватися.

У тканині Галицько-Волинського літопису виділяються кілька тем, які вимагають певної зміни аргументів. І хоча ці теми тісно між собою пов'язані, вони демонструють ту зумисну незумисність мало що не кожного повідомлення, яка передбачає багатогранність або неоднаковість сприйняття. Таким чином, якщо говорити про риторичну як про спосіб переконання й аргументації, то добре помітно, як уже устаєні оціночні моменти й риторичні прийоми поєднуються з незвичайними й несподіваними.

Цікаво, що на самому початку літопису подано легенду про євшан-зілля. В наявному, себто в тому, що зберігся, тексті вона займає дуже мало місця, порівняно з резонансом, який викликала в українській літературі пізніших часів (згадаймо поему Миколи Вороного чи новелу Леоніда Мосендза). Ця легенда-цитата стосується, так би мовити, проблеми половецького патріотизму – отже, патріотизму тих, які здавна були ворогами. А по суті, через неї, немов через вушко голки, пересилається рідна історія.

Для половця існує степ і запах євшану-полину як останнього аргумента його повернення додому. Витворюється – фіксується нова риторичність контексту: вороги міняються, а вчиться в колишніх і менших ворогів легше, ніж в теперішніх. І хоча ворожість світу постає перед читачем літопису в багатьох зовнішніх і внутрішніх нашаруваннях, але навіть той, що занадто не збирається проникати в їх сутність, отримує перший ключ від літописного тексту.

Певна річ, особливе й безпосереднє значення має цей ключ для нової літописної теми – галицької "коромоли", вписання якої в літописний звід – чи не основна мета автора – розуміється як найбільша кара для "коромольників", в цьому переконує наприкінці берестейська погроза Мстислава Даниловича: "А хто моє слово порушить, то стане зо мною перед Богом. І вписав есмь у літопис коромолу їх"(С.450)⁴.

Варто зауважити, як послідовно й невідступно акцентує літописець на зраді бояр, підкреслюючи стереотипи зрадливої поведінки ("не могли дивитися в лице Данилові і перейшли ріку в іншому місці"(С.387)⁵ і те, як невірні йшли на підмогу Данилові, "бо горе їм було"(С.388)⁶. Ставлення до галицьких бояр викликане передусім порушенням ними свого станового підпорядкування княжій волі. Боярська безбожність виявляється у прагненні врядувати.

Інша річ, князі: між ними відбуваються і ворожечі, і примирення, вони і вороги, і союзники. Їм помагає і не помагає Бог. Але якщо помагає, то здебільшого за їх особисті вчинки, а якщо ні, то за спільні ("наші") християнські гріхи, особливо коли це "наш" князь. У Волинській частині літопису, попри всі її літературні особливості, продовжується та наскрізна тенденція, яка робить літопис цілістю – майже побожне ставлення до "свого" князя.

З плину історичних подій літописець вихоплює славу дому князя Романа та Романових синів і протиставляє їх трагізмові і цього дому, і трагізмові часу, і боярській зраді. Весь літопис стає оправданням шляху до отчого престолу, легітимізацією княжої влади Данила і Василька. Якщо зважити, що на галицький престол претендували представники однієї з синями Романа Мстиславовича династії Рюриковичів, що право успадкування престолу встановлювалося і переглядалося самими князями, то місія літописця була дуже поважною.

Треба зазначити, що він послідовно звертає увагу на поведінку тих, які "не спом'янули зла", допомігши вдові князя Романа та його малолітнім синам. Розуміння вірності з погляду княжого кодексу чести автор помітно намагається перевести в розряд християнських чеснот.

Порівняно з попередніми літописами тут значно більше наголошується на християнській моральній проблематиці. Серед негативних, себто нехристиянських, поступків виділяються насамперед ті, які позначені рисами гордині з різними можливими ступенями її градації. Наприклад, "сваветного Митусу, який колись із гордості не схотів служити князю Данилові, розшарпаного, яко в'язня, привели" (С.400)⁷. І Ростислав (Михайлович) хотів володіти Галичем, але Бог "за високодумність його не сповнив того, що він замишляв" (С.404)⁸. Не кажучи вже про тих, чия поведінку визначає сама безрозсудна гордість, як того Філі, що вбитий був Данилом (С.404)⁹. Акцентуючи на етичній проблематиці, літописець показав себе неабияким психологом, зауваживши про Жирослава, що "лише убожество здержувало злобу його" (С.382)¹⁰. І про Давида Вишатича зазначив, що він тещу звав матір'ю, а вона зумисне віщувала, що не зможе вдержати Ярославля, і він, "страх маючи в серці, усе одно здав город" (С.388)¹¹.

Переконуючи у своїй (чи княжій) версії історії, літописець спирається на авторитет книг та імен. Перше місце тут займають цитати зі Святого Письма. Вони дібрані за принципом аналогії між тим, що було колись, у старозавітних і новозавітних часах, і тим, що відбувається тепер. Ці аналогії мають, очевидно, стверджувати закономірність самої історії через повторення подібного. Данило, викривши боярина Жирослава, проганяє його тими словами, якими Бог промовляв до Каїна (С.382)¹². Інколи цитата вживається на рівні

риторичного жесту, щоб випередити можливий сумнів. Якраз після поразки на Калці сказано про Данила словами з книги Царств "од голови й до ніг не було на нім вади" (С.381)¹³. І після надто лаконічного повідомлення про недугу і смерть Данила говориться: "Сеї же Данило був другим по Соломоні" (С.425)¹⁴.

За законами аналогії використовуються інші книжні джерела, на які детально вказували дослідники літопису. Характерною особливістю є те, що подаючи якусь цитату, автор не раз повертається до сформульованого в ній сенсу. Така своєрідність риторичних повторів передбачає момент посвяченості читача, що виробляється за умови повного прочитання тексту. І топоси, загальні місця, виказуючи послідовність в оцінці окремих рис, скажімо, мужності, розсудливості, далекоглядності, постають у процесі свого виникнення. Треба лише зазначити, що в Галицько-Волинському літописі немає поширеного пізніше топосу невимовності, бо літопис стає власне доказом того, що все, що відбувалося, робиться вимовним, залишаючись у слові.

Багато риторичних фігур, які зустрічаються в тексті, організовано за антитезою поганство — християнство. Ця антитеза в часи, про які розповідає літопис, набуває нечуваних досі перехідних нюансів між двома своїми полюсами, наприклад, охрещення половців чи обманливе хрещення, в якому обвинувачено литовського князя Миндовга, що не смів увійти в ліс, з якого вибіг заєць і викрив таким чином своє поганство (С.409)¹⁵.

Як і в попередніх літописах та в "Слові о полку Ігоревім" є тут свої значення, які справджуються і не справджуються: зграї орлів і ворон принесли нещастя (С.403)¹⁶, а "звізда волосата" нагнала страху, але нічого не сталося, бо "Бог спас людей своєю волею" (С.426)¹⁷. Чудо тоді чудо, коли ним керує Господь — і вітер тоді повертає каміння (С.418)¹⁸.

Певна річ, усі дрібні протиставні нюанси губляться, об'єднуючи християнський світ перед смертельною татарською загрозою — антитеза поганство — християнство набуває глобальних вимірів. Напередодні першої битви з татарами в літописі з'являються репліки, які підкреслюють, що ворог настільки страшний, наскільки невідомий: "Вони стрільці є", "Вони прості люди є, гірші від половців", "Вони ратники є і добрі вої". — "І промовили молоді князі: Мстиславе і другий Мстиславе! Не стійте! Підемо проти них" (С.380)¹⁹. Пізніше, розповідаючи про руїну-заглуду, яку несла

татарська орда, автор не перестає дивуватися "іншістю" ворога, який пару з гірських потоків може сприйняти як "пару з коней" (С.423)²⁰.

Діалогічність, мовленнєвість літопису, як видно із наведених цитат, — визначальна особливість його риторики. На цій риторичній позначилася насамперед християнська традиція. У багатьох риторичних фігурах — звертаннях, вигуках, питаннях, — проглядає євангельський інтонований сенс, як ось: "Браття! Пощо ви вагаєтесь? Хіба не сі побили отців ваших і браття ваше" (С.372)²¹. Літописні особи постійно розмовляють між собою. Пряма мова — основний спосіб їх характеристики. Але не тільки це. Слово, сказане вголос, зумисне передане, стає тією силою, що допомагає досягти мети. Воно ототожнюється з дією. Досить було, щоб Данило і Лев крикнули разом: "Біжать, біжать ятвяги", — і вони побігли (С.415)²².

Автор спеціально наголошує на вазі слова, на тому, що і як сказано. Розуміння "темного" слова — це один з великих Божих дарів, яким вирізняється князь Василько і його син Володимир. Загалом текст літопису переповнено голосами, аж до крику тих, які "шукали один одного" на полі битви (С.404)²³. При цій мовленнєвості тексту у ньому природно з'являються порівняння, які викликають в уяві цілі картини: "каміння, як дощ, з неба ішло" (С.406)²⁴, "і мідь од вогню повзла, як смола" (С.410)²⁵, "полки були, як бори великі" (С.427)²⁶.

Отже, риторика Галицько-Волинського літопису — це складна й талановита система переконання, що все було саме так, а не інакше. Це вже інша річ, чи попри помітну тенденційність і виразні авторські симпатії, чи, навпаки, завдяки їм, у сприйманні літописного тексту виникає його загальна перспектива — відчуття перебулості важких подій, себто минулості лихоліть. І в цьому, гадаю, відчутті відбивається значна умовність межі між традиційною риторикою і риторичністю нових часів.

1. Літопис Руський. — К., 1989. — С. 410. Пер. Леонід Махновець.

2. Грушевський М. Історія української літератури. У 6 т. і 9 кн. — Т. 3. — К., 1993. — С. 132.

3. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Тернопіль, 1994. — С. 199.

4. Літопис Руський. — К., 1989. — С. 450.

5-26. Там само.

ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISУ ЯК СВІДЧЕННЯ ТОГОЧАСНИХ МІЖДЕРЖАВНИХ КОНТАКТІВ

Галицько-Волинський літопис був особливим у каноні літописних зводів України-Руси. Якщо попередні руські літописці подавали події за хронологією, то редактори з Галича та Волині, як їх найчастіше називають, особливо на початку опису перераховують їх без дат, супроводжуючи час від часу словами: після того, в той же час, як минув деякий час тощо. Таким способом цей літопис якоюсь мірою наслідує грецьких хронографів, і, незважаючи на те, належить до української літописної школи. Ця літописна пам'ятка, що охоплює період з 1205 до 1292 р., має неоціненне значення не лише для історичної науки, а і для мовознавства, для вивчення історії української мови. Саме тому вона була предметом вивчення багатьох істориків (Д.Зубрицького і І.Шараневича, широко його дані використовував М.Грушевський, а найглибше осмислив його І.Крип'якевич), а також філологів (її матеріали широко використувувалися в лексикографічних працях, а також окремими дослідниками мови — І.Керницьким, П.Плющем, С.Самійленком і іншими). Спеціальну статтю про мову Галицько-Волинського літопису написав І.Свенціцький ("Мова Галицько-Волинського літопису" - Львів, 1949); А.Генсьорський аналізує мову цієї пам'ятки присвятив аж три монографії ("Значення форм минулого часу в Галицько-Волинському літописі" — К., 1957; "Галицько-Волинський літопис: процес складання, редакції та редактори" — К., 1958; "Галицько-Волинський літопис: лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості" — К., 1961), в яких у класичному філологічному стилі описує різноманітні мовні явища твору, вказує, як за допомогою мовних засобів історичної пам'ятки можна розкрити різні сторони культури, текстології, стилістики, історії мови.

Мовні дані літопису дають змогу, до деякої міри, виявити і стосунки Галицько-Волинського князівства з іншими народами, оскільки літопис за своїм стилем належить до творів, що описує становище князів. Про зв'язки галицько-волинського суспільства з іншими культурами і народами свідчить те, що в князівстві існували переписувачі-копіїсти книг, (зрештою це любив робити і сам князь Володимир Василькович), перекладачі, було багато людей, які

володіли чужими мовами, зокрема грецькою та латинською. Останньою писалися листи до галицьких та волинських князів, цією мовою виходили листи з їхніх канцелярій.

З чужих мов найбагатше в Галицько-Волинському літописі представлена старослов'янська. Використання у пам'ятці старослов'янізмів свідчить не стільки про контакти з батьківщиною Кирила та Мефодія, як взагалі про поширення таких зв'язків з іншими народами, що визнавали православ'я та користувалися кирилицею, зокрема з болгарами, сербами, румунами. Ця мова перекидала місток до Візантії, до використання грецької мови, бо через богослужбові книги, писані в Київській Русі старослов'янською мовою, приходили до України-Руси релігійні терміни грецького походження. Використання старослов'янської мови в літописі не обмежувалося релігійною лексикою. У її складі можна зустріти суспільно-політичні й навіть слова воєнної термінології. Тим більше, що старослов'янська кирилична графіка часто прикривала яскраві прикмети живої мови, а самі старослов'янізми виявлялися часто у фонетико-морфологічних фактах (використання неповноголосних слів — *власть*, слів з старослов'янськими префіксами *раз-*, *воз-*, початковими *ε-* і *т. ін.* Щодо грецьких лексем, то вони, як було відзначено, входили через старослов'янську мову.

Багато сторінок літопису присвячено боротьбі галицько-волинських князів з ятвягами, войовничим литовським плем'ям, яке після його розгрому Данилом втратило могутність. Очевидно, ці події спричинилися до використання терміна *деряждє*, який стосується фортифікаційних укріплень. Щодо його походження є різні думки. Найправдоподібніше припустити, що це слово близьке до якогось ятвязького терміна, бо в прибалтійських народів зустрічається близький корінь *dering* (пор. литовське *deringas* — "буйний"). Саме за допомогою цього слова Данило намагається пояснити своїм воїнам, що битися з ятвягами в тісноті — небезпечно. У зв'язку з цим можна припустити, що це слово вказує на тісноту, обмежений простір. У літописі використано також слово жака, яке можна витлумачити як "яр на ятвязькій території".

На спілкування українського етносу з близькими сусідами поляками вказують запозичення з польської мови, такі, як *керлѣшь*, яке А. Генсьорський вважає назвою військової пісні, *коруна*, яке своїм фонетичним оформленням повністю завдячує польській мові і вказує на „корону”, *пискуп*, що відповідає польському *biskup*. У мові самого

Данила вжите слово *крижевникъ* "хрестоносець", яке, напевно, в той час у слов'янських мовах іншого звучання не мало. Є низка й інших слів, які могли бути близькими і для поляків, і для прилеглих до Польщі українських територій.

Старочеські контакти з предками українців задокументовані в літописі словом *окодная*, що означає "навколишні села".

Через польську та чеську мови входили до староукраїнської, а отже, і до мови літопису, слова з німецької мови. Разом з тим слід відзначити, що окремі слова німецького походження свідчать про давні зв'язки українських предків з германськими племенами. У Галицько-Волинському літописі засвідчене слово *таранъ* — "зброя розбивати стіни", *тіунъ* — "слуга, домашній управитель, особлива посада біля князів, бояр єпископів", які існували на території Київської Русі (пор. Материали... И. Срезневского, т. 3, с. 925, 961). Перше слово пов'язується з північно-німецьким і означає "механізм, який використовується під час облоги", а друге з готським та давньоісландським, що означає "слуга". На спілкування германців з сучасниками самого Данила Галицького вказують пізніші запозичення — назва титулів *герцокъ* "герцог", утворення за допомогою слов'янського патронімічного суфікса *донограбович* (син графа, від німецького слова *Landgraf*), а також назва міри місткості *цеберъ* (пор. нім. *Zober*).

Зв'язки Галича з Угорщиною мали тривалий час загарбницький характер (нагадаймо, як угорський король Андрій поставив на престіл у Галичі свого малолітнього сина Коломана (1214 -1221 рр.), якого підтримував мадярський гарнізон, або дружні стосунки з королем Белою). У зв'язку з цим до мови літопису потрапляли і слова мадярського походження і слова, що приходили через мадярську з німецької чи латинської. Прикладом такого слова може бути мадярсько-польське запозичення *пребоць* (1252 р.) — (пор. пол. *proboszcz*, мад. *preposť*), або слово *рикс* — "король" (пор. лат. *rex*).

Найдавніші стосунки з русичами мали половці. Про ці зв'язки досить детально описується у зв'язку з боротьбою за галицький престол князя Мстислава Мстиславича (1221 -1228). Одним із мовних запозичень є слово *євшан*, що називав степовий запашний полин, який викликав спогади і тугу половецького княжича за рідною домівкою.

Ця легенда не раз використовувалася українськими письменниками (І. Франко, М. Вороний) для створення патріотичних мотивів у поезії. До Половецьких, напевно, слід віднести і слово

актазь, яке називає білого коня Мстислава Удатного (пор. ак – "білий", таз- "чаша").

Тюркські запозичення вказують на зв'язки Галицько-Волинського князівства з татаро-монгольськими завойовниками. Сама назва татари може вживатися як татари або тотари. До цього типу слів слід віднести і богатир, що зв'язане зі словом татар багадырь і монгольське богатурь (з монгольського багадурь). Ці слова в тексті літопису вказували на військового керівника, що відповідав за збір податків. До цих слів можна віднести і ханъ, яке в літописі вжите, як канъ, кумись або кумузь, кояръ, яке пояснюється від монгольського хун - "чохол" і ар- "плечі", яръкъ, мабутъ, з монгольського аристь - "шкіра". Татаро-монгольськими запозиченнями можна вважати хъзь - "шкіра з козла", чюмъ - "дзбан" і, нарешті, хоруговъ, яке, як військове знамено, дуже часто вживається літописцем.

Такий короткий аналіз запозичених галицько-волинськими редакторами чужомовних слів може поповнити ті історичні дані, якими багатий і сам фактаж Галицько-Волинського літопису. Конкретний історичний опис тої чи іншої події минулого, зумовлений мовними даними, може засвідчити переконливість такого опису.

Василь Грещук

ЛІНГВІСТИЧНІ ДАНІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА КНЯЖОГО ГАЛИЧА

Археологія, ставлячи й розв'язуючи свої специфічні завдання, спирається на дані різних наук, в тому числі й лінгвістики. Це добре усвідомив Ярослав Пастернак. Не випадково остання із його великих наукових праць мала назву "Ранні слов'яни історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях", в якій видатний археолог у пошуках прабатьківщини слов'ян щедро послуговується даними мовознавства. Учений взагалі вважав, що справді наукова археологія починається в першій половині XIX ст., коли "дослідники на допомогу взяли порівняльне мовознавство, згодом теж антропологію"¹.

З лінгвістичних проблем для археології найважливішими є старі географічні назви та найдавніші пласти лексики, власне результати аналізу міжмовних лексичних паралелей, найперше у неспоріднених мовах. Врахування відомостей про походження давніх топонімів,

про лексичні запозичення з різних мов служить для археологів надійним і переконливим матеріалом в аргументації таких важливих проблем, як локалізація племен і народів, часові рамки їх появи й активної діяльності в історії, міграційні процеси тощо.

У дослідженнях Я. Пастернака старого Галича лінгвістична проблематика зумовлена специфікою об'єкта вивчення і не пов'язана передовсім із етимологізацією самої назви княжої столиці та інших топонімів. На час написання фундаментальної монографії "Старий Галич" її автор зібрав дев'ять інтерпретацій походження назви Галич. Походження назви пов'язували: 1) з іменем Галиця, носій якого похований у Галичиній могилі; 2) з однойменною замковою горою в сучасному Галичі; 3) з назвою кельтського племені галатів; 4) з галліцями (скордисками); 5) з галізнами чи алязнами, які, за Геродотом, жили в Понизов'ї Бугу й Дністра; 6) з чорною галкою; 7) зі словом гал "чорний"; 8) з польським словом *hala* "гора"; 9) з грецьким словом *гальс* "сіль"². Навівши всі відомі йому версії походження назви Галич, Пастернак докладно аналізує останню як таку, що найбільш вірогідна. Автором "соляної" гіпотези походження топоніма Галич був австрійський історик кінця XVIII ст. Гакет. Його припущення ґрунтувалося на тому, що саме на місці Галича відкрили колись перше в цілій Галицькій землі соляне джерело. Таке пояснення підтримали пізніше Т. Свенцький, німецький географ Й. Еглі, сучасник археолога історик Т. Коструба, котрий як додаткові аргументи навів подібні назви місцевостей Гальштат в Австрії та Галле в Німеччині, відомих своїми старовинними копальнями солі³.

Приймаючи як найбільш достовірний для назви княжої столиці етимон *hal* - сіль, Пастернак поглиблює відому інтерпретацію, спираючись на дані археології і лінгвістики. Свого часу віденський лінгвіст В. Томашек доводив, що зміна праїндоевропейського *с* на *г* (*сіль* - *hal*) у топографічних назвах, які починаються з *hal*, відбулася на території, зайнятій траками. Населення старого Галича і його околиць у перших століттях останнього тисячоліття зазнавало помітного впливу трацької культури. Археологічні розкопки на терені старого Галича засвідчили, крім багатьох імпортованих предметів трацького типу, поховання самих траків, представників трацьких торговельних факторій, що осіли в Подністров'ю. Саме вони, на думку Пастернака, "й могли надати торгуючій сіллі оселі на крилоській горі назву, що починалася "hal" і була первісною формою княжого й нинішнього "Галич"⁴.

Що ж до інших лінгвістів, які вважали *hal* кельтським словом, зокрема Т. Браун, то їх міркування узгоджуються із запропонованим етимологією *hal* - сіль, адже доісторичне населення Галича могло у вигідному для себе місці дочекатися приходу кельтів на Словаччину і Закарпаття в IV ст. до н.е. та "торгувати відтак через карпатські перевали сіллю з кельтійськими племенами теврисків і анартів, оселі яких прилягали, за Птолемеем, десь до лісистих Карпат. У зв'язок з цими кельтійськими купцями й треба б, може, ставити виникнення назви Галича, якщо вона вже до цього часу не витворилася під згаданим вище трацьким впливом"⁵.

Те, що в Галичі солеварні не були відомі, не стало для Ярослава Пастернака підставою для сумнівів з приводу такого пояснення назви Галич, бо місто не обов'язково повинно було виробляти сіль, воно могло бути місцем для купецьких соляних складів. Ця думка вченого аргументується дотичними літописними згадками про соляний шлях із Удеча (Жидачева) біля Галича, про нестачу галицької солі на Київщині під час війни Святополка з Давидом через осліплення Василька теребовлянського в кінці XI ст., а також мікротопонімом з терену старого Галича "сільна дорога", що веде з Сокола в Залукву, задокументованим у актах XVIII ст.

Зауважимо, що й нині походження назви Галич більшість пов'язує з давнім грецьким словом *гальс* "сіль". Однак попри всю привабливість "соляної" гіпотези вона має дуже вразливі місця. Зрозуміло, що поселення - центр солеваріння чи торгівлі сіллю - перш ніж його назвали за цією прикметною ознакою, мав уже свою назву. Чи ймовірно, щоб вона була замінена топонімом на чужомовній основі? Крім того, відомі в слов'янському світі однойменні топоніми своїм походженням не всюди пов'язані з сіллю. Проте найсуттєвіше - в іншому: при тому, що кореневу частину назви можна поставити принаймні у зовнішній зв'язок із грецькою чи кельтською назвами солі, фіналь топоніма Галич ні фонетичного, ні семантичного поглядів не отримує задовільного лінгвістичного трактування.

Нові досягнення в ділянці ономастичного словотвору уможливили появу цікавого припущення про походження назви княжої столиці, опертого на результатах наукового дериватологічного аналізу топоніма. Назва Галич утворена з допомогою присвійноприкметникового суфікса - *ль* від особового імені Галич, яке, в свою чергу, є суфіксальним патронімічним утворенням від зредукованої форми

давнього двоосновного імені Галимирть або ж від імені Галик - суфіксального демінутива від аналогічної твірної основи. Таке етимологізування підтверджується і валентністю словотворчого форманта⁷.

У світлі сказаного додаткового археологічного вивчення вимагає Галичина могила, незважаючи на те, що розкопки її, в тому числі й розкопки, які проводив сам Пастернак, як відомо, не виявили поховання особи.

Лінгвістична інтерпретація іншого вузлового топоніма - Крилос - необхідна була Я.Пастернаку для обґрунтування локалізації митрополичого собору старого Галича та осідку вищого духовенства. Учений слушно зауважив, що "під перекинутою по мовному закону дисиміляції грецькою назвою "крилос" треба для княжих часів розуміти властиво весь вищий соборний клир, тобто єпископську чи митрополичу капітулу, як на це вказує вже сам літопис"⁸. Він наводить літописні приклади слова крилос саме в такому значенні, зазначаючи водночас, що первісно грецьке слово означало взагалі духовенство, вище (священників) і нижче (дияконів та інших нижчих чинів)⁹.

У дослідженнях Я.Пастернака старого Галича широко використані мікротопоніми. Внутрішня форма таких назв часто є допоміжним засобом ідентифікації певних об'єктів, пор.: "Маючи на увазі саму назву місця "Воскресенське", здогадні три ніші-апсиди в східній стіні, знайдені всередині поховання та, нарешті, полив'яні цегляні плитки, які в Галичині надібуються лише на місцях колишніх кам'яних церков княжої доби, треба відслонені в 1884 р. Л.Лаврецьким і вдруге нами в 1941 р. фундаменти на "Воскресенським вважати тільки останками невеликої церковці чи швидше каплиці, а не оборонної вежі, як думав В. Антонович, а за ним Л. Чачковський"¹⁰. Іноді словотвірна структура мікротопоніма, семантика його дериваційних морфем використовується вченим як єдиний засіб локалізації й ідентифікації об'єкта, напр.: "Ціле місто Галич було за княжих часів широко розкидане по залуківській височині від Дністра на півночі аж по ліс "Діброву". Весь цей широкий простір називає Л. Чачковський пригороддям. Та це не зовсім правильне означення, бо пригороддям було при самому городі, між першим і другим валами - сьогодні це поле "Качків" - а під городом, при підніжжі крилоської гори було підгороддям, де й сьогодні є село Підгороддям та його присілок "Четвертки"¹¹.

Для локалізації й ідентифікації об'єктів старовини на терені княжого Галича Я. Пастернак спирається на внутрішню форму й етимологію багатьох мікротопонімів: Угольники, Кирилівка, Бідун, Золотий тік, Базар, Гвоз та ін¹².

Науково-лінгвістична інтерпретація мовних явищ з часів старого Галича є ключем до багатьох таємниць історії і слави княжого міста.

1. Пастернак Ярослав. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. — Нью-Йорк — Торонто — Париж — Мюнхен, 1975. — С.7.

2. Див.: Пастернак Ярослав. Старий Галич. — Краків - Львів, 1944. — С.10.

3. Там само, С.10-11.

4. Там само, С.11.

5. Там само, С.11.

6. Див., напр.: Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII-XIX ст. — Львів, 1982. — С.125; Аулих В.В. Историческая типография древнего Галича//Словянские древности. — К., 1980. — С.147; Исаевич Я.Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму //Нариси з історії техніки. — К., 1997. — С.10 та ін.

7. Детально див.: Габрак Мирослав. Галич. Звідки ж така назва?//Обрії. — №1. — 1996. — С.52-54.

8. Пастернак Я. Старий Галич. — Краків- Львів, 1944. — С.19.

9. Там само, С.19.

10. Там само, С.31.

11. Там само, С. 42-44.

12. Там само, С.12,28,33,56.

Роман Остап, Любов Остап

СЛІДИ ЛЕКСИКИ ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСИ І ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНОМУ ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ ГАЛИЧАН

У цьому повідомленні розглядаємо слова, що активно функціонують у говірковому мовленні. Матеріалом для дослідження послужили блокнотні записи мовлення корінних жителів с. Колодів Галицького району Івано-Франківської області, зокрема представників найстаршого покоління, яким зараз понад 80 років. Разом з тим слід зауважити що переважна більшість проаналізованих нижче слів уживається всіма поколіннями мовців, включаючи і наймолодших. Для доказу давності наведених діалектних слів порівнюємо їх з аналогічними лексемами з відомого тритомного словника І.І. Срезневського "Материалы для Словаря древнерусского языка" (далі — Срезн.), наступні за часом фіксації цього слова

подаємо за картотекою до Словника української мови XVI- першої половини XVII ст. (далі — Карт.), яка зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН у Львові, та 1-4 випусками цього словника (літери А-В.- Львів.- 1994-1997. Далі — Словник). Якщо в Карт. слово відсутнє, наводимо його за Словником української мови Бориса Грінченка. Лексика аналізованого періоду, яка ввійшла в українську літературну мову, ми не торкаємося.

1. Частина слів лексичного шару згаданого періоду в складі специфічної лексики сучасних говірок околиць Галича зберегла свою давню семантику. Серед діалектних слів, які не змінили свого лексичного значення, варто згадати: діал. недок. *вѣдіти* "бачити, док. *ввѣдіти* "побачити", у Срезн. — *видѣти* "видеть; смотреть", у Словнику *видѣти* (1489 р.). Про міцну вкоріненість цього та наведених нижче слів у мові жителів галицьких околиць свідчить і те, що воно широко вживається в усній народній творчості цієї місцевості. Пор., напр., слово *вѣдіти* у жартівливій народній пісні:

Засвіти-но, мати, свічку,
Най ся видно буде!
Най я віджу, з ким я сиджу:
Чи подібно буде?

Мати свічку засвітила,
Та й ся видно було,
Та й віділа, з ким сиділа:
Неподібно було!

Праслов'янською за походженням є діал. лексема *вѣико* ч. "дядько, материн брат", мн. *вѣйки*, у Срезн. — *вуй*, мн. *уи* "дяди по матери", у Карт. *вуй*: *кгда бы опекуно (в)...* по мечу никого не было, ино по ма(т)це вувеве... маю(т) быти опекуны (1566 р.), діал. *гостънец* ч. "дорога між селами, шосе, головна дорога", мн. *гостѣнци*, у Срезн. *гостиньць* "большая дорога", у Карт. образно: по широком гостинцы роскоши свѣта сего скитається (1600-1601 рр.); діал. *желѣзо*, *жилѣзь* с. "залізо", збірн. *желізьъ*, *желізе*, *жилізьъ*, *жилізе* багато виробів із заліза; залізччя", у Срезн. *желѣзо* "ferrum", у Карт: малжонкь мой злото, сребро..., тежъ олово, желѣза и все, што одно маетностю рухомою названо... записаль мене на вечность (Сільце, 1531 р.); діал. недок. *завидувати* "засдрити", док. *позавидувати* "позасдрити", прикм. *завидливий* "засдрісний", у Срезн. *завида* "зависть",

завидальвий "завистливый", пор. у Карт. іменник і дієслово: *inuisor*, *зави(с)тникъ*, *завидите(л)* (1642 р.); *любо(в) не завидуесть...* не *ра(д)ується о неправ(д)ѣ* (XVI ст.); діал. *звізда* ж. "зоря, зірка", мн. *звѣзди*. у Срезн. *звѣзда* "stella", у Карт.: *и будуть знаменіа на слнци и на м(с)ци, и на звѣзда(х)* (1556-1561 pp.); діал. *лупина* ж. "шкурка, яку знімають при очищуванні фруктів та овочів", у Срезн. *лупина* "шелуха", у Карт.: *не прошу того о лупину, хто ми ядерко береть* (Острог, 1598-1599 pp.); діал. *мнѣшка* ж. "монахиня, монашка", мн. *мнѣшки*, у Срезн. — *мних* "монах", *мнишица* "монахиня, монашка", у Карт.: *придали есмо увесь кгрунтъ Дубовець... на житие мнишокъ и манастиръ для нихъ збудовати есмо казали* (Дубно, 1592 р.); діал. *недок. наказувати* (кого) "повчати, давати пораду", *док. наказати* "дати пораду, інструкцію, як себе поводити і т. ін.", у Срезн. — *наказовати* "наставлять", у Карт.: *Єв(г)листа выписує заповедаючи абы(х)мо не приводили на лихое ближнихъ але наказовали* (Пересопниця, 1556-1561 pp.); а також у Лексиконі Памви Беринди (Київ, 1627 р.): *въразумляю: напоминаю, наказую, мудры(м) чиню, кару; діал. недок. направльѣти, направлѣти* "вправляти, ремонтувати", *док. направѣти* "виправити, відремонтувати", у Срезн. *направити* "направити, устроити", у Карт.: *А кгда кгвальтовна вода на греблю при(и)деть тогды мещане пови(н)ни боронити и направити греблю* (Володимир, 1552 р.); *Шкляреви, що в школѣ оболони направи(л) дале(м) злоты(и)* (Львів, 1613 р.); діал. *недѣлі* ж. "тиждень", мн. *недѣл*, род. мн. *ндѣл*. У Срезн. *недѣля* "седмица", у Карт.: *о(т) дати се(г) декрету за две недѣли* (Луцк, 1537 р.); діал. *норѣц*, *норѣць* ч. "той, хто стрибає в воду і перебуває у глибині", мн. *норѣц*, у Срезн. *норѣць* "водолаз", у Карт. лише антропонім: *Семе(н) Норѣ(ц)* (1649 р.). Пор. ще діалектний фразеологізм *пітѣнюрка* — *пірнути, стрибнути в воду*; діал. *ублак* ч. "хмара", мн. *ублаки*, у Срезн. *облакъ* "облако", у Карт.: *моцю своєю бозкою, вступиивши на обла(к), и шо(л) о(т) ни(х) до нба* (XVI ст.); *праслов'янською за походженням є діал. лексема стрѣй, стрѣйко* ч. "батьків брат", мн. *стрѣї, стрѣкѣ, стрѣйна* ж. "дружина стрія", у Срезн. *стрѣй-стрѣи-строи* "дядя по отцу, брат отца", *стрѣиня* "жена дяди", у Карт.: *А гдѣ бы она дете(м) єє прите(г)нути пре(д) вря(д)* (1566 р.); велике лексичне поле в діалектному мовленні має *праслов'янське за походженням дієслово тѣтити, тѣти* "різати, рубати", *док. втнѣти* "обрізати", *надѣтити, надѣтети* "надрізати, відрізати невелику частину від чогось цілого", *недок. надтѣнѣти* "надрізувати, надсікати", *док. втѣти, втѣти* "обрізати", *док. потѣйти, потѣти* "порізати на шматки куски", *недок. втинѣти* "обрізувати" та ін., у

док. потѣйти, потѣти "порізати на шматки куски", *недок. втинѣти* "обрізувати" та ін., у Срезн. *тѣти* "рубить, сѣчь; зарубить, розсѣчь", у Карт.: *видѣ(л) на(д) ухо(м) ра(н)у тятую кривавую* (Володимир, 1567).

2. Значна частина слів цього шару лексики в процесі історичного розвитку в тій чи іншій мірі змінила свою семантику. До тих діалектних слів, які змінили своє лексичне значення, належать: діал. *вѣремі* с. "добра погода", у Срезн. *вѣремя* "время", у Карт.: *але о(н) ре(к) до ни(х) не ваша ре(ч) знати часы вѣремена которы(м) оць положи(л) в моцы своє(и)* (II половина XVI ст.); багатозначне *колись* слово *вѣно* (у Срезн. — 3 значення) *звучило своє лексичне значення на цій території до діал. вѣно* "посаг, придане, що дають батьки молодій", у Карт.: *дал... вѣно дочцѣ своєй* (Луцк, 1517); діал. *недок. глипати*. *док. глипнути* "глянути на якусь мить, кинути на щось короткочасний погляд", у Срезн. *глипати* "оборачиваясь осматриваться", у Карт. з Лексикону Памви Беринди: *Глипаніє: Поглядане. Ты и намо глипаеш, и ино бесѣдуеш* (Київ, 1627 р.); діал. *клевиц*, *кливиц* ч. "молоток", у Срезн. *клевицъ-клевецъ* "знак воєначалія в виде остроконечного молотка", у Словнику Грінченка: *клевицъ* 1. Молоток. 2. Молоточок для клепання коси; діал. *недок. мѣкати* "висмикувати; виривати з корінням", *док. вѣмикати* "висмикати; вирвати з корінням".ю у Срезн. *мѣкати* "трепать, метать", у Словнику Грінченка — *мѣкати* "виривати, висмикувати"; діал. *обрѣс* "святкове прокривало на стіл, деколи — на ліжко, мн. *обрѣси*, у Срезн. *обрѣсѣ* "полотенце", у Карт.; *и лице его было обрусомъ* [або *полотномъ*] (Пересопниця, 1556-1561 pp.); діал. *недок. причинювати* "а) додавати; б) добудовувати що-небудь до уже наявної будівлі", *док. причинѣти, пристроити* у Карт.: "Отъ каменя воску причинити еше... гр 12 (Берестечко, 1566) по(д)несѣмо войну на лѣсы... же бысмы зва(л)чивши и(х), причинили собѣ бо(л)ше мѣсца (Острог, 1599); діал. *рискѣль* ч. "заступ, залізна лопата", мн. *рискалн*, у Срезн. *лыскаръ* "кирка", у Карт.: *rutrum, лопата, ри(с)ка(л), копало* (1642 р.); діал. *глотѣ* ж. "тіснява у великому натовпі", у Срезн. *глота* "толпа", у Словнику Грінченка *глѣт* ч., *глотѣ* ж. "тіснява, давка".

3. Деякі слова, характерні для сучасних говірок околиць Галича, похідні від слів, уживаних у мові аналізованого періоду. Серед них можна назвати, наприклад, *пуд* ч. "страх, переляк", *невелику частину від чогось цілого*, *недок. надтѣнѣти* "надрізувати, надсікати", *док. втѣти, втѣти* "обрізати", *док. потѣйти, потѣти* "порізати на шматки куски", *недок. втинѣти* "обрізувати" та ін., у

Срезн. тяти "рубить, с'їчь; зарубить, розс'їчь", у Карт.: виде(л) на(д) ухо(м) ра(н)у тятую кривавую (Володимир, 1567).

2. Значна частина слів цього шару лексики в процесі історичного розвитку в тій чи іншій мірі змінила свою семантику. До тих діалектних слів, які змінили своє лексичне значення належать: діал. *вєремні* с. "добра погода", у Срезн. *веремя* "время", у Карт.: але о(н) ре(к) до ни(х) не ваша ре(ч) знати часы веремена которы(м) оць положи(л) в моцы свое(и) (II половина XVI ст.); багатозначне колись слово *в'їно* (у Срезн. — 3 значення) звузило своє лексичне значення на цій території до діал. *вїно* "посаг, придане, що дають батьки молодій", у Карт.: дал... *в'їно* дочч'ї своєй (Луцк, 1517); діал. *недок* гльпати, док. *гльпнути* "глянути на якусь мить, кинути на щось короточасний погляд", у Срезн. *глипати* "оборачиваясь осматриваться", у Карт. з Лексикону Памви Беринди: Глипаніє: Поглядане. Ты и намо глипаеш, и ино бес'їдуеши (Київ, 1627 р.); діал. *клевец*, *клевѣц* ч. "молоток", у Срезн. *клевьць-клевецъ* "знак военачалія в виде остроконачного молотка", у Словнику Грінченка: *клевецъ* 1. Молоток. 2. Молоточок для клепання коси; діал. *недок* м'їкати "висмикувати; виривати з корінням", док. *в'їмкати* "висмикати; вирвати з корінням".ю у Срезн. *м'їкати* "трепать, метать", у Словнику Грінченка — *м'їкати* "виривати, висмикувати"; діал. *обр'ус* "святкове прокривало на стіл, деколи — на ліжку, мн. *обр'уси*. у Срезн. *обр'усь* "полотенце", у Карт.; и лице его было обрусомъ [або полотномъ] (Пересопниця, 1556-1561 рр.); діал. *недок* *причинювати* "а) додавати; б) добудовувати що-небудь до уже наявної будівлі", док. *причинѣти*. "пристроить" у Карт.: "Отъ каменя воску причинити еше... гр 12 (Берестечко, 1566) по(д)нес'їмо войну на л'їсы... же бысмы зва(л)чивши и(х), причинили соб'ї бо(л)ше м'їсца (Острог, 1599); діал. *рискбль* ч. "заступ, залізна лопата", мн. *рискалн*, у Срезн. *лыскаръ* "кирка", у Карт.: *rutrum*, лопата, ри(с)ка(л), копало (1642 р.); діал. *глотб* ж. "тіснява у великому натовпі", у Срезн. *глата* "толпа", у Словнику Грінченка *гліт* ч., *глотб* ж. "тіснота, давка".

3. Деякі слова, характерні для сучасних говірок околиць Галича, похідні від слів, уживаних у мові аналізованого періоду. Серед них можна назвати, наприклад, *пуд* ч. "страх, переляк", *напудити* (кого) "налякати", *дїстити пѣда* "налякатися", у Срезн. *пудило* "опудало", у Карт.: якийсь нань Пекарский ударилъ короля... у лобъ, але похиблъ,... кроль упалъ зъ того пуду (Київ, поч. XVII ст.); діал. *ярий* "ранній, весняний", *яра* пшенѣця "сорт пшениці, яку

висівають весною", у Срезн. *яра* "весна", у Карт.: ланъ поля збожьемъ ярымъ...позасевано (Київщина, 1639) та ін.

Звичайно, згаданими словами список діалектних лексем не вичерпується. Можна долучити до них і *бербєні*, збірн. "великі колоди дерева", *кѣтка* "кішка", *тручѣти*, *тручѣти*, "штвухати" та багато інших.

Як бачимо, сучасне мовлення жителів околиць Галича зберегло немало слів, які сягають своїм корінням не лише періоду Галицько-Волинської держави, а є за походженням ще праслов'янськими (*в'їко*, *в'їна*, *стр'їй*, *стр'їйна*, *т'їти* та ін.). Наявність цих слів у сучасному вжитку і на інших територіях наддністрянських говірок, а також і поза ними, в говірках бойківських, гуцульських, буковинсько-покутських та ін. ще раз переконує у тому, що ці слова і тоді не були вузьколокальними (пам'ятки XVI — першої половини XVII ст. фіксують їх з багатьох регіонів України), а обслуговували протягом століть і обслуговують зараз потреби великої кількості мовців. Отже, приходимо до висновку, що ці слова не завжди були діалектними, а могли бути й загальноукраїнськими. У мовному плані традиція вживати ці лексеми не переривалася, бо більшість цих слів фіксується у давніх пам'ятках і давніх словниках протягом століть. Можна зробити висновок, що теперішнє населення цієї території є автохтонним, предки сучасних корінних жителів мешкали тут споконвіку. Аналізовані діалектні лексеми дають змогу простежити прадавні корені української лексики.

Микола Лесюк

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ЧАСОПИСИ ГАЛИЧИНИ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ КРАЮ

У травні 1998 р. минуло 150 років з часу першого виходу в світ першого українського часопису "Зоря Галицька". Поява українського друкованого органу в той час мала справді епохальне значення, бо ствердила, що, незважаючи на колоніальний режим, на перманентну національно-політичну експансію Польщі, у Галичині ще не вмер український дух, не перевелися національні діячі, яким небайдужою була доля рідної мови і доля рідного краю.

"Русалка Дністрова", яка повинна була пробудити галичан з лєтартічного сну (що й зробила вона, але значно пізніше), була заареш-

тована цензурою, і основний її тираж пролежав у імперських сховках довгих одинадцять років. У зв'язку з цим вона змогла прийти до свого читача теж лише в 1848 році.

Ідея видавати народний "руський" часопис виникла була значно раніше. Ще в 1839 р. Йосип Левицький, автор української граматики (німецькою мовою), який уважав себе за видатного наукового та літературного діяча, носився з гадкою видавати український часопис, а в 1842 р. подав був навіть таку письмову пропозицію. Виникла така думка і в інших освічених людей того часу (Іван Жуківський, Михайло Куземський, Стефан Семаш, Антін Павенцький, Микола Устиянович), але не було єдиної думки щодо мови часопису — чи це має бути народна "руська" мова, чи церковнослов'янська (старослов'янська), чи зукраїнізована церковнослов'янська, яка на той час використовувалася в українських церквах і яка, зрештою, подекуди використовується традиційно й нині.

Однак рішучої ініціативи не проявив ніхто, і вже аж на початку 1848 р. Ставропігійський інститут вирішив видавати український журнал, але й на цей раз не з ініціативи "знизу", а внаслідок настійливої вимоги галицького губернатора Франца Стадіона, який прихильно ставився до українців.

Об'єктивності ради слід зазначити, що австрійська адміністрація час від часу йшла на певні поступки національним меншинам своєї імперії, створюючи їм сякі-такі умови для їх суспільно-політичного та культурного розвитку. Заохочуючи галицьких українців до активної участі в суспільно-політичному житті, адміністрація намагалася тим самим дещо приборкати активність і революційні настрої польської шляхти, яка занадто, на думку властей, "заривалася" у вимогах для поляків. Одночасно український часопис мав би протидіяти й москвофільським настроям, утримувати галичан у покорі і вірності цісареві і його режиму. Власне, австрійські власті мали намір створити український часопис ще в другій половині 1842 р. у Відні, навіть змусивши Івана Головацького узятися за його редагування. Ця "мало- чи галицько-руська часопись", — як заявляв І.Головацькому поліційний комісар, — мала б "Галичан Уніятов при их вѣрѣ а тым самым при Австрії утвердити", вона була б дуже потрібною, аби тільки була "питомою, народною малорускою, чи русинскою", коли б була "писана чистым народным языком малоруским, нѣ з Польщиною нѣ Московщиною не помѣшаным", коли б вона "язык, народнѣсть Галиччини й всеи

малои Руси... вѣд Московщини вѣдлучала и духа словенского в Галиччинѣ поднимающогося на сторону Славян Австрійских накланяла"¹. Однак цьому часописові не судилося тоді побачити світ, і основна причина в цьому — недостатня активність І.Головацького та інших зацікавлених осіб.

Отже, часопис, який мав появитися на початку 1848 р. завдяки зусиллям Ставропігійського інституту, мав називатися "Пчола Галицкая". Редагування його було запропоновано Денисові Зубрицькому, який, на щастя, не виявив при цьому особливого ентузіазму. "Начали меня хлопотать, чтобы я занялся Редакцією; испрашивался и отказывалъ более двохъ недель, но наконецъ принужденный даль вчера слово Проф. Левицькому... Вотъ новая работа! новый трудъ мнѣ старому человѣку надъ могилою, который едва двѣ или три строки писалъ на Малоруском нарѣчїи", — писав Д.Зубрицький до Я.Головацького².

У листі до А.Петрушевича (польською мовою) він писав, що його редакція не бажає ані опускатися до тривіальності мови простого народу, ані "підноситися" до великоросійської мови. Найкраще, на його думку, зберегти народну мудру пораду "середини держися". За зразок може служити мова перекладу біблійної історії Венедикта Левицького або передмова І.Головацького до другої частини "Вѣнка русинам на обжинки", тобто мова, яка пізніше одержала влучну назву — "язичіє". "Якщо тою дорогою будемо ступати, — продовжував він, — з часом створимо книжний діалект, милий, звучний і зрозумілий для усіх русинів"³.

Якою була б газета, редагована вченим, що "єдва двѣ или три строки писалъ на Малорускомъ нарѣчїи", що весь час був "зачарований" на Схід і зумів спрямувати туди погляди багатьох своїх послідовників (у т.ч. і Я.Головацького), чим затримав розвиток української культури та української літературної мови в Галичині майже на півстоліття, можна тільки собі уявити. Але волею долі Д.Зубрицький не став редактором запланованої газети і не зміг утілити свій задум про створення панської мови. Цей задум, правда, був утілений пізніше, бо вже з 1850 р. уся галицька преса перейшла на "язичіє".

Першим редактором першого часопису, який вийшов під назвою "Зоря Галицка", був Антін Павенцький. Від 15 травня до кінця 1848 р. тижневик виходив 33 рази, і читачі з нетерпінням чекали кожного його числа. "Зоря Галицька" була бажана у кожній українській оселі, бо несла українське слово, несла надію на краще життя після цісарської

конституції 1848 р., закликала до активного суспільно-політичного життя, пробуджувала приспану національну самосвідомість галичан. І хоч друкована вона була кирилицею, хоч дотримувалася традиційного (етимологічного) Максимовичевого правопису, зберігаючи у кінці слів *ъ та ь*, а також *ф, к з* дужками зверху, які в закритих складах читалися як [i], хоч уживала вона немало церковнослов'янізмів, росізмів та полонізмів, усе-таки з її шпальт пробивалася й нуртувала українська живомовна народна стихія.

І хоч до цього українське друковане слово вже бачило світ, та його бачило надто мало людей, бо "Русалка Дністрова" ще була під арештом, "Галицькі приповідки" М.Ількевича (1841) та "Вѣнок русинам на обжинки" (дві част. 1846 і 1847 рр.), у яких звучала народна мова, були видані невеликим тиражем і були недоступні до широкого читача. Тому "Зоря Галицка" знайшла схвалення серед галичан. У радянській критиці її осуджували за клерикальний дух, за відверту підтримку цісаря й австрійського режиму⁵, але на той час уся галицька інтелігенція складалася виключно з духовенства, якому маємо сьогодні завдячувати за той хоч незначний, але важливий культурний поступ і національне відродження Галичини. Що ж до толерантного трактування цісаря, то це давало більше користі, ніж дала б безплідна критика його режиму.

Перший номер "Зорі" відкрився "Відозвою до руского народу", яка була прийнята "Головною руською радою" 10 травня 1848 р. У "Відозві" висловлювалася подяка "Найчеснійшому Цісареві Австрійському" за Конституцію, затверджену 25 березня 1848 р. Тут подана коротка історія українського народу, згадані її славні сторінки, які, на жаль, не раз затьмарювалися через іноземне поневолення. "Мы Русины Галицки, — написано у "Відозві", — належимо до великого руского народу, котрый однимъ говорить языкомъ и 15 милѣонивъ виносить, зъ котрого полтретя милѣона землю Галицку замешкуе. Той народъ былъ колись самодѣльный, рівнался въ славѣ найможнѣйшимъ народамъ Європи, малъ свій писменный языкъ, свои власни оуставы, своихъ власныхъ князѣвъ..." але "Черезъ неприятнии судьбы и різни політични нещастя розпался поволи той великий народъ, стратилъ свою самодѣльність, своихъ князѣвъ и прийшоль підъ чуже панованье"⁶. "Але якъ все на свѣтѣ съ часомъ ся минае, якъ по зимѣ прикрій весна наступае; такъ Братя! и той станъ смутний нынѣ змѣнился черезъ "Конституцію"... Пробудился уже и нашъ левъ рускій и красну

намъ ворожить пришлість. Вставайтежъ Братя, вставайте съ долгого сну вашего, бо уже часъ! Встаньте! але не до звады и незгоды! но двигнѣмся разомъ, щобы піднести народність нашу, и забезпечити дани намъ свободы. Пожиткуймо съ тои способности, абысьмо непокрылися ганьбою передъ свѣтомъ, и нестягнули на себе нарѣканя поколѣнь наступныхъ... Будьмо тымъ, чимъ быти можемъ и повиннысьмо. Будьмо народомъ!"⁷ Головна руська рада ставить перед собою кардинальні завдання, і одне з них звучить так: "Розвивати и взносити народність нашу во всѣхъ еи частехъ; выдосконаленьемъ языка нашего, запровадженьемъ его въ школахъ низшихъ и выжшихъ, выдаваньемъ писъмъ часовыхъ... розширеньемъ добрыхъ и оужиточныхъ книжокъ въ языкѣ рускімъ и оусильнымъ стараньемъ впровадити и на рівни поставити языкъ нашъ зъ инными в урядахъ публічнихъ и т.д."⁸

У 2 і 4-му числах "Зорі Галицької" була опублікована велика стаття "О становиску Русинѣвъ Галицкыхъ, и розвиваню ихъ житя народного", у якій був зроблений глибокий аналіз ситуації, що в ній перебувала Галичина, показана справжня причина повного занепаду культурно-національного і політичного життя українців. Це багатовіковий національний гніт зі сторони Польщі, який продовжувався навіть за австрійського режиму. "Заболѣло тяженко всѣхъ истинныхъ Русинів сердце, коли першого дня житя конституційного Поляки всѣхъ братьями называючи, з нами так не побратерску поступили, и не дозволили, аби о рускім языкѣ и о рускій народности въ петиціи до Цѣсаря хоть взмѣнку оучинити... Обурило насъ, коли... дали ся публічне чути голоси "Пречь зъ Русинами"; а въ деннику народнімъ хтіли доводити, що нема й не було Русинівъ, що тіи рівне як Мазурѣ суть Поляками; и заперечали Русинамъ всю ихъ гісторію"⁹. У такому дусі написана вся стаття, в такому дусі написані всі публікації "Зорі Галицької".

Дуже гострою щодо оцінки поляків і їх шкідливих дій була редакційна стаття у 6-му ч. від 20.VI.1848 р. під назвою "Чи Галиція есть полскою землею, й чи Русини суть Поляками?" Серед інших проблем тут піднімається й проблема української мови, національної автентичності українців. "Ви Поляки, — пишеться в статті, — ганьбите нашу руску мову яко невироблену, а захвалюете нам свою польску... Так то ви нам відмовляете нашу руску землю, нашу руску народність, и нашу руску мову, и все наше руске хочете на свое польске перевернути... Коли ще заледво було о письменности польській чувати,

коли ся ще Поляки по латиньски мозолили і путали, вже ми Русини мали вироблену нашу руску письменність, вже ми ся по руску правували і судили" (С.24).

Поряд з політичними статтями у газеті публікувалося немало художніх прозових і поетичних творів. Так, напр., у ч. 9-му за 11.07.48:

До люду руского

Нуже! нуже! встань Русине! Твое имя не загине.
Вже від Бога (Бугу — М.Л.) дальше Сяна Над Русином нема пана... Над Галичем ясна зоря; Чисте сонце встає з моря...
Тепер, брата, друг со другом Соберѣмся єдним кругом;
Красной мови голосом Взнесѣм радість к небесам;
Всѣ запори розвалѣм І будуймо руский дїм.
Где єсть тепер така сила, Щоб Русина повалила?
Лев ся орла не боит. Як лев рикне, птах злетит...(С.38).

А "Т.Г.зѣ надъ Бистрицѣ" у зверненні "До Русинів і Русинокъ" ("Додаем ту ще рядочки для наших дѣвиць!"), пише:
Руска мова, красна, мила;
Абись нею говорила!
Ктобо ся свого языка встидає,
Благословеньства від Бога не має.¹⁰

Багато уваги приділяли галицькі часописи теоретичним питанням про мову. Тут публікували свої статті Яків Головацький, Йосип Лозинський, Йосип Левицький, Микола Устиянович, інші автори, інколи й анонімні. Найбільш активними були Й.Лозинський та Й.Левицький, які часто полемізували між собою. Особливої уваги заслуговують статті Й.Лозинського, який послідовно відстоював українську народну мову. Цікавими і глибокими були його статті "О язичѣ рускимъ" ("Зоря Галицка, 1849, № 4), "Уваги над правописом руским" ("Пчоча", 1849, №17), "Ще щось о правописи" ("Галичо-рускій вѣстникъ", 1850, №4,5), "Пересторога для перестережених" ("Зоря Галицка, 1850, №20 — як відповідь на статтю Я.Головацького "Де що о дѣловімъ язичѣ у насъ на Руси" — "Зоря Галицка", 1850, №17), "Єденъ именемъ многихъ" ("Зоря Галицка", 1850, №25 — як відповідь на виступи Й.Левицького, але без підпису). Й.Левицький у 58 числі "Галичо-руского Вѣстника" за 1849 р. опублікував свій лист (промову перед слухачами

богословія) про основні правила правопису, у 69,70,71 числах цього ж видання велику статтю "Уваги надъ образованьємъ языка Галицко-руского фѣ часу конституції", у 79 ч. за 1849 р. "Зорі Галицької" — "О змѣнѣ народности", а в 24 ч. цієї ж газети — відгук на згадану статтю Я.Головацького. Слід зазначити, що в більшості випадків він не мав рації в своїх наукових твердженнях. Глибокими були статті про мову Миколи Устияновича (Галичо-рускій Вѣстникъ", 1849, №№ 65 та 68), а також статті невідомих авторів ("Мова ѡако средство просвьѣченъа уважана" — "Галичо-руск. Вѣстникъ, 1849, №77; "Языкъ малорускій въ отношенію къ великорускому" — "Зоря Гал.", 1849, 74; "О именахъ грамматикальныхъ" — "Зоря Гал.", 1850, № 63 та ряд ін.).

Дискусії про мову тривали і в наступні роки, і рідко який із галицьких часописів не вміщав статей на цю тему, а це було свідченням що українці не байдужі до своєї долі, що усвідомили себе як націю.

1. Див.: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49. Видав Кирило Студинський. — Львів, 1909. — С. LXXXIV;
2. Цит. за працею: М.Возняк. З зараня української преси в Галичині // ЗНТШ. — Т.СХІ. — 1912. — С.143;
3. Див. там само. — С.145;
4. На першій стор.внизу була зроблена примітка: "Оувага. — Читайте завше ф /з дужкою — М.Л./въ серединѣ слова як і, на початку слова якъ ві; а к /з дужкою — М.Л./ завше якъ ѣ; н.п. конь, одь, дѣдъ читайте кінъ, відъ, лѣдъ. Щоб не ускладнювати друк, цілий ряд кирилицьких букв заміняємо "громадянськими" З цією ж метою к та ф з дужками передамо в цитатах через і;
5. Див. УРЕ, 1961. — Т.5. — С.327;
6. Зоря Галицка, 1848. — Ч.І. — С.1;
7. Там само. — С.2;
8. Там само. — Кол.ІІ;
9. Зоря Галицка. — Ч.4. — С.16.
10. Зоря Галицка. — Ч.8. — С.34.

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК
І НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ У ЛЬВОВІ

"Справжній музейник повинен родитися, не робитися, бо лиш вроджений збирацький хист та замилювання до рідної старовини можуть стати трівкою основою та заохотою до мозольної музейної праці". Так розпочинається стаття відомого археолога Ярослава Пастернака у ювілейному збірнику, присвяченому 25-літтю Національного музею у Львові¹. І хоч у заголовку зазначений лише коротенький відрізок часу (1913-1914 рр.), роль Національного музею у житті Я. Пастернака набагато вагоміша. Тож потрібно дослідити і цю малознану сторінку наукової біографії вченого.

На початку ХХ ст. заходами митрополита Андрея Шептицького закладається збірка Церковного музею, що невдовзі набирає всенародного характеру і отримує по праву назву Національного. Біля витоків Музею стояв славетний кустос і довголітній директор Іларіон Свенціцький. Його титанічна праця над створенням і формуванням колекції заслуговує всебічного висвітлення. Упродовж багатьох років І.Свенціцький на сторінках щоденної львівської газети "Діло" поміщав звіти про приріст музейних експонатів, про найцінніші предмети, а також подавав імена жертводавців. Водночас публікації у періодиці зберегли чимало фактів ошуканства. Використовуючи зазви дирекції Національного Музею, по селах ходили різні авантюристи, що у всякий спосіб присвоювали старовинні реліквії. Це зумовило прийняття розпорядження, у якому кураторія Національного Музею відмовлялася від послуг посередників. Офіційний дозвіл на проведення пошукових і збирацьких робіт отримали одиниці, серед них Модест Сосенко, Теодот Загайкевич, о. Олекса Ковальський, а від 1913 р. студент Львівського університету Ярослав Пастернак².

До уваги слід узяти очевидний факт: українське студентство передвоєнного періоду відзначалося надзвичайною громадсько-політичною активністю. У несприятливий момент чужинецького панування національний обов'язок спонукав кожну молоду людину не тільки черпати знання для майбутнього заробітку, але й наполегливо працювати на добро Батьківщини. У цьому контексті можна згадати початки діяльності Євгена Коновальця, Володимира Гребеняка, Михайла Рудницького, Леся Курбаса та ін. Десятки,

сотні студентів стають членами Українського Студентського Союзу, "Сокола-Батька", спортивних та парамілітарних товариств. Безпосередньо це стосується і Я.Пастернака. Окрім серйозних студій в університеті, він енергійний учасник усіх культурно-громадських заходів львівського "Сокола-Батька". Саме у рамках цієї відомої організації Я.Пастернак знайомиться з театральним мистецтвом, займається спортом, опановує фотосправу. Останньому зацікавленню присвячена газетна публікація Я.Пастернака у сокільському виданні "Вісти з Запорожжя": "Що має світлити amator-світливець" (1912, ч. 66).

В гімназійні роки Я.Пастернак активно провадив записи народних пісень у селі Вацевичі Дрогобицького повіту. Згодом ці матеріали були опубліковані Володимиром Гнатюком в "Етнографічному збірнику НТШ"³. Початки фольклорної діяльності збігаються з літературним деб'ютом. На сторінках "Діла" з'являється оповідання болгарського письменника Івана Вазова "Восвода Славчо" та гумореска німецького автора А.Ліппольда "Баль з перешкодами" у перекладі Я.Пастернака⁴. Мабуть після закінчення гімназії у Я.Пастернака не чітко вимальовувалися майбутні перспективи. А філософське відділення університету готувало потенційних літераторів, журналістів, вчених. Одне достеменно ясне — Я.Пастернак бажав посвятити себе інтелектуальній праці.

Перші випадкові контакти Я.Пастернака з Національним Музеєм у Львові (ще 1912 р.) невдовзі переросли у цілеспрямоване вивчення експозиції, планове поповнення фондів старовинними речами зібраними у численних експедиціях по галицьких селах і містечках. У грудні 1913 р. після офіційного відкриття Національного музею у приміщенні по вул. Мохнацького, 42. І.Свенціцький доручив Я.Пастернакові ведення інвентарного списку нових надходжень т.зв. "Книгу вступу". У ній зафіксовано власноручні записи Я.Пастернака включно до 21 липня 1914 р. Про цей етап музейної кар'єри Я.Пастернака в українській інституції докладно описано в його спогадах⁵.

Ширше дізнатися про участь Я.Пастернака у розбудові Національного Музею можна з об'ємної збірки його листування з Іларіоном Свенціцьким, що збереглася у відділі рукописів і стародруків. Загалом усі листи відзначаються діловим характером та відтворюють різнобічний характер стосунків між директором музею і його молодшим колегою. Відразу кидається у вічі виняткова

участь І.Свенціцького у долі Я.Пастернака. Співпраця з Національним музеєм і особисто з директором заклала у перспективного студента тривкі підвалини майбутньої наукової роботи і на довгі роки з'єднувала незримими нитками.

Перший епістолярний документ датований 12 січня 1913 р. У своєму посланні Я.Пастернак писав: "вельми тішуся, що наш музей так постійно зростає мимо всяких упереджень до него"⁶, а далі повідомляв про намір передати збірку фотографій церков куликівського деканату, а також обіцяв підготувати таку ж серію з жовківського деканату⁷. Директор Національного Музею не забарився з відповіддю і вже через три дні шле листа з подякою, а разом пропонував "при нагоді фотографовання церковей звертати увагу і на деякі архітектурні деталі. Як можна би зібрати виміри церкви було-б таки дуже добре для будучих студій... по історії нашої архітектури"⁸. Під час літніх ферій Я.Пастернак разом зі своїм братом Володимиром обійшли близько 30 місцевостей Жовківщини та Яворівщини і зробили понад 50 фотографій⁹. Разом з тим кожна мандрівка приносила певні речові поповнення до колекції Музею. Найбільше експонатів, що поступили від Я.Пастернака, мають місце походження рідне село Зіболки та с.Тростянець Яворівського повіту (парохія о. Степана Мацюрака, діда по материнській лінії). Окрім власних дарів, Я.Пастернак до музейних фондів передавав різні речі від інших осіб. Важливо зазначити, що безпосередньо з Національним музеєм у Львові був пов'язаний і Ярославів батько о.Іван Пастернак, листи якого до І.Свенціцького також збереглися у відділі рукописів Національного Музею.

У серпні 1914 р. Я.Пастернак покликаний до австрійського війська, а І.Свенціцького російська окупаційна влада у травні 1915 р. вивезла як закладника до Києва. 1917 р. на південних кордонах Габсбурської монархії у кривавому протистоянні над р. Соча Я.Пастернак зазнав важкого поранення. Пізніше три місяці лікувався у моравському місті Брно. Наприкінці року поручник 41 полку піхоти приїхав до Львова, де повертається на короткий відрізок часу до обов'язків урядника Національного Музею. Одночасно Я.Пастернак активно домагається звільнення від військової служби. У цій справі йому допомагали А.Шептицький та І.Свенціцький, що повернулися із заслання, і навіть посол до Віденського парламенту Микола Василько. Все ж австрійське командування не задовільнило прохання, і Я.Пастернак після підписання Берестейського "хлібного"

миру у складі союзницьких армій опиняється на Катеринославщині. Іноді на ратному шляху трапляються приємні несподіванки: Я.Пастернак мав щасливу нагоду ознайомитися з унікальною експозицією губернського музею ім. Олександра Поля у Катеринославі (нині історичний музей ім. Д.Яворницького у Дніпропетровську). Своїми враженнями від побаченого Я.Пастернак ділиться у листі до І.Свенціцького¹⁰. Це не єдиний сприятливий випадок у біографії Я.Пастернака. Перебуваючи на італійському фронті, у вільні хвилини він кілька разів відвідував міський історичний музей міста Трієста, а під час лікування оглядав крайовий музей і недоброї слави замок Шпільберг у м. Брно. В свою чергу І.Свенціцький всіляко підтримував і заохочував Пастернакові музейницькі пошуки. "Дуже радий, що побут на Україні не пропадає для Вас даром в науці і музейництві. Постарайтесь зібрати якнайбільше вражінь і фактичних дат, щоби поділитись з суспільністю живим образом закордонного українського музейництва", — пише Свенціцький 21 серпня 1918 р.¹¹ В тому ж листі автор подає адресу відомого колекціонера в Херсоні Володимира Пещанського з тим, щоб Я.Пастернак завітав до "великого знатока музейної справи і власника чудової збірки килимів".

Падіння коронованих династій у Відні та Берліні призвело до серйозних змін на політичній карті східної Європи. З'явився шанс і для українців, тому десятки тисяч вояків австрійської армії у перші листопадові дні зголосилися до Української Галицької Армії. Я.Пастернака призначили до штабу VII бригади УГА. З часів Визвольних змагань збереглася поштова картка, відправлена на ім'я І.Свенціцького 20 травня 1920 р. з Вінниці, у якій Я.Пастернак передовсім просить вислати йому посвідку, що він є урядником Національного музею у Львові¹². Невдовзі Я.Пастернак опиняється на еміграції у Чехо-Словаччині, де розпочинається для нього новий період, багатозначущий і особливо вирішальний у подальшому просуванні до вершин науки. Незважаючи на нестерпні умови, драматичні епізоди у власному житті, він з радістю повертається до активної наукової праці, спочатку у таборі інтернованих вояків УГА, а пізніше у Карловому університеті у Празі. Я.Пастернак налагоджує контакти з львівськими знайомими, в першу чергу з В.Гнатюком та І.Свенціцьким. Уже в листопаді 1920 р. він серйозно студіює книгу "Музейництво": "Тепер читаю его потрохи, головню "музейнецьке діло" і дальші глави, розбираю поволи і здаєсь мені

часто, що говорю при тім з Вами та пляни роблю на будуче... від двох тижнів ходжу на курс французької і англійської мови. Крім того в січні записуюсь на стенографію, якої кожному правовірному збирачеві стало треба під рукою"¹³. І.Свенціцький покладав на Я.Пастернака серйозні надії і небезпідставно вважав його своїм найближчим і найперспективнішим помічником. Упродовж тривалого "празького сидіння" Я.Пастернака І.Свенціцький неодноразово у своїх листах підкреслював: "Я вже думав, що нарешті повитаю Вас у Львові в музеєві; тут для Вас підготовлена почва матеріальна і моральна... А праці тут для доброго і енергійного організатора — дуже багато"¹⁴, або "В кожному разови памятайте, що роботи для Вас у себе дома дуже багато, бо немає для неї відповідних робітників на місці"¹⁵, або "Дорогий Пане Ярославе, мені буде дуже мило повитати Вас уже вскорі у Львові. Роботи назбиралося чимало як раз для Вас"¹⁶. Невідрадні умови наукової праці у Галичині, окупованій Польщею, стримували довгий час Я.Пастернака від приїзду до краю. Тому після закінчення навчання Я.Пастернак, не без допомоги свого учителя, чеського славіста та археолога проф. Любора Нідерле включений до складу археологічної експедиції новоствореного празького інституту археології і отримав можливість практично брати участь у розкопках у Празі та на провінції. І навіть у цій ситуації директор Національного Музею у Львові сподівався на допомогу Я.Пастернака. І.Свенціцький залучив свого колегу до реалізації музейних видань у Празі, вони обмінювалися науковою літературою. У свою чергу Я.Пастернак надіслав до Музею низку архівних матеріалів, передав грошові внески.

1928 р. по поверненню до Львова Я.Пастернак приступає до роботи в Національному Музеї. Того ж року він разом з І.Свенціцьким представляв Національний Музей на святкових урочистостях з нагоди ювілею Ossolineum, традиційно продовжував публікувати у "Ділі" щомісячні звіти про приріст збірки Національного Музею, імена жертводавців і поточну роботу, але згодом він цілковито віддається роботі у Музеї Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

1. Моя праця в Національному Музеї 1913-1914 рр. // Двадцятьп'ятьліття Національного Музею у Львові / Збірник під редакцією І.Свенціцького. — Львів, 1930. — С. 29-32.

2. Діло. — 1913. — Ч. 278 (13 грудня) — С. 8.

3. Коляди і щедрівки / Записи Я.Пастернака // Етнографічний збірник Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1914. — Т. XXXV-XXXVI.

4. Руслан. — Львів, 1910. — Ч. 273-282; Діло. — Львів, 1912. — Ч. 35-36.

5. Див.: Моя праця в Національному музеї в 1913-1914 рр.

6. НМ у Львові, відділ рукописів, архівний фонд, оп. 1, спр. 521, арк. 2-3, оригінал.

7. НМ у Львові, відділ рукописів, оп. 1, спр. 521, арк. 2.

8. ЦДА у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2404, арк. 48.

9. Деякі з них зберігаються у сучасній фототеці Національного Музею у Львові.

10. Лист від 11 серпня 1918 р. (НМ у Львові, відділ рукописів, оп. 1, спр. 521, арк. 6.).

11. ЦДА у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2404, арк. 59.

12. НМ у Львові, відділ рукописів, оп. 1, спр. 521, арк. 9.

* необхідна умова (лат.).

13. НМ у Львові, відділ рукописів, архівний фонд, оп. 1, спр. 521, арк. 10.

14. ЦДА у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2404, арк. 65. Автограф.

15. ЦДА у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2404, арк. 24. Автограф.

16. ЦДА у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2404, арк. 71. Автограф.

Андрій Скоць

ПОЕТИЗАЦІЯ ПРЕСТОЛЬНОГО ГРАДА ГАЛИЧА ТА ЙОГО КНЯЗІВ У "ДУМИ" ІВАНА ВАГИЛЕВИЧА "ДНІСТЕР"

Вагомою часткою творчого доробку Івана Вагилевича (не стільки в кількісному, скільки в якісному відношенні) є його цикл "Думи". Їх чотири — "Пліснесько", "Добрилів", "Бич", "Дністер". Це медитаційний тетраптих, виконаний у жанрі поезій у прозі. Перші зразки цього жанру в західноукраїнській літературі. Написані вони по-польськи. Вперше їх опублікував у своєму перекладі українською мовою Михайло Шалата в книзі "Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Твори" (К., 1982), і назвав олітературненими в "ключі" "Слова о полку Ігоревім" народними легендами. Цей ключовий зв'язок визначає навіть епіграф, взятий із "Слова": "Уже-бо, братіє, невеселая година встала, уже пустині силу прикрила. Встала обида в силах Даждьбожа внука, вступила дівою на землю Трояну, всплескала лебединими крилами".

У "думах" виразно помітний почерк І. Вагилевича — перекладача "Слова о полку Ігоревім". Вони — "думи" історичні. Чотири сторінки історії України-Русі, чотири "невеселії години", чотири національні трагедії, Руїни: татарське нашестя хана Батия ("Пліснесько", "Бич"), турецька навала ("Добрилів"), польсько-шляхецька неволя

Галицького князівства ("Дністер"). Історична пам'ять оживає, руська історія промовляє трагедією своїх реалій.

"Дума" "Дністер" завершує тетраптих. Композиційно вона складається з двох невеликих частин. Ідейно-смиловий, композиційний центр твору — ріка Дністер — художній топонім, що локалізує дію, "прив'язує" її до княжого Галича. Вона (дія) виражається в двох часових площинах, параметрах, регістрах, які не схрещуються, а зв'язуються між собою за принципом лінійності, дотичності, немовби сполучені, приєднані до себе знаком "плюс" ("сплюсовані") — давнє і сьогочаснє, історичнє минулє, "временні літа" і літа теперішні. Викладова форма "думи" діалогічна. Чуємо розмову двох поколінь — батька і дочки, Дністра і його притоки Липи. Їх образи персоніфіковані.

У першій частині застосовано розгорнутий художній паралелізм. Дієвими постатями тут виступають жидачівські солярі і галицькі воїни. Спочатку в "думу" входить побут та історія. Вони разом співіснують.

У творі важливу композиційну функцію виконує анафоричнє звертання до Дністра. Воно немовби "тримає" тему, концентрує основну дію. Оклічна анафора "О ріко Дністре!" в першій частині "думи" повторюється п'ять раз, а в частині другій розмова річок інтимізується, стає "зближеною", фамільярною. Діалог виражає їх кровну спорідненість, ведеться в площині батько — дочка: "О батьку Дністре!", "О дочко Липо!".

Автор відштовхується від побутового факту. Він є своєрідною "точкою виходу" теми:

- О ріко Дністре! Де байдаки твої із жидачівськими солярами?
- Байдаки я виніс на Чорне море — мило було їм танцювати з вітрами; солярі були раді, коли хвилі блакитні, хлопочучись, доброї зичили їм дороги¹.

Далі маємо паралелізм, побудований за планом художньої накладки:

- О ріко Дністре! Де твої човни-носади з галицькими воїнами?
- Човни-носади з лісом залізних списів берегом Чорного моря привів я до брата Дніпра. Зворушливе було наше вітання: давно не бачились, ледь пам'ятали один одного. Сказали ми собі: "Згода!"² (С.162).

Гірка і тяжка історія, немовби лиходійна мачуха, роз'єднала, розлучила братів, вони "давно не бачились, ледь пам'ятали один

одного". І. Вагилевич проголошує знаменне "Згода!" — братнє братання Дністра з Дніпром. Вони одніє матері України сини. Звучить висока народна ідея української єдності.

Завіса минулого опускається. Настає час теперішній — тривожний трагічний:

- О ріко Дністре! Де є тепер солярі жидачівські?
- Вітер гуляв по Чорному морі, наніс хмар волохатих на небо — зробилось чорно. Вночі байдаки напливли на скелі і, розбиті, стали трунами солярів³ (С.162).

Тут зафіксований достовірний історичний факт, зв'язаний з повінню на Дністрі, датований 17 лютого 1164 року в Київському літописі. На нього звернув увагу Осип Петраш⁴.

І знову "накладка", яка переносить нас на береги степової річки Каяли. Відкрита проєкція в "Слово о полку Ігоревім":

- О ріко Дністре! Де ж тепер галицькі воїни?⁴ (С.162). Вони ведуть бій.

Картина битви галицьких воїнів на річці Каялі змодельована із староруського "Слова о полку Ігоревім". Художня тотожність слухових і зорових образів виразно помітна: "В суматості дзижчали гартовані стріли, бряжчали мечі та іржали коні; з-під пилу димілись потоки гарячої крові"⁵(С.162). Картина трагічна і героїчна. До того ж героїка — її художня домінанта. Бо хоробрі галицькі воїни полягли во славі, "за землю Руську". Бойовий клич "За землю Руську" також скопійований із "Слова о полку Ігоревім" і творчо застосований у "думі" І.Вагилевича: "Там воїнів було без ліку... переможені одні розсипалися по степу, другі в крові на щитах лежали — у правиці уламок меча, очі вкрила червона китайка. Хоробрі галицькі вої полягли біля свого стяга. На обличчях усміх, бо умерто на полі слави, бо умерто за землю Руську"⁶ (С.162-163). Героїчною смертю славні галицькі лицарі перемогли смерть ("Смертю смерть поправ").

Картина битви домальовується образами воронів і вовків. Вони посилюють її трагічність. Ворони — улюблений традиційний образ І.Вагилевича-романтика, генетично зв'язаний з українським фольклором. Це художнє вираження (уособлення) чогось тяжкого, трагічного. Образи чорних воронів зустрінемо в баладі І Вагилевича "Жулин і Калина", у його "думах" "Пліснесько", "Добрилів", "Бич".

У "думі" "Дністер" дія воронів і вовків неповторна, виключна, оригінальна. Ворони не крякали, а били крилами, а вовки — вили. Спрацював закон поетичної сугестії. З'являється високої художньої

проби знахідка письменника — звукові образи наповнюються новим змістом, оригінально, по-новому метафоризуються, ніби "переозвучуються" похоринними дзвонами і похоронними риданнями. Постає майстерно намальована тяжка картина-реквієм, виконана у звуковому мінорі, ніби похоронна панахида, заупокійна мелодрама: "Там тьма метушилась воронів — вони не крикали, а били крилами. І вовків сновигало багато — вовки вили. Видно, вороняче биття крилами — то звони, а вовче виття — похоронні ридання."⁷ (С.163).

Перша частина "думи" І. Вагилевича закінчується риторичним звертанням-запитанням до Дністра, що уособлює давню руську славу, славу Галича. На запитання "— О ріко Дністре! Де ж твоя давня слава?" "Дністер не одрік нічого"⁸ (С.163).

У мовчанні Дністра сутєсовно чуємо його туту, його біль за колишньою славною галицько- руською славою. Цю тяжку туту з Дністром щиросердечно розділяє І. Вагилевич, бо його рукою писав дністрову "думу" зболений національний біль. Зболений біль — біль тривалий.

Друга частина "думи" "Дністер" — повністю історична. Це спресована, сконденсована історія Галицького князівства, його художньо-історичне кліше. Тут діє композиційний засіб різкого контрастного протиставлення — давнє і нове, слава і безславіє, воля і неволя:

"І така почалась розмова між батьком Дністром і дочкою Липою: — О батьку Дністре! Де престол злотокований галицьких славних князів? О, могутні князі Галича в борні за край руський і віру мечами шукали слави"⁹(С. 163).

У князівській державі процвітала суспільна злагода. Мудрі бояри раду радили, побожні владики молитву молили. Зброя в руках воїнів, пісня на устах народу художньо виражають колишню славу, військову доблесть стольного града Галича та його князів. У країні панував добробут — "поля устелялися ревом волів та іржанням коней"¹⁰ (С.163). Військо і зброя визначали державну могутність Галицького князівства. "Князівська гридниця вся в списах була і в стягах: лиш кликнуть труби — а війська встає тисяча тисяч!"¹¹ (С.163).

Часові площини стикаються. Настає суспільний "злам". Старі часи безповоротно минули. Колишня слава Галича померкла. Щаслива, мила воля змінилася нещасною, лютою неволею. Перейшла "невеселя година". Рідний стольний Галич змінився на

чужий столичний Краків. Перевелися руські князі. Повелителем Русі став польський "круль". Невимовний сум, тяжка туга, великий біль, спечалена печаль наповнюють мову батька Дністра. Його устами говорить історія:

- О дочко Липо! Старі часи минули і вже не вернуться. Вітчизняний престол князів галицьких нині в Кракові, в польського круля. Польська шляхта поділилась землею Руською; латино-католицьке духовенство молиться за поляків — не за люд руський, і зброя польська — лише за поляків. А на Русь набігають татари: горнуть худобу для ярмарків, полонять люд на службу"¹²(С.163). У цьому пасажі прозова мова виразно ритмізована. Ритмомелодійність досягається синтаксичною сурядністю речень, які строго ідуть одне за одним і присудковою градацією створюють змістово-ланцюгову ритмічну дію.

Картина національного лихоліття в рідному краю до болю вразила дочку Липу. На її запитання "О батьку Дністре! Чи Кракову завжди бути столицею, а польському крулю повелителем для Русі?" Дністер відповідає: "О дочко Липо, мовчи!.." (С.163)¹³. Мовляв — не рани мого зраненого серця...

"Дума" І. Вагилевича закінчується апосіопезою — раптовим умовчанням Дністра, графічно позначеним у тексті знаком оклику і крапками. Письменник дає можливість читачеві "додумати" його "думу" — "болючу в серці рану", зранений біль Дністра "взяти" на себе...

О.Петраш назвав "думу" І. Вагилевича історико-політичною медитацією. Вона написана (місцями) ритмічною прозою і є класичним зразком поезії в прозі в українській літературі. "Дума" "Дністер" — це документоване свідчення високого і широкого українського патріотизму Івана Вагилевича.

1. Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків. Твори. — К., 1982. — С. 162

2-3. Там само. — С.162

4. Петраш Осип. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратим. — Тернопіль, 1996. — С. 68.

5. Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків. Твори. — К., 1982. — С. 162.

6-13. Там само.

ХУДОЖНЯ СВОЕРІДНІСТЬ ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ
ОСИПА НАЗРУКА "ОСМОМИСЛ"

Донедавна наше літературознавство, досліджуючи відродження української літератури ХХ ст., як правило, не включало західноукраїнської літератури. Проте "у часи стагнації українського слова, фізичного знищення українських письменників – смерті в повному розумінні цього слова як українства, так і української літератури в УРСР, Галичина, хоч сама була окупована Польщею і переживала психотравму після програшу визвольних змагань, була єдиним тереном, який репрезентував непридушену, невикривлену українськість культури, літератури. Це була не галицька, не регіональна, а загальноукраїнська література, бо працювали в ній письменники з усієї України; крім того, за принципом компенсації західноукраїнської літератури, як і вся Галичина, взяли на себе функцію заміни частиною цілого..."¹.

В тогочасному західноукраїнському літературному дискурсі, як зазначає С.Андрусів, найпродуктивнішими були "космогонічні" жанри, в тому числі й історична повість (роман). Серед "деміургів" жанру історичної повісті того часу був і Осип Назарук (1883-1940) – громадський і політичний діяч, адвокат за освітою, підхорунжий, голова Пресової Квартири УСС, член Української Національної Ради, міністр УНР, редактор часопису "Стрілець", автор численних мемуарних творів, письменник...². Сучасник О.Назарука Іван Кедрин (Рудницький) писав про нього, що це була непересічна особистість, надзвичайно талановита людина, з ерудицією та величе зним політичним і журналістичним темпераментом, індивідуальність, людина з тонким вичуттям громадських справ, патріот, одна з чоловічих постатей в Галичині 20-30-х років.

У доробку О.Назарука – спомини "Слідами УСС", "Над Золотою Липою", "Рік на Великій Україні", Історичні повісті "Князь Ярослав Осмомисл", "Проти орд Джінгісхана", "Роксоляна", низка суспільно-політичних нарисів, подорожніх нотаток, репортажів...

Твір "Осмомисл" був задуманий і розпочатий у вирішальний для України історичний момент, коли на руїнах її славетної історії ось-ось мала постати нова незалежна держава. Видрукований він у 1918 році. Очевидно, екскурсом у далеке минуле автор прагнув показати, який великий державотворчий і культурний потенціал

закладений у нашому народі. Спираючись на історичні джерела (Літопис Руський, Галицько-Волинський літопис), а також орієнтуючись на Історичні праці про Галицьке князівство, зокрема, на праці І. Крип'якевича, М.Грушевського тощо, О.Назарук зосереджує увагу на головних подіях особистого і громадського життя Я.Осмомисла, про які є відомості у літописах: одруження з суздальською княжною Ольгою Іорівною, смерть князя Володимирка, оголошення київським Великим Князем Із'яславом війни Галичу, участь молодого князя Ярослава у першій битві з київським князем, похід Осмомисла на Київ, на угрів, укріплення і розширення кордонів князівства, кохання до Насті Чагрової... Вони й становлять сюжетну канву твору.

Композиційно твір становить собою цикл розповідей з приватного і державного життя Ярослава Осмомисла від першопочатків його князювання до старості. Проте ці оповідання, розділи об'єднані не лише одним героєм, а й одною ідеєю – утвердження сили і могутності Галицького князівства. Автор будує розповідь послідовно, в хронологічному порядку розгортає сюжетні лінії Осмомисла, Мирослава Крушини, воеводи Халдієвича, Чагрів, руських князів, галицьких бояр... Такий принцип побудови сюжету виправданий, бо події у повісті відбуваються протягом тривалого часу. Художньо виправдані тут і розлогі описи батальних і побутових сцен, портретів, складних перипетій людських доль з легалізацією кожного персонажа.

Смисловим центром твору є князь Ярослав Осмомисл. Автор ніби свідомо творить культ цього героя – державця, розсудливого політика, дипломата, хороброго воїна, лицаря честі і доброти. Водночас О.Назарук зобразив трагізм цієї людини, його душевну самотність через відсутність коханої людини, через напружені, складні взаємини з боярами тощо.

Постать Я.Осмомисла не одинока у творі, автор змалював галерею образів галицьких бояр (Судиславич, Микулич, Чагр, Халдієвич), руських князів, зарубіжних, різні суспільні верстви, які в значній мірі доповнюють головний образ. Ярослав Осмомисл постає як великий державець, він значно більше цінував державне благо, ніж славу перемог. Мабуть, така позиція автора щодо трактування образу князя виходила з його власного розуміння ролі історичної особи в суспільстві (О.Назарук був прихильником монархічної влади, не випадково Осмомисла він у творі називає "монарх").

Неодноразово дослідники творчості О.Назарука відзначали його серйозне і сумлінне ставлення до історичного матеріалу. Це ж стосується і повісті "Осмомисл": історичне тло твору виважене, кожна сторінка свідчить про серйозне опрацювання автором історичного матеріалу, про глибоку обізнаність з топографією конкретної місцевості. О.Назарук дуже скрупульозний в описі побутових картин, етнографії, фольклору. Все це в загальній сукупності сприяє передачі повноти епохи, "духу часу". "Вже передзвонили дзвони галицьких церков. Одна по другій замовкали дзвіниці, як утомлені жінщини, що дітям на сон співають. І замовкла перша дзвіниця монастирської церкви св. Іоана, опісля св. Спаса, за нею замовкла церков Пантелеймона на залуквянській рівнині, за нею церков св.Анни, сусідка їй, за нею церков Рождества Христова, що стоїть і посеред нинішнього Галича, за нею сильно укріплена, цитадельна й катедральна церков Пресвятої Богородиці в осередку старого міста, на залуквянській височині, на правім березі Лімниці, біля її устя до Дністра; за нею замовкла церков Архистратига Михаїла, за нею замовкли церкви біля крилоських укріплень: Ілії, Юрія, Данила, Воскресення Христова і Благовіщенська".

Такий детальний опис фактів, археології, атрибутики древнього Галича, почерпнутий зі скупих літописних даних, офіційних документів, надає творові якнайбільшої автентичності і викликає довіру у читача.

"Будучи послідовним речником галицького "П'ємонт", глибоко увірувавши, що таки в Галичині "важиться... доля П'ємонт України"⁴, О.Назарук вводить у твір міркування про автора "Слова о полку Ігоревім" і стверджує, що це був галицький уродженець. До речі, досить цікаву характеристику поведінки галичан дав київський професор Ю.Канигін у книзі "Шлях аріїв": "Якщо історичний процес в Україні йде спокійно, "поволі", то Галичини нібито й нема — скромно собі живе, вирощує хліб, співає пісні... Але ж як тільки настає якийсь переломний етап в історії, тут саме Галичина підносить свій голос..."

Мова твору архаїзована завдяки використанню літописних джерел, діалектної лексики, народнопісенної образної системи, запозиченої з найдавнішого пласта народної обрядової поезії. Особливим ліризмом, високою поезією, чарівною музикою слова сповнені сторінки твору, що описують стан душі князя під час зустрічі з коханою Настасею. "А молодий князь переживав найкращі

дні свого життя. Для нього інакше плив тепер Дністер, інакше шумів ліс над ним, інакше світило сонце і навіть пожовкле листя, що падало з дерев, мало якусь весняну живість. Переживав серед глибокої осені першу весну своєї молодості. І все його тішило, відчував цілою душею радість з життя. І говорив не раз до себе: "Який же той світ гарний і як же довго не бачив я краси його!"⁵

Науковці стверджують, що нема абсолютного значення тексту, а лише релятивне. Але незаперечним є те, що Осип Назарук своїм твором "Осмомисл" оживив історію, розширив наші пізнання про неї, відтворив її в художніх образах і надав своїй оповіді високого патріотичного звучання.

1. Андрусів С. Проблеми національної ідентичності // Слово і час. — 1997. — № 3, — С.18
2. Енциклопедія Українознавства. — Париж — Нью-Йорк — Т.5. — 1966. — С.1648
3. Назарук О. Осмомисл. — Львів, 1991. — С.3
4. Качкан В. Хай святиться Ім'я твоє. — Львів, 1998, — С.175
5. Назарук О. Осмомисл. — Львів, 1991. — С.150

Марта Хороб

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО ДРЕВНЬОГО ГАЛИЧА В ПОВІСТЯХ КАТРИ ГРИНЕВИЧЕВОЇ

Катря Гриневичева (1875-1947) — дівоче прізвище Банах — донедавна майже незнана, призабута письменниця, твори якої не передруковувались на Україні від 20-30-х років. Вона творила разом з відомими художниками слова тієї доби, особисто будучи знайома з ними — з Василем Стефанюком, Марком Черемшиною, Ольгою Кобилянською, Іваном Франком, "молодомузівцями" та ін., відчуючи на собі одночасно вплив мистецького оточення Кракова (де з 4-ох до 18-ти років формувалася її світ (чи тогочасного Львова, де крім української богеми збиралася й польська) Ян Каспровіч, Леопольд Стаф, Станіслав Пшибишевський, Станіслав Виспянський, Корнель Макушинський та ін.) і навіть німецька творча інтелігенція. На початку ХХ ст. Катря Гриневичева пише вірші, оповідання й новели, повісті, редагує журнал "Дзвінок", бере участь у відомій літературній дискусії на початку віку, висловлюючи свої, сміливі на той час, симпатії до модерної літератури, акцентуючи на свободі вибору творчої особистості.

І хоч авторка залишила порівняно невелику письменницьку спадщину — зб. малої прози "Легенди і оповідання" (1902), "По дорозі в Сихем" (1923), "Непоборні" (1926), історичні повісті "Шоломи в сонці" (1929), "Шестикрилець" (1936), — вона вже на початку своєї творчості була відзначена на літературному конкурсі "Просвіти" у 1900 р., а твір "Шоломи в сонці" був висунутий на здобуття головної нагороди в галузі красного письменства в Науковому товаристві ім. Тараса Шевченка.

Уваги заслуговують як великі історичні твори, так і мала проза авторки вже хоча б тому, що вони викликали неоднозначні, дискусійні оцінки: від захоплених відгуків Василя Стефаника, Марка Черемшини чи проф. Ягелонського університету Богдана Лепкого ("...коли б ми були державним народом, Вам, Пані, належала б нагорода Нобля в ділянці літератури"¹) до абсолютного заперечення, несприйняття таким, наприклад, знаним літературознавцем, як Михайло Рудницький².

Із різних, здебільшого об'єктивних причин, творчість Катрі Гриневичевої не могла бути предметом глибокого дослідження ні в 20-30-х рр., ні тим більше згодом. Тому окремі дослідники чи автори різного плану статей з українського зарубіжжя (Остап Грицай, Володимир Дорошенко, Богдан Гармаш, Іван Коровицький, Юрій Шерех, Ярослав Гриневич чи О.Кисілевська, І.Боднарук, М.Багура та інші) дали творчий імпульс сучасним науковцям материкової України — Олексієві Мишаничу, Федорові Погребеннику, Романові Гораку та ін.

Вибір поставленої проблеми аргументується не лише тим, що в такому плані вона ще не розглядалась або згадувалась принагідно, а й тому, що першому за хронологією подій історичному творові "Шестикрилець", хоч за часом публікації він був другим, взагалі відмовлялось у художності. Отож зумисне акцентуватимемо на ньому.

В історичних повістях авторка звертається до далекої історії нашого народу — кінця XII-початку XIII ст., коли на перший план піднімається Галицько-Волинське князівство після упадку Київського Великого Князівства (як називав його Г.Кониський у 1846 р. в "Історії Русів"³) з Галичем у центрі. Концепція творів Катрі Гриневичевої в основному узгоджується з концепціями літописців Київського чи насамперед Галицько-Волинського літописів, а також із працями відомих учених М.Грушевського, Д.Чижевського, І.Крип'якевича, Д.Дорошенка, В.Антоновича, не кажучи вже про дослідження

І.Линниченка, М.Кордуби, Д.Зубрицького, І.Шараневича, на які спиралась авторка.

Зіставляючи тексти художніх творів і з вищезгаданими неперебутніми першоджерелами та працями науковців, можна побачити велику підготовчу роботу письменниці до написання повістей, у яких вона намагалася водночас зберегти ідейний зміст літописів стосовно конкретних історичних подій (передумови зародження Галицько-Волинського князівства, значення тодішніх центрів Галичини та Волині), а також передати сутність духу великих князів, їх оточення.

На відміну від більшості письменників, які писали історичні твори у I-й пол. XX ст., як, врешті, і дослідника А.Веселовського, що "опирався на традиційну, загальноприйнятую для його часу естетичну концепцію взаємопов'язаності змісту і форми"⁴, в котрій "залишається в стороні конкретне й індивідуально-неповторне"⁵, а, значить, і виноситься "ніби за дужки контекст індивідуальної поетики"⁶, Катря Гриневичева згідно зі своїм мистецьким баченням висувала на передній план форму, тільки їй притаманний "високий стиль" (Є.Маланюк), котрий ніколи не сплутаєш з ніяким іншим (Б.Лепкого, А.Чайківського, Ю.Опільського, В.Будзиновського, В.Бирчака, Ф.Дудка, О.Назарука, М.Голубця, І.Филипчака та ін.). При цьому її історизм і справді "не був ні формальним, ні зовнішнім, ні навіть лише лексичним"⁷, бо слово її "древне", київсько і галицько-руське, важке і щире, як золото, слово, що ним написане було "поученіє Мономаха", "Слово о Полку" та "Галицько-Волинський літопис"⁸. Воно "працювало" на неї як на творця нового стилю, котрий багато в чому "виростає із свідомого заперечення традиційних стилів, — заперечення, яке дає задоволення митцеві"⁹, бо, врешті, інакше він писати не може. Ось чому не випадково сучасна дослідниця деяких аспектів модернізму початку XX ст. Оксана Олійник відносить до конкретних постатей-репрезентантів нового мистецтва й Катрю Гриневичеву¹⁰.

Авторка історичних повістей постає передусім романтиком (чи точніше неоромантиком) у всьому: у зверненні до теми історичної пам'яті, у вивищенні форми викладу над змістом описуваних подій і перипетій, у мові, що вражає поетичними образами і виразами — чи то у відтворенні історичного тла й колориту, пейзажу і портрета, у змалюванні другорядного (Зеленгора, Шарольта, Божанка), чи центрального характеру князя Романа, врешті, у тому суб'єктивно-

індивідуальному, ліризовано-романтизованому погляді на людину й історію, котрий ближче до європейського романтизму поч. XIX (чи не насамперед Вальтера Скотта), ніж до запізнілого українського поч. XX віку.

Євген Маланюк у статті про Юрія Липу знову ж таки не випадково говорить про "незауважену лінію традиції: від поетів Києво-Могилянської школи через Сковороду – поета і до П.Куліша, М.Філянянського та К.Гриневичевої (що ще й досі чекає на свого "критичного Колюмба") включно"¹¹. Митець має на увазі поліфонічне мовне багатство авторки насамперед у історичних творах, де величаво-пишна архаїка не створює враження помпезності чи штучності, де високопоетичні пейзажі, різноманітного плану мистецькі портрети, описи нелегких мирних, а тим паче військових буднів наскрізь пронизані тонким благородством й інтелігентністю авторки, глибинним пафосом органічної романтики й бурхливої повені ліризму.

Концепція Галича не є центральною (скажімо, у "Шестикрильці"), але вона невід'ємно входить в ідею давньої історії українського народу, пов'язану й з Романом Мстиславичем, що об'єднав Волинську і Галицьку Русь. У Галицько-Волинському літописі його названо "великим князем", вікопомним самодержцем "всеї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей божих"¹². Під пером Катрі Гриневичевої він постає насамперед мужнім і сміливим правителем чи то у сутичці з леопардом, чи у битвах з ворогом, розумним керівником, який опирався найперше на народ, низи, а не на боярство. Він вольовий і грізний.

Отже, авторка, опираючись на скупі відомості літописів, обирає такі акценти, які вивищують князя, представляють його державницьку лінію, так, в одному із літописів сказано: "Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив (їх), як той крокодил, переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідовав предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців..."¹³.

При першому поспішному читанні складається враження, що центральний образ князя швидше фрагментарний, а не концептуальний, цілісний. І тільки ввійшовши в добу кінця XII - поч. XIII ст., шляхом осмислення не лише наукових праць, а й давньоруських текстів, повторно прочитуючи тексти Катрі

Гриневичевої, переконуємося у протилежному. Авторка володіє майстерністю штрихового портрета, кожна риска якого доповнює сутність і монументальність постаті князя Романа, що дбав про єдність держави.

Авторська констатація окремих сторін характеру ("... у своїй найглибшій істоті вільний, виключно і самітний, як орел на гостроверсі"¹⁴) доповнюється подробицями-вкрапленнями, типу – "грізний чар його душі", "боиснуло різьблене чоло", "кам'янів, мов різьба на диптихоні", "дикою веселістю палали челюсті розкритих, гірких губ, – стрічка білого світла блимала з-під жорстоко прижмурих повік"¹⁵(С.63) і т.д. Начебто дотримуючись в основному портрета князя, описаного у історика XVIII ст. В.Татищева, Катря Гриневичева робить його глибоко індивідуалізованим, надихаючи своїм особистісним чаром і неповторністю митця-романтика: "А князь був знятої постави, геройської вроди, увесь у залізі, з малиною киреєю поверха, що лопотіла в бігу, як пера у лету. Груди були, як щит, шолом двигався, немов золотостінна вежа. Владний обрис чола, високий ніс зо сміливою різьбою кості, вус тонкий, як мазок сепії над спеченими устами, доповнювала гострочорна прядь край лівого вуха, підкресленого поблиском філіграну. З-під чола в довгих бровах суворих жевріли очі, зроду неситі й зроду бурні" (С.83)¹⁶.

Галич, котрий волею обставин зайняв таке ж місце, як до цього Київ, постає не лише в усій своїй красі, "зелений, як емалія, весь в іскрах, піснях і росах..." (С.112)¹⁷, в точних і конкретних деталях ("княжий замок двічі обведений забором, із трьох сторін захищений водами Лукви" (С.113)¹⁸, а й у ідеї, одній із концепцій, бо саме в цьому місті князь "міг тільки опиратися ворогам – "до сосни плечима, на Дунай очима".

Отже, концепція княжого Галича як сильного державного центру, котрий під владою мудрого й сміливого керманіча забезпечує людей від воєн, непотрібних чвар, боярських інтриг, узгоджується з концепцією сильної держави й народу, котрі дбають про єдність і могутність їхню, аторитет між сусідніми країнами, добиваючись його різними, неоднорізними способами.

* У датуванні виходу книг письменниці ще й досі існує чимало розбіжностей, що пояснюється нерідко відсутністю вказівок на рік видання.

1. Гриневич Ярослав. Катря Гриневичева: Біографічний нарис. – Канада: Гомін України, 1968. – С. 39.

2. Рудницький М. 21 книжка за 12 місяців // Назустріч. — 1936. — №2. — С.5.
3. Кониський Георгій. Історія Русів (укр. переклад І.Драча). — К., 1991. — С.40.
4. Гей И.К. Историческая поэтика и история литературы // Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. — М., 1986. — С.120.
5. Там само.
6. Гей И.К. — С. 121.
7. Маланюк Євген. Пам'яті Катрі Гриневичевої // Арка. — 1948. — №5. — С.18.
8. Там само. — С. 19.
9. Хосе Ортега-і-Гасет. Вибрані твори. — К., 1994. — С. 265.
10. Олійник Оксана. Феномен символізму в системі українського модерну // Слово і час. — 1998. — №6. — С. 65.
11. Маланюк Євген. Книга спостережень. — Канада: Гомін України, 1962. — С.233.
12. Галицько-Волинський літопис // Літопис Руський (за Іпатським списком переклав Леонід Махновець). — К., 1989. — С.368.
13. Там само.
14. Катря Гриневичева. Шестикрилець. Шоломи в сонці. — К., 1990. — С.35. Тут і далі посилатимемося на це видання, в дужках вказавши сторінки. 15-18. Там само.

Надія Осташ

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОГРАМ НАДДНІСТРЯНЩИНИ

1. Наддністрянські говірки, які належать до найбільш давніх діалектних одиниць, неодноразово ставали об'єктом лінгвістичних досліджень. Ці говірки охоплюють і територію древнього Галича та його околиць, а деякі мовознавці (зокрема, Я.Головацький¹ у доповіді про українську мову та її наріччя, виголошеній у Львові в 1848 р.) вважали місто Галич осередком наддністрянських говірок. Ще до сьогодні збереглися українські писемні пам'ятки минулого, зокрема XVI-XVII ст., які написані у м. Галичі або в яких є згадка про Галич. Свідченням цього є канон джерел до "Словника української мови XVI-першої половини XVII ст."². Там знаходимо, наприклад, такі документи: Послання львівського єпископа Гедеона Балабана до православного населення міста з повідомленням про відповідь короля Стефана Баторія щодо прийняття нового календаря (1584 р., 30 січня. Галич), Лист київського митрополита Михайла Рогози до братства з повідомленням про видання позову львівському єпископові Гедеону Балабану на суд собору за кривди, заподіяні братствам у Городку і Галичі. (1593 р., 15 червня. Супрасльський монастир) та інші.

Наддністрянські говірки надзвичайно багаті на фразеограми (від лат. *phrasis* - вираз, зворот; *gramma* - письмовий знак) або фразеологізми. Ядром фразеограм можуть бути як запозичені, так і питомі українські лексеми. Спостереження над фразеограмами Наддністрянщини, що у цьому регіоні існує чимало таких стійких словосполучень, основним складовим компонентом яких є лексеми праслов'янського походження, наприклад, баба з воза - конім легше "баба з воза, кобилі легше" (пор. баба - псл. *baba*³); бути не в ласці (з ким) "ворогувати з ким-небудь" (пор. ласка - псл. **laska*); віддати Богови душу "вмерти" (пор. душа - псл. **duša* (<**dux-ja*)), дати дуба "вмерти" (пор. дуб - псл. **dubъ*), дух спустити "вмерти" (пор. дух - псл. **duxъ*) та інші.

Цікавими за семантикою є фразеограми, які групуються навколо спільного ядра - лексеми голова. Це слово - праслов'янського походження (псл. **golva*), що в свою чергу успадковане з праіндоевропейської і є складовим компонентом багатьох стійких словосполучень у наддністрянських говірках, наприклад: йти (піти) на зламану голову "пропадати (пропасти)", йому сі в голову перекрутіло "він сприймає дійсність неадекватно"; він загордився, лзти на голову (кому або без додатка) "поводитися нахабно стосовно кого-небудь", масти собі голову "переживати за що-небудь, турбуватися про щось", мати голову "бути розумним", мати голову на плечих "бути розумним", накріти дві голову "взяти дівчину заміж", накріти собі голову "вийти заміж", не знати що йому стрілит в голову "невідомо, що йому спаде на думку; невідомо, яка ідея з'явиться в його голові", не знати, що йому збрече в голову "невідомо, що йому спаде на думку", ніхто нікому не в голові "ніхто про нікого не турбується, ніхто не хвилюється, всім байдуже", спокій голові "справа завершена" (напр.: Лишалося ще вюроти горд - і спокій голові), сум голову побирає "аж страшно стає", "аж сумно стає" (напр.: Як згадаю, кільки ще маю роботи, то аж сум голову побирає), то мені не в голові "це не мій клопіт; це справа, яка мене не стосується", то не на мої голові "це не мій клопіт", хтось комусь в голові "хтось за когось переживає, про когось дбає" та інші.

3. Фразеограми з праслов'янським компонентом голова наявні також в діалектному мовленні інших регіонів України. Для прикладу взято бойківські говірки⁴: на свою голову "на свою відповідальність", голова мині з тим іде "журюся, турбуюся", по моїй голові "після моєї смерті", закликати голову "запросити старшину", віддати справу

адвокатові на голову "віддати адвокату справу з умовою, що останній поведе її на власний кошт, беручи після виграння процесу 1/3 суми, про яку йшлося в справі"⁴ та ін.

4. Фразеограми з праслов'янським ядром дуже поширені в українській мові. У цьому переконують нас пам'ятки української мови XIV-XV ст. Наприклад: головою заплатити "бути покараним на смерть", своєю головою "особисто", похилити голову "скоритися"⁵, а також Картотека до Словника української мови XVI-першої половини XVII ст. - на свою голову "на біду, на нещастя, на свою відповідальність" (тые на свои головы того брати не хотѣли - Кременець, 1547 р.), на голові "на совісті" (Кровъ ваша на головѣ вашуй - Закарпаття, XVI ст.), на голову "зовсім, повністю, поголовно" (ульевъ сорокъ со пчолами на голову выбили - Житомир, 1587 р.), з голови выбити "переконати" (Жидо(м)... иначей розумѣня оныхъ з голови имъ не выби(л) - Київ, близько 1619 р.); з голови аж до петы "повністю" (Они поведали, почавъши з голови ажъ до петы не ото(з)вальсе никто - Київщина, 1600 р.) та ін.

5. Фразеограми зі словом голова широко вживаються у літературній мові (пор., наприклад, мати голову, мати голову на плечах, у голові тощо⁶); окремі з них властиві лише діалектному мовленню вказаного регіону (наприклад, мастити собі голову, накрити дівці голову тощо).

6. З огляду на праслов'янське походження лексеми голова вона виступає у складі фразеограм у різних слов'янських мовах. Наприклад, чеське *hlavou zed' neprorazi* "головою стіни не проб'єш", *lamat si hlavu* "ламати собі голову", *mit hlavu na pravem miste* "мати голову на плечах", *vtloukat do hlavu* "вбивати в голову кому-небудь щось"⁷; польське *bić do głowy* "йти в голову", "вдарити в голову", *mieć głowe na karku* "мати голову на плечах, не розгублюватися", *mieć zielono w głowie* "мати вітер в голові", *głowy nadstawić* "підставляти голову, ризикувати"⁸; білоруське на *свежую галаву* "після відпочинку", *паставіць з ног на галаву* "неправильно витлумачити щось", *гарачая галава* "нестримна, схильна до захоплень людина", з *галавы не выходзіць* "не зникати з пам'яті, не забуватися, пам'ятатися", *задраць галаву* "заснатися, загоноритися" та інші⁹.

7. Як бачимо, традиція вживати праслов'янські лексеми у складі фразеограм дуже давня і характерна для багатьох слов'янських мов. Спостереження над функціонуванням фразеограм з компонентом голова показує, що ряд цей не є закритий, а навпаки - дуже

продуктивний у сучасному діалектному мовленні наддністрянців. Ми переконані, що майже в кожному наддністрянському селі можна знайти ще інші цікаві і надзвичайно образні фразеологізми з ядром голова, які є оригінальними витворами і не збігаються ні з літературними, ні з вищезгаданими діалектними фразеологізмами. Докладніше вивчення діалектних фразеограм, основним, стрижневим компонентом яких є слово з праслов'янського фонду, додасть багато цікавого до висновків про прадавні корені української мови та живого мовлення жителів Галича і його околиць.

1. Головацкий Я. Росправа о язицѣ южноруским і его нарѣчях.- Львів.- 1849.- С.37-56.
2. Словник української мови XVI-першої половини XVII ст. Список використанах джерел.- Львів.- 1994.
3. Праслов'янські відповідники подано за кн.: Етимологічний словник української мови.- К.: Наук. думка.- Т.1-3.- 1982-1989.
4. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок.- Ч.1.- К.: Наук. думка.- 1964.- С.179-180.
5. Словник староукраїнської мови XIV-XVст. - К.: Наук. думка.- Т.1-2.- 1977-1978.
6. Фразеологічний словник української мови.- К.: Наук. думка. Кн.1.- 1993.- С.181,185.
7. Українсько-чеський словник.- У 2-х т. - Прага: Академія.- 1994.- Т.1.- С.186-187.
8. Польсько-український словник. - У 2-х т. / За ред. Л.А.Гумецької.- Київ: Вид-во АН УРСР.- Т.1.- 1958.-С.290-291.
9. Тлумачальні слоунік беларускай мовы.- У пяці тамах.- Т.2.- Мінск.- 1978.- С.15.

Степан Чапуга

ГАЛИЧ В ІСТОРИЧНІЙ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Велич історичної події увіковічнюється не лише в документальній літературі, але й у похідних від її назви термінах різних галузей знань. І чим вагоміша подія, тим більша кількість таких термінів. Цим самим історичні явища чи факти стають вікопомними, ніж тисячолітній Галич, від назви якого, за нашими підрахунками, станом на початок 1998 року з'явилося понад 2050 різних термінів географічного, державного, адміністративного, соціально-економічного та культурологічного характеру.

Нині поняття "Галичина" відоме далеко за межами України. І це не випадково. Саме тут уперше зародилась ідея самостійної

української держави, виник особливий національний дух, що дало підставу М.С. Грушевському говорити й писати про своєрідний "Галицький "П'ємонт" українського національного відродження.

Галичани створили найбільш боездатне і жертвне військове формування в обороні української державності 1917-1920 рр., спочатку у складі УСС й УГА, а потім в УПА. Вояки останньої Юлія Ганущак та Остап Витвицький мали псевда відповідно "Галич" і "Галичанка", а всього військова термінологія галицького походження має 19 назв.

Значний вклад внесли галичани у справу повалення радянського тоталітаризму і проголошення незалежності України. Цей героїчний внесок навіки закарбувався у таких поняттях, як: "галицькі десанти на схід України", "Галицька Асамблея", "Галицький референдум 17 березня 1991 р.", "Галицький бензовоз", "Галицьке лоббі", "галицький пріоритет у нинішньому етапі формування норми літературної української мови", кожне з яких заслуговує окремого дослідження і висвітлення.

Справі української державності служать і хресні молодіжні походи "Дністер", які історично проводять організації "Галицько-Подільського християнсько-патріотичного блоку "Державність". Так, похід 1997 року присвячувався 1100-річчю м. Галича.

Вороги українського народу завжди старалися стерти з пам'яті м. Галич як символ національного духу, української державності. За одне слово "Галичина", яке письменниця Ірина Вільде вживала замість пропонуваного офіційно "Малопольска Виходня", вона відсиділа 5 днів арешту в польській тюрмі. В умовах радянського тоталітаризму взагалі було не прийнято вживати поняття "галичанин" чи "Галичина". Але людська пам'ять невмируща. Національно-державний дух Галича продовжував карбуватися в термінах, поняттях, особливо після проголошення незалежності України в 1991 р.

Історична пам'ять зафіксувала 7 політичних партій та їх 14 структур, 26 назв різних товариств, об'єднань, фондів, клубів, у тому числі 5 молодіжних, 16 релігійних найменувань з доповненням "галицькі".

Досить чисельною є палітра галицьких найменувань у галузі періодичної преси. Першою українською газетою був часопис "Зоря Галицька" який вийшов 15 травня 1848 р. Із загального числа періодики 15 видань є сучасними. Найбільш популярним є газета "Галичина" та "Тижневик Галичини". Найновішим виданням є

науковий і культурно-просвітницький часопис "Галичина", перший номер якого вийшов в Івано-Франківську у 1997 р.

Національною ідеєю пронизані такі символічні терміни, як: "галицька твердиня", "галицька святиня", "галицький ґрунт", "галицька політика", "галицька піраміда", "державна Галичина" (в сучасному розумінні), "Галицький П'ємонт", "Михайло Галицький" (Михайло Драгоманів), "Хмельницький Галицької землі (Семен Височан), "сучасний батько історії Галича" (Володимир Грабовецький), "сучасний галицький соловейко" (Марія Шалайкевич), "галицькі республіканки", "Східниця – галицький Артек" тощо.

Часто вживається вираз "галицька мова", під яким розуміється те, що вона в нинішніх умовах більш наближена до літературної норми, ніж у Наддніпрянській Україні, де її засміченість російщиною стала справжньою бідою. Названий вираз знайшов своє дослідження у роботах Ю.Шевельова "Внесок Галичини в формування нової української літературної мови" та "Галичина в формуванні нової української літературної мови".

Найбільша кількість термінів, що походять від м. Галича, є в галузі наукової, публіцистичної та художньої літератури.

Започатковане у 1996 р. видання біографічного збірника "Славетні галичани" в Галичі знайшло своє наслідування у Львові випуском аналогічної серії. Але львів'яни пішли далі. Вони відомим особистостям присвячують окремі книжки. Так, у 1998 р. у серії "Славетні галичани" вийшла перша праця про знаного митця Дмитра Кравича. Такі видання будуть продовжуватися, а разом з тим виникатимуть нові галицькі терміни. Запорукою цьому є ідея української національної державності, яка глибоко вкоренилась у свідомості галичан, у пам'яті українців про столицю Галицько-Волинського князівства – м. Галич, який відзначає своє 1100 річчя.

Ольга Кровицька, Ганна Войтків
З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ДАВНІХ ГАЛИЦЬКИХ
ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК

Важливим джерелом для пізнання історії, культури, розвитку суспільства, функціонування мови є рукописна спадщина, яка зосереджується головним чином у книгозбірнях, архівах, приватних колекціях. На превеликий жаль, ще й досі немає повного каталогу українських рукописів і стародруків, які по-своєму відображають духовний розвиток українського народу і становлять неоціненну історико-культурну скарбницю.

Особливе місце з погляду національної ідентичності українців та джерел розвитку їх мови посідають писемні пам'ятки княжої доби. До найважливіших українських пам'яток XII і XIII століть вчені зараховують серед інших два галицькі євангелія: Галицьке євангеліє 1144 року і Галицьке євангеліє 1266 - 1301 рр., які зберігаються сьогодні у російських бібліотеках Москви і Санкт-Петербурга. Варто підкреслити, що саме з XI-XIV ст. найбільше збереглося церковної літургічної літератури, оскільки ця категорія літератури осідала у монастирських бібліотеках, книжки писалися на "вічному" папері – пергаменті, при катастрофах різного характеру їх рятували у першу чергу; через особливу цінність до них дуже обережно ставилися і менше ними користувалися¹.

Галицьке тетраєвангеліє 1144 року² містить читання чотирьох євангелістів, синаксар, місяцеслов, євангелія на різні потреби, примітки про читання воскресних євангелій під час утрень, і про час читання кожного євангелія, короткі розповіді про життя євангелістів, покажчик гласів і воскресних євангелій на весь рік. Євангеліє написано на пергаменті уставом різного часу (арк. 1-228 – XII ст.; арк. 229-260 – XIV ст.). Із записів, зроблених у цьому євангелії, можна дізнатися про те, що єпископ Галицький, Львівський і Кам'янець-Подільський Гедеон Балабан при вступі на престол у 1576 році знайшов це євангеліє в Успенській церкві с.Крилоса. У другій половині XVII ст. воно перейшло у власність молдавського митрополита Досифея, який на той час жив у Москві. Збереглося також письмове свідчення про те, що митрополит Досифей звелів повернути книгу "на своє місце", однак, як бачимо, цього не сталося. Євангеліє потрапило у власність справщика Московської друкарні ієромонаха Тимофія, а після його смерті – до бібліотеки

друкарні, звідти в Синодальну книгозбірню, а в 1920 році до Державного історичного музею (м.Москва) у фонд слов'янських рукописів, в якому зберігаються зібрання рукописів та стародруків Успенського, Архангельського, Кремлівського соборів, Чудівського, Донського, Новоспаського монастирів, частина царської бібліотеки та ін. (Серед найважливіших назвемо Ізборник Святослава 1073 року, Мстиславове євангеліє XII, написане для сина Володимира Мономаха та ін.)³.

У 1882 - 1883 рр. архімандрит Амфілохій⁴ перевидав у Москві Галицьке євангеліє 1144 року у трьох томах. У третьому томі⁵ він подав різночитання, виявлені на основі порівняльного аналізу тексту Нового завіту з іншими пам'ятками (використавши понад 50 пам'яток, що походять з IX-X ст.). За основу він узяв переклад Нового завіту, виконаний митрополитом Олексієм у XIV ст. Варто підкреслити, що Галицьке євангеліє найповніше опрацьоване на палеографічному рівні. Його досліджували такі російські дослідники, як І.Срезневський, О.Соболевський, Є.Карський, О.Покровський, К.Калайдовський та ін. Цікаво відзначити, що Галицьке євангеліє 1144 р. вивчав також французький дослідник Ле Жюж, який опублікував у Лейпцигу у 1897 р. наукове дослідження, присвячене палеографічному та лінгвістичному опрацюванню цієї пам'ятки.

Частково уривки із Галицького євангелія 1144 р. публікуються у працях М.Погодіна, єпископа Можайського Сави, М.Дурново та ін.

Мова цієї пам'ятки характеризується у працях Ф.Буслаєва, О.Соболевського, І.Ягича, М.Дурново та ін.

Текстологічне вивчення української пам'ятки у типологічному плані зроблене відомою російською дослідницею Лідією Жуковською. На її думку, існують два типи слов'янського повного апракоса: тип Мстиславового євангелія і тип Мирославового євангелія. Усі ж інші, на основі детального текстологічного вивчення, входять до цих двох типів. До Мстиславового типу належить Архангельське євангеліє (друга частина, 1092), Юр'ївське євангеліє (1119-1128), Мстиславове євангеліє (1115-4117), Добромилове євангеліє (1164) і Галицьке євангеліє 1144 р.

У своїй праці "Текстология и язык древнейших славянских памятников" вона підкреслює, що проведення історико-культурного аналізу давніх пам'яток, виявлення того чи іншого принципу зміни тексту і редагування мови у конкретній групі рукописів дозволяють встановити наявність центрів культури і писемності. Очевидно, що до таких центрів належав і давній Галич.

На нашу думку, цікаві спостереження лінгвістичного характеру висловлені І.Ягичем. Він зараховує Галицьке євангеліє 1144 року "до надзвичайних пам'яток церковної давньоруської писемності XII ст., яку уже давно потрібно було видати"⁶. У статті вчений називає деякі головні особливості Галицького євангелія: текст галицького тетраєвангелія в цілому не виявляє сильних змін у порівнянні з євангеліями-апракосами. Однак у деяких місцях помітна заміна одних слів (давнішого походження) іншими, причому такі ж паралельні процеси спостерігаються в інших євангеліях (Зографському, Добромилівому, Маріїнському та ін.). Грецькі запозичення, які є в тексті, частково перекладаються відповідниками, які не можна вважати за східнослов'янськими, оскільки вони наявні і в інших пам'ятках (несхіднослов'янського походження). І.Ягич називає ряд фонетичних, фонологічних рис, які вказують на південноруське (тобто українське) походження пам'ятки. Учений подає також деякі морфологічні форми, які характерні для давньоукраїнської мови.

Євангеліє Галицьке 1266-1301 рр. написано на пергаменті уставом (175 арк.). Воно включає читання на весь рік, місяцеслов, "утрені" недільні євангелія, євангелія на різні потреби, покажчик недільних "утренніх" євангельських читань. Як указують дослідники, це євангеліє було переписане з болгарського оригіналу пресвітером Георгієм.

Ця давня галицька пам'ятка також неодноразово була об'єктом доослідження, насамперед, для палеографів та істориків мови. Вперше її було видано російським палеографом О.Соболевським у 1883-1884 р. в "Университетских известиях" (Київ), а пізніше вона вийшла у світ як окреме видання. Одночасно розпочалося глибше вивчення цього галицького ратигету. Її палеографічні описи знаходимо у працях І.Срезневського, Є.Карського, Г.Воскресенського, М.Дурново, О.Гранстрем.

Текстологічне опрацювання галицького євангелія зроблене Л.Жуковською.

Деякі питання лінгвістичного характеру розглядали у своїх наукових розвідках О.Соболевський⁷ та О.Малкова. Вона також зробила більш систематичний опис цієї пам'ятки на палеографічному рівні із зазначенням усіх особливостей (наявність нумерації, тип чорнила, якість фарб, зовнішній вигляд аркушів особливості почерків та написання букв тощо). Дослідниця звертає свою увагу на деякі мовні особливості, які підтверджують, що "рукопис написаний

у другій половині XII ст. на території, яка охоплює один із південно-західних діалектів, що пізніше увійшли до складу української мови"⁸.

Отож за мовними ознаками обидві пам'ятки належать до давніх українських пам'яток, за особливостями побудови тексту вони належать до різних груп: Євангеліє 1144 року входить до групи тетраєвангелій, у яких послідовно розміщуються євангелія від чотирьох євангелістів — Матвія, Марка, Луки, Іоана. Галицьке євангеліє 1266-1301 рр. належить до євангелій-апракосів, у яких читання євангелій подаються циклічно, стосовно церковного року: читання від Пасхи до п'ятдесятниці, читання від п'ятдесятниці до нового року, читання від нового року до посту, читання шести тижнів посту, читання Страсного тижня.

Орнаментику обох галицьких євангелій описували та вивчали Я.Запаско⁹ та В.Стасов¹⁰.

1. У 33 книгосховищах (Москва, Санкт-Петербург, Київ, Одеса, Вільнюс, Новосибірськ, Углич, Харків, Львів, Казань) зберігається 1494 пам'ятки XI-XIV століть. Більшу частину цих пам'яток названо у "Сводном каталоге славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР XI-XIII вв. — М.: Наука, 1984.

2. Найстаріший збережений текст із західноукраїнських земель. Найстаріше українське тетраєвангеліє. (Див. Енциклопедія українознавства. — Т. 1. — С. 340).

3. Дет. див. Сокровища древней письменности и старой печати / Под ред. М.Н.Тихомирова. — М., 1958.

4. Амфілохій (Павло Іванович Сергієвський) — вчений архимандрит, дійсний і почесний член майже усіх столичних та провінційних історичних і археографічних товариств; член-кор. акад. наук (1868). Народився 1818 року в селі Любиці Малоярославського повіту Калузької губ. Навчався в духовному училищі, згодом — у семінарії і академії. Викладав грецьку мову, спів, географію. Має праці з російської і грецької палеографії. Найосновніші наукові праці — "Дослідження Пандекта Антіоха XI століття", "Опис рукописів Новоєрусалимської бібліотеки", "Кондикарій" XII—XIII ст." (Дет. див. Энциклопедический словарь. — Т. 1. — С. Петербург, 1890. — С. 683-684).

5. Третій том зберігається у відділі україністики ЛНБ ім. В.Стефаніка, куди він потрапив із фондів бібліотеки НТШ.

6. Ягич И.В. Четыре критико-палеографические статьи. Приложение к Отчету о присуждении 18-й Ломоносовской премии за 1883 год. Сборник Отдела русского языка и литературы. — 1884. — Т. 33. — №2. — С. 75.

7. Дет. див. Соболевский А. Очерки по истории русского языка. — 1983. — 4.1. — С. 20-68.

8. Малкова О.В. Палеографическое описание галицко-волынской рукописи // История русского языка. Исследования и тексты. — М., 1982. — С. 306.

9. Запаско Я.П. Орнаментальное оформление украинской рукописной книги. — К., 1969. — С. 31-31; 37-38.

10. Стасов В.В. Славянский и восточный орнамент по рукописях древнего и нового времени. — СПб., 1884. Вып. 1; Полный альбом. — СПб., 1887.

Тетяна Беднаржова

ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ В ГАЛУЗІ ЦЕРКОВНОЇ МУЗИКИ

Контакти Чехії з Україною сягають у сиву давнину. Чехи з'явилися в Галичині у княжі часи, коли чеська держава межувала з Київською Руссю. Писемність чеського народу починалася старослов'янською мовою, чому сприяла в другій половині IX ст. діяльність братів Кирила та Мефодія.

У XV ст. чеські купці відкрили для себе Львів як перспективне перехрестя торговельних шляхів між Європою і Сходом. На початку XIX ст. у Львові, Галичі та інших галицьких містах жило кілька тисяч чехів. Прага — одна з небагатьох столиць Європи, де Шевченківські свята мають довголітню традицію. На землі Гуса, Шафарика, Колара є історичні місця, де збиралися багатолюдні громади, звучали твори Шевченка. Ідеї українсько-чеських взаємин знайшли відгук у поезії Т.Шевченка. Виявом його шани до відомого славіста Павла-Йозефа Шафарика була присвята йому поеми "Єретик".

Українська класична література представлена в чеських перекладах творами І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших. Українською мовою видано твори Божени Немцовой, Гавлічка Боровського, Яна Неруди, Ірасека, Чапека. Ці зв'язки були плідні і в галузі науки, шкільництва, образотворчого та музичного мистецтва.

З 1921 р. Чехословаччина стала центром української наукової еміграції, яка користувалася підтримкою з боку Першого Президента нової Чехословацької Республіки Томаша Масарика, чехословацького уряду, моральною підтримкою прогресивних політичних та громадських кіл.

Між двома світовими війнами в Чехії існували такі вищі українські школи як Український Вільний Університет у Празі, Українська Господарська Академія, Українська студія пластичного мистецтва у Празі, Український Інститут громадознавства (соціологічний), Український Педагогічний Інститут ім. М.Драгоманова. Чехословаччина дала можливість сотням українських дітей, молоді, воїнам Армії УНР та УГА, які не могли розвивати своїх національних стремлінь на рідній землі, здобути належну освіту в українських та чеських школах.

Діяльність вищих українських шкіл за весь час існування в Чехах, серед професорів яких були видатні вчені (такі як Леонід

Білецький, Дмитро Дорошенко, Іван Горбачевський, Симон Наріжний, Софія Русова, Степан Рудницький, Степан Сірополко, Дмитро Чижевський, Степан Смаль-Стоцький, Дмитро Антонович, Володимир Січинський та інші), важко переоцінити. Вони були базою незалежної української науки, репрезентували її на різних симпозіумах, конференціях, учили і виховували українських науковців, політичних та громадських діячів, інформували вільний науковий світ про українську справу.

Деканом музично-педагогічного факультету Педагогічного Інституту імені М. Драгоманова (в цьому році відзначає 75-ліття від дня заснування) був відомий музикознавець, композитор, проф. Федір Шешко, який одночасово завідував кафедрою музики та композиції. Він отримав всебічну освіту - Київська духовна семінарія, правничий факультет Петербурзької Академії та Одеський Університет. У Карловому університеті здобув музичну освіту. Ф.Шешко — автор досліджень з історії української музики. Не можна не згадати такі його праці, як "Церковна музика на Підкарпатській Русі", "Джерела до історії початкової доби церковного співу на Україні", "М. Лисенко", "Березовський та Моцарт" та інші. За працю "Чеські музиканти в українській церковній музиці" він дістав докторат. У 1935 р. Чеська Академія Наук та Мистецтва опублікувала цю працю¹.

Проф. Ф. Шешко при написанні своєї дисертації використав церковні композиції, які були надруковані в різних виданнях, спогади сучасників, праці видатних українських композиторів-теоретиків церковного мистецького співу (О. Левицького, І. Синкевича, М.Вербицького). Ці джерела дали підставу проф. Ф. Шешкові зробити висновок, що розвиток церковного співу в Галичі в XVI-XVII ст. був пов'язаний з діяльністю Львівського братства та школи, яка існувала при ньому. Реєстр нотних зошитів, які вдалося йому відшукати, свідчать, що в них знаходилося 267 композицій (ранні, вечірні та заупокійні богослужіння, літургії) тодішніх українських композиторів — Дилецького, Бишевського, Гавалевича, Шаваровського, Рекуліцького та інших.

На межі XVIII-XIX ст. українська церковна музика досягла свого кульмінаційного розвитку.

На початку XIX ст., підкреслює проф. Ф. Шешко, мистецький церковний спів зазнає занепаду. Спроба завести добрий мистецький спів до другої галицької греко-католицької єпархії Перемишля була

пов'язана з іменами двох визначних галицьких церковних діячів-єпископа Івана Снігурського та його помічника Йосифа Левицького, але, на жаль, добрих результатів не було досягнуто.

Працюючи над історією української музики та студіюючи її розвиток у Галичині ХІХ ст., Ф. Шешко знайшов сліди значної участі в цьому розвитку чеських музикантів, які були не лише вчителями співу чи диригентами церковних хорів та оркестрів, але й впливали на розвиток нашої музики як композитори, пишучи церковні твори. Ця сторінка українсько-чеських взаємин була зовсім не досліджена. Ф. Шешко дослідив діяльність чеських музикантів, таких, як Нанків, Зрзавий, Седлачек, Ролечек, Льоренц, Конопасек, які працювали в царині української музики.

До яких же висновків прийшов Ф. Шешко?

1. Музична спадщина чеських музикантів торкалася перш за все літургійного співу. Не вдалося йому знайти партитур, які б торкалися ранньої чи вечірньої богослужб.

2. Високо оцінює проф. Ф. Шешко те, що музиканти-іноземці швидко пристосувалися до нового, для них чужого і незрозумілого тексту. В їх композиціях не було неправильних наголосів, неточної ритміки.

3. Характерною рисою чеських композиторів була чудова хорова техніка, яка подобалася парафіянам.

4. Звернув увагу проф. Ф. Шешко на те, що між композиціями, які йому вдалося знайти, не було гармонізації або якогось співу з ірмологіону². Шкода, підкреслює Ф. Шешко, що своєрідні стародавні галицькі церковні мелодії не привернули уваги чеських композиторів.

5. Вдалося помітити авторові відчутний вплив на творчість чеських музикантів українського композитора Дмитра Бортнянського (1751-1825), духовні композиції якого були дуже популярні в Галичині.

Проф. Ф. Шешко наголосовував, що: "Є святам обов'язком керівних діячів галицько-української церкви звернути увагу на цей аспект її історії, ґрунтовно її дослідити, щоб джерела до неї були збережені, зібрані, упорядковані та опубліковані"³.

1. Див. Fedir Steko. "Čeští hudebníci v Ukrajině a církevní hudba". — Praha, 1935. — S. 46.

2. Ірмологіон — богослужбова нотна книга Східної церкви, в якій знаходяться ірмоси канонів усіх восьми гласів, є також інші богослужбові співи.

3. Див. Fedir Steko, названа праця. — С. 42.

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISУ

Галицько-Волинський літопис цінний не тільки як історичний документ і пам'ятка історії української літератури, але і як важливе джерело вивчення історії української мови. У лінгвістичному плані він досліджувався на лексичному, фразеологічному та стилістичному рівнях¹, а також піддавались аналізу деякі морфологічні аспекти².

Синтаксична структура Галицько-Волинського літопису, як і будь-якого тексту, об'єднує в певну систему елементи різних мовних рівнів. І щоб розкрити його структуру, необхідно дослідити характерні особливості синтаксичних "мікросистем", виявити їх типи і різновидності та з'ясувати їх типологію. Зрозуміло, що розмір статті дає можливість зупинитись лише на деяких найбільш істотних, на наш погляд, синтаксичних особливостях досліджуваного літопису, який "відзначається високою стилістичною досконалістю, драматизмом ситуацій, образною мовою"³. Спостереження синтаксичних властивостей проводилось на матеріалі тексту літопису⁴.

Своєрідністю синтаксису літопису є широке вживання дієприкметникових конструкцій, на що особливу увагу звертав М. Грушевський: "... автор користується нею (дієприкметниковою конструкцією. — Г.В.) надзвичайно багато, як найкращим засобом прагматичного оповідання, і доводить часом до безконечного нагромадження дієприкметників, що становить спеціальну прикмету його стилю", і нахил автора "повинен оцінюватись як максимум книжного характеру, який ми маємо в нашій старій письменстві"⁵. Ось деякі приклади: "времени минувшю", "й бывшу знаменію си це надъ полкомъ", "орлом же клекъшущимъ".

У літописі подібні синтаксичні конструкції становлять речення з відокремленими означеннями, вираженими переважно активними формами дієприкметників, рідше — пасивними дієприкметниками: "Немцем же зрящим, много дивящимся, рече ему король"; "Бывшу же князю у них дний 20 и 5, отпущен бысть и поручена бысть земля его ему..."; "И бысть раненыъ мужъ стоящихъ на забралѣхъ 100 и 60".

Прості речення в літописі ускладнені однорідними членами речення, при яких простежуються повторювальний єднальний сполучник і: "Он же я и за руку и веде его (Данила) в палату свою, и сам соволачашеть его и облачашеть и во порты своѣ, и таку честь

творяшеть ему, и прииде в дом свой". Зрідка речення з однорідними членами мають у своєму складі узагальнюючі слова: "И тако плакавшеся над нимъ (Володимиром) все множество володимерцев, (:) мужи и жены и дѣти, нѣмци, и сурожьцѣ, и новгородци и нищии и убози, и черноризци и черници..."

Різні види звертання, що служать найчастіше назвами осіб, простежуються переважно у прямій мові і виражаються кличним відмінком іменника : княже, Мьстиславе, господине.

Вищим етапом у розвитку синтаксичної системи давньоруської мови є складні речення. Більшість дослідників вважає, що сурядні сполуки речень є давнішими за підрядні. Досліджуючи структуру складних речень у Галицько-Волинському літописі, ми прийшли до висновку, що речень із незалежними частинами є більше, притому частина з них поєднується єднальним сполучником і: "Наутрѣя же накануне святой богородицы приде Мьстислав рано на гордого Филоу и на угры с ляхы, и бысть брань тяжка межы ими, и одолѣ Мьстислав".

За синтаксичними функціями, які виконують підрядні частини щодо головної, у літописі простежуються майже усі типи підрядних: з'ясувальні, означальні та обставинні способу дії, мети, умовні, причинні, наслідкові, допустові та деякі інші. Ось деякі зразки: "Оттуда же ꙗк к Куремѣсѣ и видѣ яко нѣсть в них добра"; "Ты же ми отець мой Данило король, оже мя еси пріялъ подѣ своѣ руцѣ"; "Отнимаею у мене города что ми(б) былѣ даль"; "А не на мнѣ та кровь будеть, но на виноватомъ, но на томъ, кто будеть криво учинилъ"; "Пришлю къ тобѣ Романа и Новгородцѣ, абы пошелъ ко Возвяглю"; "И дай ему Галичъ, не можешъ бо держати самъ"; "Иж прехожаше землю ихъ, яко и орел, храборъ бо бѣ, яко й туръ". Зрідка у складнопідрядних реченнях підрядна частина з головною може поєднуватися тільки інтонацією на зразок речення "Ныне же ты велишь, пью".

У тексті літопису спостерігаються і безсполучникові складні речення різних структурних типів, а також деякі багаточленні складні конструкції. Усе це є свідченням того, що синтаксична система давньоруської мови була високорозвинутою, і сучасна українська мова успадкувала від неї усі основні типи як простих, так і складних синтаксичних конструкцій.

1. Генсьорський А.І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості). — К., 1961. — 281 с.

2. Генсьорський А.І. Значення форм минулого часу в Галицько-Волинському літописі. — К., 1957. — 87с.

3. Історія української літератури: У 8-и т. — Т.І. — К., 1967. — С.173.

4. Хрестоматія давньої української літератури /Упорядкував акад. О.І.Білецький. — К., 1967. — С. 97-106.

5. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-и т., 9 кн. — Т.3. — К., 1993. — С.145.

Роман Василевич

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ ДАНИЛА В ГАЛИЦЬКОМУ ЛІТОПИСІ

Видатна пам'ятка давньоруської писемності Галицько-Волинський літопис за своїм змістом поділяються на дві самостійних частини, перша з яких в основному розповідає про події в Галицькій землі і в науці називається Галицьким літописом. Основна увага в ньому зосереджена на долі яскравої постаті Данила Романовича, у зображенні якого автор майстерно використав багаті виражальні мовні засоби. На думку М.Грушевського, безсумнівним є "загальний нахил автора до образовості, до естетичності чи "ізукрашеності" виразу"¹. А автором-літописцем, на думку дослідників, був політичний прихильник князя Данила, що перебував у близькому з ним оточенні і знав багато фактів та документів того періоду².

Особлива увага в літописі звернена на князя Данила як полководця: "Сам же (Данило) їхав обіч короля, за звичаєм руським, а кінь під ним був диву подобен, і сідло позолочене, і стріли і шабля золотом (були) оздоблені та іншими прикрасами, що аж дивно, а жупан із золототканого єдвабу грецького і широким золотим мереживом обшитий, і чоботи зелені козлові, обшиті золотом"³. Ця портретна характеристика князя позначена елементами казковості і витримана в народнопоетичній традиції. Серед мовних виражальних засобів, що розкривають мужність і хоробрість молодого князя, варто відзначити стилістичне навантаження епітетів, що в основному виконують функцію іменної частини складеного присудка: "Молодик сей показав мужність свою..." (С.376)⁴; "був бо він сильний", "був бо він смілий і хоробрый", "од голови й до ніг його не було на нім вади" (С.381)⁵.

Прихильність автора літопису здебільшого зосереджена на моральних якостях князя Данила. Багатоплановість образу передана розмаїттям яскравих порівнянь, у яких розкривається любов до нього простого народу. Зустрічаючи свого мудрого правителя після його чергової перемоги, населення Галича кинулося до нього, "як діти до батька, як бджоли до матки, як спраглі води до джерела" (С.419)⁶. Князь, у свою чергу, усім серцем уболівав за народ, за своїх воїнів, яким він "лад давав: "Щити ж їх як зоря були, а шоломи їх - як те

сонце на сході, а списи їх погойдувалися у руках, як безліч тростин" (С.408)⁷. І знову виразні, образні авторські порівняння.

Монументальність образу князя Данила увиразнюється як урочистістю авторських синтаксичних конструкцій, так і промовами князя, в яких відбиті його праведність і високі моральні якості. Ось хоча б один приклад. Коли біля міста Звенигорода русичів перестріли половці, то князі Володимир і Мирослав хотіли повернутися і втекти. Та Данило сказав: "(Так) не подобає. Воїну, який кинувся в бій, або перемогу здобути, або власти від ворогів" (С.391)⁸. Велич могутнього слова піднесла бойовий дух воїнів, і вони перемогли ворога. Величальне прославляння обох братів Романовичів звучить в устах літописця: "Бог поміг їм обом (Данилові і Василькові), і прийшли вони зі славою на землю свою..., пісню слави співали їм" (С.408)⁹.

Одним з найбільш художньо довершених місць Галицького літопису є Сказання про ходіння Данила до Батия, де князь зображений мудрим дипломатом, далекоглядним політичним діячем. З тяжким боєм літописець описує приниження, що їх зазнав наш князь у Батия: "О, лихіше лиха честь татарська! Данило Романович, що був князем великим, володів із братом своїм Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем, і іншими краями, нині сидить на колінах і холопом себе називає! А вони данини хотять, і погрози ідуть, і він життя не надіється! О, лиха ти, честь татарська!" (С.405)¹⁰. Крім схвильованих окличних конструкцій, цей опис обрамлює експресивний рефрен-оклик.

При звістці про смерть короля Данила в 1264 році у літописі подається похвала видатному правителю, і ще раз відтворюється його величний образ, але змальовується він не життєвими рисами, а узагальнено, патетично, при цьому підкреслюється його мудрість, як у Соломона: "Сей же король Данило (був) князем добрим, хоробрим і мудрим, який спорудив городи многі, і церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, і братолюбством він світився був із своїм братом Васильком. Сей же Данило був другим по Соломоні" (С.425)¹¹.

Таким чином, багата й образна система виражальних мовних засобів у літописі Галицькому чітко підпорядкована розкриттю словесного образу головного персонажа твору князя Данила.

1. Грушевський Михайло. Історія української літератури: В 6-и т. 9 кн. - Т.3. - К., 1993. - С.147.

2. Історія української літератури: У 8-и т. - Т.1. - К., 1967. - С.171.

3. Літопис руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. - К., 1989. - С.408-409.

4-11. Там само.

IV.

ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ І РОЛЬ ЦЕРКВИ В ІСТОРІЇ КРАЮ

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК – ДОСЛІДНИК ГАЛИЦЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Ярослав Пастернак – видатний корифей української історичної науки. Узагальнивши наукові студії своїх попередників і результати власних досліджень і розкопів, він обґрунтував у фундаментальній праці "Археологія України" (Торонто, 1961 р.) її самобутню ділянку – церковну археологію, яку проілюстрував вражаючими речовими матеріалами, зібраними багатьма поколіннями вчених.

Два фактори вплинули на вибір майбутнього археолога своєї головної наукової теми – дослідження пам'яток християнської культури. Вплив батька, греко-католицького священого Івана Пастернака, людини з всебічною ерудицією і освітою позначився на формуванні у дитячому світогляді сина захопленості історичними скарбами України. Знайомство у студентські роки із меценатом української науки, митрополитом А. Шептицьким, яке переросло в їхню багаторічну дружбу, визначило наукову долю славетного археолога. Як згадує у своїх споминах Ярослав Пастернак, "За дорученням митрополита Андрія Шептицького з 1914 року я працював асистентом в Національному музеї у Львові, де вивчав українську церковну старовину та збирав для музею цінні експонати".

Навчання у славнозвісного чеського археолога Любора Нідерле у Карловому університеті в Празі дало змогу українському вченому засвоїти методи європейської позитивістської науки, які він блискуче реалізовує як асистент Чеського Народного музею, а згодом Державного археологічного інституту на наймасштабніших розкопках у Празі в 1925-1928 роках. Експедиція, очолювана "першим українським доктором археології", зробила сенсаційні відкриття: на Празькому граді, на місці сучасної готичної катедри св. Віта знайшла фундаменти базилики і єпископські палати XI ст., а неподалік – підвалини каплиці і романської доби. Успіх вченого з України був відзначений особистою подякою президента Чехо-Словацької республіки Т. Масарика.

Будучи вченим з енциклопедичними знаннями за плечима і маючи універсальну практику досліджень різночасових

археологічних пам'яток, Ярослав Пастернак із переїздом до Львова у 1928 р. зосереджується на вивченні старожитностей давньоруських міст. Розкопуючи їх, він відкривав нові пам'ятки церковного і монастирського будівництва, цінні культові предмети. У селі Страдчі біля Львова археолог досліджував печерний монастир XI-XIII століть. Об'єктом пошуків ученого у княжому Белзі стали поховання в урочищах "Клименщина" і "Монастирище". На місці колишньої церкви св. П'ятниць XVI-XVII ст. у Теревовлі проводились розкопки у 1937 р. У літописному Пліснеську, за визнанням самого Я. Пастернака, ним було знайдено "унікат серед пам'яток образотворчого мистецтва княжої доби в Україні" – кістяну пластину з окладу ікони із зображенням лицаря. Розкопки у Скиті Манявському виявили сліди чернечих келій, братську могилу з часів татарських нападів і фундаменти першої монастирської церкви.

Із досліджень у княжому Львові найбільш примітними є розкопки Я.Пастернака фундаментів і крипти катедрального собору св. Юри (1933 р.) та крипти під церквою Св. Духа греко-католицької Богословської Академії (1938 р.).

Упродовж 30-х років він вів курс загальної і церковної археології у Львівській Богословській Академії, вважаючи, що священники повинні мати добру обізнаність із рідною історією. Результати спецкурсу археолога узагальнені у таких його працях, як "Святе письмо" у світлі археологічних джерел (1936 р.) і "Найстаріші християнські пам'ятки в Україні" (1951 р.). Дбаючи про високий рівень практичної освіти своїх вихованців, Я. Пастернак організував із студентами Богословської Академії археологічні експедиції і самостійні розкопки. Разом вони розкопали підплатові поховання в с. Делієві (Тлумаччина), обстежили культурний шар на терені княжої Теревовлі, дослідили липецьке поселення в Залісцях, провели попередні розкопки на древніх пам'ятках Перемишлянщини і Жовківщини. Найбільшою сенсацією завершилися розкопки в селі Побережжя неподалік від Галича, де влітку 1953 року археологічна експедиція Богословської Академії відкрила архітектурну пам'ятку давньоруського часу – храм Бориса і Гліба з XIII ст. ротондального типу. У ході роботи археологічної експедиції збагатились збірки Музею Академії.

Тільки добра обізнаність із церковною старовиною, зокрема літописами, архівними документами, пам'ятками архітектури наблизили вченого до розв'язання, за його визначенням, "проблеми номер один української археології" — встановлення місцезнаходження княжого Галича. Віднайдення фундаментів літописного Успенського собору стало стержнем археологічної концепції Я. Пастернака. Приступаючи до пошуків, він був переконаний, що "старий собор мусив стояти в найближчому сусідстві сьогоднішньої церкви". Інтуїція не підвела археолога, у закладеному останньому розвідковому шурфі "... лопата робітника Данила Михальчука стукнула об щось тверде! Показався масивний, сильний мур із тесаних кам'яних блоків, 240 см завгубши — і це був перший слід фундаментів старого катедрального собору княжого Галича, відкритий дня 25 липня 1936 р.". Таким чином, відбулося одне із найбільших відкриттів української церковної археології ХХст.

Будучи неперевершеним майстром методики досліджень пам'яток церковної археології, він услід за науковими передбаченнями робив унікальні відкриття. Рік наперед Я. Пастернак передбачив: "... і якщо саме у 750-у річницю смерті Ярослава Осмомисла пощастило б знайти рівночасно й тлінні останки його, так це була б небувала щаслива подія не лиш для української археології, зокрема церковної, а й для цілого українського народу і створиться святиня народної традиції, якої у нас досі не було". Розкопки 1937 р. відкрили саркофаг із тінними останками фундатора катедрального Успенського собору, князя Ярослава Осмомисла.

Досліджуючи княжий Галич (1934-1941 р.р.), Я. Пастернак розкопав фундаменти Воскресенської церкви, віднайшов цінні предмети християнського культу на Золотому Току, відкрив привісні печатки першого галицького єпископа Косми і владика Іларіона. В урочищі "Юр'євське" при розкопках ювелірної майстерні ним знайдено ливарні формочки для виготовлення предметів церковного культу — іконок та хрестиків.

Творчий доробок Ярослава Пастернака, крім усього ним зробленого, багатий для української історіографії ще й тим, що він вичленував в родовідному дереві археології її самотню галузь — церковну археологію, розробив методику досліджень і розширив обрії наукового пізнання відкриттям численних пам'яток християнської культури.

Дмитро Степовик

РОЛЬ ГАЛИЧАН З УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІКОНОМАЛЯРСТВА

У Київській Русі-Україні Галицькому князівству належала особлива роль в розвитку сакрального мистецтва. Якщо зробити спробу визначити пріоритети, то за рівнем і значенням культурно-мистецького внеску в скарбницю нашого церковного мистецтва в добу Середньовіччя Галич посідав друге місце після столичного Києва. За ним іде Волинське князівство, потім Чернігівське. Культурно-мистецька роля Галицької землі особливо зросла після падіння Києва від монгольського меча у 1240 році. Занепад столичної школи мистецтва сприяв тому, що на захід Русі-України перейшли з-над Дніпра професійні митці, і тут, у старому Галичі і юному Львові та інших містах і містечках Прикарпаття вони знайшли добрий ґрунт для продовження своєї творчості. Цим можна пояснити наявність до сьогодні збережених пам'яток ікономалярства галицького походження XIII, XIV, XV століть, у той час, як у Наддніпрянській і Східній Україні від цих століть з ікон майже нічого не дійшло до нашого часу; очевидно, їх і не було тоді створено.

Галицька ікономалярська традиція не вмерла після того, як Галицько-Волинське князівство перестало існувати, будучи абсорбованим королівською Польщею. Навички малювати ікони пішли вглиб, і тому продовжувалися при всіх режимах. Завдяки збирацькій праці й дослідженням митрополита Андрія Шептицького і професора Іларіона Свенціцького, Україна і весь світ ще у 20-30-ті роки ХХ ст. дізналися про феномен галицького ікономалярства XVI, XVII і XVIII століть. Справу вивчення галицьких ікон продовжила в другій половині ХХ ст. Віра Свенціцька і деякі сучасні дослідники, серед яких є учні Віри Іларіонівни. Саме через призму галицьких ікон простежується промінь стильового розвитку українського ікономалярства взагалі, чим воно фундаментально відрізняється від решти національних ікономалярських шкіл і, насамперед, від "матірної" - візантійської.

Справа в тому, що в галицьких іконах XVI-XVIII століть яскраво виявилися питомі риси стилів ренесансу й бароко, але не в західних, а в суто українських варіантах. У застосуванні стилів ренесансу і бароко до іконного малярства полягає унікальність української національної школи ікони. Жодна інша країна східнохристиянської традиції не застосовувала цих стилів до мистецтва ікони. А коли й застосовувала (наприклад, у Сербії), то під очевидним впливом українського сакрального мистецтва.

Хоч критикувати ренесансно-барокову ікону давно стало модно, але докази критиків мало обґрунтовані і з богословського, і з мистецького погляду. Візантійський стиль в іконі був добрий для Середньовіччя — для теократичного суспільства. В іконах візантійського стилю була зневажена і повністю відкинена фізична, матеріальна краса, щоб вона не заважала сприймати духовість іконного святого. Звідси походять такі риси стилю, як уникання вродливих облич (ликів), анфасне зображення святого, площинність, зворотня перспектива, деформація, відсутність земного тяжіння і предметів довкілля. Святі на візантійських іконах — це не так "східні лики" (про які постійно пишуть іконознавці), як пришельці з неба, з космосу: вони усім відрізняються від земних людей, до якої б раси вони не належали.

До кінця XV ст. українські малярі ікон старалися більш-менш ретельно дотримуватися цих стильових вимог візантинізму. Проте під впливом ряду внутрішніх і зовнішніх обставин (потужного тиску життєрадісного народного мистецтва на професійне мистецтво, зв'язки з мистецтвом західних країн тощо) візантійська орієнтація з XVI ст. зазнає істотних коректив. Коло персонажів і сюжетів в іконах, а також композиційні і колористичні принципи, символіка — це лишилося недоторканим, відповідним ученню східних отців-іконологів. Але на теренах стилю настають зміни. Вони не були радикальними і швидкими, а поступовими і нерізкими. Лик святого став європейським, віддаленим від східного, із світлим кольором шкіри, некучерявим волоссям. Площинність поступово переходить в об'ємність. Зворотня перспектива не застосовується, а тільки пряма. Деформація присутня дуже незначною мірою, довкілля наповнюється більшою кількістю предметів. І найголовніше: входить у вжиток нова

декоративність — багата, барвиста, соковита. Так малими кроками українська ікона набула рис спочатку ренесансної гармонійності, а потім барокової пишності.

Ці поступові зміни характерні для більшості осередків малювання ікон на всій території України. Проте найкращих результатів щодо впровадження ренесансних рис у ікону досягли в XVI й першій половині XVII ст. мистці галицьких осередків ікономалярства, а щодо впровадження барокових рис у другій половині XVII та у XVIII ст. — мистці наддніпрянських і лівобережних осередків ікономалярства: Київщини, Переяславщини, Чернігівщини, Полтавщини.

Критики ренесансно-барокових ікон не хочуть визнавати того очевидного факту, що нові риси в іконі не послабили, а навпаки — посилили духовну впливову силу ікони. Лики святих зовсім не стали секуляризованими, але наблизили цих святих до живих віруючих, до образів і подоб християн. Нова ікона, що постала в Україні в гетьманську добу XVI-XVII ст., несла в собі компроміс старого й нового. Витворився стильовий синтез, щасливо позбавлений рис еkleктики, а тому органічний і надзвичайно вдалий. Успіх експерименту щодо з'єднання засадничих рис східного ідеалу святості з рисами нових стилів, вироблених в епохи Відродження й Просвітництва, забезпечив розквіт українського ікономалярства у наступні два століття. Однак комуністична катастрофа у XX ст. нагло обірвала розвиток релігійного життя в Україні, а з ним — і розвиток ікономалярства.

Численна українська діаспора на Заході по Першій світовій війні і ще численніша — по Другій світовій війні перебирала на себе компенсаційну роль в багатьох ділянках, у тому числі й храмового будівництва та сакрального мистецтва. Суть компенсаційної ролі полягає в тому, що в умовах вільного світу, на чужині, українці розвивали те, що було притумлене або й знищене більшовиками в Україні, але що заключало в собі традиційні духово-національні цінності.

В західній українській діаспорі у XX ст. був продовжений і розвинений візантійсько-ренесансний і візантійсько-бароковий синтез в іконі. Дуже цікаво, що й тепер, через якісь 300-400 років, ролі були розподілені так само, як і в давнині — на початку впровадження цього стильового синтезу в життя: візанто-ренесанс

підносили вихідці з Галичини (Святослав Гординський, Ювеналій Мокрицький, Христина Дохват), а візанто-бароко — вихідці з Наддніпрянщини й Лівобережжя (Михайло Дмитренко, Іван Макаренко).

І тоді, і тепер цей розподіл не був випадковим. Мистці цих регіонів України успадковували неоднакові естетичні ідеали святості, виховувалися на якихось локальних зразках мистецтва і психологічно були налаштовані на гармонійне чи драматичне сприйняття євангельських та історично-церковних подій. Треба пам'ятати, що ренесансні ідеї ширилися Україною через Галичину, Закарпаття і Волинь, а барокові були зроджені в центрі України на фундаменті напруги, боротьби і зударів супротивних суспільних сил. Отже, прихильність мистців до певного стилю закорінена в історії.

Розглянемо тільки найвидатніших репрезентантів візантійсько-ренесансного стильового синтезу в іконі. Відродження цього двоєдиного стилю припадає на другу половину ХХ ст. у США й Канаді, де українські поселенці вели надзвичайно інтенсивне церковне будівництво. Обов'язковість в українському храмі (без різниці — православному чи греко-католицькому) іконостасу зумовила те, що навіть мистці, які в академіях чи інших мистецьких школах вивчали виключно світське мистецтво, вдалися до малювання ікон та різьблення іконостасів. Так сталося із Святославом Гординським (1906-1993), який у Львові, Берліні й Парижі у 20-30-х роках одержав виключно світську мистецьку освіту і до еміграції не пробував своїх сил в сакральному мистецтві. Та опинившись 1949 р. у США і бачачи гостру потребу церковних громад в іконах та іконостасах, повністю переключився на сакральне мистецтво, причому і на станкове (ікони), і на монументальне (мозаїки, стінописи).

Почавши творити для церков у зрілому віці, Гординський досяг великих успіхів саме тому, що одразу вибрав свій стиль: чисто ренесансна постать святого, збудована на візантійській системі. Він був дуже відданий східнохристиянській (православній) мистецькій традиції і нічого не вносив з арсеналів католицького мистецтва. Гординський був видатним і проникливим істориком мистецтва, мистецьким критиком, глибоко знав теорію і богослов'я східної Церкви стосовно ікон. Він про це писав і говорив, зокрема, авторів цих рядків. Але

він свідомо виправляв численні, умовності давньої візантійської та киево-руської ікони. Ясність, простота, згармонізованість і лагідність образів святих — ось мова Гординського як майстра численних ікон на іконостасах храмів США і Канади 50-70-х років.

Вершиною його творчості стали мозаїки в українському соборі святої Софії в Римі. Собор збудований 1969 р., і близько двадцяти років повністю вкривався мозаїками за проектами Гординського. Там же, в Римі, Гординський виконав для каплиці Української духовної семінарії св.Йосафата запрестольну ікону Ісуса Христа Вседержителя і ікону-вітраж святих Ольги і Володимира.

З цим же собором у Римі пов'язаний великий творчий успіх видатного ікономаляра Ювеналія Мокрицького (нар. 1911 р.). Гординський був родом з Коломиї, Мокрицький — з Хлопівців, обидва корінні галичани. Мокрицький виконав ікони для трьох'ярусного мармурового іконостасу. Ці чудові ікони також змальовані в ренесансному стилі на візантійській основі, тобто стильово Мокрицький близький до Гординського, але його манера малювання чисто індивідуальна. Він навчався у Празькій та Віденській Академіях мистецтв, а також вивчав самостійно іконологію й іконографію. Його ікони відзначаються чистотою стилю і глибинним зв'язком з ученням Діонісія Ареопігита Нового, Івана Дакаскіна, Теодора Студита та інших східних святих отців про суть сакрального образу. Крім ікон для римського свято-софійського іконостасу, монах-схимник Студитського чину Ювеналій Мокрицький намалював багато чудових ікон для церков під час свого перебування в Німеччині (1948-1950 рр.), Італії (1950-1955 рр.), Канаді (1956-1963 рр.), вдруге в Італії (70-ті рр.) та вдруге в Канаді (з 80-х рр. донині).

Христина Дохват (нар. 1934 р.) у 10-річному віці залишила з матір'ю і сестрою рідне село Бурканів Тербовлянського району на Тернопільщині і після тяжких поневірянь в країнах Європи переїхала до Філадельфії у США. Там закінчила факультет образотворчого мистецтва у місцевому університеті і мала стати мистецьким дизайнером інтер'єрів офісів. Але доля склалася інакше, і з 1956 р. до сьогодні вона малює ікони і проектує стінописні та мозаїчні композиції для храмів. У понад 60-ти

храмах США є її ікони, цілі іконостаси, мозаїки, фрески. Тримаючись ренесансно-візантійського стильового синтезу, вона домоглася надзвичайної краси і духовної сили сакрального образу. Її талант високо поцінюється; і сьогодні в Україні її стиль, як і стиль Гординського та Мокрицького, наслідують молоді талановиті ікономалярі Галичини (Василь Стефурак, Михайло Халак).

Зеновій Федунків

ГАЛИЦЬКИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ЦЕНТР: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ, СТАТУС ТА ГОЛОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ

У світовій історії Галич відомий переважно як столиця Галицько-Волинської держави, від наймення якої отримав свою назву обширний регіон Західної України. Після перенесення столяного граду князівства у Холм, а потім у Львів Галич перетворився у релігійний центр західноукраїнських земель, завдяки чому його слава продовжувала ширитись світом ще протягом кількох століть.

У історико-юридичному аспекті Галицький релігійний центр являв собою здавна освячене (з XII ст.), офіційно узаконене духовними і світськими особами місце душпастирської праці та проживання вищих ієрархів української церкви (спочатку православної, а з 1700 р. греко-католицької конфесій), де знаходилися катедральний храм, резиденція владик і монастир. Цей духовний осередок характеризується наявністю неподалік від нього великої кількості церков (у радіусі 15 км від катедрі з XII по XIX ст., за підрахунками автора, діяв 51 храм) і непостійним статусом. Відповідно до зміни останнього історію центру можна поділити на 5 етапів:

1. Галицька єпархія (сер. XII ст. – 1301 р.).
2. Галицька митрополія (1301 – 1347, 1371 – 1415 рр.).
3. Намісництво київських митрополитів (1415 – 1539 рр.).
4. Друга резиденція галицьких єпископів (1539 – 1807 рр.).
5. Літня резиденція галицьких митрополитів (1807 – 1944 рр.).

Процес творення духовного центру розпочався із поширенням на Червоній Русі християнства і проходив під впливом політичних подій, у результаті яких виникли передумови для

його офіційного оформлення. Лише через півтора століття після християнізації Галицької Русі учнями Кирила і Мефодія та її офіційного охрещення під час походів Володимира Великого (991 і 992 рр.) в Галичі утворився осередок християнської релігії. Точної дати закладення Галицької єпархії історичні джерела не подають. Достеменно відомо тільки те, що на Русі вона постала тринадцятою. Тому заснування єпархії мало б відбутися між 1137 р. (коли було утворено 12-ту, Смоленську єпархію) і 1165 р. (коли літопис вперше згадує про галицького єпископа Косьму). З цього часу протягом півтора століття тривав підготовчий період, під час якого склалися передумови для перетворення місцевого осередку християнської Церкви в духовний центр західноукраїнських земель. У 1152-1157 рр. у Крилосі зводилася унікальна сакрально-фортифікаційна споруда Успенський собор, про який згадували літописи і який розкопав у 1936-1937 рр. археолог Я. Пастернак. Очевидно, тоді ж будувалися приміщення для резиденції владик, монастиря, допоміжних споруд. Квартал, де вони знаходилися, прилягав до дитинця і повністю належав вищому духовенству. Не виключено, що вже тоді його називали Крилосом.

На нашу думку, перетворенню Галича в духовний центр регіону сприяли:

1. Передача у розпорядження вищого духовенства, після перенесення Данилом Галицьким столиці князівства до Холма, Крилоської гори разом із залишками фортифікації та княжих будівель. Такому рішенню не противився фактичний господар Галича – земське боярство, яке не бажало, щоб місто втратило своє історичне значення, але в той же час прагнуло не допустити повернення князів, які вели непримиренну боротьбу з боярською опозицією. Це був свого роду компроміс, за яким ні князь, ні земське боярство не могли претендувати на галицькі землі.

2. Наявність у Галичі здавна освяченого єпархіального осередку з найбільшою в регіоні культовою спорудою – Успенським собором – та резиденцією владик. Побудувати подібні споруди під час міжусобних князівських воєн та загарбницьких нападів іноземних завойовників було неможливо.

3. Збереження церковної власності на частину земельних маєтностей і доходів від населених пунктів навіть після колонізації Галичини.

Процес перетворення княжої столиці у центр митрополії проходив за класичною схемою. Спочатку галицький князь Лев надав у 1301 р. (чи 1302 р.) фундаційну грамоту митрополії, а через рік візантійський імператор Андронік II Палеолог та патріарх Атанасій золотою буллою і грамотою підтвердили факт її заснування. На митрополичому престолі у Крилосі сиділи п'ять владик:

1. Ніфонт (1303-1305 рр.).
2. Петро Ратенський (1305-1309 рр.).
3. Гавриїл (не висвячений патріархом, 1326-1329 рр.).
4. Теодор (1330-1331, 1338-1340 рр.).
5. Антоній (1371-1391 рр.).

Брак історичних джерел не дає можливості ґрунтовно ознайомитися з їхньою діяльністю. Про неї повідомляють лише епізодичні документи. Однак і з них можна зробити деякі висновки. Найдовше на галицькому митрополичому престолі перебував владика Антоній. Посівши його, він енергійно взявся до пастирської праці: проводив канонічні огляди парохій, рукопокладав священиків, висвячував єпископів. Дуже швидко він завоював довіру і в господаря краю Владислава Опольського, бо часто бував у Львові на княжому дворі, нерідко супроводжував князя у його ділових поїздках по краю. Більшість дослідників сходяться на думці, що осідок Антонія знаходився у Крилосі. Мистецтвознавець та археолог Й.Пеленський припускав, що катедральним храмом йому служила каплиця на руїнах Успенського собору. Не виключено, що з 1371 по 1375 рр. за митрополичу катедральну церкву служив храм святого Пантелеймона. Польський історик та археолог О.Чоловський, посилаючись на Я.Длугоша, писав, що після створення у Галичі латинського архиєпископства (1375 р.) для його потреб було віддано під катедру церкву грецького обряду, а руське духовенство перенеслося до монастиря у Крилосі.

Доказом існування митрополичого осідку на Крилоській горі є й археологічні знахідки. У 1955 р. М.Каргер в урочищі Сад поблизу митрополичих палат виявив кам'яний саркофаг XIV ст. Не виключено, що в ньому був похований один із галицьких митрополитів. У 1977- 1978 рр. археологи В.Ауліх та В.Петегирич там же розкопали кладовище XIV ст. з безінвентарними

витягнутими трупопокладеннями. У 1993 р. Б.Томенчук після розрізу валу, що знаходився поряд із розкопаним кладовищем, прийшов до висновку, що у XIV-XV ст. цей вал підсилався новим пластом землі і каменю, а це доводить, що митрополичий осідок був добре укріпленою твердиною.

Близько 1412-1415 рр. Галицький релігійний центр позбавлено права мати своїх владик. Київський митрополит Фотій, щоб не допустити нового самовільного захоплення галицького митрополичого престолу місцевими єпископами, не висвятив нового галицького владика, а призначив туди намісника з духовним саном вікарія, який від його імені управляв єпархією. Приблизно до останньої чверті XV ст. намісники проживали у Крилосі при монастирі. В історичних документах XV ст. зустрічаються відомості про сімох управителів Галицького намісництва з центром у Крилосі:

1. Ігнатій Крехович (зг. в 1413 р.).
2. Яків Гричин (зг. в 1420 р.).
3. Намісник митрополита Ізидора (ім'я невідоме, зг. в 1437 р.).
4. Роман Лопатка з Осталович (зг. в 1458 р.).
5. Митрополит Григорій (1470;1472 рр.).
6. Андрій Свистільницький (зг. в 1475 рр.).
7. Йоасаф Свистільницький (зг. в 1493 р.)

Лише в роки урядування останнього резиденцію намісництва було перенесено до Львова. З цього часу галицький релігійний центр поступово втрачає своє значення, але незважаючи на це кілька століть як традиційний осередок християнства відіграє досить помітну роль в історії Галичини.

Після відновлення у 1539 р. Галицької єпархії Крилос перетворено у другу єпископську резиденцію, управителем якої за відсутності владика був катедральний вікарій. Під час боротьби між кандидатами на єпископський престіл Іваном Лопаткою-Осталовським і Гедеоном Балабаном відбувся поділ єпархії на дві частини. Крилос став резиденцією останнього. Навіть після того, як Г.Балабана номінували одноосібним Галицьким, Львівським і Кам'янець-Подільським єпископом (1576-1606 рр.), він ще деякий час проживав у Крилосі. За його вказівкою там зведено палац для вищого духовенства (на його залишки в урочищі Старі Палаці

натрапили археологи О.Чоловський (1890 р.) та В.Ауліх, В.Оприск і В.Петегирич (1978-1979 рр.), заклав друкарню, в якій видано знамените "Учительне Євангеліє", і, можливо був ініціатором побудови Успенської церкви.

Друге піднесення Крилоса розпочалося після тривалої боротьби між претендентами на єпископський стіл Євстахієм Свистільницьким та Йосифом Шумлянським (1668-1708 рр.). Після перемоги останнього він тривалий час також проживав у Крилосі, де заснував священичу раду – Галицький капітул, виділив кошти на відбудову зруйнованих татарами у 1676 р. резиденції і церкви, відновив монастир. Ще одним добродійцем Галицького владичого осідку був єпископ Лев Шептицький (1748-1779), який добре знав історію релігійного центру і був одним із перших його дослідників. За Лева Шептицького у Крилосі починає діяти головний капітул, відкривається друкарня, зводиться нове приміщення резиденції. За владцтва єпископа Петра Білянського (1780-1798 рр.) покладено край конфлікту між білим і чорним духовенством у Крилосі, відкрито однорічну єпархіальну семінарію для кляшторних клериків у приміщенні Святоїллінського монастиря, яка діяла тут близько десяти років. В роки урядування єпископа Миколая Скородинського (1798-1805 рр.) у Крилосі побудовано одноповерховий багатокімнатний будинок, який згодом отримав назву "митрополичі палати".

Після відновлення Галицької митрополії (1807 р.) владики все більше і більше часу проводять у Львові, а старий релігійний осідок перетворюють у свою тимчасову резиденцію. Заходи деяких митрополитів відносно Крилоса промовисто свідчать про те, що вони добре розуміли, яку роль він відігравав у минулому. Зокрема, А.Ангелович, щоб покращити його матеріальне становище, викупив і приєднав до Крилоських митрополичих дібр Галич і Залукву; М.Левицький фінансував ремонт і реставрацію колишніх катедральних храмів; А.Шептицький врятував від знищення частину архіву та бібліотеки із крилоської каплиці, фінансував проведення археологічних розкопок. Свідченням визнання митрополитами важливої ролі Галицького релігійного центру в духовному житті західноукраїнських земель є факт поховання владиками А.Ангеловичем і А.Шептицьким своїх матерів на крилоському кладовищі. Це змушувало їх щороку, а то й частіше приїздити на могили матерів, а отже, й віддавати шану давній столиці краю.

Лише внаслідок відомих політичних подій в сер. 40-х рр. ХХ ст. Крилос остаточно перестав відігравати свою, на той час уже символічну роль – духовного центру регіону.

Отже, наведені факти засвідчують, що після втрати Галичем статусу столиці князівства на її руїнах утворився не менш відомий релігійний центр. Саме в цьому проявляється своєрідний історичний феномен міста, аналогів якому, напевно, немає у світовій практиці.

Світлана Кукула

"СЛОВО ДО НАРОДУ ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОГО" РУДОЛЬФА МОХА

Рудольф Мох (1816 – 1892) – талановита і різнобічна постать у літературному, громадсько – культурному і політичному житті Галичини II пол. ХІХст. Галицький місіонер, просвітитель і будитель, спадкоємець і продовжувач традицій "Руської трійці", автор першої в західноукраїнській літературі поетичної збірки "Мотиль" (1841), написаної українською народною мовою, зачинатель західноукраїнської драматургії, автор перших світських п'єс для галицьких театрів, талановитий актор, диригент хорів, "один з головних апостолів пропаганди тверезості між народом" (І.Франко), активний організатор культурного життя Галичини, він належав до тої когорти галицьких священиків, які репрезентували еліту народу, були розумом нації, її сумлінням.

Від природи щедро наділений ораторськими здібностями, Р. Мох був прекрасним оратором, блискучим промовцем. Його проповіді, промови були аргументовані, логічно переконливі, пристрасні, емоційні, а тому мали велику силу пропагандистського впливу на слухачів.

Великою популярністю користувалася промова Р. Мох "Слово до народу галицько – руського", виголошена в Уневі 12 жовтня 1848 р. У цьому ж році вона опублікована коштом Руської Уневської ради і вийшла окремим виданням у Львові. У 1998 р. минає 150 років з часу проголошення промови Р. Мох, але до цього часу предметом наукового аналізу вона ще не була.

"Слово до народу галицько-руського" Р. Моха – класичний зразок ораторської публіцистики. Воно наскрізь проймає ідеями свободи, справедливості, рівноправності і гуманізму. Промова має глибокий, виражений зміст, зачіпає серйозні і важливі проблеми. Автор, усвідомлює усю вагу своєї відповідальності. З народом треба говорити "по-народному". Надрукована його промова стала доступною для всіх освічених галичан і кожен міг її прочитати. Отже, до свого адресата вона дійшла і, вийшовши друком у світ широкий, залишилася важливим і вічним документом української ораторської прози.

У "Слові до народу галицько-руського" Р. Моха є вступна частина як обов'язковий компонент промови. Риторичними звертаннями "Народе вірний!", "Народе возлюблений!", "Найдорожчі мої руські братя!" він одразу виражає свою позицію, дружнє ставлення до народу. Розмова ведеться від імені "чесної ради" як повинність, як святий обов'язок. Мається на увазі Унівська руська рада як один з філіалів Головної руської ради. Р. Мох зізнається, що мова йтиме від душі, буде одвертою, чесною, і щиросердечною, окреслює напрямки її дії – від серця до серця: від серця промовця до серця народного: "З глибини серця добуду чувство мое, і розкрию груди мої перед тобою і оголошу слово... аби серце твоє народне наповнилося вдячностей, огріло і запалилося любовов к Богу і ко Отечеству, в котрим по кілька віковій тяжкій неволі і соромним, нелюдським підданьстві узрів – єсь ся свобідним; к Отечеству мовю, в котрим прапрадідну твою отечественную, от Бога тобі даную, однаков кровію і кровавим потом вислужену землю, ледво аж того року повитав – єсь, уцоло – вав – єсь і радости скропив – єсь слезами яко свобідний – свободну!"¹

Минуло несповна півроку, як австрійський цісар Фердинанд I скасував панщину (16.1V.1848р.). Під впливом французької революції 1848 р. пробуджуються поневолені нації. Настає європейська "Весна народів", що охопила також Австрію.

Рудольф Мох – український патріот австрофільської орієнтації – вітає знесення панщини. Ним, парохом, керує святе почуття громадянського і християнського обов'язку. Промовець звертається до Бога – "Царя неба і землі" і уклінно просить: "Положи храненіє устам моїм... І неуклони серця

моего во словеса лукавствія... Настави мя на путь твой, і поїду во істинне твоей"(С.4)². Промовець, таким чином, заручився Богом: буде говорити не "словеса лукавствія", а слова Божої істини.

Р. Мох свідомий того, що "солотке чувство вольності, свободи" полонило серця його земляків, окриляло їх радість. Але свобода, вважає він, не йде в парі з пізнанням, і можна її втратити, якщо пізнання появиться пізніше, ніж свобода. Тобто волю, свободу перш за все треба усвідомити; неусвідомлена, неосмислена свобода – це свобода втрачена, загублена.

Щоб рельєфніше накреслити, точніше окреслити поняття волі, свободи, Рудольф Мох робить історичний екскурс у минуле, повістує "временні літа". Розкрито "книгу битія" руського народу, гнобленого і вченого. Постає ретроспективна візія. Національна руїна.

Історична пам'ять цупка. Історія свідчить... Сліди руської неволі ще й досі виразно помітні, зранене серце русина ще кровоточить, туга ще не вивітрилась з його грудей. Кожна фраза Р. Моха наповнюється великою силою експресії національного болю, що виливається в тяжку, трагічну картину національного лихоліття: "... Корони князів наших зграбовано, хрести дорогоцінні, золото і сребро забрано; храми святії бурено, пустошено, палено, на стайні і хліви обертано, інші жидам в аренду випускано; віру святую зневажено, сумління гвавчено, священників гонено і мордовано; старих і немовлята забивано; дівчата і невісти насиллям соромлено; і враз з молодцями в неволю як товар займано; міста і села в попіл обертано, яко властителями одберано, мастки видерано, мову висмівано, ім'я навет руске плюгавено, життя чоловіка сли не дармо, то на сто золотих важено; здоров'я для химери одбирано – людей неволено – мучено – катовано! Ах! Земля наша обернулася в пустиню, празники в плач, слава в безчестіє!!"(С.6)³. Р. Мох свідомо згущує темні барви, щоб на тому чорному тлі різким контрастом відтінити світлі кольори. Він часто затосовує образну (художню) манеру розповіді, яка в риторичній потрібна, навіть обов'язкова, що є душею риторичного стилю.

Велика буря, і завірюха, тяжкий стогін, гіркий плач, чорний смуток повисли над руською землею і її народом. І ось над Австрією почали розходитися хмари, прояснилося, повіяв вітер-

теплокрил, почали висихати людські сльози, гоїтися рани. Настав 1848 рік.

Р. Мох вважає, що Австрія взяла на себе прекрасне завдання: "Всім в її границях находящихся свободними і щасливими учинити" (С.7)⁴. З такою політичною оцінкою Австрії та її монарха важко погодитися. Імперія є імперія. У ній є державна, панівна нація і нації недержавні, підлеглі, залежні, гноблені. Скасування панщини, без сумніву, поліпшило становище галицьких селян, але не вирішило української проблеми в Австрії.

У "Слові до народу галицько – руського" Р. Моха є важливе положення, що визначає високу людяність оратора, його гуманізм і шляхетний демократизм. Він мислить по – державному, викладає свою державотворчу програму. Вона актуальна й нині. Р. Мох – ворог "верховодства", "себелюбія", кар'єризму, "братоненависті". Не буде в країні, – константує він, – справжнього добра, правдивої і тривалої свободи, щасливої долі, коли панує верховодство. Рівноправність у всіх сферах громадського і державного життя – найвищий девіз Р. Моха.

Стиль його промови міняється, набирає форми політичного трактату: "Рівність прав людскости, рівність прав політичних і обивательських; рівний приступ до життя отечественного; рівне і однакове розділення тягарів по силах кожного в отечестві находящегося; справедливе одання чесности, достойности і слави, на яку собі хто в дорозі праць і заслуг своїх заробить, на кінець рівна справедливість перед лицем права і суду для кожного без лицепрїятія. ..." (С.7 – 8)⁵. Р. Мох з боєм відзначає, що до такого ідеалу державності нам ще дуже далеко, і Бог знає, чи дійдемо колись до нього.

Промовець ще раз нагадує виголошену на початку доповіді тезу: по дорозі до руського народу оголошена навесні свобода розминулася зі своїм поняттям – випередила його, прийшла раніше до народу, а тому може загинути, і народ знову потрапить у неволю.

Нужденний руський люд втягнувся у своє ярмо, привик, навіть "полюбив свою нужду та неволю", і проголошена цісарем Фердинандом І конституція (Р. Мох називає її "найкращим даром з неба") була для галицьких русинів "голосом грому".

Р. Мох вважає небезпечною свободу в руках галицьких русинів, якщо немає про неї доброго поняття. Він благально, навіть молитовно звертається до Бога: "Боже! Не допускай того; довше як жидів в Єгипті, дозволив – есь в суді твоім праведнім неволити нас на землі Отців наших – близько 500 літ vzdихалисьмо і виглядали милости своєї! Не дай нас назад на посміховисько і поруганіє в руки ворогів наших! А навчи, як маємо плекати золоте тоє зерно свободи для тривалого народного щастя і слави " (С.11)⁶.

Так склалися обставини, що народ галицько – руський немає заступництва. Одні впали жертвою за народ і святу віру, інші, вигодувані хлібом народних рук, кровавим потом і сльозами збагачені, стали зрадниками, запроданцями (яничарами), згордували своїм народом, служать чужому імені, дбають про власне збагачення, а не вітчизняне, "волять бути між іноплеменниками з ганьбою послідніми, ніж у своїм народі зі славою першими" (12 – 13). Таким чином, народ залишився при двох "клясах" – селян і священників. І "тая друга кляса, – стверджує Р. Мох, – становит в нинішнім часі народови чоло і щит" (С.13)⁷. Священики покликані свій народ "заступати" і рятувати. Працювати для добра народного – їх громадянська повинність і святий обов'язок.

У промові Р. Моха є мудрі повчання. Заговорив він також про ворогів народу українського і робить застереження: не кожний поляк – наш ворог, але не кожний німець – приятель наш. Найбільша біда в тому, що маємо багато своїх виродків, зрадників, котрі нищать добро своєї матері. "Будьте мудрими і проникливими, – повчає Р. Мох своїх слухачів, – пізнавайте... і ворога вашого... До перших зближайтеся і лучітєся з ними, ворогів стережітєся і уникайте; з приятелями лучітєся і ділайте посполу напротив ворогів лагодітєся абисьте в часі потреби станули сміло в обороні добра свого і правди..." (С.15)⁸.

Р. Мох закликає народ до єдності, злагоди, "єдиномислія". В кінці промови викладає свої християнсько – політичні постулати: "За Бога і святу віру, за Царя і Отечество, за свободу і права людскости, котрі ся Вам від Бога належат, а котрі добротливий Монарх потверждает, вооружітєся і стійте сміло... Знайте, хто з Богом, Бог з ним" (С.16)⁹.

Рудольф Мох — майстер української ораторської прози. Загальний стиль його "Слова до народу галицько-руського" повчальний. Він особливо відчутний у заключній частині промови і надає їй дидактичного характеру, а Р. Моха робить талановитим педагогом, великим дидакалом, народним учителем. Мудра ораторська наука Рудольфа Моха будила громадянську свідомість рідного народу і мала великий суспільно — політичний резонанс у Галицькій Україні.

1. Слово до народу галицько-руського голосив Рудольф Мох, секретар Ради Рускої Унівської, Парох з Лагодова в часі народного зібрання 12 жовтня 1848. — Львів, 1848. — С.1.

2—9. Там само.

V.

ГАЛИЧ І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ В ІСТОРИЧНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ

КОРОНАЦІЯ І КОРОНА ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Тема "Коронація Данила Галицького" має вже досить довгу історію, нею займалися багато українських та іноземних (польських і німецьких) істориків, які звели всю складність цього питання до проблеми боротьби галицько-волинського князя проти монголо-татарської навали і дипломатичних відносин із папським престолом, але не підкреслюючи, що коронація Данила Галицького – це ще сторінка ідеї Української корони як символу Української державності, створеної за західноєвропейськими зразками.

Здається, початок цієї нової державницької ідеї слід віднести до перших днів 1246 року, коли папський посол до татарського хана Батия П'єро Карпіні зустрівся із Даниловим братом князем Васильком і проінформував його про плани папи римського Інокентія IV (1243-1254) щодо спільної боротьби Західної Європи проти страшного східного ворога і про плани злуки Української православної церкви із католицькою церквою під зверхністю папи римського. Князь Василько прийняв заяву папського легата, але без брата не міг нічого обіцяти.

У березні 1246 року десь на Подонню П'єро Карпіні зустрів Данила Галицького, який повертався із Орди, і мав з ним розмову. Галицького князя найбільш зацікавило повідомлення папського посла про скликання собору у Ліоні для організації союзу європейських держав проти монголо-татар. "Прилучитися до сього європейського союзу проти татар, – пише М.Грушевський, – дістати собі з заходу поміч за ціну унії було дуже привабливо, а признати над собою церковне старшинство папи не було страшне при тім близьким пожиттю (Данила Галицького. – В.П.) з католицькими народами...".

Повертаючись з Орди, П'єро Карпіні знову зустрівся із Данилом Галицьким і Васильком Романовичем. Тоді ж, влітку 1247 р. він дізнався, що наші князі вислали свого посла, до папи римського. 3 травня 1246 р. папа Інокентій IV видав три свої булли, в яких він називав Данила Галицького "руським королем" і приймав його і його державу під протекцію св. Петра і свою та погрожував Божим і своїм гнівом всім ворогам Данила Галицького.

Переговори знову відновилися аж через чотири роки за сприянням угорського короля, який раніше сам посягав на галицьку

корону. Знову ж виникло питання про коронацію Данила Галицького. Під роком 6763(1255) автор Галицько-Волинського літопису так про це записав: "У той же час прислав папа послів достойних, що принесли (Данилові) вінець і скіпетр, і корону, які означають королівський сан, кажучи: "Сину! Прийми од нас вінець королівства. Він бо перед цим прислав (був) до нього біскупа (єпископа. – В.П.) веронського і каменецького (Якова Браганца), кажучи йому: "Прийми вінець королівства". Але він, (Данило), у той час не прийняв був (вінець), сказавши: "Рать татарська не перестає. Зле вони живуть із нами. То як можу я прийняти вінець без підмоги твоєї?", тобто папи римського і західноєвропейських держав. З відповіді Данила Галицького, як її передав літописець, стає зрозумілим, що без такої допомоги прийняти королівської корони означало б посилення небезпеки для держави.

Але переговори і далі продовжувалися. Очевидно, Данило Галицький вичікував більш підходящого моменту. У кінці серпня 1253 р., коли він повертався із походу проти Чехії (як з гордістю записав літописець, "жоден бо князь руський не воював землі чеської"), у Кракові (Польща) відбулася зустріч Данила Галицького із папським легатом, абатом Опізо, який приніс князю "благословення від папи, і вінець, і сан королівський". Як слушно відповів наш правитель, "не подобає мені бачитися з вами в чужій землі, нехай потім".

Переговори між Данилом Галицьким і папським легатом Опізо продовжувалися у волинському місті Дорогичині, куди прибув він прямо із Кракова. Абат Опізо підніс йому королівську корону, обіцяючи, що матиме "поміч од папи". Цю пропозицію підтримали мати Данила Галицького, його брат і польські князі, які тоді сказали: "Прийняв би ти вінець, а ми (готові) есмо на підмогу проти поганих".

Немає єдиної думки про те, коли відбулася коронація Данила Галицького. Хронологія у Галицько-Волинському літописі, як відомо, проставлена пізніше, а, отже, не завжди точно. Тому на основі різних джерел (і польських), можна думати, що ця історична церемонія відбулася у грудні 1253 року. Так, у т.зв., Теках Альбертранда, польського єзуїтського історика, які використав Дмитро Біленький у своїй "Кроніці міста і церквей в Рогатині" (обидві праці невідомі нашим історикам), записано, що Данило Галицький перебував "в столечном граді Галичі (насправді у Дорогичині. – В.П.), которий в році 1253 на короля руського

коронований бил, которому Павла римський Іноцентій Четвертий через свого делегата Опіза — Діядем і титул "Світлого Короля руського" прислав".

Автор Галицько-Волинського літопису так описав коронацію Данила Галицького, першу і поки що єдину подібну церемонію в Україні: "...прийняв вінець од Бога, од церкви Святих Апостолів, від престолу святого Петра, і від отця свого, папи /Ін/окентія і від усіх єпископів своїх. /Ін/окентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істинну віру /і/ про возз'єднання церков.

Прийняв же Данило од Бога вінець у городі Дорогичині, коли він ішов на війну (проти ятвягів) із сином Львом і з Сомовитом, князем лядським. Брат же його (Василько) вернувся, бо в нього рана була на нозі, але послав він із братом воїв своїх усіх".

Як бачимо із літопису, ця урочиста подія відбулася у присутності матері, княгині Анни, княжича Льва, мазовецького князя Конрата Сомовита і, можливо, польського князя Болеслава Сидливого, а також польських дворян. Автор Галицько-Волинського літопису уточнив, що коронацію здійснив папський легат Опізо у супроводі "усіх єпископів", тобто ієрархів Української православної церкви.

Всі дослідники проблеми "Коронація Данила Галицького" у своїх дослідженнях посилалися тільки на розповідь автора Галицько-Волинського літопису, але чомусь не використали "Хроніки польської, литовської, жмудської і всієї Русі" (Кенігсберг, 1582) Матвія Стрийковського (бл.1517 — 1582), на яку посилався Феодосій Софонович (також пройшла мимо уваги наших істориків) у своїй "Хроніці з літописців стародавніх" (XVII ст.), в яких повніше розкрита сама церемонія коронації Данила Галицького. Ф.Софонович подав дещо іншу і, як нам здається, більш вагому мотивацію причин звернення уваги Апостольського престолу на Данила Галицького. Абат Опізо вручив нашому правителю "Корону королівськую і скіпетр за его славнії діла рицарської і за звитязства над многими панствами (державами. — В.П.) значнії, і особливо над поляками, над венграми, над чехами, над Литвою й над ятвягами, которих завше, наїзжаючи, бив і пустошив кріпко, і руських князей собі в послушенство привів...". Отже, папа римський виділяв Данила Галицького і з-посеред західноєвропейських

правителів, і з-посеред українських. Якщо автор Галицько-Волинського літопису тільки вказав, що Данило Галицький прийняв корону також від "усіх єпископів своїх", то М.Стрийковський, а за ним Ф.Софонович, уточнили, що він "от папи римського Інокентія і, укоронований от своїх православних єпископів, застав всея Русі, на полудню лежачей королем". Обидва хроністи уточнили, що Данило Галицький став фактично королем "всієї України, всієї Русі, на полудню лежачої".

Австрійський історик Якоб Август Гоппе у своїй "Давнішій і новішій історії королівства Галичини і Лодомерії" (Відень, 1792) з незрозумілих причин вказав, що однією із причин коронації була нібито ворожнеча між Данилом Галицьким і Польщею (він захопив Люблін), а тому нібито проти коронації виступав краківський єпископ Прандот. Це не відповідає історичній правді. Данило Галицький шукав союзників у боротьбі проти татаро-монголів, а його коронацію підтримували і польські князі. Невідомо також, на чому базується твердження Я. Гоппе, що саме абат Опізо вибрав Дорогичин місцем коронації, а не Данило Галицький. Незважаючи на деякі неточності і факти, не підтверджені іншими джерелами, праця австрійського історика заслуговує на нашу пильну увагу, бо це взагалі перша історія Галичини — і в зарубіжній, і в українській історіографії. У такому ж світлі розглянув питання коронації Данила Галицького ще один австрійський історик — Йоганн Христіан Енгель у своїх працях "Історія князівства Галич і Володимир" (Відень, 1972) і "Історія України і українських козаків, як також королівства Галич і Володимир" (Галле, 1975)

З 1253 р. автор Галицько-Волинського літопису послідовно називає Данила Галицького королем, а його сина Льва — "сином королевим". Тому не можемо погодитися із висновками радянських істориків, що Данило Галицький нібито не надавав жодного значення королівському титулу. Невідомо, на якій основі історики роблять такий висновок. Адже, крім Галицько-Волинського літопису, в жодному іншому тогочасному джерелі немає будь-якого заперечення або неповаги Данила Галицького до свого високого сану. Та й це було б дивним і незрозумілим. Як слушно пише А.Генсборський, автор Галицько-Волинського літопису "ніколи і ніде не кинув жодного слова докору папі за недодержання обіцянки організувати хрестовий похід проти татар і допомогти Данилові. Вражає також те, що ніде не згадано й про розрив Данила з папою".

У XIV ст. польський король здобув Перемишль і загарбав корону Данила Галицького, що, за іншою версією була передана на зберігання до греко-кат. собору у Перемишлі. За цією версією, у 1767 р. вона була перероблена на митру єпископів Перемишля. Український художник Ю.Панкевич намалював умовний портрет короля Данила Галицького у короні, що нагадує австрійську (священно-римську) імператорську корону. Ще раз підкреслимо, що це умовна корона нашого правителя.

Під час першої світової війни "доблесні російські солдати" загарбали Західну Україну, увірвалися до палацу єпископа Перемишля, вимагаючи передати їм корону-митру. Владика К.Чехович відмовився вказати, де вона зберігається. Варварська поведінка російської солдатні прискорила його смерть. Після його смерті вони розшукали корону-митру і вивезли до Росії. У 1922 р. українська парламентська делегація поставила перед Лігою Націй у Женеві вимогу, щоб Радянська Росія негайно повернула українську державну реліквію. Більшовики змушені були погодитися із вимогою світового співтовариства і повернути нашу королівську інсигнію. Канонік Гриник поїхав до Москви, де йому вручили... понівечену корону-митру, без дорогоцінного діаманту тощо. Новий єпископ Й.Коциловський передав її на реставрацію до майстерні отців Василіян у Чехословаччині. Нам не вдалося встановити, де і хто реставрував Данилову корону, що тепер, як здається, набула децю іншої форми і була без деяких цінностей.

У кінці другої світової війни єпископ Й.Коциловський перед своїм арештом поляками, які передали старого владика більшовикам, передав її через італійських капеланів до Ватикану, де вона начебто повинна зберігатися. Так розповів на основі своєї зустрічі з єпископом у Київській тюрмі О.Ясеницький. Поки що ні Апостольський престол, ні ієрархи УГКЦ і не підтвердили, і не заперечили інформації нашого земляка, поданої у листі до Міністерства культури Радянської України і під час розмови з автором цих рядків. На цьому поки що закінчується історія корони Данила Галицького.

ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Галицько-Волинська держава успадкувала від Київської Русі багатий досвід організації шкільництва, рівень розвитку якого забезпечив державі високий міжнародний авторитет. Дослідники стверджують, що уже в XI ст. до Київської Русі з усього світу приїздили купці, мандрівники і вчені, котрі вивчали "світ слов'ян", переймали досвід суспільного життя, в т.ч. і організації освіти.

Як і в Київській державі, у Галицько-Волинській Русі діяли різні типи шкіл, які утримувалися державою або церквою чи приватними особами. Перші з них засновані в Галичі, Звенигороді, Перемишлі ще в першій половині XI ст. Серед них, за свідченням літописця, особливо виділялася школа "книжного вчення" Ярослава Осмомисла, яка знаходилася при Успенському соборі у Галичі. Як відомо, у такого типу школах навчали по книгах, що розширювало рамки пізнання і можливості освіти. Вихованці шкіл "книжного вчення" готувалися до діяльності в різних сферах державного, культурного та церковного життя.

Про інтелектуальний потенціал галицької школи свідчать безсмертні творіння її вихованців, шедеври вселюдського виміру – Галицьке Євангеліє 1144 року, Добрилове Євангеліє 1164 року, Христонопільський Апостол (XII ст.) та ін.¹

Дослідники стверджують, що в багатьох містах і селах держави діяли "школи грамоти" та школи "майстрів грамоти", в яких навчали дітей читання, письма, лічби і церковного співу.

За висновком істориків педагогіки, за часів Галицько-Волинської Русі остаточно складається тип української елементарної приватної, домашньої школи – школи-дяківки, якій долею було призначено відіграти важливу роль у збереженні української писемності в наступні століття чужоземної окупації. Вчителями в цих школах були дяки, які в пізніші часи "часто були єдиними в селі чи містечку, хто знав руську азбуку, умів трохи читати, а трохи писати по слов'яно-руськи і вчив руського письма і руського читання навіть священиків молодих, що закінчили богослов'я, а не знали ні одної букви по

слов'яно-руськи". Отже, дяки були єдиними або майже єдиними плекателями української букви і українського слова².

Дітей віддавали до школи при досягненні семи років. Навчальний рік, як правило, розпочинався після закінчення осінньо-польових робіт, а закінчувався з початком весняних сільськогосподарських робіт.

Отже, використовуючи прямі і непрямі свідчення, можна стверджувати, що освітній процес, розпочатий у Київській Русі, продовжувався, що давало можливість здобуття освіти не тільки дітям суспільної верхівки, але й простого люду. Наприклад, митрополит Петро, син бідного селянина, сирота, одержав у XIII ст. на Волині таку освіту, удосконаливши яку, зміг досягти вершини у церковній ієрархії.

Важливою особливістю Галицько-Волинського шкільництва було те, що воно продовжило перебрану від Київської Русі традицію навчання дітей рідною мовою, в той час як у країнах Заходу навчання опиралося на латині і семи мистецтвах. Це мало той позитивний наслідок, що освіта була доступна кожному, що кожний міг, за висловом Нестора, пожинати те, що було посіяне, "ученє приємлює книжное"³.

Шкільництво Галицько-Волинської Русі відрізнялося від західних сусідів і тим, що воно охоплювало навчанням і жінок. При цьому освіченими були не тільки дочки князів та бояр, але і діти простих людей.

Про наявність шкіл та значне число учнів у них свідчить грамота, видана сином галицького князя Данила 8 березня 1301 р. усім духовним особам православного віросповідання, у якій він підтвердив права й привілеї церкви й звільнив від світського суду священиків, ігуменів, їх синів, а також школярів⁴.

Діти князів, бояр, духовенства та купців навчалися також і в домашніх умовах у приватного вчителя, де програма була значно ширшою і в Галицько-Волинській державі крім розумового, морального і фізичного включала військове виховання молоді.

Дослідники історії освіти дійшли висновку, що розвиток шкільництва був підставою для досягнення державою економічного процвітання, широких міжнародних дипломатичних і торговельних зв'язків, досягнень у будівництві, науці, мистецтві, створював умови для всебічної освіченості громадян.

Наприклад, аналіз Галицько-Волинського літопису свідчить, що під рукою літописців були "Повість минулих літ", "Київський

літопис", різні історичні та літературні твори, вони були добре поінформованими, високоосвіченими й висококультурними людьми. "Ім був відомий Гомер, грецькі хроніки, повісті, творчість Іларіона. Точність, надійність їхніх відомостей — історичних, географічних та інших — гідна подиву"⁵. Це беззаперечний доказ високого значення освіти в державі, яка мала завдяки їй кваліфікованих дипломатів, купців, воєначальників, ремісників, багату літературу, архітектуру, мистецтво тощо.

Зрозуміло, що, розглядаючи розвиток шкільництва в Галицько-Волинській державі, не може бути й мови про загальне поширення освіти серед всього населення, як і про те, що все шкільництво успішно виконувало функцію виховання для держави відданих громадян-патріотів, здатних відстояти її. Пізніше, аналізуючи причини національно-культурного та державного занепаду, невідомий автор "Перестороги" напише, що наші предки не зробили того, "що було найпотребнішого, шкіл посполитих, не фондували". І далі: "І так то много зашкодило паньству руському вельми, же не могли шкіл і наук посполитих розширяти, і оних не фондувано, бо коли би були науку міли, тогда би за невідомістю й глупством своїм не прийшли до такової погібелі"⁶.

Отже, перший важливий висновок, який необхідно використовувати в сучасних умовах — це величезне значення освіти і виховання для розвитку держави, піднесення її могутності і міжнародного авторитету, добробуту її громадян. А тому освіта вимагає великої уваги з боку держави і всієї суспільності, належного законодавчого, морального та матеріального забезпечення. Обов'язковими є навчання дітей рідною мовою і всебічність отримуваних у школі знань.

Важливе значення для становлення сучасної теорії національного виховання має висновок про те, що завдяки освіті ще в X-XII ст. населення Київської Русі не було "...простим етнографічним матеріалом. Воно створило велику цивілізацію..., яка мала специфічно руський характер..."⁷. Тобто освіта була тим чинником, який формував народність як спільноту, що мала спільну культуру, мову, спільне світосприймання.

Це було важливою передумовою для того, щоб освіта і культура Галицько-Волинської Русі розвивалася на українській мовно-етнічній основі, а культурно-освітні традиції в час економічного і політичного піднесення підтримувалися на такому ж рівні, як і в Київській Русі в час її розквіту. Водночас "Галицько-Волинська держава, що

обіймала майже самі етнографічно українські землі, — на думку І.Крип'якевича, — могла вже дати основу для сильнішого виявлення українських національних прикмет..."⁸.

Вагомим є також висновок С.Сірополка, який стверджував, що в освітній справі "Галицько-Волинська держава зберігала культурно-національну традицію Київської Русі, а рівночасно все більше зближалася з західною культурою"⁹.

Виходячи з цього, школа в незалежній Україні має бути національною, тобто такою державно-громадською установою, яка формує і зберігає національну культуру, невіддільна від національного ґрунту і коріння свого народу, змістом і формами роботи відповідає національно-культурним потребам України.

Навчання в школі має будуватися на національній культурі, традиціях і звичаях народу. Через зміст та організацію навчально-виховного процесу школа має досягти усвідомлення школярами національної, культурної і мовної єдності, окремішності і неповторності українців, всебічно підготувати молодь до "здійснення найвищого ідеалу нації, до чинної творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі у вселюдській культурі"¹⁰.

Серцевиною, стрижнем педагогічного процесу в такій школі є українська національна ідея, яка "мусить увійти в основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров"¹¹.

1. Коваль І. Освіта Галицько-Волинської держави. // Обрії. - 1997. - № 1. - С.43.
2. Дяко-учительство. //Учитель. - 1869. - Ч.31. - С.121.
3. Сірополко С. Історія освіти на Україні. - Львів, 1937. - С.15.
4. Цит. за: Нудьга Г. Не бійся смерті. - К., 1991. - С.249.
5. Махновець Л. Післямова перекладача. //Галицько-Волинський літопис. - Львів: Червона Калина, 1994. - С. 165-166.
6. Пересторога. //Українська література XVII ст. - К., 1987. - С.26-27.
7. Канигін Ю. Звідки єсть пішла наука руська //Вітчизна. - 1980. - № 10. - С.157.
8. Крип'якевич І. Історія України. - Львів, 1990. - С. 108.
9. Сірополко С. Цит. праця. - С. 18.
10. Перший Український Педагогічний конгрес. 1935. - Львів, 1938. - С.236.
11. Євшан М. Національне виховання. //Життя і мистецтво. - 1920. - Ч.2. - С.39.

КАРАИМЫ – ЭТНОИСТОРИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ ГАЛИЧА

Караимы – один из самых малочисленных народов планеты, но, что самое удивительное, в этом маленьком количестве сохраняются уже более тысячи лет. Отечеством караимов является Крымский полуостров, на котором они проживают с IX ст. В Галич и окрестности попали в 1246 г. по приглашению князя Даниила Галицкого. Были также поселены в Луцке, а в 1397 г. великий князь литовский Витовт пригласил караимов и татар из Крыма в Литву, где несли они службу по охране княжеского замка в тогдашней столице Литовского княжества – в городе Троки (Тракай). В те времена галицкая земля тоже находилась уже в границах Вел. княж. Литовского.

В истории караимской общины в Галиче были три знаменитых визита прославленных лиц: в 1665 г. был здесь Иосиф Гамашбир, восстановитель духовной жизни караимов после длительных и разрушительных воен того времени; в 1871 г. – А.Хаджи Баба Фиркович, известный своими исследовательскими поисками по истории караимов; и в 1929 г. – гахан С.Шапшал, о чем говорится дальше.

После смерти Гамашбира до 1802 г. ведущую роль в Галиче играли его потомки – газзаны. Позже газзаном стал А.Леонович, потомок брата Гамашбира; он представляет австрийскому правительству привилегии, данные караимам польскими королями, и добивается австрийских привилегий. Когда в 1830 г. сгорела галицкая кенеса, благодаря ему строится новая, каменная.

В начале XX в. в Российской империи большинство караимов жило в Крыму, на Кавказе, в крупных городах России (Петербург, Москва), Украины (Одесса, Харьков, Киев, Луцк) и в Литве (Тракае, Вильнюс, Паневежис). Небольшое их количество жило в Австро-Венгерской империи: в Галиче и окрестностях, где особыми привилегиями не пользовались. В 1913 г. в Галиче сгорел целый караимский квартал и до начала войны в 1914 г. не вполне был отстроен. В 1916 -1917 гг. караимы в Галиче и Залукве опять потерпели: в результате военных действий сгорело несколько десятков жилых и хозяйственных зданий и серьезно повреждена кенеса. Очередные потери принесла в августе 1920 г. эвакуация населения. !

В границах Польши после Первой мировой войны оказались общины в Вильнюсе, Тракае, Луцке и Галиче. Польское государство создано из частей территорий трех бывших империй: российской, австрийской и немецкой. До установления польских законов на этих территориях Польши действовали законы бывших империй. Таким образом, три караимские общины пользовались российским законодательством, а жители Галича и окрестностей — австрийским. Требовалось установление единого закона для всех общин. По конституции 1923 г. такой закон мог установить парламент, но для возбуждения дела было необходимо действие правового представителя караимов, которого после войны не оказалось; исполняющий обязанности гахана Богуслав Фиркович скончался в Острове в 1915 г. С 1920 г. обязанности гахана исполнял Шеманья Фиркович, младший газзан тракайской общины, а обязанности члена Духовного правления — А.Зайончковский; правление имело временный характер, что ограничивало возможности решения им более серьезных вопросов.

В Галиче 5 апреля 1919 г. состоялось организационное совещание, был принят устав и избрано правление, которое 26 июля 1919 г. обратилось к областным властям с просьбой утвердить устав и выделить деньги на зарплату для учителя и газзана. Переговоры длились почти год (время было еще военное), но финансовую поддержку община получала не раз. В то время численность галицкой общины была близко 130 человек, в большинстве небогатых землеробов и кустарей.

Осенью 1925 г. делегаты караимов обратились к властям с просьбой временно признать действительность устава для тракайской и вильнюсской общин. Оставался нерешенным вопрос галицкой общины из-за возражений юристов относительно возможности применения для нее устава, основанного на законе третьего государства. Но собрание членов галицкой общины в мае 1927 г. решило присоединиться к караимским общинам в Польше под руководством тракайского гаханата на основе российского сборника грамот, и приступить к избранию гахана и Духовного правления в Тракае, считая такое действие временным — до установления новых согласованных законов и уставов для Духовного правления в Тракае и для всех общин. Галицкие предложения вступили в действие, произошло фактическое объединение всех караимских общин в Польше.

В результате формального присоединения галицкой общины к остальным, 11 и 12 июня 1927 г. в Галиче состоялась конференция

делегатов всех общин относительно правил и хода выборов гахана. Правила были приняты и переданы властям для утверждения. Выборный съезд делегатов караимских общин собрался 23 октября 1927 г. в Тракае. Делегаты вильнюсской общины выдвинули на пост гахана кандидатуру С.М.Шапшала, бывшего травридского и одесского гахана, который был хорошо известен всем присутствующим. Избрание гахана было утверждено Министерством 26 ноября 1927 г. Он приехал из Стамбула весной 1928 г., вскоре он получил польское гражданство.

В мае 1929 г. гахан С.Шапшал, глава караимов в Польше, побывал с визитом в Галиче. Он был торжественно встречен на вокзале и в общине, принимал участие в богослужении в галицкой кенесе, встречался с представителями государственных и городских властей. Посетил также село Залукву.

В ноябре 1928 г. гахан передал властям проект закона, подготовленного Караимским духовным правлением. Этот проект стал основой "Закона от 21 апреля 1936 г. об отношении Государства к Караимскому религиозному союзу в Польской республике". Дополнением закона являлись уставы каждой из караимских общин, утвержденные указом совета министров от 26 августа 1936 г. Теперь закон вместе с уставами общин вполне регулировал все основные вопросы отношения государства к Караимскому религиозному союзу, определяя его права и обязанности.

Довольно длительный период между передачей властям проекта закона (ноябрь 1928 г.) и его утверждением (апрель 1936 г.) свидетельствует о сложности связанных с ним юридических вопросов.

Установление этих правовых документов положительно повлияло также на финансы общин, так как власти начали выделять регулярные средства на оклады для всех духовных лиц и учителей религии и языка. Проф. С.Шапшала считали крупным специалистом не только в караимских делах, но также и в востоковедении.

В конце Второй мировой войны многие караимы переселились в Польшу, а оставшиеся в СССР не могли пользоваться свободой поддерживать религиозные и национальные обычаи и традиции. Таким образом они были почти полностью забыты. Остается обратиться к государственным и городским властям Украины и Галича с просьбой сделать все возможное для продления существования этой такой маленькой, но исторической группы, которая сумела сохраниться в течение 750 лет.

THE DOCUMENTATION OF THE ENDANGERED HALYCH
KARAIM LANGUAGE

The aim of the talk is to give an account of ongoing research on the Karaim language in Halych, and to emphasise the importance of the documentation of this unique language and culture.

Karaim belongs to the Kipchak branch of the Turkic language family, more closely to the subbranch also including Karachay, Balkar, Crimean Tatar and Kumyk. Three dialects of Karaim are distinguished. The eastern dialect, spoken in the Crimea until the beginning of this century, is now regarded to be extinct, but recent efforts are made for revitalise it. There are two western dialects. The north-western, Lithuanian, dialect, is often called the Troki (Polish) or Trakai (Lithuanian) dialect. The other one, the south-western dialect of Galicia in today's Ukraine, is now only spoken in the town of Halych.

For more than six hundred years, Karaim has been spoken as a community language in the territory of today's Lithuania, Ukraine and Russia. Due to the historical developments after W W II, the communities are now dispersed and the maintenance of their language has become endangered. The number of Karaims in Lithuania is about two hundred, but only a fourth of them, mostly members of the eldest generation, still have a communicative competence in the language. In Ukraine, in Halych, the number of Karaim speakers is not more than eight.

Karaim speakers of Halych are multilingual, also having command of the regional and transregional dominant languages: Ukrainian, Russian, Polish. Although the functional domain of the Karaim language is restricted to everyday conversational situations in the family and with a few Karaim friends, it still plays an important role in the life of the Karaims living in Halych.

The Karaim of Halych is a highly endangered language. In the framework of a three-year long research project at the University of Cologne, Germany, sponsored by the *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, I have recently recorded spoken material in Halych. My field work in Halych was also supported by Prof. Dr. Omeljan Pritsak, Ukrainian Research Institute, Harvard University and the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

A continuation of this project is planned for the coming year under the auspices of the International Council for Philosophy and Humanistic Studies of the UNESCO, Paris. Professor Stephen A. Wurm who is the member of this council and in Charge of Linguistics and Endangered Languages Study, has given three important arguments for the documentation of endangered languages in general, and the Karaim language in particular:

"Each language reflects a unique world-view and culture complex and is the means of expression of the intangible culture heritage, of a people. With the disappearance of such a language, an irreplaceable unit in our knowledge and understanding of human thought and world-view has been lost forever, resulting in a reduction of the sum total of the reservoir of human knowledge as expressible through language, and of the usually rich oral literature and mythology of which that language was the instrument of expression;

UNO and UNESCO have declared the right to speakers' own language to be a basic human right. Every language is a symbol of the ethnic identity of its speakers, which they hold dear, and which gives them the feeling of possessing some thing additional to what the usually monolingual speakers of large dominant languages have. Documentation of a language tends to keep it alive, and even if it becomes moribund or dies, the descendants of its speakers tend to clamour for records of it so that they can revitalize or revive it, as this is happening more and more in several parts of the world today;

Maintaining knowledge of non-dominant and minority languages preserves a cultural diversity which is just as important as maintaining the physical biodiversity in the world which is nowadays clamoured for by many people.

Documentation of the seriously endangered Karaim language, is an important element in the mosaic of our full understanding of the entirety of the special nature and spirit of the Turkic languages." (Stephen A. Wurm, 1998)

The Institute of Asian and African Languages, Tokyo University of Foreign Studies has organised a project to publish a CD-ROM about the Lithuanian Karaim dialect. The content of this CD is based on my recordings and description of the Lithuanian Karaim dialect. A next CD is planned to be published on the Halych Karaim dialect.

ФОНДОВІ ЗБІРКИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО
ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Серед пам'яток матеріальної культури, що зберігаються в Івано-Франківському краєзнавчому музеї, значне місце займають колекції, пов'язані з історією Галича.

Галич — колишня столиця могутнього Галицько-Волинського князівства XII-XIII ст., привертав увагу багатьох дослідників ще з середини минулого століття. Івано-Франківським краєзнавчим музеєм вперше були організовані археологічні розкопки у 1941 році в с. Крилос. З 1956 року по сьогоднішній день щорічно проводяться археологічні експедиції спільно з науково-дослідними інститутами Львова, Києва, С.-Петербурга. За дорученням музею у них брали участь такі відомі археологи, як Михайло Каргер, Вітольд Ауліх, Лариса Крушельницька, Володимир Баран, Богдан Томенчук, Олег Іонесян, Ігор Коваль та інші. Тож не дивно, що археологічна колекція з історії Стародавнього Галича у музеї найчисленніша.

Археологічні знахідки свідчать, що територія Верхнього Подністрів'я, в т.ч. і майбутньої Галицько-Волинської столиці, була заселена ще в часи пізнього палеоліту. На стоянках первісної людини знаходять крем'яні знаряддя праці, рештки вогнищ, кістки північного оленя, мамонтів та інших диких тварин. Ще багатші знахідки неолітичного періоду. В селах Крилос, Вікторів, Бовшів знайдено ножі, скребки, шліфовані сокири, просвердлені молотки, наконечники стріл тощо, які відносяться до нового кам'яного віку.

Трипільські племена заселяли Подністрів'я з половини IV — до кінця III тис. до н. е. Серед пам'яток цієї культури, що знаходяться в музеї, є експонати з с. Крилоса, Вікторова та інших сіл Галицького району. Тут же в музеї зберігається невелика колекція знахідок культури шнурової кераміки (фрагменти ліпного глиняного посуду, кам'яні знаряддя праці), які у 1965 році викопані на місці стародавнього поселення і могильника в урочищі Сулива біля Бовшева. Згодом скотарські племена культури шнурової кераміки осіли і почали займатись землеробством. Вони прийняли участь у створенні нової комарівської культури. У фондах експонати цієї культури представлені тільки з розкопок в с. Комарові.

Музейна археологічна колекція багата на пам'ятки черняхівської культури. Вироби з заліза, каменю, високоякісний гончарний посуд, його фрагменти, жорна виявлені у понад 10 населених пунктах Галицького району (Галичі, Крилосі, Вікторові, Бовшеві тощо). Найвність у черняхівських поселеннях амфор, іншого привозного посуду, знайдених у багатьох цих селах, вказує на торгівлю тодішніх мешканців з римськими провінціями.

В 60-90-х роках теперішнього століття на Подністров'ї виявлено немало пам'яток. Найкраще вони досліджені членом-кореспондентом НАНУ, професором В.Бараном у с. Бовшеві і Дем'янові. За цей час фонди музею поповнились глиняним ліпним посудом та його фрагментами, ковальськими та іншими виробами, рукописами з описом напівземлянкових жител, господарських ям, залишків злакових культур, кісток тварин, що дає можливість детально відтворити культуру і побут стародавніх слов'ян у цьому регіоні.

Таким чином, вищевказані археологічні колекції музею свідчать, що на майбутній території Стародавнього Галича люди поселились ще в часи пізнього палеоліту. І, незважаючи на різні природні катаклізми, безперервний приплив з відусюд різномовних і різнорасових племен і народів, на жорстокі війни, які час від часу приводили майже до повного винищення автохтонів, життя тут не припинилось, а навпаки прогресувало, культурний розвиток не відставав від розвитку середньо- та північноєвропейської цивілізації, щоб потім в кінці I-на початку II тисячоліття н.е. стати значним політичним, економічним і культурним центром не лише Русі, але й Європи.

Ще багатша колекція музею пам'ятками, які безпосередньо відносяться до часів Стародавнього Галича. До найцінніших експонатів належить саркофаг Ярослава Осмомисла, який знайдено у 1937 р. під звалищами Успенського собору визначним дослідником Стародавнього Галича Ярославом Пастернаком. Самі останки князя Осмомисла нині покуються у Львівському соборі св. Юра, перенесені дослідником.

Стародавній Галич був і значним ремісничим центром, про що свідчать вироби галицьких ремісників, відкриті під час археологічних розкопок і передані нашому музеєві. Зробимо хоча б приблизний їх перелік, бо детальний опис, класифікація, ґрунтовне вивчення — це праця багатьох дослідників. Отже, серед них різноманітний гончарний посуд (горщики, глечики, миски, сковорідки, світильники) та кілька тисяч керамічних фрагментів. Ковальські вироби — ножі, господарські сокири, замки і ключі, підкови, остроги, шпори і пряжки, гарлуни,

цвяхи, ножиці для стрижки овець, окуття для дерев'яних лопат, серпи, коси, штампи для відтиску орнаментів на металевих прикрасах, зброя — бойові сокири, мечі, кольчуга, наконечники списів і стріл, кістяні та рогові вироби (гребені, проколки), кам'яні шиферні прясельця, глиняні грузила, скляні шлаки, фрагменти скляних виробів, прикраси галицьких жінок XI - XIII ст. — скляні гладкі та кручені браслети, намиста із прозорого та матового скла, перстені, прикраси з бронзи і срібла, шийні срібні гривни IX ст., бронзовий водолій з XII-XIII ст. і навіть дві дитячі іграшки тощо.

Поряд з розвитком ремесла розвивалася внутрішня і зовнішня торгівля, якій сприяла навігація по ріках Прут, Дністер і його притоках та сухопутний так званий "Галицький шлях", який проходив від Чорного моря в Західну Європу через Галич, та шлях з Волині через Карпати в Угорщину. Предметами торгівлі були сіль, збіжжя, мед, віск, хутра, тканини, зброя, золото, жіночі прикраси, вина тощо. Про зв'язки Галича з арабськими країнами свідчить скарб арабських монет "диргемів" IX-X ст., знайдений в 1948 р. в с. Крилос. Фрагменти амфор з-під вина і олії свідчать про торгівлю з Візантією.

На території Стародавнього Галича, який був значним центром південно-західних земель Русі, було побудовано багато церков і монастирів. Приблизно в 1157 р. був збудований величний Успенський Собор, який за розмірами не поступався Київській десятиній церкві та Софіївському Собору. Серед його руїн знайдено багато архітектурних деталей, частина яких зберігається у краєзнавчому музеї. Викликають зацікавлення різьблені капітелі та фрагменти карнизів, фрагменти фрескового розпису, мозаїки, білі алебастрові та кольорові керамічні плитки для вимощування підлоги. На багатьох плитках є рельєфні зображення рослинного орнаменту, зображення реальних і фантастичних тварин і птахів (грифонів, зміїв, сирен, пантер, голубів та ін.), символів Сонця, Неба, Землі.

Добре збереглась і невелика колекція хрестів — це бронзові енкалпioni, які рідко зустрічаються на інших колишніх територіях Київської Русі, металеві, шиферні та скляні хрестики різноманітних розмірів і конфігурацій. З ювелірних виробів, якими так славились галицькі майстри, виділяються прикраси із зерною та фрагмент золотого кульчика "колта" з перегородчастої емалі.

Ми окремо виділяємо знахідки виявлені в 1981 р. археологом Вітольдом Ауліхом. Того успішного для археолога року він розкопав залишки ювелірної майстерні, знищеної татарами-монголами у 1242 р., коли вони захопили Галич. Сама майстерня згоріла, а стіни обвалилися.

Під ними знайдено три кам'яні іконки ("Розп'яття", "Матір Божа з малим Ісусом", "Опускання в пекло"), дві бронзові ("Спас на престолі" і "Матір Божа з малим Ісусом"), фрагменти махової фігури із слонової кістки, понад 80 тигельків — вперше знайдена така велика їх кількість (більша частина їх знаходиться в фондах музею).

Серед унікальних експонатів музею є фрагменти тканини з одягу знаті того часу, знайдені археологом Богданом Томенчуком і відреставровані львівськими реставраторами.

З творів образотворчого мистецтва на галицьку тематику у фондах зберігаються роботи художників Данила Нарбути, Михайла Фіголя (мають не лише художню, але й наукову цінність), Петра Сопільника, Ігора Деркача, Миколи Канюса та ін.

У фототеці про Стародавній Галич знаходяться фотографії археологічних розкопок 30-х, 60-80-х років XX ст., пам'ятників архітектури, історичних пам'яток, написів на стінах церкви Пантелеймона.

З експонатів сучасного періоду у фондах зберігаються колекції одягу, вишивки і тканин, придбані у 40-80-ті роки музеєм у селах Галицького району. Датуються вони 20-50-ми роками XX ст.

В науковій бібліотеці музею зберігаються кілька стародруків XVII-XVIII ст. придбаних у галицьких селах, унікальна література з історії Стародавнього Галича, мистецтвознавчі твори від середини XIX ст. по теперішній час, рукописи річних звітів керівників археологічних експедицій про розкопки на території сучасного Галицького заповідника, популярна і рекламна друківана продукція (путівники, буклети, каталоги, листівки, різноманітні програмки, запрошення, афіші тощо).

В архіві про виробничу діяльність музею зберігаються накази про музею, особові справи, документи господарсько-фінансової діяльності, плани і звіти історико-краєзнавчого музею та музею народної архітектури і побуту Прикарпаття, які знаходяться в с. Крилосі і до 1988 р. були окремими відділами краєзнавчого музею. Також тут зберігається чорнова документація та листування з різноманітними урядовими установами Києва, Івано-Франківська, Галича про необхідність відкриття музею народної архітектури і побуту Прикарпаття, відкриття історико-культурного заповідника, проекти їх штатних розписів, кошторисів, проектно-кошторисна документація на спорудження об'єктів народної архітектури, ремонтно-реставраційних робіт архітектурних та історичних пам'яток Стародавнього Галича, документація по будівництву краєзнавчим музеєм пам'ятного знаку "Стародавній Галич" (автор Петро Сопільник) в 1986-1987 роках.

ГАЛИЦЬКІ "ТОКИ" — МІСЦЯ ДАВНІХ СВЯТИЛИЩ

Записана нами легенда про городище під заголовком "Золотий Тік" публікувалася багато разів у газетах, збірниках легенд і переказів, передавали її по радіо й телебаченню, вона стала основою художніх творів, увійшла до підручників. Легенду записано в двох варіантах у селі Вікторіві, що межує з Крилосом¹. Обидва ці села утворилися на місці літописного Галича — столиці білих хорватів, Галицького й Галицько-Волинського князівств. Носіями легенди були селянки Марія Кирилівна Пушик (1920 р.н.) та її мати Ганна Миколаївна Дзундза (1896 р.н.).

У другій половині 30-х років ХХ ст. археолог Ярослав Пастернак розкопав фундамент Успенської церкви, будівництво якої розпочато було князем Володимирком, а завершено Ярославом Осмомислом, як його називає автор героїчної пісні "Слово о полку Ігоревім"². Так вважає археолог і зодчий Юрій Лукомський, який 1998 р. провів нове дослідження цього собору. Успенська церква стояла поблизу Золотого Току, який за легендою, був майданом, покритим золотом, та з приходом татарської орди золото намагалися зняти, але воно втекло в землю й колись вийде на поверхню. Щороку золоте покриття наближається до нас на 7 метрів... Тепер Золотий Тік — частина села Крилоса площею близько гектара; більшість "Току" займають городи; археологи шукали й шукають тут княжого палацу, але не нашли; зате знаходили поховання, залишки майстерні ювеліра, згарища, сліди валу, що служив укріпленням. "Токів" у Галичині були кілька, але археологи не збагнули, що вони означають, і що ховається за назвами Золотий Тік, Божий, Боричів, Залізний, Мідний. Я.Пастернак у своїй монографії "Старий Галич", виданій у 1944 р. зізнавався, що його попередники і він сам не могли збагнути призначення Золотого Току: "Щодо самої назви "Золотого Току", то вона й досі не зовсім ясна; до того ж вона в околицях старого Галича та взагалі на західно-українських землях не єдина. Свого часу показували А.Петрушевичеві "Галицький Золотий Тік" на високому березі р.Лімниці проти с.Темерівці, при чому селяни не вміли пояснити цієї назви. Інший, "Залізний Тік шолудивого Буняка", знав А.Петрушевич у с. Танява Долинського повіту. З цього він здогадувався, що під "током" треба зрозуміти "тризнище",

де відбувалися лицарські двобої-турніри, бо тік — це взагалі розчищене місце, площадка... Знову в с.Бринь, на південь від Крилоса, був колись, за місцевим переказом, теж "Золотий Тік", куди Данило Романович залюбки приїздив зі своїми гістьми забавлятися. "Золотим Током" називають тепер також частину городища літописного Червеня в с.Городок на р.Гучві. А біля Старих Богородчан називають "Мідяним Током" частину лісу Березівка. За місцевим переказом, там стали були одно проти одного два ворожі війська, однак до битви не дійшло і справу вирішив двобій обох вождів. Нарешті, біля с.Межигірці, недалеко нинішнього Галича, є коло гори "Скала" більша площа, яку місцеве населення називає "Божим Током". На нашу думку, здогад А.Петрушевича щодо призначення таких "токів" дуже правдоподібний. На таких площах могли справді відбуватися княжі суди, лицарські двобої та інші урочисті збори; а щодо означення "золотий", то, приміром, крилоські селяни здогадуються, що їхній "Золотий Тік" був колись, може, вистелений золотою бляхою. Деякі з них були й справді розчаровані, як під час теперішніх розкопів не знайшлося на ньому слідів такого багатства"³.

Ярослав Пастернак був близький до наукового відкриття, коли проводив розкопки на Золотому Току, якби свої знахідки зіставив з легендами, переказами, давніми хроніками про дохристиянську віру слов'ян. Пастернак пише, що тут він знайшов сліди вогнищ та сліди дерев'яних стовпів. І вогнищ, і стовпів було по шість⁴. Очевидно, що тими "стовпами" були ідоли такі ж самі, як київський князь Володимир поставив у Києві: "І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного, — а голова його була срібна, а вус — золотий, — і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош. І приносили їм (люді) жертви, називаючи їх богами, і приводили синів своїх, і жертвували (їх цим) бісам, і оскверняли землю требами своїми"⁵. Перед Перуном, Хорсом, Дажбогом, Стрибогом, Сімарглом, Мокошею горіли жертвні вогні на Золотому Току в Галичі. А що було саме так, засвідчує і Княжа криниця, джерело якої б'є з-під Золотого Току, де стояли кумири, і серед них була Мокош (Макош) — П'ятниця. Щодо назви "Золотий", то золото пов'язувалося з Дажбогом- Сонцем, а також з центром Землі.

Територія Галицького, Галицько-Волинського князівств і вся Україна перебуває під зодіакальним знаком Тура (Бика, Вола, Тельця), тому й не дивно, що Я.Пастернак знаходив на Золотому Току ось що: "На одному з огнищ знайшовся цілий череп зубра (*Bison vonapus maior*) з обома рогами. Щодо означення цієї тварини, є деяка неясність, бо літопис згадує тільки турів (1201)... Знайдено і фрагмент черепа з рогом тура"⁶. Пишучи це, Я.Пастернак, очевидно, не знав, що в Карпатах турами називали не тільки диких биків — прародичів великої рогатої худоби, але й зубрів, оленів-самців. Грецькою мовою бик називається бус, і в "Слові о полку Ігоревім" йдеться про "врем'я Бусово", "Бусових воронів", "Бусого вовка"⁷. З биком ототожнювався Перун-Зевс, а Аполлон-Дажбог (Геліос) був пастухом⁸. Безперечно, що галичани-скотарі поклонялися Волосові — худоб'ячому богові, який був антагоністом Перуна, бо ж пов'язувався з Місяцем, який служив мірою часу при лічбі періоду тільності худоби, вагітності жінок, що вшановували свого бога на Лисих горах. І справді поблизу Крилоса є Лиса гора.

Зафіксована нами легенда про місто, що пішло під землю, і що під Крилосом спить військо на конях, яке повинен розбудити білий вершник, що над'їде з-під сонця, і вивести його на поверхню, доповнює легенду про Золотий Тік. Цим білим вершником уявлявся Білобог, на зміну якому прийшов Юрій Змієборець. Тут же, на Качкові, була насипана Галичина (у літописі Галицина) могила. Оскільки поховання в ній не знайдено, то ми схильні вважати її символічною могилою, як і грецькі могили-героони. Але звідси, в бік Чорного лісу і полудневого сонцестояння двома ланцюгами насипано могили, в яких були тілопальні поховання. Вони немовби зорієнтовані на старобогородчанський Мідний Тік. Це урочище в березовому лісі дуже порите окопами й кривками та бліндажами в роки Першої, Другої світових воєн і в роки боротьби УПА з більшовиками. Цей ліс переходить у Чорний. І хоч новітні події сильно подіяли на давні легенди, та все ж ми записали кілька варіантів переказів і легенд про те, що на Мідному Току збиралися відьми на Юрія, на Купала. Поблизу Золотого Току є Лиса гора, від якої дістало назву село Старий Лисець і селище Лисець. А в Старих Богородчанах є Замкова гора, в якій жив дід, що очима вбивав людей, палив поля, ліси, руйнував села й міста. Легенди малюють його таким же, як і гоголівський Вій з відомої повісті⁹.

Записана нами легенда й про виродків, що тут перебували. Богородчанський замок здобував Олекса Довбуш з опришками, і про нього збереглися легенди. Найпоширеніший сюжет про те, як він з опришками проник до замку з отарою овець¹⁰. Розказують також про закопаний скарб, і про підземне сполучення з кляштором у містечку Богородчани. Про підземні ходи з Крилоса до Брині, Сокола, Перевозця, Івано-Франківська, Маняви, Маринополя, Межигірців теж записано перекази. У Межигірцях, а, точніше, за селом, на горі, є велетенська кам'яна скала, що називається "Монастир", який начебто провалився під землю, як і золото й військо в Крилосі. Безперечно, що це мотив зруйнування дохристиянського святилища. І хоч скала досить-таки зруйнована, та все ж зберігся жертвник, що називається "Божий Тік", під яким є печера "Бабина нора". Гора називається Ростовою, що теж вказує на дохристиянський персонаж, від якого утворилося ім'я Ростислав. Тут б'ють джерела, які були священними, збереглися реліктова рослинність, і "Скала Божий Тік" є заповідником.

Не виключено, що на "Токах" спалювали вбитих воїнів, відбувалися тут тризнища. Нами не зафіксовано, що над Лімницею був теж Золотий Тік, як і в Брині, але це ще не означає, що їх там не було. Сьогодні в селі Таняві Долинського району Івано-Франківської області тільки дуже старі люди пригадують, що частина лісу називалася "Залізний Тік". Поблизу цього "Току", як і поблизу Золотого, Божого, Мідного, є Лиса гора, скельне святилище (Скали Довбуша в Бубнищі), річка Сукіль, підземний хід. Фольклорист і журналіст Михайло Буджак звернув увагу, що "Залізний Тік" є поблизу сіл Суходіл, Одаїв і Мостище Тлумацького району Івано-Франківської області. За переказами тут був дубовий ліс, а тепер є трохи далі ліс "Гнила", а поля називаються Чучелово і Кам'яне. Недалеко від цього "Току" — печерний "монастир", в якому знайдено кістяки, яким кілька тисячоліть. Надзвичайно цікава легенда про те, що наддністрянську печеру поблизу Олеші й Горигляд витісували чоловіки дерев'яними топірцями, і жінки не сміли це бачити, аж одна переодяглася за чоловіка, принесла обідати, і камінь так затверд, що довелося "церкву" покинути незавершеною. Безперечно, що тут споруджували дохристиянське святилище. Всі ці "Токи": Божий, Золотий, Мідний, два Залізні знаходяться на берегах Дністра і його приток: Сукелі, Бистриці.

Але є вони і в інших місцевостях. У багатьох місцевостях легенди і перекази позгасали не записаними, і навіть назва села Токи незрозуміла щодо походження.

У столиці України донедавна Андріївський узвіз називався Боричевим, а нижче, на Подолі, і в наші дні вулиця називається Боричів Тік. Ось саме слово "Борич" найкраще дає зрозуміти, що і Божий, і Золотий, і Мідний, і Залізний Токи були пов'язані з ним. Борич — це той бог або ж напівбог-напівгерой, що на Токах перемагав змія. В українських міфологічних казках знаходимо ще одне підтвердження, що "Токи" були священними місцями (капищами?), де розігрувалися поєдинки Борича зі зміями. Якщо проаналізувати казку "Переможець зміїв", яку Оскар Кольберг записав у ХІХ столітті в м. Тлумачі¹¹, то напрашується висновок, що Борич — сонячний бог, який нагадує Аполлона. Можливо, що його величали і Велесом, бо в цій казці сина, якого народжує без законного батька королева дочка, називають Василем. Він відбирає свого коня від Зелізняка. У двобої заганяє його по шию в землю. Зелізняк вилазить із землі, обіцяє оженитися з мамою Василя-царевича (так його називав оповідач). Мати прикидається хворою, каже синові, що її може вилікувати тільки утроба зі змії, яка собою закрила воду. Змія поїдає дівчат, яких приносять їй у жертву; настала черга йти на смерть королівні. Царевич не дає змії дівчину. Приходять битися на залізний тік. Царевич перемагає дванадцятиголового змія (змію). Його посилають ще одну змію вбити. Він виграє поєдинок на мідному тоці. В інших подібних казках є і третій поєдинок на золотому або ж діамантовому тоці. Все це нагадує долю Лето, яка не має де народити Аполлона й Артеміду, бо її переслідує змія-піфон¹². Коли Аполлон виріс, то він убив змія, і ця місцевість називалася Гнилою, бо змія зігнів. Поблизу Межигірців протікає Гнила Липа, в Тлумачькому районі, поблизу Залізного току, є ліс Гнила і т. д. Якщо говорити про Галич, то тут в найбільшому соборі, що стояв поблизу Золотого Току, була вирізьблена в камені змія, і що різьбу перенесено до нової церкви, де вона зберігається дотепер. При в'їзді до Галича є поле й Свищоватий потік (поблизу урочища "Галицька брама"), де колись змія пожирав худобу, і його вбив побережник. Про такого ж змія розказують у Тлумачі, поблизу Рогатина; довкола Києва є знамениті Змієві вали, а змію

в Галичині ще й досі називають галицею і софією. Півдіва-півзмія була праматір'ю скіфів-сколотів і дочкою Дніпра. Не випадково й головні храми називали Софіївськими, щоб підкреслити, що християнська Божа Мати мало чим відрізняється від автохтонної Рожаниці-Матері. Ріки, а також вали та рови асоціювалися із зміями, тому й покровительки міст мали зміїну природу, як і грецька Атена — покровка однойменного міста на Балканах. Та навіть у Києві гора Щекавиця дістала назву не від Щека-князя, а від змії. Поблизу неї горб називають Лисою горою, а між цими горами протікає потік Юрковський, тому й південний схил Лисої називають Юрковицею. Таку ж гору бачимо і в карпатських Горганах, а грецька медуза Горгона теж мала зміїну подоби і убивала поглядом людей, як і наш міфологічний Вій, що міг бути богом війни. У фольклорі він зробився ще й Бунем, Боняком і Буняком Шолудивим, перетворившись у половецького хана, що носив таке ж ім'я.

Виходячи з археологічних знахідок, фольклорних легенд і переказів, топонімів та гідронімів, ми маємо підстави стверджувати, що Боричів, Божий, Золотий, Мідний, Залізний Токи були тими майданами, де стояли язичницькі кумири, де їм приносили жертви, і якщо київський князь Володимир Великий наказав поставити ідолів божищ неподалік свого двора й терема, то і галицький княж-двір міг бути поблизу Золотого Току.

1. Легенди та перекази. — К.: Наукова думка. — 1985. — С.182.
2. Слово о пльку Игоревѣ. — К.: Дніпро. — 1983. — С.42.
3. Пастернак Ярослав. Старий Галич: Українське видавництво. — Краків — Львів, 1944. — С.164 — 165.
4. Там же, — С.174, 178.
5. Літопис Руський за Іпатським списком переклав Леонід Махновець. — К.: Дніпро. — 1989. — С.47.
6. Пастернак Ярослав. Старий Галич. — С.169.
7. Слово..., С.38,40,50.
8. Мифы народов мира. т.1. — М.:Советская энциклопедия. — 1980. — С.203.
9. Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В семи томах. — Т.2. М.: Художественная литература. — 1976. — С.144 — 180.
10. Тут і далі йдеться про записи ще неопубліковані.
11. Кольберг Оскар. Казки Покуття. — Ужг. Карпати. — 1991. — С.104 — 114.
12. Мифы... т.1. — С.92 — 95.

ДЕРЖАВНО – ПРАВОВА ДУМКА
В ГАЛИЦЬКО – ВОЛИНСЬКОМУ КНЯЗІВСТВІ

Галицько-Волинське князівство - це один із етапів складного і мужнього українського державотворення. Михайло Грушевський відзначав, що Київська держава, її правокультура були утвором одної народності - українсько-руської, і київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський. На наш погляд, у розкритті сутності князівства має важливе значення дослідження питання державно-правової думки цього періоду. Крім цього, знання політико-правової думки дає можливість зрозуміти не тільки зміст і шляхи українського державотворення, але місце і роль Галицько-Волинського князівства в світі. Адже мова йде про більш як ціле століття самостійного державного життя українського народу після Київської Русі.

Таким чином, виникає питання, який є взаємозв'язок поглядів на державу і право в ранньофеодальній Київській Русі і Галицько-Волинському князівстві. Звичайно, державно-правові погляди першої української держави знаходять своє продовження в Галичині і на Волині. Хоч закономірним є і те, що нові обставини, події і та особливість, що Галицько-Волинська держава була у близьких відносинах із західними державами Європи, вносять ряд нових суттєвих підходів до визначення політико-правових поглядів державотворення. По-перше, державно-правова думка була спрямована на побудову незалежної держави, і після занепаду Київської Русі таку політику могло вести тільки найсильніше на той час волелюбне Галицько-Волинське князівство. Ідея державної самостійності, пошуки шляхів її утвердження та засобів економічного, політичного, соціального і духовного відродження - основний принцип державно-правової думки другого етапу (Галицько-Волинського) понад 500-літнього існування Київської Русі.

Треба констатувати, що всі три постулати (1) український характер, 2) самостійність, 3) соборність) знайшли свою реалізацію у Галицько-Волинському князівстві. Як підкреслює І. Крип'якевич, населення Галичини і Волині досягло високого розуміння політичних справ і від того часу західні землі визначалися особливим

патріотизмом і завзятістю, уперто боронили свої культурні надбання. Цю тезу яскраво підтверджує внутрішня і зовнішня політична діяльність Великого князя Романа, з чим іменем пов'язано утворення Галицько-Волинського князівства (1199 р.). Ідея абсолютної влади Романа Мстиславовича була продиктована виявом волі нації. І це було основою його поглядів на розбудову держави. Через чотири роки він оволодіває Києвом. Таким чином, усі українські князівства, за винятком Чернігівського, були об'єднані в одну державу. Як засвідчує Галицько-Волинський літопис¹, Роман наслідував приклад свого предка Мономаха щодо ідеї єдності і незалежності давньої української держави. Все це сприяло суспільно-економічному поступові та зростанню авторитету Галицько-Волинського князівства в середньовічному світі. Цього він домігся, як стверджується в згаданому літописі, мудрістю розуму, додержанням заповідей Божих², за що його сучасники назвали його "самодержавцем всія Русі".

Особливістю політико-правової думки було й те, що державна влада в основному була зосереджена в руках князя. Він сам видавав закони, правив державою, призначав урядників, керував військом, здійснював судову владу. Таким чином, від князя залежала доля держави, її розвиток, сила і т. д. Тому державно-правова думка визначалася політичною діяльністю князя. Про це красномовно свідчать, зокрема, відомі пам'ятки культури тих часів, які розкривають практичну діяльність, політичну мудрість таких визначних князів, як Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Великий князь Роман, Данило Галицький. Отже, державно-правова думка в Галицько-Волинському князівстві також дуже чутливо реагувала на зміни, які відбувалися в політичній і соціальній сферах тогочасних слов'янських народів.

Як відомо, подальший розвиток Галицько-Волинського князівства пов'язаний з діяльністю Данила Галицького, який уніс найвагомий вклад у розвиток української державності. Сорок років необхідно було йому щоб "зібрати до купи" землі, тобто повернути і розширити володіння, якими правив його батько. А всього - майже шість десятиріч відвела історія князеві Данилові для його політичної діяльності. Аналіз цієї діяльності дає змогу вивести окремі закономірності. Ця діяльність, за висловом О. Субтельного, була надзвичайно складною, насамперед у політичному аспекті "Незабаром після смерті (1205 р.) князя Романа знову розгорілися

чвари між князями, боярські інтриги, посилилось чужоземне втручання - ці три вічних нещастя, які врешті-решт розвалили державу, що він так невтомно її будував³.

Дійсно, після загибелі батька його малолітні сини Данило і Василько та їх мати - княгиня Романова - не могли продовжувати справу батька через зраду бояр, виражену у змові з угорськими феодалами. "Почнемо же розповідати про незліченні битви і про страждання великі, про часті війни, і про многі крамоли, і про часті заворушення, і про многі заколоти, бо змалку не було їм обом (Данилові і Василькові - М. Н.) спокою", - підкреслюється в Галицько-Волинському літописі. Слід зазначити, що основним джерелом, з якого ми можемо ґрунтовно черпнути відомості про українську державну правову думку доби Галицько-Волинської держави, є Київський⁴ і згаданий Галицько-Волинський літописи. Якщо перший з них містить відомості про політичні події часів князювання на Галицькій землі від Ростислава до Романа Мстиславовича, то другий висвітлює князювання Данила Романовича, тобто розкриває історичні відомості про події XIII ст. в Галичині.

Аналіз літописів дає можливість окреслити основні принципіві питання державно-правових поглядів Данила Галицького. Його державно-правова доктрина була продовженням традиційної політики Київської Русі. Це наполеглива державотворча діяльність з метою утвердження українського народу як господаря на одвічно своїй землі. Однак цього можна було досягнути лише за умови, що буде збудована сильна держава. З цією метою Галицький князь у своїй зовнішньо-політичній діяльності був змушений не одне десятиліття вести боротьбу з чужоземними феодалами. Тому князь, запозичуючи деякий досвід західних держав організації державної влади, створює центральний апарат управління з вірних йому бояр. Виникає двірцево-вотчинне управління державою. Князь опирався і на селянські громади, княжих слуг з українських шляхтичів Прикарпаття. У 1238 р. Данило укріплюється в Галичі, проводить глибокі реформи в усіх галузях життя, будує десятки нових міст, звертає увагу на становище смердів і т. ін. Галицько-Волинський літопис дає політичний портрет Данила Галицького, в якому "від голови до ніг немає пороку".

Галицький князь був змушений вести безкомпромісну боротьбу з поневолювачами, повертати загарбані ними землі, але поряд з цим, як політик - вести гнучку дипломатичну діяльність. І. Крип'якевич пише, що "Політика Данила за цей період відзначалась

мирним характером до західних сусідів, Польщі і Угорщини, а також прагненням налагодити взаємини з державами Центральної Європи"⁵. Добре розуміючи те, що татаро-монгольська навала фактично сприяла згасанню Київської Русі, Данило у своїй зовнішній політичній діяльності бачив найсерйознішою проблему відвернення загрози цих завойовників. Він до певної міри підкоряється вимозі хана і приїжджає у Батиеву столицю, де йому було запропоновано визнати залежність від Золотої Орди. У тих критичних обставинах Данило вимушений був піти на цей крок і визнати себе союзником хана. Однак, як засвідчує його наступна політична діяльність, він використав це для збирання сил у боротьбі з татаро-монголами.

Успішно реалізувавши свою внутрішню державотворчу роботу, Данило Галицький, як не парадоксально, мусив визнати себе ханським васалом. Однак відданість основній ідеї українського державотворення не дає спокою князеві. Як відзначає Н. Полонська-Василенко, "Усе життя тепер присвячує він підготовці до нової боротьби - за звільнення від татарської кормиги, буде фортеці, а разом з тим шукає зв'язків у західній Європі"⁶.

У 1253 р. Данило вирішує повести боротьбу з татарами і з цього приводу він погоджується прийняти коронування й одночасно звертається до папи з проханням про організацію хрестового походу проти "невірних татар". Вінчання Данила королівською короною, отриманою від папи Інокентія IV, у деякій мірі підняло його авторитет. Тому одним з державно-правових принципів Данила Галицького, на думку М. Чубатого, було - з одного боку - збереження надбань Київської, східно-християнської культури, з другого - намагання бути у церковному зв'язку з католицьким світом. Однак Захід, оговтавшись від першого перестраха, спричиненого татарами, мало інтересувався боротьбою Русі-України проти татар. Укладена з Римом церковна унія та коронація Данила на короля збудила ще більшу чуйність татар до Галицько-Волинської держави⁷. Папа ж не зміг надати реальну допомогу князеві галицької землі в боротьбі з ордою і зв'язки Данила з Римом перервалися⁸.

Офіційна державно-правова ідеологія Галицько-Волинського князівства ґрунтувалася на першій пам'ятці права - "Руській правді", але князі видавали і власні правові акти. На жаль, більшість правових пам'яток цього періоду до нас не дійшла. Серад тих що збереглися, - грамота князя Івана Ростиславовича (середина XII ст.), яка характеризує економічні зв'язки з іноземними купцями, рукописання

князя Володимир Васи́льковича (близько 1287 р.), що регулювало спадкове право у Володимиро-Волинському князівстві та ін. У цей час починає діяти магдебурське право. У 1339 р. магдебурське право одним із перших одержало місто Санок, згодом Львів та інші міста, хоч воно діяло не в повному обсязі.

Звичайно, цивільно-правові, земельні відносини, поняття злочину та ін. регулювались статтями "Руської правди". Л. Білецький на основі досліджень і спостережень робить висновок, що "Руська правда" "була чинним і діючим правом більш, як сімсот літ... І це вона зробила не красою своїх образів, картин чи стилю, але лише ідеєю втілення своєї Правди і Справедливості в реальні відносини життя, яке вона організовувала, виховувала і навчала та підносила до ідеалу народного правосуддя. Такою була "Руська Правда" протягом цілої своєї історії⁹.

На наш погляд, в оцінці "Руської правди", яка є безсумнівно, найвідомішою і найголовнішою пам'яткою права Київської держави, треба стати на позицію "золотої середини". Зрозуміло, не можна відкинути феодальний характер згаданого законодавства. У значній мірі воно давало можливість князям, боярам гнобити селян і міщан. Однак, виходячи з філософії права, розуміння цього феномену як складової частини духовної культури народу, треба віддати належне "Руській правді", яка була основою українського права і національної правосвідомості. Вона несла на собі відбиток реалій тогочасного феодального суспільства, але відіграла важливу роль у становленні і розвитку нашої державності.

Незважаючи на те, що в 1387 р. українська земля втратила свою державну незалежність і стала провінцією польської держави, державно-правова думка не згасала, бо вона мала міцний фундамент минулих літ.

1. Літопис Руський (пер. з давньорус. Л.С.Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич). - К., 1989.

2. Там само. - С.368.

3. Субтельний Орест. Україна. - К., 1993. - С.88.

4. Літопис Руський. - С.370.

5. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - К., 1984. - С.99.

6. Полонська-Василенко Н. Історія України. - Т.1. - К., 1995. - С.198.

7. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східно-слов'янських націй. - Нью-Йорк - Париж, 1964. - С.130.

8. Див.: Історія України.: Нове бачення: У 2 т. /О.І.Гуржій, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін.) - К., 1995. - С.115.

9. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту. - Вінніпег, 1993. - С.131.

ПАРОПЛАВАННЯ ДНІСТРОМ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ ДЛЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ В КІНЦІ 50-х РОКІВ ХІХ ст.

В 50-х роках ХІХ ст. Дністер був практично не відрегульованою артерією, втручання людини на якій носили чисто косметичний характер. З австрійського боку ще з кінця 40-х років існували гідротехнічні споруди загальною довжиною 10 км 316 м, які впродовж 50-х років утримувалися, однак не вдосконалювалися. Їх мета полягала у зміцненні берегів і підтриманні придатності для судноплавства¹. Заходи, які здійснювалися на річці з російського боку у 1800-1802, 1831 та 1846 роках, суттєвих наслідків для покращення дністровського судноплавства теж не мали і не могли мати через обмеженість заходів та затрачуваних коштів^{2,3}.

Тому русло Дністра містило в цей час велику кількість мілин, підводних каменів, затонулих колод дерев, піщаних кіс тощо, що суттєво перешкоджало судноплавству.

Не зважаючи на відсутність безпосередніх гідрорегуляційних робіт, 50-ті роки виявилися важливими в плані вивчення умов Дністра. Оскільки в цей час головні надії покладалися на розвиток саме пароплавного руху, то саме під цим кутом зору і проводилися головні розшукові роботи на річці. Так, з 1858 р., з початком заходів у справі створення галицького пароплавного товариства на Дністрі, на хвилі чуток про пароплавні приготування в російській частині річки було пожвавлено справу організаційної підготовки очисних та регулювальних робіт в австрійській частині Дністра. При цьому, за відповідними детальними відомчими дослідженнями виявилось, що очищення Дністра від Розвадова до російського кордону вимагає відносно незначних коштів. Тому підходили до думки, що незалежно від стану російського пароплавства Дністром, виконання необхідних очисних робіт (були розпочаті на початку 60-х років — І.Ж.) в австрійській частині річки є само по собі невідкладною справою і відповідає потребам не тільки торгово-промислових станів, але й також усього населення прилеглих наддністрянських областей⁴.

У кінці 50-х років були зроблені також конкретні кроки у справі освоєння Дністра пароплавами. До початку 50-х років були спроби запровадження пароплавного руху на Дністрі як в австрійській його частині, так і в російській. Проте вони не мали успіху через

те, що були разовими заходами, без належної підготовчої роботи як з боку уряду, так і з боку приватних підприємців.

На відміну від цього, у 50-х роках до справи пароплавного освоєння Дністра віднеслися більш серйозно. Конкретні заходи у цьому напрямку були вжиті у кінці 50-х років, після завершення Кримської війни. Тепер справа розглядалася у безпосередньому зв'язку з потребою очищення та регулювання русла Дністра. Так, ще раніш проєктоване плавання пароплавами від Розвадова до Жванця у 1858 р. вступило в нову і визначену фазу. Завдяки енергійній діяльності князя Льва Сапєги, особи, яка багато зробила для господарського, в тому числі транспортно-розвою північно-східних земель Габсбурзької монархії, була відкрита підписка на акції (вартістю 5000-10000 фл.) майбутнього пароплавного товариства, а 10% від необхідної суми було внесено в галицьких закладних. Планувалося на 1 січня 1859 р. зібрати необхідний капітал у 120000 фл., достатній для закупівлі одного пароплава та декількох буксирних барок. Були здійснені також переговори з Російським товариством пароплавання та торгівлі (свою діяльність на Дністрі воно започаткувало у 1858 р.), конкретний зміст яких нам не відомий⁵. Проведена в кінці 50-х років підготовча робота сприяла появі на початку 60-х років першого пароплава і в австрійській частині Дністра.

Неоднозначну реакцію в галицьких округах, прилеглих до Дністра, викликали чутки про запровадження пароплавання в російській частині річки. В торгово-промислових палатах Східної Галичини та Буковини жваво дискутувалося питання про його наслідки для цих коронних земель Австрійської монархії. І пов'язано це було в першу чергу з провідною галуззю економіки цих країв — лісною. Справа полягала у наступному. Лєвова частка галер, основного транспортного засобу на Дністрі, яким у російській його частині перевозили зерно та інші вантажі, будувалася в австрійських володіннях з галицького та буковинського лісу. З цього ж лісу будувалися практично усі без виключення галери на російській території. Окрім того, у російські володіння надходили також будівельний та паливний ліс, пиломатеріали. У ці часи, галицький та буковинський ліс, що надходив Дністром був, без перебільшення, життєво необхідним для південних частин Поділля, Бессарабії та Новоросії⁶. Таким чином, переважна орієнтація лісного господарства Східної Галичини та Буковини була у збуті в російській області і в першу чергу річковими шляхами — Дністром та Прутом.

У цій галузі були зайняті тисячі робочих рук, вона давала значний фінансовий прибуток цим краям. Транспортна переорієнтація на Дністрі могла призвести до втрати російського ринку збуту, на даний час фактично єдиного. Адаже у 50-х роках на території Східної Галичини та Буковини не лежало ще жодної залізничної рейки і розраховувати на збут на Захід завдяки залізничному транспорту не доводилося (тільки 4 листопада 1861 р. було відкрито першу залізницю Східної Галичини Перемишль-Львів). Тому цілком закономірним було занепокоєння ділових кіл Східної Галичини тим, яким чином відіб'ється нововведення на галицькій торгівлі лісом та пиломатеріалами, а значить і на матеріальному та соціальному благополуччі їх краєв.

За даними торгово-промислової палати м.Брод у 50-х роках щорічно в межі Російської держави з наддністрянських областей Східної Галичини, а саме Чортковського, Самбірського, Стрийського та Станіславського округів тільки галер справлялося близько 2000. Середня вартість однієї галери при продажу у Жванці складала від 125 до 150-180 руб. сріб. (у флоринах 230-275), що приносило краєві приблизно 500000 фл. щорічного прибутку. Галери рідко надходили до Жванця порожніми. Як правило, вони вантажилися пиломатеріалами: дошками, гонтом, латами, драницею тощо. Окрім того надходили плоти, складені з лісу. У 1858 р. в межі Російської імперії відправили біля 400 великих плотів, зв'язаних з 100-130 колод⁷. Що ж до Буковини, то, за даними буковинської торгово-промислової палати, з Вижницького, Станівецького і Сторожинецького повітів до Заліщиків для будівництва галер відправляли у 50-х роках XIX ст. щорічно в середньому 1500-2000 шт. 15-19 м бортниць, а також близько 8000 шт. дерев'яних цвяхів⁸. Як бачимо, лісоторгівля була досить значною. Яким чином пароплавання могло вплинути на неї? Тут думки розійшлися. Одні вважали, що введення пароплавання в російській частині річки призведе до її нового піднесення і наддністрянські території будуть мати від цього ще більший зиск. Вони вважали, що пароплави будуть буксирувати плоти і судна безпосередньо до Одеського порту через Дністровський лиман та Чорне море. За їх відсутності від Маяк до Одеси дерево довозилося гужовим транспортом. У Чортковському окрузі ж панувала думка, що пароплави витіснять судна і залишаться тільки торгівля плотами та легким будівельним деревом. Однак торгівля галерами була найбільш трудомісткою, на ній було зайнято

найбільше робітників і вона давала найбільший прибуток. Таким чином новий, сучасний на той час вид транспорту загрожував знищити в Галичині традиційну, значну, прибуткову індустрію, що відчутно відбилася б на становищі чотирьох округів⁹.

У цьому відношенні торгово-промислова палата Брод цілком правильно зазначала, що багато залежатиме від конструкції та вантажоспроможності нових пароплавів і все це виявиться пізніше, "чи перший чи другий погляд є правильним, чи в Карпатах ліс, який до сих пір так добре використовувався, згниє, чи реміснича старанність з оновленим завзяттям покладе на нього сокиру, щоб й надалі оживляти Дністер суднами"¹⁰.

Проте Галичина багата не тільки на ліс. Значною була її сільськогосподарська продукція. Її теж враховували при розгляді питання пароплавства. За тих умов, які були у 50-х роках, торгово-промислова палата Брод констатувала: "Галичина не може вигідно конкурувати з багатими на зерно і близько розтошованими до одеського порту Поділлям та Бессарабією у вивозі однакових продуктів землеробства і тому єдиною статтею експорту є ліс, збитий у плотах і барках чи ж перероблений на гонт, драницю та дошки" (Броди. Засідання торгово-промислової палати 23 березня 1858 р.)¹¹.

Набагато оптимістичніше сприймали повідомлення про заходи щодо запровадження пароплавства на російському відрізку Дністра у львівській торгово-промисловій палаті. На її засіданні 20 квітня 1858 р. виступив референт д-р М. Дубс, який мав викласти передбачення щодо впливу цього на галицьку торгівлю та які необхідні будуть кроки з австрійського боку. З точки зору М. Дубса, "Благодійний вплив, який це підприємство на галицьку торгівлю продуктами і на зростання продукції покликане здійснити, не може нікто зараз достатньо оцінити"¹².

Його позиція витікала з аналізу ситуації, яка була зовсім донедавна в Галичині і повтор якої передбачався в Росії. Справа у тому, що після відміни панщинних відносин в Галичині раптовий перехід від дармових до дорого оплачуваних польових робіт, "всюдисуща потреба в грошах і всюдисуща їх відсутність та маса інших обставин", до яких долучалася також неможливість віднайти збут місцевій продукції за межами краю, дуже негативно вплинули на безпосереднього виробника. Цьому впливу змогла протистояти тільки незначна частина енергійних, заможних сільських господарів. За таких обставин галицька продукція не могла конкурувати з

дешевою, дармовою продукцією Росії. Проте в даний час, на думку М. Дубса, "відкриваються кронландству, а саме галицьким виробникам зерна, хороші види на майбутнє". Очікувалося впродовж короткого часу, що галицький хліб зможе успішно конкурувати з російським на одеському ринку. На цю думку наштотували повідомлення про близьку відміну кріпосного права в Росії і пов'язаної з ним дармової праці. У відповідності з галицьким досвідом це повинно було призвести до подорожчання російської сільськогосподарської продукції чи навіть зменшення її кількості. Оскільки Галичина вже раніше пройшла через означені процеси і з найманою працею та її результатами була близько знайомою, то вона могла зайняти вигіднішу позицію стосовно Росії. Палата пропонувала швидше розпочати очищення та регулювання австрійського Дністра від Розвадова до російського кордону. І не тільки в розрахунку на міжнародний рух та підготовку відкриття майбутнього пароплавства на цій стороні річки, що розглядалося як програма максимум. Найближче завдання полягало у тому, щоб значно покращити умови судноплавства для місцевих суден, маючи на увазі вище викладені міркування¹³.

На відміну від торгово-промислових палат Брод та Львова позиція чернівецької торгово-промислової палати була більш категорична. Розглядаючи на засіданні від 12 квітня 1859 р. питання про стан місцевого винокуріння та його торгівні перспективи, палата вказувала на відсутність сучасних шляхів сполучення в Східній Галичині та на Буковині. Тому продукований там у великій кількості хліб, як і з нього вироблюваний спирт поставили їх виробників через брак засобів збуту у надзвичайно скрутне становище. Що ж до Дністра, то палата висловлювалася так: "На приведення Дністра у судноплавний стан не може бути покладено жодної надії, так як *не усунення перешкод судноплавництву лежить в інтересах Росії*" (курсив наш — І.Ж.). Палата вважала, що завдяки цьому Галичина і Буковина виключатимуться й надалі з зернового ринку Чорного моря, а Росія, з її великими продуктовими надлишками, не припинить панування на ньому. Цьому сприятиме і новостворене РТПіТ, надзвичайно сильно підтримуване урядом¹⁴.

Таким чином, питання пароплавства Дністром викликало жвавий інтерес ділових кіл Східної Галичини та Буковини і мало неоднозначну реакцію.

1. Verwaltungs-Bericht ueber die Ergebnisse des Strassen- und Wasserbaues in Oesterreich während der Verwaltungs-Jahre 1850-1853. — Wien, 1854. — S. 53.
2. Державний архів Хмельницької області (м. Кам'янець-Подільський), ф. 115, оп.2, спр.1, арк.35.
3. Военно-статистическое обозрение Российской империи: Подольская губерния. — СПб., 1849. — Т.Х. — Ч.2. — С. 33.
4. AUSTRIA. Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik. — 1858. — II. Bd. — S. 451; 1858. — III. Bd. — S. 104.
5. Там само., 1858. — III. Bd. — S. 104.
6. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Составил Генерального штаба капитан А. Защук. — СПб., 1862. — Ч.1. — С.293.
7. AUSTRIA. Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik. — 1858. — II. Bd. — S. 74-75; 1859. — I. Bd. — S. 574.
8. Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bukovina nebst der topographisch-statistischen Darstellung des Kammerbezirktes mit Schluss des Jahres 1861. — Czernowitz, 1862. — S.135.
9. AUSTRIA. Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik. — 1858. — II. Bd. — S. 74-75.
10. Ibid., S.75.
11. Ibid., S. 74-75.
12. Ibid., S. 451.
13. Там само.
14. Ibid., 1859. — II. Bd. — S. 575.

Андрій Гречило

ГЕРБИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА МІСТА ГАЛИЧА

Найдавніші територіальні та міські герби в українських землях відомі з першої половини XIV ст., в період Галицько-Волинської держави, хоча, можливо, вони з'явилися ще у XIII ст. Герби Галицької землі та міста Галича є одними з найдавніших в українській геральдиці, але історія їх виникнення та розвитку ще недостатньо вивчена.

На жаль, наявні історичні джерела не дають нам інформації про знаки галицьких князів XIII ст. Як можна судити за печаткою короля Юрія Львовича, використовуваною його наступниками, гербом Галицько-Волинської держави на початку XIV ст. був лев. Про існування гербів окремих земель (у т.ч. й Галицької) ми довідуємося з пізніших джерел. Перший опис територіального знаку подає польський хронікар Ян Длугош, перераховуючи прапори всіх

полків, що брали участь у Грюнвальдській битві 1410 р.: "...двадцята [хорутва] — землі Галицької: чорна галка з короною на голові, у білому полі...". Варто зазначити, що сам Длугош очевидцем битви не був (народився тільки 1415 р.), і цей опис наводить за іншими джерелами. Можливо, що він мав змогу пізніше оглянути бойові прапори. В іншій своїй праці "Клейноди королівства польського" хронікар не тільки подає опис герба — "чорна коронована галка з піднятими крилами у білому полі", але й вказує на подібність назв міста і землі та пояснює слов'янське значення слова "галка". Ще одну звістку подає Матвій Франконій, який спостерігав у 1548 р. за похоронною процесією короля Сигізмунда I. Він наводить описи хоругв, несених перед тілом, серед яких згадує і галицьку: "чорна галка у короні, в білому полі". У "Хроніці Європейської Сарматії" Олександра Гваньїні, виданій 1578 р., наводиться опис хоругви Галицької землі з "коронованою галкою з піднятими крилами", але "у червоному полі". Однак до цього твору необхідно підходити критично, оскільки деякі наведені у ньому описи гербів і прапорів є недостовірними і не мають підтвердження в інших сучасних джерелах. Доказом цього може бути гербовник Папроцького, виданий 1584 р., у якому галку подано в білому полі. А також рукописний гербовник 1575 р. Еразма Каміна, що майже повністю базується на матеріалах Длугоша, але є особливо цінним з огляду на вміщені у ньому доповнення та кольорові малюнки: тут коронована галка зображена у білому полі на зеленій основі, хоча про основу в описі не згадано (очевидно, це було "творче допрацювання" автора).

Необхідно також згадати два західноєвропейські гербовники з першої половини XV ст., у яких серед польсько-литовських гербів подано і знак з чорною галкою без корони з піднятими крилами, у золотому полі. Щоправда, в обидвох випадках цей герб не має будь-якого підпису. У всіх же джерелах XVII-XVIII ст. галицький земельний знак фігурує тільки в білому, чи, дотримуючись геральдичної термінології, — у срібному полі.

Треба зазначити, що крім розглянутого герба, який постійно функціонував на місці (у т.ч. й на печатках), існував ще й т.зв. "претензійний герб". Його використовували угорські королі, котрі у своїй титулятурі іменувалися "королями Галіції і Лодимерії". У цьому знаку галка була зображена зі складеними крилами, а внизу додано три золоті корони. З певними відмінностями він зустрічається на маєстатових печатках угорських королів, на угорських картах

XVIII ст., хоча Антон Петрушевич вважав, що цей герб вигаданий уторськими геральдистами. Однак саме цей претензійний знак і ліг в основу краєвих гербів Галичини, використовуваних у різних модифікаціях з 1772 по 1918 рр.

Після захоплення Галичини Польщею було запроваджено новий адміністративно-територіальний поділ і з 1 вересня 1921 р. утворено три воєводства: Львівське, Тернопільське й Станіславівське. В кінці 20-х років почалися спроби створення гербів нових воєводств. З цим виникли певні труднощі, оскільки межі нових адміністративних утворень не відповідали межах історичних земель XV-XVIII ст. Тому робилися спроби скомпонувати нові знаки з кількох полів, складені з давніх символів. Колишній знак Галицької землі вводився до гербів Станіславівського та Тернопільського воєводств. Проте ці позиції так і залишилися на стадії проєктів.

У повоєнний час питання про герби адміністративних областей було взагалі неактуальним. Певне зацікавлення з боку керівництва Івано-Франківської області до впровадження територіального знаку з'явилося на початку 90-х років. Але законодавча невизначеність щодо використання таких гербів та й відсутність реальної сфери їх застосування при унітарному устрої держави поставили під сумнів потребу в обласному знаку.

Складнішою для вивчення є генеза герба міста Галича. Поява міських гербів в українських землях пов'язана із впровадженням самоврядування на магдебурзькому праві. Воно надавалося для заохочення нових поселенців та розвитку міст. Хоча на перших порах цим правом користувались переважно німецькі поселенці, однак знаки на печатках таких громад мали місцевий характер. Як відомо, Галичу привілей на магдебурзьке право був наданий 1374 р. князем Владиславом Опольським. А 1429 р. місто отримує новий привілей від короля Владислава II. Очевидно, що вже на цей час мала існувати й міська печатка. Питання вибору герба в українських містах XIV-XVII ст. вирішувалося, як правило, на місці. Однак у тогочасних писемних джерелах ніякої згадки про герб Галича немає. Зрештою, міська геральдика якось мало цікавила укладачів гербовників, і тому майже до кінця XIX ст. чи не єдиним носієм інформації були сфрагістичні пам'ятки.

Під цим оглядом варто детальніше проаналізувати найдавніші відомі печатки міста. На печатці з документу 1583 р. у щиті зображена галка ніби зі складеними крилами, але відтиск дуже

нечіткий, а коловий напис не читається зовсім. На печатці, з документів за 1659 та 1674 рр., добре видно в щиті коронованому галку з піднятими крилами, а легенда подає, що це "печатка міста Галича". Варто зазначити, що в українських містах XIV-XVII ст. міський герб фігурував на печатках радників чи магістрату. Війт та лавничий уряд, що здійснював судочинну функцію, використовували окремі печатки, на яких була модифікація герба міста або якийсь інший знак. На цій підставі можна припустити, що гербом Галича була коронована галка з піднятими крилами, а лавники використовували видозміну цього знаку (галка без корони і зі складеними крилами). Цю версію могла б підтвердити печатка лави Галича з документу за 1668 р., на якій добре читається коловий напис, однак зображення у щиті не відбилося. Всі пізніші міські печатки до початку XX ст. містять зображення коронованої галки з піднятими крилами, на деяких вона настільки стилізована, що більше нагадує орла.

В кінці XIX ст. починає проявлятися інтерес до міської геральдики, виходять друком кілька гербовників, де подано і знаки міст Галичини. Однак герба самого Галича, міста, котре дало назву цілому краю, у цих працях немає. Після Першої світової війни міська влада Галича звертається 28 квітня 1925 р. до президії Львівського воєводства з проханням допомогти у встановленні малюнку герба міста, оскільки всі власні матеріали і печатки пропали під час воєнних дій. Зрештою, за основу міського знаку було взято відомі з гербовників малюнки земельного герба. Відповідно до розпорядження президента Польщі від 13 грудня 1927 р. та на прохання тимчасової управи міста Галича міський герб затверджено постановою від 26 червня 1936 р.: "у срібному полі чорна галка в польоті, у золотій короні". Такий знак функціонував до 1939 р.

Підсумовуючи наведене, можна стверджувати, що від XV ст. до 1783 р. (коли були зліквідовані гродські та земські суди) герб Галицької землі мав такий вигляд: у срібному полі чорна галка у золотій короні з піднятими крилами. Можна припустити, що він міг мати давнішу традицію й виводитися зі знаку Галицького князівства чи якогось князя, але підтвердження такої версії немає. Аналогічний знак використовувало з XVII ст. до 1939 р. і місто Галич, хоча очевидно, що герб мусив функціонувати ще з кінця XIV ст.

У зв'язку з прийняттям минулого року Закону України "Про місцеве самоврядування", яким передбачене використання власної символіки не тільки територіальними громадами, але й областями, актуальним є питання відновлення територіального та міського гербів. При цьому варто дотриматися усталеного в українській геральдиці принципу, за яким герб міста відрізняється від земельної знаку. У працях українських дослідників-геральдистів на еміграції пропонувалося додати галці золоте кільце в територіальному гербі. Але генеза цього знаку прослідковується дуже добре і тому він мав би використовуватися у первісному вигляді. Очевидно, що символ Галицької землі мав би фігурувати в гербі Івано-Франківської області, більша частина території якої давніше входила до складу згаданого адміністративно-територіального утворення, можливо, із відміною в колористиці, скажімо — у золотому полі коронована чорна галка з піднятими крилами. У гербі ж міста Галича, який також пропонується впровадити до реального використання, можна залишити історичну колористику, але доповнити його другорядним елементом — зеленою основою: у срібному полі коронована чорна галка з піднятими крилами на зеленому тригорбі (корона — важливий атрибут, який має нав'язувати не тільки до Галича XIV-XX ст., але й колишньої княжої столиці). У цьому випадку зберігається й доповнюється історичний зміст і міського, й обласного герба, а також досягається їх відмінність від знаку історичної Галицької землі.

Ігор Чернопол

ІНТЕЛЕКТУАЛ З ЄЗУПОЛЯ (ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ ГРАФА ВОЙЦЕХА ДІДУШИЦЬКОГО)

"Зі смертю гр. Войцеха Дзедушицького зійшла до могили одна з найвизначніших постатей з групи польсько-шляхетських верховодів Галичини.

Потомок аристократичного роду, докійний відзначався серед аристократичних кругів незвичайно оригінальною індивідуальністю: займався літературою, наукою і штукою (в львівському університеті був надзвичайним професором історії, філософії, естетики і етики), збагачуючи всі ці галузі численними творами, в яких пробивалося

велике начитанє, дивачна оригінальність і великопанська ноншаланція; відзначався ідкою дотепністю, прибраною в форми почасти вродженого, а почасти вданого дивацтва; а при сім був знаменитим політиком. В соймі засідав без перерви від 1887 р., в парламенті від 1879-1886 р. і опісля без перерви від 1895 р., відіграючи в обох сих законодатних інституціях щораз визначнішу роль", — такими словами відгукнулося львівське "Діло" на звістку про смерть уродженця Єзуполя графа Войцеха Дідушицького (1848-1909)¹.

Людина незвичайно обдарована, гр. В. Дідушицький залишив по собі чималу творчу й політичну спадщину. Вже сам перелік його інтелектуальних занять викликає подив і шану (в алфавітному порядку): археолог, драматург, історик, літератор, міністр, містик-спіритуаліст, політик-парламентарист, публіцист, філософ.

В рамках доповіді на конференції неможливо відтворити цілісну картину його діяльності. Тому обмежуся висвітленням лише "українського" її напрямку з наголосом на тих її аспектах, що особливо цікавтимуть краєзнавців.

Протягом усього свого життя гр. В. Дідушицький відверто і охоче демонстрував своє українофільство. Дідушицькі виводили свій родовід від легендарного лицаря Гуйда, котрого Данило Галицький одружив з донькою свого брата, надав йому значні маєтності і був хресним батьком їхнього первістка². Як стверджує біограф В. Дідушицького, літній день в єзупільському маєтку розпочинався з того, що сідалися коні і граф у козацькому строї у супроводі двірських козаків вирушав на прогулянку. Шлях лежав до річки, де він приймав купіль, а коли проїжджав вулицями Станіслава, наказував співати українських пісень³.

Вже другий по рахунку його літературний твір написаний на українську тематику. Це була драма "Богдан Хмельницький". У 1873 р. її поставив театр Смуховського у Львові. Публіка сприйняла п'єсу "на ура": сценічні дії неодноразово супроводжувалися оплесками, а 25-річного автора глядачі декілька разів викликали "на біс"⁴. Проте польська патріотична критика розцінила твір як "артистично-історичне дивацтво". "Як вважає автор, — писала "Газета Народова", — Хмельницький — то підпора трону, Ярема Вишневецький — зрадник краю, а Ян Казимир — спільник Марії Людвіки у бунтуванні козаків. Подібні дивацтва повинні вражати вже в книжці, а що казати, коли бачимо їх на сцені. Ми б порадили

молодому авторові, обдарованому незвичливою фантазією, щоб з більшим пошануванням для історичної правди трактував історичні предмети, на фоні котрих захоче він снувати сцени своїх драм"⁵. Більше гр. В. Дідушицький драм не писав.

Можливо, саме усвідомленню свого родичання з Рюриковичами завдячував спеціальний інтерес, що виявив гр. В. Дідушицький до справи археологічних розкопів у Галичі⁶. Щоправда, до цього його зобов'язувала посада — на той час він був "урядовим консерватором" Галичини, тобто контролював служби, що охороняли історичне середовище краю⁷.

У 1885 р. В. Дідушицький зустрічався з лідером київської "Старої Громади" видатним істориком Володимиром Антоновичем. Останній відвідав Львів з нагоди археологічного з'їзду, що відбувся тут у жовтні. В. Антонович особливо цікавився знахідками, що були виявлені під час недавніх розкопів у Галичі⁸. І вже з цієї причини він просто не міг не зустрітися з "урядовим консерватором" краю. У листі до Михайла Драгоманова від 1 листопада 1885 р. В. Антонович писав, що сподівається непримностей після повернення додому, оскільки галицький москвофіл Бенедикт Площанський повідомив росіян, що ніби-то він вів переговори з графом Дідушицьким про приєднання України до Австрії"⁹.

Українофільство гр. В. Дідушицького не було якимось винятковим феноменом. Інформація про проукраїнські симпатії частини аристократів, що мешкали на українських територіях, відбилася також в австрійських та російських урядових документах¹⁰. У 1873 р. на це явище спеціальну увагу звернув М. Драгоманов. Він пояснював його приблизно таким чином: оскільки далеко не кожний шляхтич міг родичатися з Ольгердовичами чи Рюриковичами, то виведення свого коріння від руських князів забезпечувало шляхті найвищі щаблі на соціально-ієрархічній драбині свого часу¹¹. Можливо, саме тому гр. В. Дідушицький вів себе як рівний навіть з імператором Австро-Угорської імперії Францом-Йосифом I, як пише О. Піскор, "Франц-Йосиф був паном у Відні, а він — в Єзуполі"¹². Немалу роль, на думку М. Драгоманова, у поширенні проукраїнських настроїв серед шляхти мало утримання певної традиції, історична пам'ять, пісні і т.п.¹³. Крім того, соціальні конфлікти між магнатами й селянами були явищем рідшим і слабшим, ніж конфлікти селян з дрібною шляхтою. Коріння українофільства галицької аристократії М. Драгоманов вбачав також у специфіці політичної ситуації 60-70-х років, коли магнатерія

тяжіла до децентралізації і не виступала проти розширення виборчого права¹⁴. Польський історик Андрій Земба вважає українофільство аристократів XIX ст. наслідком дуалістичної свідомості шляхти стародавньої Речі Посполитої, котра одночасно могла себе вважати і поляками і українцями. "Коли в другій половині XIX ст., — пише А. Земба, — в добу кристалізації фундаментів новочасних національних категорій у Галичині зменшувався життєвий простір тієї архаїчної моделі, ці люди мали вибирати одне з двох: польську або українську національну свідомість"¹⁵.

Як більшість аристократів, гр. В. Дідушицький обрав польську національну ідентичність. Модерний український національний рух вже від часу свого виникнення мав відчутне проселянське спрямування. Вже в 1848 р. греко-католицький єпископ Григорій Яхимович відмовив декільком аристократам у переході на греко-католицький обряд (що в умовах тієї доби означало зміну національної ідентичності), аргументуючи своє рішення тим, що українці своєї шляхти не мають і її не потребують¹⁶. Серед них, до речі, був і далекий родич гр. Войцеха граф Володимир Дідушицький¹⁷, згодом — відомий львівський меценат. Однак така логіка не завадила самому єпископові Григорієві Яхимовичеві прийняти баронський титул. Остаточо ідеологічні підстави українського руху як руху селянського сформував М. Драгоманов. Незважаючи на те, що сам він був шляхтичем, місця для шляхти в його національно-політичних доктринах не знайшлося.

Варто зауважити, що й українофільство аристократів суттєво відрізнялося від поглядів на проблему української національної ідентичності тодішньої української політичної еліти. Гр. В. Дідушицький (як і загал аристократів-українофілів) вважав за необхідну умову підтримки шляхтою українського національного руху тісну співпрацю, ба навіть його підпорядкування польським національно-визвольним змаганням (тут вчувається вплив т.зв. "ягеллонської ідеї", що трактувала колишню Річ Посполиту як федерацію Польщі, Литви і Русі). З цієї причини він був противником відокремлення українських гімназій від польських і виявляв себе рішучим прихильником утраквізації (тобто впровадження двомовності) як українських, так і польських гімназій¹⁸. З об'єктивних і суб'єктивних причин не могла бути сприйнятою лідерами українського руху також вимога безумовної

лояльності стосовно польських національно-визвольних змагань¹⁹. Все це разом зумовило факт остаточної інтеграції гр. В.Дідушицького в польське середовище. Парадоксально, але вже в 1900-х роках громадська думка трактувала його як ледь не одноосібного лідера антиукраїнської консервативної фракції "подоляків". Саме цей час з'явився й, мабуть, найнеоб'єктивніший твір гр. В.Дідушицького на українську тематику. Стаття була присвячена аграрним страйкам 1902 р. У ній автор висловив погляд, що єдиною причиною страйків у Сх. Галичині були "архаїчні агітації" української "пайдократії"²⁰. Сама по собі необ'єктивність гр. В.Дідушицького відображала ту паніку, що зчинилася тоді між великими землевласниками. В той же час аграрні страйки 1902 р. завершили процес формування українського руху в Галичині як руху з виразною проселянською орієнтацією²¹. Очевидно, що в таких умовах прірва між гр. В.Дідушицьким та українським патріотичним середовищем зростає ще більше²².

Проте й в останні роки свого життя визначний подоляцький лідер продовжував пропагувати свої українофільські погляди, що, взагалі, повністю відповідало екзотичності його натури. "Мріяв про польсько-руську угоду, — писав О.Піскор, — проте його ініціативи в цьому напрямку розбивалися в австрійські інтриги і не поступливість руських політиків"²³

Гр. В.Дідушицький помер у Відні, але поховано його в Єзуполі.

Особа графа В.Дідушицького назавжди стала частиною польської історичної спадщини. Проте, як свідчать факти, в роки його молодості існували певні передумови для того, щоб він обрав не польську, а українську національну ідентичність. Так не сталося. Цьому завадила, по-перше, відверта протишляхетська спрямованість українського національного руху, а, по-друге, поступове загострення міжнаціональних стосунків у Галичині. Тим не менше необхідність угоди з українцями гр. В.Дідушицький продовжував пропагувати і на схилі своїх років. Схоже на те, що будучи визнаним подоляцьким авторитетом, він так і не відмовився від тієї архаїчної моделі дуалістичної національної лояльності, що дісталася йому у спадок від попередніх епох.

1. Гр.Войцех Дідушицький // Діло. — 1909. — Ч.64.
2. Dzieduszycki M. Chronika domowa Dzieduszyckich. — Lwow, 1865. — S.28.
3. Piskor A. Siedem ekselencji i jedna dama. — Warszawa, 1959. — S.296.
4. Ibid. — S.285. П'єса "Богдан Хмельницький" не збереглася.

5. Kurjerek Lwowski // Gazeta Narodowa. — 1873. — №37.

6. [Лист гр. В.Дідушицького до Ради інституту "Народний Дім" у Львові у справі купівлі Галицькою крайовою адміністрацією ґрунтів, де виявлено археологічні пам'ятки давнього Галича і відповідь "Народного Дому"] // Вістник "Народного Дома". — 1884. — Ч.14. — С.129-131.

7. Kieniewicz S. Dzieduszycki Wojciech // Polski Słownik Biograficzny. — Tom VI. — Krakow, 1948. — S. 122.

8. Пастернак Я. Старий Галич. — Краків-Львів, 1944. — С.31.

9. Архів Михайла Драгоманова. Том 1. Листування Київської старої громади з М.Драгомановим (1870-1895). — Варшава, 1937. (Праці Українського наукового інституту. Том XXXVII). — С.43-44. У примітці вказується, що йдеться про гр. Романа Дідушицького, але це очевидно помилка.

10. Міяковський В. Записка 1874 р. про український рух // Архівна справа. — 1927. — Кн. 2-3. — С.26; Щурат В. Наші політичні партії в 1885 р. в офіційному освітленні // Календар для всіх. Альманах "Нового часу". — 1939. — С.42.

11. Hornowa E. Problemy polskie w tworczości Michała Dragomanowa. — Wrocław-Krakow-Gdansk-Warszawa, 1978. — S.133. "Роди польських аристократів не можуть рівнятися з родами українськими, як Острозькі, Вишневецькі, Ходкевичі, Омельковичі, Сангушки і т.д. Це самі польські історики признають", — писав граф Михайло Тишкевич — один з небагатьох аристократів тієї доби, що обрали українську національну ідентичність (Тишкевич М. Уривки з спогадів // Літературно-науковий вісник. — 1928. — Кн.III. — С.229-230).

12. Piskor A. Op. cit. — S.304.

13. "Поставивши собі питання, як відносилися мої предки до України, — продовжує гр. М.Тишкевич, — мушу відповісти, що було це відношення слабе, хоч не вороже. А втім, тоді українська справа майже не існувала. Національна історична традиція майже вигасла, але повна польонізація ще не наступила. Відношення до рідного краю було якесь неясно-прихильне, відношення до люду, що працював для них з праці котрого вони жили, було перейняте модним у вищих сферах почуттям гуманности a la Rousseau... Все, що українське, було навіть модним. [Далі наводяться численні приклади танцювання аристократами козачка, вбирання в український народний стрій, утримуванні при маєтках бандуристів, володіння українською мовою, захоплення українськими народними піснями і т.п.] Якось національна іскра тліла у католиків тих, що колись цілою душею, мовою, піснею і побутом належала до свого народу і свого люду". (Тишкевич М. Назв. праця. — С.238-239).

14. Hornowa E. Op. cit. — S.133.

15. Zieba A. W sprawie genezy decyzji Romana Szeptyckiego o zmianie obrzadku // Metropolita Andzej Szeptycki. Studia i materialy. Pod red. A. Zieby. — Krakow, 1994. — S.60.

16. Kozik J. Miedzy reakcja i rewolucja. Studia z dziejow ukrańskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848-1849. — Warszawa-Krakow, 1975. — S.190.

17. Барвінський О. Спомини з мого життя. IV часть // Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України, фонд 135, справа 21, стор. 1065.

18. Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji piatego peryodu Sejmu Krajowego Krolestwa Galicji I Lodomerji wraz z Wielkiem Ksiestwem Przewodkiem z roku 1885/6. — S.403-410; Dzieduszycki W. Nasze szkoły srednie // Przegląd Polski. — 1903. — т.150. — S.510-534.

19. Daszyk K. Osobliwy podolak. W kregu mysli historycznej i spoleczno-politycznej Wojciecha hr. Dzieduszyckiego. — Krakow, 1993. — S.99-104.

20. Dzieduszycki W. Biezrobocie podczas zniw na Rusi // Przegląd Polski. — 1903. — T.147. — S.324-329.

21. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukrainskie w Galicji w latach 1888-1908. — Torun, 1996. — S.112-126.

22. Критику національно-політичних поглядів гр. В.Дідушицького див.: Політика фантазії // Діло. — 1885. — Ч.63,66,67; [Лозинський М.] Гр. Дзедушицький про руську справу // Діло. — 1908. — Ч.296,207; Гр. Войцех Дзедушицький // Діло. — 1909. — Ч.64.

23. Piskor A. Op. cit. — S.314.

Igor Palamar

М. ШАШКЕВИЧ ЯК ПЕРШИЙ ПОДВИЖНИК ВІДРОДЖЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ УКРАЇНИ

Введенням народної мови, а через неї — живої національної символіки, у літературу, церковне життя і школу М. Шашкевич (1811-1843) пробудив національну свідомість галичан і спрямував їх на вірний шлях змагань, заклав основи відродження Галицької України, що є актуальними й нині.

Внаслідок 400-літнього перебування Галицьких земель у складі Польщі та продовження шляхтою колонізаційної політики після їх приєднання у 1772 р. до Австрії майже всі українські знатні роди та інтелігенція спольщилися, а все українське у суспільстві зневажалось як меншовартісне і безжалісно нищилося, в т. ч. й мова, що вважалась непридатною для літератури й церковних проповідей, забулася історична традиція. Нова інтелігенція з народу, що могла б стати його провідником в обороні українства, не знаходила для нього вірної дороги й способу.

М. Шашкевич зумів подолати вплив цих суспільних обставин та життєві перешкоди, сягнув думкою далеко за Галицькі межі, у минуле рідного народу, усвідомив, що в Україні й Галичині живе один народ і галицькі українці мають творити своє національне життя, а не губитися серед інших. Він збагнув суть дивного феномену живучості народної традиції: символічні образи, що умістовляють предківські життєві ідеї, національні цінності і проявляються у його "старині" — бувальщині, пісні, казці, обряді... можуть ніби призабутися у глибинах душі і свідомості людини чи виринути звідти при певних умовах, а при глибокому й емоційному

переживанні їх змісту людина зріднюється з цією духовною спадщиною, дістає піднесений настрій. М. Шашкевич глибоко переосмислив світ цих ідей та символів, надав їм чіткої визначеності і вони з новою силою зазвучали в його творах, що стали своєрідними медитаціями у відновленні багатогранного зв'язку поколінь галичан, усвідомленні сучасниками своєї приналежності до єдиного українського народу, чим і вплив нові життєдайні сили у їх зневірені серця і душі.

М.Шашкевич зауважив, що хоч співці зацікавили, народ і словесність задрімала, коли "найшли тучі і бурі", але "язик і хороша душа руська" залишилися як "чиста слеза в долоні Серафима" і він задумав Словом розбудити народну душу, приспани у ній національні образи-символи⁴. У цьому напрямі зосереджені всі його різносторонні зусилля і дії. Своім пастирським поетичним словом він промовляє до серця й розуму галичан, зворушує їх душі, а висловлені ним задуми-ідеї про способи відродження рідного народу стають реальністю у його ділах. У творах він нагадує — "ти не неволі син!", щиро і лагідно просить братів-русинів не встидатися материнської мови, щоб не "чужина", а рідна "старина" "прилягла до серця" і "промовляла до душ наших сильним словом", закликає їх до єдності, спільної праці, разом гнати з Русі "мраки тьмаві". Адже мова є "найчестніший дар природи", у ній "являється душа народу", "краснозвучний голос", глибина його думок і що народ сприйме гарне й добре тільки тоді, коли промовляти до нього рідною мовою. Саме тому і література як "прекрасний і вірний образ народу", що відображає його спосіб мислення і думку, має вирости з власного народу і зацвісти на його ниві, є його постійною потребою і має ширити в ньому освіту українською народною мовою, без чужих зворотів і способів висловлювання. І символом поетового "неба" стала рідна пісня, душа народна. Завдання митця — глибоко порозуміти "Українця смілу душу", вміти так зворушити дзвіночки-струни душі й серця, щоб видобути дивні мелодії руської думки та своєю піснею аж попід небеса задзвонити. Таким співцем став Бандурист — "Соловій старенький", "як голуб сивенький", що появляється серед людей "мов сонце на небі", вони вітають його як рідного батька, бо несе він їм призабуту "старину" — "пісні нечувані і думки незвісні", від яких молодіють люди і сам співець.

М.Шашкевич першим робить діяльні кроки на захист прав зневажаемого народу: у брошурі "Азбука і Абецадло" дає рішучу відсіч спробам ввести в руську літературу латинський алфавіт; вживає у "Русалці Дністровій" народну мову, фонетичний правопис і літери, якими друкувалися твори нової літератури в Україні; виголошує проповіді і перекладає "Євангеліє" св. Івана у цій мові; укладає першу українську "Читанку". Він пише, що рідна "старина" є "піснею хорошою, дзвенячою", що різним способом озивається до нас, "піднімає величною силою душу".

Поет щедро вводить у свої твори романтизовану символіку цієї "старини", героїчний зміст народної пісні, образи, форму і мелодію, а головне силу її духу. І. Франко писав, що "у Шашкевичевих словах тодішні русини віднаходили свою надію, свою силу, свою людську та національну гідність", вони будили розум, ворушили сумління, кликали до дії. Поет згадує "як весело колись було, як то сумно нині в нас" і закликає "милих братів" — русинів "споминати славної часи старі", щоб "воскресити в новій силі руську славу, руську власть!". У творах постають славі звитяги галичан і київських дружинників як єдиної руської сили, богатирські постаті Б. Хмельницького і С. Наливайка як загальнонаціональних героїв і їх славі перемоги, образи опришків (вперше без клейма "розбійників") як месників за народну кривду. Разом із славіними руськими лицарями-князями, гетьманами, дружинниками, козаками летять їх вірні подруги-пісні... Коли ж час знищив письмена і згадку про це в пам'яті людей, то пісні передали їх діла за свободу і закликали — навіки не забувати. По-сучасному і злободенно зазвучали у поезіях історичні картини, заклики — "хто русин за ратище", "підлітайте соколами на врага!", пересторога — "гордий ляше день не твій", а "днесь Галиче, честь твоя!...". Згадуючи козацькі звитяги поет писав, що "...лучша борба нещаслива, як нинішня тихота, в борбі була надія, а нині змила" і просив весну, щоб приспіла в Галич і вернула "чадам руським їх цвіти — пісні родині".

Легкокрилий вітер несе пісню чи думку поета "по своїй рідній Україні", що "від Бескида аж до моря", і в поезіях оживають картини давньої Русі, де "любі згадки русинові" — "Киева золота глава під небеса ся звела", Печерська Лавра, Біла Церква, Львів, Галич, Звенигород — всюди гомонять вічові дзвони; вітер купається у водах Дніпра-Славутича, бистрого Дністра, летить до рідного

Піддися, улюбленої Білої гори, де відживляється поетова сила духу. Символом безсмертя народу постає вічнозелений велетень-дуб, який у "хмарах головою бродить", "сміється з громів і недоли зуба", а славіний витязь, що заснув у могилі під ним, прибрав свою мисль у красоту дуба, піддив його своєю кров'ю та знову відродився у дубовій силі.

Коли ж поетова "журна згадка летить" у сучасність, то "сум душу хапле лютий", бо на місці городищ і храмів — порослі мохом руїни та могили і "тяжкі мраки днесь лягають". У славіній минувшині крізь журливі мелодії відчувається велика життєва сила народу. Мужньо і спокійно звучать слова поета: "Не журіться і не плачте. В огні нещастя твердне криця душ тугих".

Осмилюючи у "Псалмах" глибини Віри, Надії і Любові, національного почуття і смислу життя істинного сина Русі, М.Шашкевич показує його віру "як Бескид", незламну ідейну і моральну стійкість. І ніщо не похитне цієї віри, навіть коли "вирвеш ми очі і душу вирвеш ...", а не видреш любові і віри не видреш, бо руське ми серце і віра руська!". Тут не лише вияв віровизнання і вірності Україні, народу, а найглибше переживання нероздільного у серці сплаву своєї віри і українськості. Вважав, що без віри в серці немає людини. Істинно християнське життя він вбачав у дієвій Любові Бога і ближнього, бо віра здійснюється лише в "ділах діяльних", сповнена милосердних вчинків і діяльної самопожертви. Єдність у спільній вірі є важливим чинником нації в досягненні свого ідеалу, у ній — забезпечення щасливої майбутності окремого українця і всього народу.

З вершини "Псалмів" виразно видно висловлені М. Шашкевичем у високомистецькій формі складники його програми відродження рідного народу: віра в Бога і християнські засади, повна національна свідомість, соборність і державність, любов до свого народу, його політична рівновартість і рівноправність, усунення суспільного визиску... Звідти бачимо, як із придавленого турботами про хліб насущний, національно несвідомого і приниженого галичанина, із затертої сірими буднями "маленької людини" народився істинний син Русі, готовий до визвольних змагань.

У революції, що 1848 р. охопила Австрію, галичани виступили вже як самостійний народ із домаганням своїх прав, вшанували пам'ять М. Шашкевича. Триумфальне перевезення тлінних останків

М. Шашкевича до Львова у 1893 р. засвідчують очевидці та преса. До престольного міста в'їздив витязь сили і духа, народний керманіч, а біля нього — десятки тисяч апостолів і учеників — ціла Русь².

Всенародно святкуючи 100-літній ювілей свого Пробудителя, вдячні галичани спорудили на вершині Підлиської Білої гори пам'ятник — величний хрест, що став символом відродження Галицької України, вічно живучого українського духу, і поклялися йти цією дорогою "аж до здобуття самостійності нашої матері-України". А могила двох стрільців УГА, що загинули тут літом 1919 р., разом із цим пам'ятником символізують Шашкевичеву ідею та самопосвяту синів Русі, щоб та ідея була жива і вічна. Біла гора у серцях галичан стала чимось великим і святим, місцем народної прощі у першу серпневу неділю. Віщими стали слова митрополита А. Шептицького над могилою поета про те, що велике ім'я Шашкевича залишиться навіки "криницею живої цілющої води, що зрошує лани нашого церковного і народного життя й усе відсвіжує зелень нашої надії на майбутнє"³.

1. Шашкевич М. Твори. — К., Дніпро, 1973.- С.136.
2. Брик І. З Маркіянових днів (Спомини). — Львів, 1912. — С.25-28.
3. Янів. Значення о. М. Шашкевича. — Золочівщина. — Нью-Йорк — Торонто — Канберра, 1982. — С.212.

Михайло Гнатюк

ДОТРИМУЮЧИСЬ ТРАДИЦІЙ ГАЛИЦЬКОГО МИСТЕЦТВА

(дослідження організаційно-творчих процесів)

Розвиток гуральського, гуцульського, яворівського народного мистецтва пов'язаний зі створенням спеціальних навчальних закладів, діяльність яких на початках базувалася на регіональних традиціях місцевого промислу: способах будівництва, обробки матеріалу і використанні орнаментики. Окремого аналізу потребує діяльність сучасної Галицької художньо-ремісничої школи. Вивчення організаційно-стилістичних особливостей і будівничих засад відомих шкіл з метою уникнення помилок, допущених у минулому, залишається і надалі актуальним для розбудови сьогоденної фахової освіти.

Біля підніжжя Татр, що у Польщі, в II пол. XIX ст. набуло значного розвитку своєрідне народне будівництво з дерева і його оздоблення. Завдяки теоретичним і практичним обґрунтуванням архітекторів С.Віткевича та Е.Ковача цей спосіб будувати і оздоблювати споруди отримав назву "закопанського стилю". Проектування вілл, інтер'єрів, меблів, посуду в цьому стилі займалися також В.Бжега і С.Барабаш. З метою розвитку природної обдарованості гуралів у 1978 р. була створена "Школа деревного промислу в Закопаному", завдяки якій на початках набули значного піднесення такі традиційні ремесла, як теслярство, столярство і різьба по дереву. Проте надалі вправління на "віденсько-сецесійних узорах" та "очищення" учнів від "барбажинських" впливів привело до відпливу місцевих різьбярських традицій. Цьому також сприяли направлені Міністерством освіти з Відня німецькі вчителі, що прибули до Закопаного з готовими зразками класичних стилів.

Подібного "експорту методів навчання" зазнала і Коломийська деревообробна школа, що почала діяти при товаристві "Гуцульської промислової спілки" в кінці XIX ст. Її головним завданням було "задержати стиль і орнаменту чисто і незмінно народну". Проте спроваджені з Закопаного вчительські кадри на чолі з директором (архітектором) Ф.Каляєм, маючи професійну освіту, не могли знати місцевих "гуцульсько-шкібляківських" традицій, тому академічна система підготовки вступила в суперечність із місцевим народним промислом і потіснила його. І все-таки школа відіграла визначну роль у житті таких митців, як М.Коверко, М.Чернишевський, Й.Левіцький, А.Шаєрман, Н.Кисілевський, П.Григорійчук та багатьох інших, котрі після її закінчення залишили помітний слід в українському мистецтві.

Для удосконалення місцевого художнього промислу і вирішення через розвиток дитячої забавки суто українських проблем - підняття духовності і культури народу - передові люди краю добилися в листопаді 1896 р. відкриття в Яворові "Забавкарської школи". Першим її директором був призначений відомий на той час спеціаліст прикладного мистецтва П.Придаткевич. З 1905 р. школа отримала офіційну назву "Державна школа деревного промислу", у ній були відділи столярства, токарства, різьбярства. Інструкторами працювали майстри, що добре знали на яворівському виробництві мальованих іграшок, зокрема, різьбяр Лісовський та маляр Пантеля.

З часу, коли керівництво школою перебрав поляк С.Гноїнський, традиційна об'ємна скульптура свійських тварин (коня, вівці) у дусі робіт І.Лісовського замінюється зображеннями орлів, а місцеве "забавкарство", оздоблене традиційним яворівським розписом, тяжіє до точених фарбовано-лакованих виробів, втративши свої попередні кольорово-експресивні якості. Ще іншого розвитку набуває місцеве деревообробництво, коли в 30-х роках різьбяр Й.Станько, експериментуючи з орнаментом яворівських мальованих скринь, іграшок та вивчаючи композиційно-елементарні основи закопанських мотивів, започаткував "яворівську різьбу" на фарфоровій і полірованій поверхні виробу. У 50-х роках цей спосіб уперше було застосовано для декорування меблів, чим засвідчено існування відповідного "яворівського стилю".

Специфічними рисами наділене народне мистецтво в інших регіонах Галичини, зокрема на Опіллі. У порівнянні з Гуцульщиною, Яворівщиною, тут воно виражене слабкіше. Проте цей регіон налічує ряд пам'яток архітектури і мистецтва, що мають загальнонаціональне значення. Завдяки особливому географічному положенню Галича, тривалим жвавим контактам Київської держави з Візантією, Польщею, Чехією та Угорщиною витворився своєрідний галицький стиль в архітектурі і декоративно-ужитковому мистецтві. Єдність стилю спостерігається в усіх видах мистецтва - прикрасах, хатньому обладнанні, книгодрукуванні, архітектурному оздобленні, стилістично, а іноді і сюжетно дуже близьких один до одного. Літописи доносять відомості про майстрів, що прибули у складі галицької дружини і славилися мистецтвом будувати і оздоблювати храми у Володимиро-Суздальському князівстві, про скульптура Авдія, який працював у Галичі і Холмі, та єпископа Іоана, що прикрасив різьбами церкву в Холмі, виготовляв "киворій диву подібний". Археологічні знахідки та існуючі пам'ятки архітектури свідчать про високий, мистецький рівень художніх ремесел, що в епоху Київської Русі набули значного розвитку. З огляду на багатотисячолітні архітектурно-будівельні і декоративно-ужиткові традиції в 1990 р. в м. Галичі почала діяти експериментальна дитяча художньо-ремісничка школа. Її відкриття мало певний резонанс. І не дивно, бо в час повернення суспільства до вивчення своєї історії, звичаїв і традицій значення такого закладу для сільської місцевості справді неоціненне.

Протягом декількох років були створені необхідні педагогічні умови, у яких пройшли апробацію індивідуальні програми викладання, орієнтовані на регіональний промисел і галицькі історично і культурно-обумовлені декоративно-ужиткові традиції. Перші роки роботи школи підтвердили високу ефективність навчання і виховання засобами мистецтва. Діяльність школи викликала значний інтерес серед спеціалістів. Проте з відходом кращих її спеціалістів (Путери Я., Савчука М., Плясуна В., Совтисік Г. та інших) мистецький заклад почав втрачати попередні позиції, тяжіючи до розряду фабрично-заводських училищ. Серед відділів, що функціонують у потрібному напрямі, вирізняється відділ кераміки завдяки викладачам Ігореві та Петрові Переклітам, які утримують мистецькі позиції, спираючись у своїй роботі на археологічні дослідження, наукові джерела, власні творчі розробки. У таких умовах архіважливого значення набуває наукова розробка методики навчання, побудована на базі фундаментальних досліджень мистецтва древнього Галича.

Творчість у характері галицьких художніх ремесел та архітектури є одним із основних завдань школи. Проте сучасні методичні розробки пропагують техніки і способи обробки дерева, не властиві галицькому регіонові. Наприклад, такий спосіб оздоблення на дереві, як плоске "контурне різьблення" на тонованому фоні, малюнок якого запозичений з вишитих речей і розписаних писанок, застосовувався ще в кінці XIX – початку XX ст. в Станіславській столярській та Коломийській деревообробній школах для декорування меблів, рамок тощо. Запровадження цієї техніки призвело до нищення гуцульського стилю різьби, за що діяльність названих закладів протягом тривалого часу справедливо критикувалася. Як слушно зауважує доктор мистецтвознавства Михайло Станкевич, поширення і сьогодні подібних мудрувань на "галантерейних" альбомах є наслідком негативної діяльності цих шкіл. Надмірний синтез орнаментальних мотивів різних видів на початку XX ст. був популярний не тільки у вжитковому мистецтві, але і в архітектурі. Професійні митці слушно заперечували такі трансформації, щоб не втратити основне "завдання ремесла". З цих причин названий спосіб не варто застосовувати в навчальному процесі шкіл.

Другим головним завданням Галицької школи є виховання художньо-образного способу мислення, формування духовно-

емоційної сфери дитини. Це завдання є головним не тільки для предметів образотворчого циклу, але й системи естетичного виховання в цілому. Ремісничий підхід до справи не здатний вирішувати основне завдання – підняття духовності і морально етичних якостей вихованців. Конкретні вироби не повинні бути самоціллю, а тільки результатом проведеної роботи. По них не завжди можна судити про рівень підготовки учнів. Не підлягає схваленню і копіювання гуцульських, яворівських та інших різьб, не властивих цьому регіонові. Для галицьких способів обробки дерева, каменю характерними є плоско-рельєфні, горельєфні, об'ємні види різьб, зразки яких бачимо на архітектурних деталях древноруських храмів (Успенського собору, церков Успіння Богородиці в Крилосі, св. Пантелеймона в Галичі та інших), керамічних плитках, дрібній пластиці, на Святодухівському іконостасі в Рогатині тощо. Названі види різьб і техніки потребують високохудожньої спеціалізованої кваліфікації, тут не обійтися контурним різьбленням під лінійку.

Таким чином, історія народного і професійного мистецтва свідчить, що розвиток сучасного фахового шкільництва повинен базуватися на ґрунті кращих традицій певного регіону чи центру і впроваджуватися спеціалістами відповідної кваліфікації. Тому вивчення організаційно-творчих особливостей фахових шкіл, способів і стилів є необхідною умовою не тільки успішного розвитку окремих видів художньої творчості, але й майбутнього української культури в цілому.

Алексей Кефели

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАРАИМОВ ГАЛИЧА И ЛУЦКА: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В 1690 г. проф. Густав Перингер предложил караимам заняться исследованием своей истории и обычаев. Именно с этого времени широкие научные работы в области истории народа, библейской экзегетике, филологические и антропологические исследования. Среди выдающихся авторов этого периода нельзя не упомянуть ученых-теологов, хаззанов города Галича: р. Иосэфа сына р. Шэмуэля Гамашбира (1685-1700), перу которого принадлежат книги "Перат Иосэф", "Нер Хохма", "Бирке Иосэф" и др.; его сына р. Мошэ

Гароди (1700-1738) - автора книги "Кевуцат Иосэф"; р. Мордехая Мордоховича сына р. Шэмуэля - книга "Сефер Авкат Рохель"; р. Шалома Захарияшэвича сына Захарьи (1801-1810) - автора книг "Эдэр хайакар" и "Довер Шалом" и р. Иосэфа Леоновича, сына р. Аврагама (1851-1866) - книга "Иимра Шафер". В Луцке выделяются такие писатели как Иосэф хегакам гамувгак га-Луцки, Ицхак хегакахам хе газзан вагамхабер. Из местечка Кукизов вышла целая плеяда ученых, таких как р. Мордехай б. Нисан - автор книг "Дод Мордехай", "Лавуш малкут", "Маамар Мордэхай", р. Мошэ, р. Мордэхай - автор книги "Иад Адонай". Кроме того, небольшие общины Галича, Луцка и Кукизова дали в свое время Крыму таких известных ученых, как р. Давид б. Мордехай Кокизов - автор книг "Чемах Давид", "Сукнат Давид"; Югуда б. Давид Кокизов - "Бина лезтим", "Гелихот олам"; р. Абрагам Фиркович - "Авнэ зиккарон", "Келиле гадиқдук" и др.; р. Мордэхай Султанский - "Петях Тиква"; р. Иамар Луцкий и многие другие.

Почему же именно Галич, Луцк и Кокизов оказались наиболее плодотворными в области научной мысли? Причиной этому послужила высокая европейская образованность жителей этих городов, которые издавна входили в состав Польши и Австро-Венгрии. Так, например, вышеупомянутый Давид Магид, представляя книгу "Чемах Давид", пишет о том, что на взгляды р. Давида б. Мордехая Кокизова повлияли мысли передовой еврейской интеллигенции, получавшей образование в берлинских университетах.

Говоря о связях караимов Галича, Луцка и Кукизова с передовыми научными центрами Европы нельзя не упомянуть о том, что в 1854 году под редакцией галицкого караима Ицхака б. Шелома Исковича в Вене был издан 4-томный молитвенник по обряду караимов "Сидур тефиллот гаккараим". В Берлине и Вене было издано также много других книг выдающихся караимских ученых.

История караимов Литвы и Западной Украины знает несколько этапов переселения из Крыма. Ничтожное число караимских первоисточников можно объяснить тем, что основная масса их, находящихся в кенасах (караимских храмах) Луцка и Галича, сгорела во время пожаров 1815 и 1830 годов. Галицкая кенаса сгорела в 1830 году. Судя по тому, что не сохранились даже метрические книги, большая часть материалов, находящихся в ней, тоже сгорела.

Тем не менее р. Иосеф Шэлмо Луцкий (Яшар) нашел в Луцке летопись на польском языке, записанную польским воином и открывающую свет на одну из версий появления крымских караимов в Польше: "В 4978 (1218) году великий литовский герцог Витольд начал войну с татарами в Крыму, и подчинил их, и прогнал до пределов земли их, и взял многих из них в плен. Среди тех были также 483 семьи из караимов Солката (Старого Крыма). Он перевез их в свою землю и поселил 330 семей в г. Трок близ Вильно. Там он дал им землевладения и свободу от налогов. И записал он все это в грамоту и дал им на сохранение"... Продолжает ту же историю р. Мордэхай Султанский в книге "Зехэр чаддыким". А в 1246 году вышеупомянутый Витольд объединил Литву с "Короной Польской" в войне с кочевниками-мусульманами, и когда они победили их на "Черных болотах" в Молтении (Молдавии) и полегло из них в один день 64 тысячи, то напали на Крым и взяли в плен 380 семей и привели их в Польшу. Тогда взял король из них 180 семей и поселил их в городе "Галич" на берегу реки "Нестер" (Днестр). А оставшихся 200 семей поселил в месте, называемом "Красна" на берегу реки "Стыр - относящемся к крепости "Луцк". При этом он дал им земли по окружности в 1,5 мили и большие привилегии, записанные на железных скрижалях с личной подписью короля, которые хранятся в архиве г. Львова.

Однако по другим источникам караимы появились в Луцке и Галиции в 1246 г. по приглашению князя Данилы Галицкого, а в Литве - в 1398 г., после войны Витольда (Витовта) с крымскими татарами.

Что касается поселения караимов в Галиче и Луцке, то здесь дата совпадает, не совпадают лишь сведения о том, кто переселил караимов и при каких условиях (в первом случае - Витольд вместе с польским королем Владиславом в виде военнопленных; во втором - князь Данило Галицкий по приглашению).

Татары (Золотая Орда) появились на Киевской Руси в 1240 году и, захватив ее, напали на Польшу. Герцог Балислав бежал из г. Крака (Кракова) со своей женой, жители же города сдались в плен. После этого татары покорили всю Западную Европу. Таким образом князь Витольд никак не мог начать войну с татарами в 1218 году, когда их еще не было в Европе. Здесь, скорее всего, ошибка польского воина, который вместо 1398 г. мог написать 1218 (именно с его летописи переводили вышеупомянутые р. Яшар и р. М. Султанский).

Однако именно на 1245 г. выпадает мирный договор князя Данилы с ханом Батыем, в ходе которого Данилу было подтверждено владение его землей. В Литве же в 1230-1263 гг. правил князь Мендовг, с которым Данило был в союзе.

Об условиях договора Данилы с Батыем ничего неизвестно, но можно предположить, что переселение тюркоязычных караимов (подданных князя Батыя) в Галич и Луцк могло быть связанным с налогами, которые князь Данило обязался платить Батыю. И роль сборщиков налогов, повидимому, играли при этом караимы. Хотя вполне возможно, что и потом, уже после победы Витольда над татарами, было второе переселение караимов в Луцк и Галич.

Расселение караимов по другим близлежащим местечкам происходило несколько позже. Король польский Ян Савески дал разрешение и совет находящимся в его государстве караимским общинам выбрать себе по желанию их новые места поселения в дополнение к Трокаю, Луцку и Галичу... И пошли караимы искать себе новые места, кто в деревне, кто в городе (1688).

Интересен факт появления фамилий у караимов Западной Украины и Польши. Как известно, у караимов Крыма фамилии появились лишь в начале XIX в. после присоединения Крыма к России. Здесь же этот процес начался намного раньше. Так, например, фамилия Мордкович произошла от галицкого хаззана (1744-1764) р. Мордэхая б. р. Шэмуэля; фамилия Захарович - от хаззана (1801-1810) р. Шалома сына Захарии; фамилия Леонович - от хаззана (1810-1851) р. Аврагама Леоновича сына Леви. Итак, фамилии у караимов Галича появляются где-то в промежутке 1750-1800 гг. и происходят от имен собственных.

В Луцке появились такие фамилии как Гогель (Гутель, Гоголь), Грэчны, Илецкий, Голуб, Фиркович, Магас, Новицкий, Султанский, Руковский, Луцкий. Как видно, здесь в фамилиях преобладали окончания на-цкий,-ский. Фамилии происходили не от имен собственных (как в Галиче), а от кличек и идентичны фамилиям окружающего населения.

Интересен для тюркологов язык галицких и луцких караимов. Он отличается от языка крымских караимов, подвергнувшегося влиянию османского и могайского языков. В нем сохранилось много слов, характерных только для древних тюркских языков, в первую очередь половецкого. Однако данные караимского языка указывают на то, что караимы последовательно входили в состав хуннского, болгаро-

хазарського, узо-печенежського, и позже - в кыпчакско-половецкого племенного союзу с господствующим кыпчакским языком, основные черты которого сохранились в современных диалектах.

Первая и Вторая мировые войны сильно подорвали жизненные силы караимских общин Западной Украины. Так , в 1930 г. община Луцка составляла уже лишь 80 человек обоого пола. Эвакуации и эмиграция караимской молодежи в крупные культурные центры сделали свое дело.

Лариса Капітан, Іван Шершун

ЗВ'ЯЗКИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ З ГАЛИЦЬКОЮ РУССЮ в ІХ-на початку ХІV ст.

В ХІ-ХІІІ ст. між поріччям Тиси і хребтом Карпат русини (українці) переважали над іншими народами.

М.Грушевський, який у своїх працях відводив не так багато місця питанням історії Угорської Русі, стверджував, що південно-карпатське підгір'я приєднано до Угорщини навряд чи раніше ХІ ст. До цього воно, як і північне, ймовірно всього входило в коло впливу Києва. Приєднання Галичини до Руської держави зумовило і приєднання органічно зв'язаного з нею руського Закарпаття¹.

Чеський дослідник Л.Нідерле висловив думку, що Ужанський та Яблунецький перевали Карпат були зручними для переходу, у зв'язку з чим відносини між Галицькою Руссю і Угорщиною були досить жвавими².

Руське населення в Підкарпатську Русь переселялося із земель Галицької Русі нерівномірно. Серед переселенців переважали малі групи та одинаки, які могли подолати навіть густі ліси, що важко і часом неможливо було зробити великим масам людей. Лише з розвитком державності в Галицькій Русі та Угорщині вживались заходи для будівництва доріг, розчищення перевалів, що сприяло розширенню зв'язків.

Окремі групи переселенців, насамперед із князівських дружинників, попадали навіть в Угорщину. Вони переходили на службу угорських королів, які розміщували їх в якості воїнів на кордонах та при замках. Так, угорський історик Н.Іштванфі подає відомості про руський загін королівських охоронців, пращури яких

були вихідцями із Володимирського (Волинського) та Галицького князівств і в Підкарпатській Русі поселені були угорським королем Коломаном (1095-1116). Вони залишалися вільними людьми і охороняли вхід і ворота королівської резиденції³.

Інша руська військова колонія була поселена на Західних кордонах Угорщини. Анонімний нотар короля Бейли ІV в 54 главі "Діяння угорців" повідомляє, що князь Зулта, син і спадкоємець Арпада, на кордонах з німцями розпорядився побудувати замок руським, які прийшли в Панонію з його дідом Альмошем⁴. Цей замок на правому березі Дунаю дещо нижче Братіслави пізніше називався Карлсбург.

Відомості Н.Іштванфі, розповідь Аноніма засвідчують, що в Підкарпатській Русі, як і в Угорщині, жили і працювали "східні руські". Вони поселилися тут не за життя Аноніма, тобто в ХІІ ст., а значно раніше. Правдоподібність даної думки підтверджують відомості про зв'язки Угорщини з Київською Руссю ще в ІХ ст. У 898 р. кочові угри з'явилися під Києвом і "захотіли підкорити собі королівство русів". Руський князь Олег вирішив дати бій, але був розбитий військами Альмоша. Під час переговорів угри запросили заручників, сплати щорічної данини в розмірі 10 тисяч марок, надання харчів, одягу, інших необхідних речей. Русичі висунули єдину вимогу – угорці повинні покинути руські землі. Угри відійшли на захід, а київські князі почали виплачувати данину⁵.

Надалі, як відзначає закарпатський дослідник О.І.Кондратович, руські князі та угорські королі продовжували взаємини. Так, у 970 р. угорці, серед яких були русини, допомагали київському князю Святославу у поході на Візантію. У 1015 р. Святослав, син Володимира – князь київський, знайшов притулок у Стефана, короля угорського. Угорські князі Андрій та Моктій після смерті Стефана втекли на Русь і тут знаходилися до того часу, поки угорські вельможі не запросили Андрія на престол. Андрій одружився з Анастасією – донькою руського князя Ярослава. Інший угорський князь Алмус одружився з Предслагою, донькою князя Святополка, а його брат мав за дружину Євфимію, доньку князя Володимира Мономаха⁶.

В ХІІ – ХІІІ ст. в Підкарпатську Русь, як і в Угорщину, разом із князівською челяддю могли проникати і руські селяни, які разом із місцевими "руськими" засновували поселення, більшість з яких була зруйнована полчищами Батия.

Достовірний документальний матеріал про переселення руських на територію Підкарпатської Русі до кінця ХІІІ ст. досить бідний.

М.Грушевський з цього приводу справедливо відзначив, що про Угорську Русь руські джерела нічого не говорять, угорські майже нічого, крім дрібних "згадок і натяків"⁷. Єдиним джерелом для з'ясування історії переселенців, переважно привілейованих прошарків, є угорські королівські грамоти. Відсутність значної кількості письмових пам'яток про переселення "східних руських" на другий бік Карпат пояснюється тим, що ці події не були схожі ні на вторгнення войовничих германських племен у Римську імперію, ні на спустошливі набіги кочівників, слухи про яких поширювались у найвіддаленіші куточки Європи, де населення тремтіло від думки, що і до них можуть прийти "вихідці з аду". Руські переселенці з Київської чи Галицької Русі потрапляли до русичів Підкарпатської Русі як представники єдиної спільноти — слов'ян.

Після розпаду Київської Русі, яка вела боротьбу за західні руські кордони, Галицько-Волинська держава успадкувала цю справу, що привело до частих воєнних сутичок, навіть воєн, з Угорщиною.

Перші зіткнення почалися ще в кінці XI ст. У 1095 р. угорський король Володислав здійснив перший похід на землі Галицької Русі. Другу спробу зробив угорський король Коломан, який у 1099 р. оточив Перемишль з багаточисленим військом, що складалося з угорців та русинів Підкарпатської Русі. Галицький князь Володар Ростиславович об'єднав своє військо з половцями й розбив угорців. Після цієї битви угорці не переходили Карпати півстоліття⁸.

Відновили угорські королі походи на галицьку Русь у союзі з київськими князями, які не бажали незалежної галицької землі. У 1150 р. король Гейза захопив Сянок, а київський князь Ізяслав Мстиславович вирушив на Белзчину. Галицький князь Володимирко переміг угорців, після чого було укладено мир. Але у 1152 р. Гейза разом з Ізяславом напали під Перемишлем на Володимирка. І знову дії завершилися миром.

У 1188 р. угорське військо захопило Галич. При допомозі бояр князь Володимир вигнав угорців.

Після смерті Романа Мстиславовича частина галицьких бояр забажала приєднання Галицької Русі до Угорщини, внаслідок чого дана територія не один раз опинялася під владою угорських королів. Утиски угорців викликали обурення населення, яке допомагало своїм князям у боротьбі за незалежність. Загарбники не могли почувати себе безпечно навіть після спорудження у 1221 р. декількох фортець. Так, королевич Коломан та воєвода Филя під час чергової сутички

потрапили в полон. Така ж доля спіткала й угорського королевича Андрія, який у 1233 р. помер в оточеному Галичі.

За князювання Данила угорські війська не мали успіху. Хоч у 1245 р. вони в союзі з князем Ростиславом Михайловичем і поляками виступили проти галичан, проте у бою перемогли війська Данила та Василька⁹.

Данило Галицький мав свої плани щодо наддунайських земель. Він увійшов у союз з угорським королем і з його допомогою у 1248 р. посадив на віденський престол свого сина Романа, якого одружив з княжною Гертрудою з роду Бабенбергів. Проте пізніше Роман змушений був покинути цю країну¹⁰.

М.Грушевський вважав, що перед 1281 р. відносини між Галицькою Руссю та Угорщиною погіршилися, але пізніше знову налагодилися. Посилаючись на угорську грамоту 1299 р., він висловив думку, що Лев Данилович, який мав дружні відносини з Угорщиною, за згодою угорського короля приєднав Бережську жупу (частина Підкарпатської Русі) до Галицької Русі. Король Бейла IV подарував своєму зятю (Лев мав за дружину його доньку Констанцію) Мукачівську домінію, яка раніше була так само подарована іншому зятю — Ростиславу Михайловичу. Лев Данилович не мав змоги особисто управляти домінією і доручив це надзупану Григорію¹¹.

Український дослідник М.Василенко стверджував, що в 1290 р. Лев Данилович придбав закарпатське передгір'я разом з Мукачевим і ці землі залишалися за Галицькою Руссю до 1307 р.

Відносини між Підкарпатською і Галицькою Руссю, які були досить різноманітними, мали свої особливості на кожному історичному етапі і значною мірою залежали від зовнішньої політики Угорщини, до складу якої входила Підкарпатська Русь.

1. Грушевський М. Історія України-Руси. — Т.І. — К., 1913. — С.454,494.

2. Нідерле Л. Початок Карпатської Русі // Народодописовий вісник (на чеській мові). — Прага, 1922. — С.27.

3. Петров О. Древні грамоти по історії церкви і ієрархії (1391-1498). — Прага, 1930. — С.62-63.

4. Відерман С. Угорські руські (на німецькій мові). — Відень, 1867. — С.175.

5. Сахаров А. Дипломатія древней Русі. — М., 1987. — С.36-38.

6. Кондратович І. Історія Підкарпатської Русі для народу. — Ужгород, 1925. — С.21-23.

7. Грушевський М. Названа праця. — Т.1. — С.224.

8. Історія українського війська: В 2-х т. — Т.1. — К., 1994. — С.132-133.

9. Там само. — С.133-134.

10. Там само. — С.143-144.

11. Грушевський М. Названа праця, 2-е вид. — Т.2. — К., 1925. — С.99-100.

НАЗВИ НАЙДАВНІШИХ ПОСЕЛЕНЬ ОПІЛЛЯ

Опілля — північно-західна частина Подільської височини в межах Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської обл. На сході воно обмежується долиною р.Золота Липа, на півдні — р.Дністер, на півночі майже доходить до Гологір, на заході простягається до р.Щерек. Таким чином, на теренах Опілля розташована значна частина поселень сучасного Галицького р-ну, включаючи і м.Галич.

Назви поселень часто несуть у собі цінну інформацію, не засвідчену ні писемними джерелами, ні археологічними знахідками. Тому надзвичайно важливим є наукове обґрунтування їх походження.

На Опіллі нараховуємо багато назв населених пунктів, виникнення яких припадає на давньоукраїнський період.

Найдавнішим писемно зафіксованим ойконімом Опілля є Галич. Походження цієї назви постійно привертає увагу дослідників. Автори ЕСЛГН наводять такі тлумачення щодо її етимології: 1) посесив на -'їъ від др. антропоніма Галица, в основі якого лежить апел. галица "галка"; 2) безпосередньо від апел. галица; 3) із слов. гала "гора"; 4) від лит. galas "кінець, вершина"; 5) з гот. hallas "скелі"; 6) від слов. гоїъ "голий, оголений"; 7) від укр. галява "прогалина в лісі"; польськ. hala "голе місце"; 8) із кельт. hal "сіль"; 9) від етноніма галли, галати. Твірною основою ойконіма Галич не можуть бути апелятиви чи етноніми, бо за структурою — це виразне відантропонімне утворення з суфіксом -'їъ. Сьогодні питання відантропонімного походження назви поселення не викликає жодних сумнівів. Дискусійною лише може залишатися проблема встановлення особової назви, яка лежить в основі цього посесива. З цього погляду переконливою, на нашу думку, є версія Д.Бучка, який вважає, що в основі ойконіма лежить антропонім Галик. Кінцевий приголосний -к- основи антропоніма Галик, сполучившись з посесивним топонімотвірним суфіксом -'їъ, змінився на -ч¹. Не заперечуючи цієї версії, М.Худаш погоджується з думкою тих дослідників, які пов'язують походження ойконіма Галич з особовою назвою Галица: "Галиць > Галиць (дворь або ін.)"². Що ж до генезису цих особових назв, то вважаємо, що вони не походять від апелятива галица "галка" і не від старослов. галь "чорний"³, а є відкомполітними дериватами. Галикъ — похідне суфіксальне утворення з суфіксом -икъ від вихідного Галь і, відповідно,

Галица — похідне суфіксальне утворення з суфіксом -ица від цього ж вихідного Галь. У свою чергу ОН Галь — відантропонімне відкомполітне утворення, яке виникло шляхом усичення слов'янських автохтонних особових власних імен-комполітів з препозитивним компонентом Гал[е] — типу п. Haleslaw⁴.

До давньоукраїнського періоду належить ойконім Бовшів. Першу письмову згадку про поселення знаходимо в Іпатіївському літописі 1152 р.: "Петрови же выѣхавшю из Галича и бѣ оуже вечерѣ и леже оу Болшевѣ"⁵. Структурно ойконім Бовшів становить собою посесивний дериват із суфіксом -ів (<евъ) від ОН*Большѣ. Перв. знач. "Большевъ (дворь чи ін.)". ОН*Большѣ, пор. ОН Большая, — антропонімне утворення на -шъ, що виникло внаслідок усичення якогось імені-комполіта з препозитивним компонентом Бол[е] — типу Болеславъ.

Крім названих ойконімів, до давньоукраїнських відносимо окремі назви, які вперше фіксуються джерелами XIV-XVII ст., якщо вони, по-перше, мотивовані слов'янськими комполітними або відкомполітними іменами і, по-друге, утворені за допомогою архетипічних та давніх загальнослов'янських топонімічних формантів -'їъ, -ичі, -инці, -ани, -івці, -ів, -ин та ін.

Відомо, що ще з праслов'янського (спільнослов'янського) періоду засобом вираження присвійності був суфікс -'їъ, який вказував на належність об'єкта особі, названій в основі ойконіма. Топонімічна модель цього типу на території Опілля, крім ойконіма Галич, репрезентується такими назвами поселень:

Желибор, перш. Жалибори, перш. зг. 1440: Zelibor⁶. Первісний варіант назви Желиборъ — посесив на -'їъ від ОН Желиборъ. Перв. знач. "Желиборъ (дворь чи ін.)". Ім'я — комполіт Желибор фіксується в іменнику багатьох слов'янських мов, у тому числі й давньоукраїнській. Поселенню слід офіційно поновити його історичну назву.

Тумир, перш. зг. 1443:⁷. Посесив на -'їъ від ОН*Тумиръ. Перв. знач. "Тумиръ (дворь чи ін.)". ОН*Тумиръ не зафіксована у відомих нам ономастиконах. Вважаємо, що це відкомполітне внутріусичене особове власне ім'я, що виникло внаслідок усичення другого складу препозитивного компонента імені-комполіта типу Ту[гом]иръ, Ту[ли]миръ.

Тустань, перш. зг. 1621: Tustan⁸. Посесив на -'їъ від ОН*Тустанъ. Перв. знач. "Тустанъ (дворь чи ін.)". ОН*Тустанъ не засвідчена у наявних у нашому розпорядженні матеріалах із слов'янської

антропонімії. Гадаємо, що це відкомполітне утворення, яке виникло таким самим шляхом, як і гіпокористик Тумирь, від якогось імені – композита типу *Ту[го]стань, *Ту[то]стань.

Приблизно в XI-XII ст. суфікс -'jъ був витіснений тотожними за значенням суфіксами -ів (<овъ), -ин, які збереглися і сьогодні. Про давність утворень з цими формантами свідчать назви давньоукраїнських міст Київ, Чернігів та ін. На території сучасного Галицького р-ну з посесивним суфіксом -ів та з основами, мотивованими слов'янськими автохтонними відкомполітними власними іменами, представлені такі назви поселень:

Бишів, перш. зг. 1441: Byszow⁹. Посесив на -ів (<овъ) від ОН Бишъ. Перв. знач. "Бишовъ (дворъ чи ін.)". ОН Бишъ, пор. п. Bysz¹⁰ є відкомполітним дериватом якогось давньослов'янського імені з елементами Би-, Приби-, Уби: Pribyslav, Збиславъ, Sbyvoj¹¹.

Далійов, теп. Делієве, перш. зг. 1402: Dalejow 1402¹². Первісний варіант Дал'їювъ – посесив на -ів (<овъ) від ОН Дал'їй. Перв. знач. "Дал'їювъ (дворъ чи ін.)". ОН Дал'їй, пор. п. Dalej¹³ – похідне суфіксальне утворення з суфіксом -'їй від вихідного Даль пор. п. Dal¹⁴, що у свою чергу виникло шляхом усічення слов'янських автохтонних особових власних імен-композитів з препозитивним компонентом Дал[е, и] – типу Далєборъ, Далемиль.

Ми назвали лише ті ойконіми Галицького району, що поза всякими сумнівами є давньоукраїнськими за походженням. Вважаємо, однак, що цей перелік можна доповнити назвами інших поселень, беручи до уваги особливості їхньої структури, семантику твірних основ (ойконіми, твірні основи яких мотивовані не тільки іменами-композитами та відкомполітними дериватами, але і відапелятивними слов'янськими автохтонними особовими власними назвами), враховуючи археологічні та деякі інші фактори.

1. Бучко Д.Г. Найдавніші топоніми Прикарпаття // *Badania dialektów i opomastyki na pograniczu polsko – wschodniosłowiańskim*. – Białystok, 1995. – С.250.

2. Худаш М.А. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. – К., 1995. – С.251.

3. Шараневич И. Старорусский княжий городъ Галичъ. Критичне студіумъ. – Львовъ, 1880. – С.30.

4. Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod. red. i ze watepem W.Taszyckiego. – Wrocław etc., 1965 – 1985. –Т.2. – С.246.

5. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – С. 23.

6. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernerdyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868 – 1906. Т.12. – С.82.

7. Там само, С.118.

8. Там само, С.671.

9. Там само, С.89.

10. Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod. red. i ze watepem W.Taszyckiego. – Wrocław etc., 1965 – 1985. –Т.1. – С.295.

11. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. – Praha, 1964. – С.72.

12. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernerdyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868 – 1906. Т.2. – С.48.

13. Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod. red. i ze watepem W. Taszyckiego. – Wrocław etc., 1965 – 1985. –Т.1. – С.452.

14. Там само, С.451.

Віра Гембарська

ІСТОРІЯ ГАЛИЧА СЕРЕДИНИ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТ. У МАТЕРІАЛАХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ

Історія Галича сягає у глибину віків і здавна вабила істориків, археологів, дослідників.

У результаті пошукових робіт в Івано-Франківському облдержархіві знайдені матеріали, які базуються на першоджерелах, проте деякі з них подаються і в копіях. Основну групу документів складають фонди: "Станіславське повітове староство", "Комунікаційно-будівельний відділ", "Біржа праці".

Це плани адміністративних будівель, промислових закладів, їх технічні описи, відомості на заробітну плату, листування про видачу дозволів на будівництво, експлуатацію, ремонт або реконструкцію відповідних об'єктів.

У плані Галича 1936 р. чітко простежуються сліди найдавнішого планування міста, характерного ще для середньовіччя, встановлено місцезнаходження суду, школи, магістрату, промислових і транспортних об'єктів, а також конкретизовано та відновлено історичні назви вулиць.

Розташування магістрату біля Замкової гори підтверджується його ситуаційним планом. Про участь галичан у виборах до міської управи дізнаємось зі списку виборців за 1938 р., який подається для всіх вулиць Галича з групуванням за національністю та віросповіданням.

Заслуговує на увагу фонд "Станіславський повітовий відділ", де подаються протоколи засідань міської управи, бюджети міста протягом 1933-1938 рр., акти ревізій фінансової діяльності та звіти,

різного роду скарги та листування з 1919 до 1939 р., що характеризують роботу міської управи, життя галичан того періоду.

Заробітна плата працівників магістрату, державних промислових закладів виведена у бухгалтерських звітах за 1935-1939 рр., що дає змогу визначити соціальний склад населення, його рівень матеріального забезпечення та зайнятість працюю.

Пізнавальними є такі фонди: "Магістратський суд", справи 1790-1855 рр.; "Галицький повітовий суд", справи 1908-1913 рр.; "Галицький градський суд", справи 1919-1938 рр.

У галицькому суді розглядалися справи про встановлення права власності на майно, земельні ділянки, житло, про погашення заборгованості, про оренду приміщень тощо, що відображають стосунки між громадянами, кривду одних, а збагачення інших, віру в органи правосуддя того періоду.

Будинок колишнього повітового суду в Галичі зберігся до цього часу, у 1925 р. проведено його ремонт, після якого, крім судових служб, там були розташовані пошта і телеграф.

Цілий ряд документів, об'єднаних у фонді 104, характеризує діяльність управління поліції в Галичі. Це журнали реєстрації пригод під час чергувань на дільницях, копії телеграм, а також журнали нерозкритих злочинів. Про деякі аспекти карного розшуку, про терміни відбуття покарання за дрібні крадіжки, спекуляцію валютою, а також про обмундирування, озброєння, матеріальне забезпечення особового складу поліції довідуємося з листів, інструкцій та донесень.

Певний інтерес для дослідження становлять документи про промислові заклади Галича на початку ХХ ст.

Міська управа виділила кошти на будівництво "Електровні" та "Бойні". Побудована "Бойня" відповідала всім санітарно-ветеринарним вимогам і була на той час експортною, а для "Електровні" виготовлення та монтаж електричного обладнання здійснили фірми "Сіменс" та "Варшавська спілка будови паровозів". Плани приміщень, їх розташування, технічний опис, кошторис витрат на будівництво та обладнання, кількість зайнятих людей дають можливість дізнатися про роботу цих закладів, про рівень оснащення виробництва.

Великими приватними заводами були паровий млин і тартаки Мойжеса Шорра та Маркуса Шорра. Збережена технічна та бухгалтерська документація дає змогу зробити порівняльний аналіз роботи цих закладів, їх технологічної спроможності.

Для вивчення історії Галича певний інтерес становлять відомості про заробітну плату. З цих документів можна дізнатися не тільки про розмір заробітної плати і певні відрахування, але й про кількість працюючих, про термін діяльності та місцезнаходження відповідного закладу. Вони свідчать про функціонування в Галичі таких приватних закладів, як будівельна контора, деревний склад, яйцебаза фірма "Маркус Вахер і К", склад сільськогосподарських продуктів "Зерно" Кіммеля і Краута, водяний млин Петра Важного, цегельний завод фірми "Калинівка".

Деяка інформація є в листах, що дають дозвіл на будівництво і право експлуатації пекарень у Галичі майстрам-пекарям Бекеру Ельяшу та Менделю Гартману.

Протоколи періодичних зборів характеризують діяльність спілки робітників кустарної промисловості за 1926 р. і діяльність Галицької ремісничої корпорації.

У 1928 р. у Галичі функціонувала "Районова молочарня", а в 1938 р. був побудований новий молочарсько-промисловий заклад. Привертає до себе увагу проектна документація і технічний опис, які дають можливість ознайомитись із загальним виглядом будинку, з відповідним обладнанням і технічним процесом виготовлення масла.

Існували у Галичі і кредитові кооперативи у формі загальних кооперативних банків та кас працівників: кооперативний банк - з 1928 р., народна каса - з 1930 р., польська кредитно-позичкова каса Стефчика - з 1924 р. Була створена також "Складниця окружного союзу споживчих кооперативів". Необхідно відзначити лист окружного союзу кооперативів у Рогатині до воєводського бюро фундації праці, в якому йдеться про кількість працюючих, діяльність складниці та її адреси.

У кінці ХІХ-на початку ХХ ст. у Галичі було побудовано ряд транспортних об'єктів - це залізничний вокзал, металевий міст через Дністер, річковий порт.

Архівні документи підтверджують, що в 1897 р. був відкритий необмежений рух для перевезення вантажів на залізничній вітці Галич-Острів-Тернопіль. Збережений проект залізничного вокзалу та ситуаційний план, практично є майже вся технічна документація, необхідна для відновлення цього об'єкта.

Про будівництво металевого мосту, його вантажоспроможність, кількість зайнятих робітників та про участь військових у ремонтно-

КАРАЇМИ ГАЛИЧА: ПРОБЛЕМАТИКА ВИВЧЕННЯ

відновлювальних роботах розповідають листи та ряд документів, зокрема проект-план, у якому подаються розрахунки та креслення конструкцій, вказані дати здачі мосту в експлуатацію. Листування Львівського намісництва з керівництвом регуляції Дністра в Станіславові свідчить про початок будівництва торгового порту в 1911 р. Будівництво порту, як і залізничного вокзалу і металевого мосту, було розпочате до Першої світової війни. Збережені проекти-плани будівництва порту 1909 і 1938 р. дають можливість зробити порівняльний аналіз відносно дотримання вимог існуючих проектів, бо війна внесла певні корективи у будівництво.

Подається загальна характеристика вимог, яких повинні дотримуватися відповідні служби при будівництві порту.

Перша світова війна не обминула галичан, а завдала багато шкоди та лиха, тому важливим для дослідження і вивчення є фонд "Станіславська повітова комісія по встановленню збитків, заподіяних приватним особам Першою світовою війною 1914-1918 рр.". У справах цього фонду відповідними державними службами визначені збитки і виділені кошти на їх відшкодування греко-католицькій та римо-католицькій парафіям, товариствам "Надія", "Сокул", єврейській громаді та жителям Галича.

У кінці ХІХ ст. було організовано управління по будівництву і регуляції р. Дністер, роботу якого характеризують протоколи, листи.

Оскільки р. Гнила Липа є притокою Дністра, то відповідно було створене й управління регуляції цієї ріки. Наявні документи цього фонду дають можливість уявити масштаби проведених робіт щодо укріплення берегів, а кошторис та фінансові звіти - про хід будівельних робіт, про витрати, яких потребували регуляційні роботи, що проводилися, протягом 1885-1913 рр.

На основі першоджерел визначені деякі демографічні процеси у м. Галичі. Статистичні дані 1895, 1921, 1926, 1931 рр. дають можливість зробити порівняльну характеристику кількості населення, його поділ за національністю та віросповіданням. Є певні відомості про лікарів, акушерів, ветеринарів, адвокатів, нотаріусів, ремісників.

На поч. ХХ ст. у м. Галичі діяли такі товариства, як "Просвіта", "Сільський господар", "Каменяр", "Сокул", "Союз стрільців". Наявні статuti, звіти, річні плани, що подавалися до міської управи, підтверджують їх діяльність та сфери впливу.

Таким чином, дослідження та аналіз вищезгаданих джерел дають можливість пізнати історію Галича зазначеного періоду.

Караїмство Східної Європи, як відомо, привертало до себе увагу мандрівників, літераторів, вчених приблизно з ХVІІ ст. Це зумовило створення великої бібліотеки, куди увійшла різнопланова, різножанрова, різномовна література про караїмів. Приклавши зусилля, в ній можна знайти розділ "Караїми Галича". Коло матеріалів досить широке - від "буденної" інформації до міфологізованих знань про традиційні уявлення, світосприйняття, спосіб життя, звичаї караїмів. Відомості про галицьких караїмів не тільки розпорошені, але ще й до того нерівної наукової вартості. Жанри матеріалів переважно такі: короткий нарис, замальовка, огляд, інформаційна згадка в один рядок або в одне слово. Автори - представники різних історичних епох, країн, релігійних поглядів, політичної орієнтації тощо. Вони, в міру своїх зацікавлень, торкалися переважно фрагментарно, найрізноманітніших питань: антропології, мови, літератури, фольклору, релігії, історії. Однак жодна з тем не вивчена, не розглянута повноцінно. Найбільш жваво проводилися дослідження мови, фольклору.

Для багатьох опублікованих матеріалів про караїмство Галича характерні схоластично-описовий підхід, відсутність порівняльно-критичного аналізу. По суті, протягом ХІХ-ХХ ст. продовжувався стихійний процес накопичування спостережень; це був початковий процес формування етнографічного матеріалу про караїмів, в тому числі й про їх осередок у Галичі.

Звідси й парадокс: існує великий та складний комплекс емпіричних, інформаційних даних, численних, нерідко ворогуючих між собою гіпотез, однак ці матеріали про караїмство ніяк не систематизовані. Інакше кажучи, джерелознавча база не розроблена, не узагальнена й не введена в обіг української науки.

У східноєвропейському караїмознавстві проглядаються певні етапи його розвитку, але сьогодні ще не вдається їх чітко окреслити, хоча досить виразно виступає період 1915-1930-х рр., позначений "вибухом етнічності". Особливо треба підкреслити важливість виходу в світ часописів "Музі Karaimska" (Вільнюс, 1924-1936), "Карай авази" (Луцьк, 1931-1937) та діяльність Олександра Мордковича (Луцьк) щодо видання популярної літератури.

На відстані часу стає очевидним, що східноєвропейське караїмство ХХ ст. знаходилось в складних умовах. Якщо у польській етнографії досить виразно проходить "караїмська лінія", то українська радянська етнографія вивченню караїмства не приділяла належної уваги. Довідкові видання або обминали караїмство, або торкались його мимохідь.

На "заміновану" радянською ідеологією територію східноєвропейського караїмознавства були введені матеріали (наприкінці 1970 - на початку 1980-х рр.) двома визначними діячами української науки. Я.Р. Дашкевич вніс у науковий обіг унікальний історичний документ XIII ст. про поселення караїмів у Галичі. В.Кубійович у масштабній праці "Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.01.1939 р. Національна статистика Галичини" представив важливі статистичні дані про караїмів Галича (їх кількість на 1.01. 1939 року окреслена автором у 140 осіб).

Заслужують на увагу дві статті про караїмство у загальному окресленні. Особливе місце у нашому переліку матеріалів українською мовою 1970-1980-х рр. займає мініатюрна публікація С. Пушика 1972 року "Голос галицького караїма", що супроводжує три вірші (у перекладі на українську мову) забутого караїмського поета Захарія Абрагамовича (1873-1903). Необхідно згадати також публікацію про художника-караїма Михайла Казаса (1889-1918).

Скромний ряд згаданих матеріалів, на наш погляд, з особливою силою підкреслює безперечну актуальність вивчення караїмства як національної проблеми на етнічному терені України. Фактично сьогодні не сформувалось українське наукове караїмство, в той час як ця проблематика України пролягає через наукові зацікавлення філософів, істориків, етнографів, культурологів, мистецтвознавців. Безперечно, саме взаємодія ряду суспільних, гуманітарних дисциплін важлива для караїмознавства, оскільки дозволить запобігти еволюції по колу.

Караїми - важлива для вивчення у межах сучасної науки етнічна група, оскільки має виразну культурну специфіку. Деякі називають караїмів етнологічною загадкою. Так чи інакше, щоб збагнути злами долі караїмства в Україні, треба створити широку дослідницьку програму, розпочавши її з розділу "Караїми Галича". Пріоритетність такого підходу очевидна, оскільки впливає з необхідності актуального вивчення, осмислення складних етнічних процесів у національно змішаному середовищі, становища народу, що не має

своєї національно-територіальної автономії, до того виступає дуже нечисленною етнічною групою.

Провідна проблема, вивченню якої необхідно приділити серйозну увагу, - етнічне виживання в умовах глибокої кризи, в якій знаходиться караїмський народ на протязі кількох століть.

Етнічне виживання як складова частина етнічної історії входить у низку проблем, що вивчаються етнографією. Це питання фізичних якостей народу, розумових здібностей, релігії, способів життя, моралі, занять, забобонів, житла, одягу, посуду, мови, повір'я, казок, пісень, співів, музики.

Вивчення караїмів Галича дозволить прослідкувати етноасиміляційний процес на протязі століть, процеси міжетнічної інтеграції у різних проявах, наприклад, у галузі матеріальної культури (житло, одяг, їжа, меблі, посуд тощо). Важливе значення має вивчення ступеня стійкості національної традиції, характер якої залежить від складного поєднання різноманітних факторів й знаходить цілком різний вияв у окремих компонентах побутової культури.

Караїми, завжди знаходячись в оточенні іноетнічних багаточисельних груп, ставили опір зближенню. Важливо прослідкувати з достовірністю, у яких етнічних показниках прослідковується цей опір. Багато елементів традиційної духовної культури пішли з життя, а те, що залишилось, не становить єдиний комплекс. Необхідно дослідити фактори й типи переміщення культурного елемента, з'ясувати, внаслідок чого відбувається розмивання традицій - явище інтерференції. Отже, необхідно зафіксувати, зареєструвати все те, що можливо. Схопити уривки історії, релікти побуту найменшої з меншин України.

Близько ста років тому М. Балабан зазначив, що "для вивчення караїмів Галичини час прийшов остаточно". Однак, ще до сьогодні відповісти на цей постулат можливо лише так, що в українській науці караїмознавство не існує ні як цілком самостійна дисципліна, ні у формі скромного структурного утворення у рамках вітчизняного етнографічного знання. Підсумовуючи, скажемо: сьогодні необхідний принципово новий науковий аналіз караїмознавства в Україні з позицій сучасних вимог.

Очевидно: українська етнографічна наука може й повинна взяти на себе складну й відповідальну працю введення справжньої історії караїмів України у всесвітнє караїмознавство.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК
ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
В ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Економічна культура України сягає витоків праісторичних часів, і, не знаючи її, не можна моделювати українську економічну перспективу. Культура Галицько-Волинського князівства розвивалася у нерозривному зв'язку із соціально-економічною і політичною історією краю. За рівнем культурного розвитку це князівство упродовж століття після монголо-татарської навали не відставало від сусідів, а в багатьох випадках навіть стало батьківщиною творчих імпульсів, які збагатили скарбницю східноєвропейської культури того часу. Галицько-Волинська культура показала свою життєздатність, збагачуючись як у результаті внутрішнього розвитку так і в ході міжнародних зв'язків, не гублячи при цьому своєї специфіки. У цілому Галицько-Волинській землі належить почесне місце у формуванні давньоруської, а пізніше й української культури.

Спогади про колишню велич Галицько-Волинського князівства підтримували дух визвольної боротьби українського народу в XV-XVIII століттях, і сьогодні повинні сприяти вихованню патріотичних почуттів, відновленню та відродженню традицій української економічної думки.

Земля від Сяну до Случа і від Карпат до Німану була територією Галицько-Волинської держави. Це була лісова та степово-лісова смуга. Серед корисних копалин, що вже добували, найбільш популярними були сіль, галицький білий будівельний камінь, болотяна руда¹.

Населення в основному займалося орним землеробством, тваринництвом, рибальством, бджільництвом, мисливством. По селах поширилося також городництво і садівництво. Господарською одиницею в цей період служило дворище, яке мало свої ріллі, сіножаті, луки, ловища, рибні озера тощо.

У законодавчому збірнику XI-XII ст. знаходимо перші відомості про межові знаки в лісах. Їх поява пов'язана з необхідністю охорони бобрових, видрових гонів, інших лісових угідь. Зусиллями князя Данила Галицького та його урядовців було створено перший у світі великий заповідник на території теперішніх Біловезької та Цуманської пуш².

Багато археологічних відкриттів засвідчує також, що в Галицько-Волинській державі було в наявності багатогалузеве виробництво художнього ремесла (художнє скло, вироби з кістки, художній метал, дрібна кам'яна пластика, масове ювелірне виробництво), також розвивалися фресковий живопис, іконопис, книжкова мініатюра, твори художнього мистецтва.

Визначне місце в господарському житті Галицько-Волинської держави займали торгівля та фінанси. Ріст торгівлі впливав на розвиток шляхів, які служили транспортуванню товарів на великі відстані.

Вивчення письмових джерел дає можливість стверджувати про виготовлення грошових гривень на землях Галицько-Волинської держави у XIII ст. Крім монетних гривень, письмові джерела фіксують і грошові лічильні поняття – "гривні кун". Складовими князівської грошової одиниці (як теперішні копійки) були ногата (п'ята частина гривні), куна (четверта частина), різана (половина гривні) і найменша одиниця – вивериця. Незважаючи на загарбання території України в XIV ст. Польщею та Литвою, монетна автономія Галицької Русі, де карбувалися так звані руські, або львівські монети, збереглась аж до початку XV ст.³

Таким чином, вище охарактеризована господарсько-економічна система у Галицько-Волинській державі показує розвиток її продуктивних сил, який свідчить, що всі галузі господарства відповідали рівню європейського процесу.

В епіцентрі економічного процесу знаходиться людина як основна і вирішальна продуктивна сила. Від неї передовсім залежать успіхи економічного розвитку, створення матеріального і духовного добробуту.

"Прості люди" в Галицько-Волинській державі складали основну частину населення і були основною продуктивною силою. Більшість смердів, будучи особисто вільними, самостійно господарювали на власній землі інші залежали від бояр. Частина селян виконувала відробітну ренту; їх обов'язком також було працювати на будові укріплень та сплачувати данину.

Представники всіх соціальних спільнот держави розвивались у взаємних зв'язках. Хлібороби для оборони своєї землі і купці для охорони торгівлі ставали войовниками, лицарі займались обробіткою ріллі і брали участь у торгівлі. Спільність господарських та політичних інтересів об'єднувала всіх в єдине громадянство, що жило спільним життям. Спільна для всіх була любов до рідної

землі. "Не губить землі, яку придбали батьки і діди трудом великим і хоробрістю!" — такий клич лунає в літописах.

Економічна культура суспільства залежить не тільки від рівня розвитку продуктивних сил, а й від економічних відносин. Це підтверджується самим змістом економічних відносин та економічною діяльністю, взаємозв'язком економічної культури з економічним життям.

Крім економічних чинників, формуванню і розвитку господарсько-економічної культури сприяє система виховання й освіти. У княжу добу школа давала широку підготовку (як на той час), навчала письма, арифметики, співу, використовуючи для цього рідну мову, виховувала патріотів свого народу, була всестановою школою. Після смерті Ярослава Мудрого Київ перестав відігравати роль політичного центру, а цю роль перебало Галицько-Волинське князівство.

Про те, що Галицько-Волинське князівство мало досить добру школу, де навчали письма, геометрії, астрономії, мови, переконливо свідчать епіграфічні джерела. Грамотність була поширена серед ковалів золота і срібла (написи на іконах, хрестах-енколпіонах), гончарів (відбитки букв на денцях посудин), ювелірів (текст на панікаділі), косторізів (автографи на кістяних виробках), купців (відмітки на корчагах)⁴.

Галицька знать вільно володіла кількома іноземними мовами. А князь Володимир Василькович — "книжник великий і філософ, якого не було у всій землі і після нього не буде". Він цікавився письменством і науками, "розумів притчі і темне слово", в розмові з перемишльським єпископом "говорив багато з книг".

"З родини йде життя людини", — мудро зауважує народна приказка. Упродовж століть економічна думка гартувалася і розвивалася головним чином у родині. Значну увагу батьки приділяли трудовому вихованню, що сприяло формуванню і розвитку економічної культури. Чіткий розподіл праці на "чоловічу" і "жіночу" характерний для часів Галицько-Волинської держави, коли хлопчики досягали 7-8-річного віку і переходили під вплив чоловіків, які готували їх до трудової діяльності, виконання функцій годувальника сім'ї та її глави. Дівчаток у цьому ж віці залучали до жіночої праці: вчили прясти, ткати, шити, вести хатне господарство тощо. Якщо в родині хто-небудь займався ремеслом, то цього ремесла навчали і

дітей⁵. В українській родині дбали не тільки про виховання розумово й фізично здорових добрих господарів та господинь, а й про їхні морально-етичні принципи, які здебільшого опиралися на християнський світогляд.

У цілому політичне, господарсько-виробниче, культурне життя держави було просякнуте патріотизмом, гордістю за свою землю, свідомістю, її єдністю. Таким чином, формуванню та розвитку національної господарсько-економічної культури сприяють економічні, політичні, правові, духовно-освітні, родинні та інші чинники.

Аналіз соціально-економічного розвитку, зокрема економічних відносин Галицько-Волинського князівства, ще раз підтверджує, що ядром його господарської діяльності була приватна власність, яка сприяла формуванню людини-власника, тобто дбайливого господаря. Результатом цього було те, що "Галичина протягом двох століть була найбільш багатою і блискучою частиною України"⁶.

1. Крип'якевич І.П. Історія України. Вид. 2-е, переробл. і доповн. — Львів, 1992. — С.94-95.

2. Калущкий І. Український ліс крізь призму історії //Галичина. — 1994. — 17 вересня.

3. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. — К., 1984. — С.133-135.

4. Крип'якевич І.П. Названа праця. — С.116.

5. Яценко Таміла. З родини йде життя людини//Дивослово. — 1977. — №5-6. — С.30-31.

6. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. — Т.1. — К., 1993. — С.103.

Григорій Рис

ГАЛИЧ КНЯЖОЇ ДОБИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Історія стародавнього Галича відбита у багатьох художніх творах нової української літератури: в історичній прозі, поезії, драмі. Джерелом усіх художніх творів є знаменитий Галицько-Волинський літопис, перша частина якого (галицька) присвячена подіям у Галичі і водночас вважається початком художньо-біографічного жанру в давній українській літературі¹.

А започаткував, як мені видається, художньо-історичну літературу про стародавній старий княжий Галич Маркіян Шашкевич віршем "Болеслав Кривоустий під Галичем 1139 р."², що був написаний у 1834 р. і посмертно опублікований у 1849 р. в газеті "Зоря Галицька".

У ньому член "Руської трійці" піднесено розповів про перемоги Київського князя Ярополка над польськими загарбниками, пристрасно оспівує "славний руський з ляхом бій". Звертаючись до польського короля, поет пише:

Не один ти город красний
Лютим мечем розметав,
Руки не один нещасний
По родині заламав!

Але "щезла пуста слава", і "Болеслав гордовитий Поклоном низеньким впав" і "на чужім коні втікав". Ця поезія покладена на музику А.Вахняниним під назвою "Піснь свободи" та В.Матюком під назвою "Не згасайте, ясні зорі".

У 1907 р. у Львові появилася поетична збірка В.Щурата "Історичні пісні". У ній на основі Галицько-Волинського літопису поет розповів про перемоги Данила Галицького над Чехією. Тому вірш і називається "Данило в Чехії". Перемога Галицького князя викликала переляк серед сусідів, які не раз захланним оком позирали на Галицько-Волинське князівство. А тепер

Дивується маляр,
Німця б'є тривога,
Лях у Кракові вітає
Витязя, як Бога.

У 1936 р. окремою книжкою вийшло оповідання Антіна Лотоцького "Княжна Галиця. Легендарне оповідання про початки Галича". А напередодні другої світової війни А.Лотоцький написав книжку історичних оповідань "Княжа слава", яка вийшла друком у 1942 р. в єдиному дозволеному німецькою владою "Українському видавництві" (Краків-Львів). І тільки в 1991 р. вона перевидана у Львові стараннями Богдана Якимовича³. "Княжа слава" по праву називалася енциклопедією княжого періоду України-Русі, бо "автор зумів так подати життєписи князів, так переплести життєві факти з легендами, що весь твір читається з неослабним інтересом"⁴. У цій книзі вміщений цілий цикл оповідань, присвячених Галичу і його князям: "За західні межі держави", "В одних руках", "На половців", "Новий Галич", "Гість з Греції", "Останні лови князя", "Данило знову Галицький князь", "Данило-король" та ін.

У складному воєнному 1942 р. Микола Бажан написав поему "Данило Галицький", у якій розкрив події сімсотлітньої давності: боротьбу Русі проти "закутих в сталь німецьких лиходіїв" — тевтонських рицарів. Галицький князь Данило згуртував патріотів, виступив проти хрестоносців і в 1238 р. розгромив їх. "Не владичить німцям на Русі", — урочисто проголошує після перемоги великий князь. Автор прославляє свого героя:

На захист краю зброю ти підніс,
Як вірний син служи ж тепер всякчас
Своїй землі, цій матері для нас.

За цю поему Микола Бажан був удостоєний Державної премії 1946 р.

У 1965 р. Юрій Крутяк опублікував вірш "Коваль волі", де знову зображений князь Данило Галицький як мудрий правитель.

У поезії "Данило Галицький" (1990 р.) Петро Гоць розповідає про ратні подвиги князя:

Отак у битві і труді
Літа його летіли в далеч...
Таким він, певно, й був тоді,
Коли Волинь єднав і Галич.

Серед драматичних творів, у яких знайшли відображення мотиви та образи Галицько-Волинського літопису, можна назвати п'єсу Василя Босовича "Данило Галицький" (1988) та кіносценарій Олеся Лупія "Данило, князь Галицький", в якому розповідається про те, що цей правитель покорив собі і стародавній Київ.

Поетеса Ірина Дибко-Филипчак написала драму "Мати короля Данила", що є своєрідною оригінальною інсценізацією повісті Івана Филипчак "Княгиня Романова". Авторка показала привабливий образ дружини князя Романа, яка після несподіваної загибелі його стала не тільки матір'ю для своїх малолітніх дітей Данила і Василька, але й мудрою правителькою і порадицею. Цікаво, що вперше в історії української історіографії авторка стверджує, що князя Романа Мстиславовича підступно вбив польський князь Лешек (Лешко).

1. Історія української літератури: У 8-и т. — Т.І. — К., 1967. — С.171-173.
2. Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. — К., 1965. — С.41-42.
3. Лотоцький Антін. Княжа слава. — Львів: Каменяр, 1991. — 232 с.
4. Якимович Богдан. Антін Лотоцький: Життєвий і творчий шлях // Лотоцький А. Княжа слава. — Львів, 1991. — С. 15.

З М І С Т

АРХЕОЛОГІЯ ГАЛИЧА І ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

ПЕРВІСНА АРХЕОЛОГІЯ

Леонід Мацкевий. Пам'ятки матеріальної і духовної культури у печерах середнього Подністров'я	4
Олександр Ситник. Галич та його околиці у стародавню кам'яну добу	8

СЕРЕДНЬОВІСНА АРХЕОЛОГІЯ

Микола Пелешишин. З історії Галича XIII ст. (За літописними даними і археологічними матеріалами з Розточчя)	12
Юрій Малеев. Богатирська застава на Дністрі	16
Ігор Зінчишин. Обстеження стародавньої Теревовлі	19
Adrian Mandzy. Kamianets-Podilsky City of Danylo Haltskyj	21
Василь Олійник. Дослідження давньоруських пам'яток півдня Тернопільщини	31
Едвард Зайкоўскі. Язычнікія свяцілішчы паўночнай перыферыі ўпльваў галіцка-валынскага княства	33
Віктор Войнаровський. Шкіряне виробництво на галицьких землях у IX-XV ст.	37
Олександр Овчинников. Звенигород як феодальна столиця	41
Любомир Глушко, Єлизавета Незнакомцева, Мирон Бакалярчик. Палеоантропологічні матеріали з крилоського городища: експрес-методи дослідження та проблема судово-медичної антропології	45
Михайло Филіпчук. Про початки формування державних структур в українському Прикарпатті	48
Роман Берест. Нові археологічні матеріали з околиць літописного Звенигорода	56
Святослав Терський. Старий Ринок у Львові (за даними археологічних досліджень)	61

ГАЛИЧ І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ У СВІПЛІ

ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Орест Мацюк. Чи виробляли папір у Галичі в XII - XIII ст.?	66
Мирослав Даніш. Словаччина та Галич (на перехресті середньовічних торговельних шляхів)	69
Михайло Глушко. Перспективи і наукові засади реконструкції сухопутного транспорту Галицької землі княжої доби	76
Марія Костик. Галицько-польські відносини XI-XII ст.	80
Микола Кравчук. Розвиток української державності в період Галицько-Волинського князівства	85
Анатолій Крюков, Юрій Томин. Давній Галич і Галичина в польських дослідженнях XIX-поч. XX ст.	92

Богдан Гаврилів, Василь Педич. Стародавній Галич в історико-краєзнавчих дослідженнях І.Вагилевича, А.Петрушевича, І.Шараневича	92
Петро Сіреджук. Люстрація Галича і староства 1629 року	101
Валентина Вяргей, Алег Іоу. Аб месцы і часе ўнікнення старажытнага Пінска	106
Назар Федорак. Образи галицьких князів у давньоукраїнській літописній традиції	111

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

АРХІТЕКТУРА

Олег Иоаннисян. Галицкая традиция в зодчестве Северо-Восточной Руси XII в.	116
Зеновій Соколовський. Ремонт та реставрація пам'яток архітектури та археології давнього Галича	121
Александр Кушняревіч. Аб валынскіх упльвах у станауленні рамана-гатычнай архітэктурі Беларусі	124
Роман Рагович. Традиційне сільське будівництво околиць Галича (друга пол. XIX- поч. XX ст.)	128
Лариса Грач. Архітектурні традиції стародавнього Галича у забудові Галичини початку XX ст.	132
Михайло Рожко. Центричні храми в історії розвитку галицької архітектурної школи X-XIII ст.	135

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Іван Фічора. Своєрідність пам'яток культури і мистецтва Закарпаття у взаємозв'язках з Галицько-Волинською державою	139
Михайло Станкевич. Давньогалицька мистецька традиція і культурні парадигми перехідних епох	142
Микола Мозгур. Хрест у селі Зимне біля Володимира (до питання атрибуції)	146
Богдан Тимків. Художні ремесла давнього Галича	149
Софія Боньковська. Хрестик із давнього Галича	156
Олена Дяків. Вплив візантійського мистецтва на культуру стародавнього Галича	160
Володимир Стасенко. Галицька гравюра XVI - XVIII ст. (формування стилю та розвиток сюжетів у взаємодії культурних традицій з новаціями)	162
Богдан Бойчук. Старогалицькі джерела в народному декоративному мистецтві Покуття	165
Володимир Сандюк. Історія Галича в творчості митців-живописців	168
Роксоляна Прийма-Таміола. Галицька ювелірна реліквія	172
Олег Кошовий. Східний напрямок впливів у декоруванні галицьких	

керамічних плиток	174
<i>Андрій Дорош, Ярина Полотнюк</i> . Культурно-мистецький резонанс про археологічні відкриття Я.Пастернака у Крилосі 1937–1938 рр.	176
ЛІТЕРАТУРНІ ТА МОВНІ ПРОЦЕСИ ДАВНЬОГАЛИЦЬКОГО ПЕРІОДУ	
<i>Христина Фіцалович</i> . Образ давнього Галича в сценічному мистецтві	178
<i>Тарас Салига</i> . Співець Митуса... Поетичні візії	182
<i>Богдана Криса</i> . Риторика Галицько-Волинського літопису	189
<i>Лев Полога</i> . Запозичена лексика Галицько-Волинського літопису як свідчення тогочасних міждержавних контактів	195
<i>Василь Грещук</i> . Лінгвістичні дані в дослідженнях Ярослава Пастернака княжого Галича	198
<i>Роман Остап, Любов Остап</i> . Сліди лексики періоду Київської Русі і Галицько-Волинської держави в сучасному діалектному мовленні галичан	202
<i>Микола Лесюк</i> . Перші українські часописи Галичини про українську мову та національне відродження краю	207
<i>Тарас Романюк</i> . Ярослав Пастернак і Національний музей у Львові	214
<i>Андрій Скоць</i> . Поетизація престольного града Галича та його князів у "думі" Івана Вагилевича "Дністер"	219
<i>Любов Ободянська</i> . Художня своєрідність історичної повісті Осипа Назарука "Осмомисл"	224
<i>Марта Хороб</i> . Концепція історичного минулого древнього Галича в повістях Катрі Гриневичевої	227
<i>Надія Остап</i> . Праслов'янські елементи у структурі фразеограм Наддністрянщини	232
<i>Степан Чапуга</i> . Галич в історичній, соціально-економічній та культурологічній термінології	235
<i>Ольга Кровицька, Ганна Войтків</i> . З історії вивчення давніх галицьких писемних пам'яток	238
<i>Тетяна Беднаржова</i> . Чесько-українські зв'язки в галузі церковної музики	242
<i>Гафія Василевич</i> . Синтаксичні особливості Галицько-Волинського літопису	245
<i>Роман Василевич</i> . Мовностилістичні засоби зображення образу Данила в Галицькому літописі	247

ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ

І РОЛЬ ЦЕРКВИ В ІСТОРІЇ КРАЮ

<i>Ігор Коваль</i> . Ярослав Пастернак — дослідник галицької церковної археології	250
<i>Дмитро Степовик</i> . Роль галичан з української діаспори в розвитку сучасного українського ікономалярства	253

<i>Зеновій Федунків</i> . Галицький релігійний центр: передумови виникнення, статус та головні етапи історії	258
<i>Світлана Кукула</i> . "Слово до народу галицько-руського" Рудольфа Моха	263

ГАЛИЧ І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ В ІСТОРИЧНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ

<i>Володимир Полек</i> . Коронація і корона Данила Галицького	270
<i>Богдан Ступарик</i> . Освітньо-виховні традиції Галицько-Волинської держави — важливе джерело для сучасної теорії і практики національного виховання	275
<i>S.Pilecki (Шимон Пилецки)</i> . Караимы — этноисторическая особенность Галича	279
<i>Eva Agnes Csato Johanson</i> . The documentation of the endangered Halych Karaim language	282
<i>Михайло Паньків</i> . Фондові збірки Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею як джерело вивчення історії давнього Галича	284
<i>Степан Пушик</i> . Галицькі "токи" — місця давніх святилищ	288
<i>Михайло Наум</i> . Державно-правова думка в Галицько-Волинському князівстві	294
<i>Ігор Жалоба</i> . Пароплавання Дністром та його наслідки для Східної Галичини та Буковини в кінці 50-х років XIX ст.	299
<i>Андрій Гречило</i> . Герби Івано-Франківської області та міста Галича	304
<i>Ігор Чорновол</i> . Інтелектуал з Єзуполя (штрихи до портрету графа Войцеха Дідушицького)	308
<i>Ігор Паламар</i> . М. Шашкевич як перший подвижник відродження Галицької України	314
<i>Михайло Гнатюк</i> . Дотримуючись традицій Галицького мистецтва (дослідження організаційно-творчих процесів)	318
<i>Алексей Кефели</i> . Культурное наследие караимов Галича и Луцка: история и современность	322
<i>Лариса Капітан, Іван Шершун</i> . Зв'язки Підкарпатської Русі з Галицькою Руссю в IX-на початку XIV ст.	326
<i>Віра Котович</i> . Назви найдавніших поселень Опілля	330
<i>Віра Гембарська</i> . Історія Галича середини XIX-початку XX ст. у матеріалах Івано-Франківського облдержархіву	333
<i>Файна Петрякова</i> . Караїми Галича: проблематика вивчення	337
<i>Світлана Тютюнник</i> . Формування та розвиток господарсько-економічної культури в Галицько-Волинській державі	340
<i>Григорій Рис</i> . Галич княжої доби в українській літературі	343

Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України.
Halych and Halycia in the Stateforming Processes of Ukraine.

Редактори: *Лесюк Микола* - відповідальний,
Жерноклеєв Олег,
Кочкін Ігор.

Технічні редактори: *Вітенко Василь* - відповідальний,
Бойчук Олена.

Набір: *Саварин Марія*,
Яблонь Любов,
Яремко Віра.

Коректор: *Курівчак Лігія*

Комп'ютерна верстка: *Дубовий Віктор*.

НБ ПНУС

618312

Здано до набору 19.08.98 р. Підп. до друку 11.09.98 р. Формат
60x84/16. Папір офсетн. Гарнітура "Baltica". Ум. друк. арк. 21, 75.
Вид. арк. 22, 34. Зам. 285. Тир. 500.

Видавництво "Глай" Прикарпатського університету
284000 Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57. Тел. 9-64-81.

Обласна друкарня
284000 Івано-Франківськ, вул. Січових Стрільців, 78

